

सग्रह-२६

क्रम संख्या-३७

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग - ३]

नेरु. १८/-

संग्रह-२६

क्रम संख्या-३७

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग - ३]

नेरु. १८/-

प्रकाशक—

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्द: २५२८

वि. सं. २०४१

ने. सं. ११०५

ई. सं. १९८५

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन— २११०३२

Collection No. 26

Buddhakalina Raja Parivara (PART III)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu,
NEPAL
1985

यसमा—

प्रकाशकीय

प्राक्कथन

मूल ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन राजपरिवार” भाग-३

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
धम्म डिजिटल लायब्ररी

राजा मन्दार
नेपाल

बी ५ महाराजाधिराज बीरेन्द्र बीर विक्रम शाहदेवबाट
बनैको सन्देश

बीरेन्द्र पाठी वाङ्मयका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटका अन्तर्गत हरिणा हुकनका
बिभिन्न उल्लेखनीय पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तक
बीरेन्द्र इतिहास र दर्शनको अतिरिक्त बुद्धकाठीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास
रागी देखिन्छ । यस्ता प्रकाशनबाट नेपालका धार्मिक सहिष्णुतावाचक शक्ति नेपालीले संघारका
अन्तर्गत पनि बहिरा श्रद्धा राख्नु पर्ने कुरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली
साहित्यको ज्ञानराशीमा नेपालका अन्धकार विरुद्ध ज्ञानको अमृत सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी
का किरिमका उपयोगी ग्रन्थ बापितु निरहक्य पनि प्रसिद्धीय योगदान गरेको मान्नुपर्ने ।

का किरिमका ग्रन्थ निर्माणका अन्तर्गत बहिरा श्रद्धा शीवपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने किरिम
को अनुदानद महारथविरा अन्तर्गतका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

बुद्धकालीन राजपरिवारको प्रस्तुत तेश्रो भाग आनन्दकुटी विहार गुठीको ३७ सौं प्रकाशन हो । पूज्य त्रिपिटक विशारद शासन जोतक आचार्य श्री अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूले त्रिपिटक ग्रन्थ मूल पालिमा यत्र तत्र छरिएका बुद्ध भगवान्का निकटतम राजाहरूको सम्बन्धमा रहेका सूत्रहरू संकलन गरी प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशन गर्न हामीलाई मुम्पिदिनु भएको छ । त्यसकारण गुठीका संस्थापक प्रति हामी आभारी छौं । नेपालमा वहाँले बाह्रौं वर्षदेखि अधिष्ठानपूर्वक त्रिपिटक सम्बन्धमा अन्वेषण गर्दै लेखिरहनुभएको काम सदा सफल रहोस् । वहाँको सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको कामना गर्दछौं ।

भिक्षु मैत्री

सदस्य-सचिव

**पोष्ट बाक्स ३००७
काठमाडौं, नेपाल ।**

**आनन्दकुटी विहार गुठी,
स्वयम्भू, काठमाडौं ।**

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन गर्नाको मेरो मूल उद्देश्य बुद्ध समयका पात्रहरूको सम्बन्धमा त्रिपिटक मूल पालिसाहित्यमा यत्र तत्र छरिएका उपदेश सम्बन्धी सूत्रहरूलाई बटुली एक ठाउँमा राखिदिनु हो । कुनै पात्रहरूको सम्बन्धमा अर्थकथाहरूमा तथा अन्य कुनै पालिसाहित्यमा उल्लेख भएका कारणहरू आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म खोज गरी त्यस आधारमा पात्रहरूको परिचय लेख्ने अर्को उद्देश्य रहेको छ । यस बाहेक अर्को उद्देश्य मैले लिएको छैन ।

यसो गर्नाको अर्को उद्देश्य मूलपालि त्रिपिटकसाहित्यमा उपलब्ध भएका कारणहरू नेपाली पाठकहरूले सरलतापूर्वक बुझ्न सक्नु भन्ने हो । त्यसैले सम्भव भएका ठाउँमा एउटै नामका विभिन्न व्यक्तिहरूको नाम पनि खोज गरी संग्रह गरिदिएको हुँ ।

अतः पाठक महोदयहरूले उपर्युक्त कारणहरूलाई राम्ररी बुझिदिनुपर्छ । यी संग्रहहरू स्वतन्त्र रचना नभई सूत्रहरूका अनुवाद

भएका हुनाले २५ शय वर्ष अगाडिको पालि (मागधी) भाषाको शैलीलाई यथावत् रूपमा राखनपर्ने हुनाले आधुनिक नेपाली भाषाको शैली अनुसार मात्र हेर्नेलाई यसको भाषामा कस्तो कस्तो लाग्नु कुनै आश्चर्य होइन । यस कारणलाई मैले शुरु शुरुका प्राक्कथनहरूमा पनि प्रष्टसँग उल्लेख गरिसकेको छु । यही उद्देश्यलाई सँगालेर नेपाली साहित्यमा पनि पालि साहित्यका कुराहरू उपलब्ध हुनसकुन् भन्ने हेतुले यी बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको सम्पादन गर्दै आएको हुँ । यसबाट नेपाली साहित्यको भण्डारमा आजसम्म अपूरो भइरहेका कारणहरू पुरा हुन सक्लान् कि भन्ने एकमात्र मेरो श्रद्धा हो । यो लेख्ने काम बि. सं. २०२८ साल देखि शुरु गरेको हुँ ।

प्रस्तुत बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-३, बुद्धकालीन संग्रहको २६ सौं ग्रन्थ हो । यसमा जस्मा १५ जना राजा, राजकुमार र महामात्यहरूको संग्रह गरेको छु । जस्तै—

(१) जयसेन राजकुमार, (२) तरुण महामात्य, (३) नन्दक लिच्छवी, (४) पायासिराजन्य, (५) पुष्पकुस मल्लपुत्र, (६) बोधि राजकुमार, (७) भद्रीय लिच्छवी, (८) भद्रीय शाक्य, (९) रोज मल्ल, (१०) लिच्छवीहरू, (११) वड्ड लिच्छवी, (१२) बप्प शाक्य, (१३) साहह लिच्छवी, (१४) खीह (सिंह) सेनापति र (१५) सुनीषवस्सकार ।

अकारादि क्रमले नाम दिने काम चाहिँ बुद्धकालीन राजपरिवार बोधो भागबाट शुरु गरेको हुँ । अतः त्यसमा 'अ' देखि 'ग' सम्मकाः

नामहरू समावेश भइसकेका छन् । प्रस्तुत पुस्तकमा 'ज' देखि 'स' सम्मका नामहरू छन् । बुद्धकालीन राजपरिवार पहिलो भागमा चार्हि पालिसाहित्यमा बुद्धकालका ख्यातिप्राप्त राजाहरूको संग्रह भएको छ ।

प्रस्तुत संग्रहमा जम्मा २४ वटा सूत्रहरूको अनुवाद भएको छ ।

ती हुन्—

- (१) महावग्गपालिबाट... .. ७ वटा,
- (२) चुल्लवग्गपालिबाट... .. १ वटा,
- (३) मज्झिमनिकायबाट... .. ३ वटा,
- (४) संयुत्तनिकायबाट... .. ३ वटा,
- (५) दीघनिकायबाट २ वटा र
- (६) अङ्गुत्तरनिकायबाट ८ वटा ।

बुद्धकालीन राजपरिवार तीन भागमा गरी जम्मा १२० वटा सूत्रहरूको अनुवाद संग्रहित भएका छन् । जसको तालिका यसप्रकार छ—

	भाग-१:	भाग-२:	भाग-३:	जम्मा:
(१) सुत्तनिपातपालि:	१ +	× +	×	= १
(२) संयुत्तनिकायपालि:	२६ +	६ +	३	= ३५
(३) महावग्गपालि:	१३ +	१ +	६	= २०
(४) चुल्लवग्गपालि:	४ +	४ +	२	= १०
(५) पाराजिकपालि:	३ +	× +	×	= ३
(६) पाच्चित्थपालि:	८ +	× +	×	= ८

(७) उदानपालिः	४ +	× +	× =	४
(८) मज्झिमनिकायः	८ +	३ +	३ =	१४
(९) अङ्गुत्तरनिकायः	४ +	३ +	८ =	१५
(१०) दीघनिकायः	२ +	३ +	२ =	७

$$७६ + २० + २४ = १२०$$

बुद्धकालीन राजपरिवार तीन भागमा संग्रहित भएका राज-परिवारहरू बाहेक मूलपालि त्रिपिटकमा यत्र तत्र उल्लेख भएका नामहरू निम्नप्रकार भेट्टाएको छ । जुन यतप्रकार छन्—

(१) अजित छिच्छवी सेनापति । यिनको नाम दीघनिकाय III. पृ. १३: पाथिकसूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्न भएका यिनले अचेल पाथिकपुत्र मृषावादी हुन् भनी भगवान्लाई भनेका थिए ।

(२) आरौहन्त नामक महामात्य । यिनको नाम पाचि. पा. पृ. ३५८ को छट्टुपाचित्तियमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी महामात्य भिक्षु भएका थिए । यिनकी अघिकी पत्नी पनि भिक्षुणी भएकी थिइन् । एकदिन भोजन गरिरहेको ठाउँमा अघि जस्तै कुरा सुनाइरहेको बेलामा आरौहन्त भिक्षुले अब त्यस्तो कुरा गर्नु उचित छैन भन्दा सो भिक्षुणीले हम्काइरहेको पंखाले उनको टाउकोमा हानेकी थिइन् ।

(३) उदय भद्र (उदयभद्र) राजकुमार । यी राजकुमारको नाम दी. नि. I. पृ. ४४: सामञ्जफलसुत्तमा उल्लेख भएको छ । यी राजकुमार अजातशत्रु राजाका छोरा हुन् । यस सम्बन्धमा लेखकर्ता

बु. रा. भा-२, को पृ. ४२, १०३, १०५ र १०६ मा उल्लेख भएका छन् ।

(४) **वपनन्द सेनापति** । यिनको नाम म. नि. III. पृ. ७४: गोपकमोगल्लान सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जुन सूत्र लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १६६ मा अनुदित भएको छ ।

(५) **ओक्काक राजा** । यिनको नाम दी. नि. I. पृ. ८०: अम्बट्टसुत्तमा उल्लेख भएको छ । जुन सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. २८५ मा उल्लेख भएको छ । त्यस्तै गरी लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ११७ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

(६) **कलारजनक राजा** । यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३०८: मखादेवसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यिनी चाहिं निमि राजाका पुत्र हुन् ।

(७) **किक्की राजा** । यी राजा काशी देशका हुन् । यिनको नाम म. नि. II. पृ. २७५: घटिकारसुत्तमा समुल्लेख भएको छ । यो सूत्र लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १८७ मा अनुदित भएको छ ।

(८) **घटाय शाक्य** । यिनको नाम म. नि. III. पृ. १७४: महासुञ्जतसुत्तमा समुल्लेख भएको पाइन्छ । यो सूत्र लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. २३६ मा अनुदित भएको छ ।

(९) **दल्हनेमिराजा** । यी राजाको नाम दी. नि. III. पृ. ४६: चक्कवत्तिसुत्तमा उल्लेख भएको छ ।

(१०) दिसम्पतिराजा । यी राजाको नाम दी. नि. II. पृ. १७२: महागोविन्द सूत्रमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ मा भएको छ । यी राजाको नाम बु. ब्र. भा-१, पृ. ३४१ मा उल्लेख गरेको छ ।

(११) दीर्घकारायण (दीघकारायण) । यिनी प्रसेनजित् कोशल राजाका सेनापति थिए । यस सम्बन्धमा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १५६ र १८३ मा हेनू । यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३६४: धम्पचेतियसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३४६ मा भएको छ ।

(१२) दुम्मुख लिच्छवीपुत्र (=दूमुख लिच्छवीपुत्र) । यिनको नाम म. नि. I. पृ. २८७: चूलसच्चक सुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जब भगवान्‌ले सोध्नुभएको प्रश्नको उत्तर दिन नसकी सच्चक निगण्ठपुत्र मुटो निहराई शोकका थिए तब दुम्मुख लिच्छवीपुत्रले भगवान्‌लाई एउटा उपमा बताएका थिए ।

(१३) निमिराजा । यिनको नाम म. नि. II. पृ. ३०४: मखादेवसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी राजा चाहिँ मखादेव राजपरम्पराका आखिरी राजा हुन् ।

(१४) पञ्जोतराजा । यी राजाको नाम म. नि. III. पृ. ६८: गोपकमोगल्लान सूत्रमा र महा. ब. पा. पृ. २६३ मा उल्लेख भएका छन् । गोपकमोगल्लान सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-२,

पृ. १८१ मा उल्लेख भएको छ । अनि लेखककै बु. रा. भा-१, पृ. ६. ४२२, ४२३ र ४२५ मा तथा लेखककै बु. गृ. भा-१, पृ. ३७६ मा पनि उल्लेख भएका छन् । यिनी उज्जैनका राजा हुन् ।

(१५) पण्डितकुमार । यिनको नाम अं. नि-३, पृ. २०४: निगण्ठसुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी पण्डितकुमार लिचछवी अभय लिचछवीसँग एकदिन आयुष्मान् आनन्दकहाँ गएका थिए । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. २२१ मा उल्लेख भएको छ ।

(१६) मखादेव राजा । यी राजाको नाम म. नि. III. पृ. ३००: मखादेवसुत्तमा समुल्लेख भएको छ ।

(१७) रेणु राजकुमार । यी कुमारको नाम दी. नि. III. पृ. १७२: महागोविन्द सूत्रमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८: मा भएको छ । यी रेणु राजकुमार विसम्पति राजाका छोरा हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३४१ मा उल्लेख भएको छ ।

(१८) छिच्छवी कुमारक । यी लिचछवी कुमारको नाम पारा. पा. पृ. ५० मा समुल्लेख भएको छ । यी राजकुमारहरूले भिक्षु-हरूलाई जबर्जस्तीसँग स्त्रीसँग अनैतिक कार्य गर्न लगाएका थिए । यी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३७३ मा उल्लेख भएको छ ।

(१९) बिडूडभ सेनापति । यी सेनापतिको नाम म. नि. II. पृ. ३५७: पियजातिकसुत्तमा समुल्लेख भएको छ । यो सूत्र लेखकको

बु. म. भा-२, पृ. १०७ मा अनुदित भएको छ । त्यस्तै गरी म. नि. II. पृ. ३७५: कण्णकत्थल सूत्रमा पनि समुल्लेख भएको पाइन्छ । यो सूत्र लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३३६ मा अनुदित भएको छ ।

(२०) सङ्ख भन्ने राजा । यी राजाको नाम दी. नि. III. पृ. ६०: चक्कवत्तिसुत्तं मा समुल्लेख भएको पाइन्छ ।

(२१) सरणानि शाक्य । यी शाक्यको नाम सं. नि. IV. पृ. ३१६: पठमसरणानिसक्कसुत्तं मा समुल्लेख भएको छ । यो सूत्र लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २६७ मा अनुदित भएको छ ।

(२२) सुदस्सन राजा । यी महासुदस्सन (महासुवर्षान) राजाको नाम दी. नि. II. पृ. ११३: महापरिनिब्बानसुत्तं मा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै गरी दी. नि. II. पृ. १३०: महासुदस्सनसुत्तं मा पनि पाइन्छ ।

(२३) सुनकलत्त छिच्छवीपुत्र । यी लिच्छवीको नाम दी. नि. III. पृ. ३: पाथिकसुत्तं मा र म. नि. I. पृ. ६६: महासीहनाद-सुत्तं मा पनि उल्लेख भएको छ । महासीहनाद सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २६५ मा भएको छ । यी लिच्छवीपुत्र अधि भिक्षु भएका थिए । पछि चीवर छाडेर भगवान्को निन्दा गर्दै हिंडेका थिए ।

प्रस्तुत पुस्तकमा संग्रहित सूत्रहरू कुन् कुन पात्र सम्बन्धी कति कति सूत्रहरू छन् त भन्ने बारेमा यसरी बुझ्न सकिन्छ —

(१) जयसेन राजकुमारको सम्बन्धमा

१. म. नि. III. पृ. १६४: दन्तभूमिसुत्तं; पृ. ३
 २. म. नि. III. पृ. २०४: भूमिजसुत्तं; पृ. १४

(२) तरुणमहामात्यको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २३८: तरुणपसन्नमहामत्तवत्थु,
 भेसज्जवखन्धकं; पृ. २२

(३) नन्दक लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३३३: नन्दकलिच्छविसुत्तं,
 सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. ३१

(४) पायासि राजन्यको सम्बन्धमा

१. दी. नि. II. पृ. २३६: पायासिराजञ्जसुत्तं; पृ. ३८

(५) पुक्कुस्स मल्लपुत्रको सम्बन्धमा

१. दी. नि. II. पृ. १००: पुक्कुस्समल्लवत्थु,
 महापरिनिब्बानसुत्तं; पृ. ७८

(६) बोधि राजकुमारको सम्बन्धमा

१. म. नि. II. पृ. ३१८: बोधिराजकुमारसुत्तं; पृ. ६२
 २. चुल्ल. व. पा. पृ. २१६: बोधिराजकुमारवत्थु,
 खुद्दकवत्थुकखन्धकं; पृ. १४७

१. यहाँ लेखिएको पृष्ठ नालन्दापालि प्रकाशनको पृष्ठ हो ।
 २. यहाँ लेखिएको पृष्ठ प्रस्तुत पुस्तकको पृष्ठ हो ।

(७) भद्रिय (भद्रिय) लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५: भद्रियसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. १५४

(८) भद्रिय (भद्रिय) शाक्यको सम्बन्धमा

१. अं. नि-४, पृ. २०३: भद्रियसुत्तं, महावग्गो; पृ. १७४

(९) रोज मल्लपुत्रको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २६०: रोजमल्लवत्थु, भेसज्जकखन्धकं; पृ. १८०

२. महा. व. पा. पृ. ३१२: निसीदनादि अनुजानना,
चीवरकखन्धकं; पृ. १८५

(१०) लिच्छवीहरूको सम्बन्धमा

१. अं. नि-५, पृ. ४९६: सारन्ददसुत्तं, तिकण्डिकवग्गो; पृ. १६२

२. अं. नि-७, पृ. १६३: सारन्ददसुत्तं, वज्जिसत्तकवग्गो; पृ. १६५

३. महा. व. पा. पृ. २४६: लिच्छविवत्थु, भेसज्जकखन्धकं; पृ. २०४

४. सं. नि. II. पृ. २२२: कलिङ्गरसुत्तं, ओपम्मसंयुत्तं; पृ. २०७

(११) वड्ढ लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २१३: वड्ढलिच्छविवत्थु,
खुद्दकवत्थुकखन्धकं; पृ. २१३

(१२) वप्प शाक्यको सम्बन्धमा

१. अं. नि-४, पृ. २१०: वप्पसुत्तं, महावग्गो; पृ. २२५

(१३) साहस्र लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. अं. नि-४, पृ. २१३: साल्हसुत्तं, महावग्गो; पृ. २३३

(१४) सीहसेनापतिको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २४८: सीहसेनापतिवत्थु,
भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २५६
२. अं. नि-५, पृ. ३०४: सीहसेनापतिसुत्तं, सुमनवग्गो; पृ. २७१
३. अं. नि-७, पृ. २१३: सीहसेनापतिसुत्तं, अब्याकतवग्गो; पृ. २७६
४. अं. नि-८, पृ. २६३: सीहसुत्तं, महावग्गो; पृ. २८१

(१५) सुनीधवस्सकारको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २४३: सुनीधवस्सकारवत्थु,
भेसज्जक्खन्धकं; पृ. २८५

बुद्धकालीन राजपरिवारका तीन भागमा जम्मा बत्तीस (३२) जना बुद्धकालका राजपरिवारहरूको संकलन भएको छ । पहिलो भागमा १० जना, दोश्रो भागमा ७ जना र प्रस्तुत तेश्रो भागमा १५ जना छन् । यी राजपरिवारहरूसँग सम्बन्धित पाइएका जम्मा १२० वटा सूत्रहरूको धनुवाद भइसकेको कुरा माथि तालिकामा देखाइ नै सकेको छ ।

बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन गर्ने काम शुरु गर्दा मैले निम्न दशवटा विषयलाई छुट्याएको थिएँ ।—

- (१) बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू,
- (२) ऐ गृहस्थीहरू,
- (३) ऐ महिष्ठाहरू,
- (४) ऐ राजपरिवार,
- (५) ऐ विमानकथा,
- (६) ऐ प्रेतकथा,
- (७) ऐ ब्रह्मादिदेव,
- (८) ऐ श्रावक चरित,
- (९) ऐ श्राविका चरित र
- (१०) ऐ परिव्राजकहरू ।

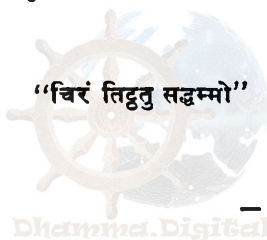
यी विषयहरूमध्ये आजसम्म माथिका ६ विषयहरूसँग सम्बन्धित संकलन कार्य पूरा भएको छ । सातौं ब्रह्मादिदेवको अर्को बुझ् भागको पाण्डुलिपि तयार गरिसकेको छ । बाँकी श्रावक चरित, श्राविका चरित र परिव्राजकहरूको काम पूरा गर्नको निमित्त चाँहि खोज गर्ने काम अझ बाँकी नै रहेको छ । प्रस्तुत संग्रह बुद्धकालीन ग्रन्थको २६ सौं ग्रन्थ हो र आनन्दकुटी बिहार गुठीको ३७ औं प्रकाशन हो ।

एक दशकभन्दा अघिदेखि यी ग्रन्थहरूको भाषा संशोधन सहित प्रूफ हेरिबिने काममा निरन्तर सहयोग बिनु हुने प्रा. श्री बटुकृष्ण 'भूषण', दिनहुँ भ्रं प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने-लैजाने काम गरिदिनु हुने श्री खड्गबहादुर उपासक तथा आनन्दकुटी बिहार गुठीका सचिव

[२०]

प्राक्कथन

भिक्षु मैत्री सहित सब सहयोगीहरूलाई साधुवादका साथ हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु ।

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

काठमाडौं, नेपाल ।

माघ २०, २०४१

फोन नं. २-१४४२०

मूल ग्रन्थहरू—

१. महावग्गपालि ।
२. चुल्लवग्गपालि ।
३. मज्झिमनिकाय ।
४. संयुत्तनिकाय ।
५. दीघनिकाय ।
६. अङ्गुत्तरनिकाय ।

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकाय — नालन्दा प्रकाशन ।

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा—हेवावितारण ।

अपदानपालि - नालन्दा प्रकाशन ।

अपदानट्टकथा—हेवावितारण ।

उदानपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

खुट्टकपाठ—नालन्दा प्रकाशन ।

चरियापिटकट्टकथा— हेवावितारण ।

जातकट्टकथा I-II.—सीलानन्दत्थेर ई. सं. १९२७

जातकट्टकथा III.—हेवावितारण ।

जातक संग्रह—भिक्षु अमृतानन्द ।

थेरगाथा अट्टकथा—हेवावितारण ।

थेरगाथापालि—नालन्दा प्रकाशन ।

थेरीगाथा अट्टकथा—हेवावितारण ।

दीघनिकायट्टकथा—नालन्दा प्रकाशन ।

घम्मपदपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

घम्मपदट्टकथा—बुद्धदत्तत्थेर ।

पटिसम्भिमामगपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

पपञ्चसूदनी—हेवावितारण ।

पेतवत्थु अट्टकथा—हेवावितारण ।

बुद्धवंसट्टकथा—हेवावितारण ।

बुद्धवंसपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू— भिक्षु अमृतानन्द ।

बुद्धकालीन प्रेतकथा— ऐ ऐ

बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू— ऐ ऐ

बुद्धकालीन राजपरिवार— ऐ ऐ

बुद्धकालीन श्रावक चरित— ऐ ऐ

बुद्धकालीन श्राविका चरित— ऐ ऐ

बुद्धकालीन विमानकथा— ऐ ऐ

बुद्धकालीन महिलाहरू— ऐ ऐ

बुद्धकालीन भारतीय भूगोल—भरतसिंह उपाध्याय ।

महावंसटीका—नालन्दा प्रकाशन ।

मज्झिमनिकायट्टकथा—हेवावितारण ।

विमानवत्थुपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

विभङ्गपालि—नालन्दा प्रकाशन ।

विमानवत्थु अट्टकथा—हेवावितारण ।

समन्तपासादिका—नालन्दा प्रकाशन ।

सुत्तनिपातट्टकथा—नालन्दा प्रकाशन ।

सुमङ्गलविलासिनी—नालन्दा प्रकाशन ।

संयुत्तनिकायट्टकथा—हेवावितारण ।

Pali-English Dictionary—The Pali Text Society.

Pali-Sinhales Dictionary—Buddhadatta Mahathera.

संकेत-शब्दको अर्थ--

अं. अ. क. = अङ्गुत्तरअट्टकथा ।

अ. क. = अट्टकथा ।

अप. वा. पा. = अपदानपालि ।

अं. नि. अ. क. = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

अप. वा. अ. क. = अपदानट्टकथा ।

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।

उवा. पा. = उदानपालि ।

खु. पा. अ. क. = खुट्टकपाठअट्टकथा ।

चरि. पि. अ. क. = चरियापिटकट्टकथा ।

खुल्ल. व. पा. = खुल्लवग्गपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

जा. सं. = जातकसंग्रह ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथाट्टकथा ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथाअट्टकथा ।

बी. नि. = बीघनिकाय ।

बी. नि. अ. क. = बीघनिकायट्टकथा ।

धम्म. प. पा. = धम्मपदपालि ।

- धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्टकथा ।
 पटि. म. पा. = पटिसम्भिदामग्गपालि ।
 पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।
 पेत. व. अ. क. = पेतवरथुअट्टकथा ।
 बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसट्टकथा ।
 बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।
 बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।
 बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।
 बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।
 बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।
 बु. का. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।
 बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।
 बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।
 बु. धा. च. = बुद्धकालीन धावक चरित ।
 बु. धावि. च. = बुद्धकालीन धाविका चरित ।
 म. नि. = मज्झिमनिकाय ।
 म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकाय अट्टकथा ।
 महा. व. पा. = महावग्गपालि ।
 महा. वं. टी. = महावंसटीका ।
 विमा. व. पा. = विमानवत्थुपालि ।
 विमा. व. अ. क. = विमानवत्थु अट्टकथा ।
 विमं. पा. = विमङ्गपालि ।

सम. पा. = समन्तपालादिका ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकाषट्ठकथा ।

D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :	अभिधम्मपिटक ।
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकपालि	१-अम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचित्तियपालि	२-विभङ्ग
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	३-घातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि	४-पुग्गलपञ्चसि
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि	५-कथावत्थु
		६-यमक
		७-पट्टान

- (१) खुद्दकपाठ
 (२) अम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवृत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) बेरगाथा
 (९) येरीगाथा
 (१०) जातक
 (११) निद्देस { १-महानिद्देस
 { २-चुल्लनिद्देस
 (१२) पटिसम्भदामग्ग
 (१३) अपदान
 (१४) बुद्धवंश
 (१५) चरियापिटक

विषय-सूची

	पृष्ठः
(१) जयसेन राजकुमार—	१
परिचय	१
केही जयसेन नामहरू	२
१- जयसेन राजकुमारको प्रश्न (दन्तभूमिसुत्तं)	३
हात्तिको दृष्टान्त	५
पर्वतको दृष्टान्त	६
सुशिक्षित हात्ती	७
दान्त अदान्त मरण	१२
२- आयुष्मान् भूमिजसँग प्रश्न (भूमिजसुत्तं)	१४
तथागतको अनुमोदन	१६
तेलको दृष्टान्त	१७
दूधको दृष्टान्त	१७
नौनीको दृष्टान्त	१८
आगोको दृष्टान्त	१८

	पृष्ठः
तेलको दृष्टान्त	१८
दूधको दृष्टान्त	१९
नौनीको दृष्टान्त	१९
आगोको दृष्टान्त	१९
(२) तरुण महामात्य—	२१
परिचय	२१
१- तरुण महामात्यको भोजन दान	
(तरुणपत्न्य महामत्तवत्थु)	२२
(३) नन्दक लिच्छवी—	२६
परिचय	२६
विभिन्न नन्दक नामहरू	२७
१- छोटापन्नका चार अङ्गहरू (नन्दकलिच्छवीमुत्तं)	३१
(४) पायासि राजन्य—	३४
परिचय	३४
केही पायासि नामहरू	३७
१- पायासि राजाको मिथ्यादृष्टि	
(पायासिराजञ्जमुत्तं)	३८
चन्द्रसूर्यको उपमा	४१
चोरको उपमा	४२
चर्पीको उपमा	४५

	पृष्ठः
त्रयस्त्रिंश देवलोकको उपमा	४७
जन्मान्धको उपमा	४८
गर्भिणीको उपमा	५०
स्वप्नको उपमा	५२
तातो फलामको उपमा	५३
शंख बजाउने उपमा	५५
अग्निहोत्रीको उपमा	५७
गाडीवानहरूको उपमा	५९
गुह्रको पोकोको उपमा	६३
जुवाडेको उपमा	६४
सनको भारीको उपमा	६५
पायासि राजाको उपासकत्व	६८
महत्फल हुने यज्ञ	६८
सत्कार र असत्कारपूर्वक दिइने दानको फल	६९
(५) पुक्कुस्स मल्लपुत्र—	७४
परिचय	७४
केही पुक्कुस्स नामहरू	७६
१— आलारकालाममाथि प्रसन्नता (पुक्कुस्स मल्लवत्थु)	७८
पुक्कुस्स मल्लपुत्रको उपासकत्व ग्रहण	८१
पुक्कुस्स मल्लपुत्रको वस्त्रदान	८३

	पृष्ठः
(६) बोधि राजकुमार—	८६
परिचय	८६
विभिन्न बोधि नामहरू	८६
१- बोधि राजकुमारको निम्तो (बोधिराजकुमारसुत्तं) ६२	
बोधिसत्व चर्या	६७
आलारकालामकहाँ	६७
उद्दक रामपुत्रकहाँ	१००
उरुवेलमा	१०३
पहिले नसुनेका उपमाहरू	१०४
दुष्करचर्या	१०६
अप्राणकध्यान	१०७
अल्पाहारता	११०
यसले सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्छ	११२
वालककालको सम्मना	११३
सम्बोधिलाभ	११३
ब्रह्माको याचना	११६
धर्मचक्र प्रवर्तनको लागि प्रस्थान	१२५
पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू	१४०
बोधि राजकुमारको उपासकत्व ग्रहण	१४५
२- बोधि राजकुमार कथा (बोधिराजकुमारवत्थु) १४७	

	पृष्ठः
(७) भद्रीय लिच्छवी—	१५२
परिचय	१५२
१- भ्रमण गौतम जादूगर द्वन् (भद्रियसुत्तं)	१५४
(८) भद्रीय शाक्य—	१६१
परिचय	१६१
भद्रीय शाक्यको भिक्षु जीवन	१६७
विभिन्न भद्रीय नामहरू	१७०
१- चार अङ्गले युक्त स्रोतापन्न द्वन्ठ (भद्रियसुत्तं)	१७४
(९) रोजमल्ल—	१७६
परिचय	१७६
केही रोज नामहरू	१७६
१- मैत्रीको प्रभाव (रोजमल्लवत्थु)	१८०
२- विश्वासपुर्वक लिने (निसीदनादि अनुजानना)	१८५
(१०) लिच्छवीहरू—	१८६
परिचय	१८६
केही लिच्छवी नामहरू	१९१
१- पञ्चरत्नहरू (सारन्ददसुत्तं)	१९२
२- सात अपरिहानीय धर्महरू (सारन्ददसुत्तं)	१९५
३- लिच्छवीहरूको निम्नो (लिच्छवीवत्थु)	२०४
४- लिच्छवीहरू सुकुमार द्वनेछन् (कलिङ्गरसुत्तं)	२०७

	पृष्ठः
(११) बड्ढ लिच्छवी—	२०६
परिचय	२०६
केही बड्ढ नामहरू	२११
१- बड्ढ लिच्छवीको बुद्धसाहस (बड्ढलिच्छविवत्थु)	२१३
(१२) वप्प शाक्य—	२२२
परिचय	२२२
केही वप्प नामहरू	२२४
१- वप्पसँग छलफल (वप्पसुत्तं)	२२५
(१३) साल्ह लिच्छवी—	२३२
परिचय	२३२
१- तपश्चर्याद्वारा संसारतर्ने (साल्हसुत्तं)	२३३
(१४) सीह सेनापति—	२३६
परिचय	२३६
विभिन्न सीह नामहरू	२५२
१- सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसेनापतिवत्थु)	२५६
भगवान् भ्रक्रियावादी छन् रे !	२६१
बुद्धको निन्दा	२६८
२- दानको प्रत्यक्षफल (सीहसेनापतिसुत्तं)	२७१
३- यसै जीवनमा दानकोफल (सीहसेनापतिसुत्तं)	२७६
४- सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसुत्तं)	२८१

	[३७]
	पृष्ठः
(१५) सुनीधवस्सकार—	२८३
परिचय	२८३
१- सुनीध र वस्सकारहरूको भोजनदान	
(सुनीधवस्सकारवत्थु)	२८५
नामावली	२९१
शब्दावली	३१४
गाथा-सूची	३७४

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग-३]

नमो तस्स भगवतो भरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. जयसेन राजकुमार

प रि च य

यी जयसेन राजकुमार राजगृहवासी हुन् र यिनी बिम्बिसार राजाका भोरस पुत्र हुन् मनो पपं. सू. IV. पृ. १३१ दन्तभूमिसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । किन्तु यिनकी आमा को हुन् मन्ने कुरा मने कतं उल्लेख भएको पाइँदैन ।

आयुष्मान् भूमिज चाहि जयसेनका मामा हुन् मनो पपं. सू. IV. पृ. १३३: भूमिजसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

एकदिन यी जयसेन राजकुमार अचिरवत भमणोदेशकहाँ गएको कुरा भगाडि भनुदित दन्तभूमि सूत्रद्वारा प्रष्टिएको छ । अर्को एकदिन आयुष्मान् भूमिज जयसेन राजकुमारको घरमा गएको कुरा पनि भगाडि भनुदित भूमिज सूत्रद्वारा नै प्रष्टिएको छ ।

यस बाहेक अरु कुरा पालिसाहिःयमा उल्लेख भएको कतं पाइँन्न ।

×

ॐ

ॐ

केही जयसेन नामहरू

- (१) जयसेन—यिनो कपिलवस्तुका राजा हुन् । यिनको महारानी यशोधरा हुन् । यिनोहरूका तरफबाट शुद्धोदनका पिता सिंहहनु पाएका थिए । महा. वं. टी. पृ. १०३-०४ एगारौं परिच्छेद ।
- (२) जयसेन—यिनो सिद्धत्थ बुद्धका पिता हुन् । जा. भ. क. I-II. पृ. ३५: दूरेनिदानकथा; बु वं. भ. क. पृ. १८७: सिद्धत्थबुद्धवंसट्टकथा । तर बु. वं. पा. पृ. ३५७: सिद्धत्थ-बुद्धवंसमा र थ्यसको अर्थकथामा चाहि 'उदेन' मन्ने उल्लेख भएको छ ।
- (३) जयसेन—यिनो फुस्सबुद्धका पिता हुन् । बु. वं. पा. पृ. ३१६: फुस्सबुद्धवंसो । खु. पा. भ. क. पृ. १३३: तिरोकुडुमुत्त-वण्णना; बु. प्रे. पृ. १६०: तिरोकुडुपेतवत्थु ।
- (४) जयसेन—यिनो चाहि सोभित बुद्धको पालामा एक राजा थिए । यिनले सोभित बुद्धको निमित्त बिहार बनाइदिएका थिए । बु. वं. पा. पृ. ३३३: सोभितबुद्धवंसो ।
- (५) जयसेन—यिनो बिम्बिसार राजाका छोरा हुन् । पपं. सू. IV. पृ. १३१: दन्तभूमिसुत्तवण्णना । यिनकं कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

१-जयसेन राजकुमारको प्रश्न

(दन्तभूमिसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित कलन्दक निबापको वेणुवनमा बस्नु भएको थियो ।

त्यसबखत अचिरवत भ्रमणोद्देश भरण्यको कुटिकामा बस्दथे । अनि जयसेन^२ राजकुमार दहलिबं दहलिदं जहाँ अचिरवत भ्रमणोद्देश लिए त्यहाँ गए । त्यहाँ गई अचिरवत भ्रमणोद्देशसंग सम्मोदनीय कुरा गरे । सम्मोदनीय कुरा गरी कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले अचिरवत भ्रमणोद्देशलाई यस्तो भने—

१. म. नि. III. पृ. १९४, अ. क. IV. पृ. १३१.

२. पपं. सू. IV. पृ. १३१: दन्तभूमिसुत्तवण्णनात्ते धी राजकुमार विम्बिसार राजाका छोरा हुन् भनी उल्लेख गरेको छ ।

“अग्निवेश ! मैले सुनेको छु कि यहाँ आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई बसेमा भिक्षुले एकाग्रता (= ध्यान वा समापत्ति) प्राप्त गर्न सक्छ ।”

“यस्तै हो राजकुमार ! यस्तै हो राजकुमार ! हो, यहाँ आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई बसेमा भिक्षुले एकाग्रता प्राप्त गर्न सक्छ ।”

“अग्निवेश ! तपाईंले सुनेको र पढेको अनुसार मलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस् ।”

“राजकुमार ! मैले सुनेको र पढेको अनुसार तिम्रीलाई धर्मोपदेश गर्न सकिदैन । राजकुमार ! मैले सुनेको र पढेको अनुसार धर्मोपदेश गर्दा यदि तिम्रीले बुझ्न सकेनौ भने त्यो मेरो लागि कष्ट मात्र हुनेछ ।”

“अग्निवेश ! तपाईंले सुनेको र पढेको अनुसार धर्मोपदेश गर्नुहोस् । तपाईंले भन्नु हुने कुरा म बुझ्नेछु ।”

“राजकुमार ! यदि मैले सुनेको र पढेको अनुसार धर्मका कुराको अर्थ तिम्रीले बुझ्न सक्थौ भने असल हो । यदि बुझ्न सकेनौ भने आफ्नो स्थानमा नै बसिरहनु । भर्को प्रश्न नगर्नु ।”

“अग्निवेश ! हुन्छ । यदि तपाईंले भन्नु हुने कुरा मैले बुझ्न सक्छु भने असल भयो होइन भने म आफ्नो स्थानमा बस्नेछु । भर्को प्रश्न गर्ने छैन ।”

-
१. ‘अग्निवेश’ भनेको अचिरवत श्रमणोद्देशको गोत्रको नाम हो । त्यसबखत आदर गरी बोलाउँदा गोत्रको नाम लिई बोलाउने चलन थियो ।

अनि अचिरवत श्रमणोद्देशात्ते भाफूले सुनेको र पढे अनुसार राजकुमारलाई धर्मोपदेश गरे । यस्तो भन्दा जयसेन राजकुमारले अचिरवत श्रमणोद्देशलाई यस्तो भने—“अग्निवेश ! भातप्तयुक्त अप्रमादी भई बस्दा भिक्षुले एकाग्रता (= ध्यान वा समापत्ति) प्राप्त गर्न सक्छ भन्ने कुरा हुन सक्दैन ।” अनि जयसेन राजकुमार अचिरवत श्रमणोद्देशलाई ‘हुन सक्दैन’ भन्दै आसनबाट उठी गए ।

अनि जयसेन राजकुमार गएपछि अचिरवत श्रमणोद्देश जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचिरवत श्रमणोद्देशले जति कुरा जयसेन राजकुमारसँग भएको थियो ती जन्मै भगवान्लाई सुनाए ।

यस्तो भन्दा भगवान्ले अचिरवत श्रमणोद्देशलाई यस्तो भन्नुभयो—“अग्निवेश ! तयो कहाँबाट हुनसक्छ र ! जो नैऋत्म्यद्वारा ज्ञान्नुपर्ने नैऋत्म्यद्वारा देखनुपर्ने नैऋत्म्यद्वारा प्राप्त गर्नुपर्ने तथा नैऋत्म्यद्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने हो त्यो कामविषयको बीचमा बस्ने कामविषय परिभोग गर्ने कामविषयको वितर्कना गर्ने कामविषयद्वारा जलिरहने तथा कामविषयको खोज गरी त्यसमा उत्सुक हुने जयसेन राजकुमारले कहिले बुझ्न सक्लान् कहिले देख्न सक्लान् र कहिले साक्षात्कार गर्न सक्लान् । यो हुनै सक्दैन ।

हात्तीको दृष्टान्त—“अग्निवेश ! भनौं कि बुद्ध दान्त शिक्षित र सुविनीत हात्तीहरू घोडाहरू र गाईहरू छन् । बुद्ध दान्त अशिक्षित र अविनीत हात्तीहरू घोडाहरू र गाईहरू छन् । अग्निवेश ! के त ती

बान्त शिक्षित तथा सुविनीत हात्तीहरू...ले गर्नुपर्ने काम शिक्षितरूपले गर्न सक्छन् त ? यसमा तिम्रो के भन्छो ?”

“भन्ते ! गर्न सक्छन् ।”

“जो ती वमन नभएका अशिक्षित र अविनीत हात्तीहरू.. हुन् के त उनीहरूले पनि शिक्षित सुविनीत हात्तीहरूले कैं सुशिक्षितरूपले काम गर्न सक्छन् ? यसमा तिम्रो के भन्छो ?”

“भन्ते ! गर्न सक्दैन ।”

“अग्निवेश ! त्यस्तै गरी जो त्यो नैऋत्यद्वारा जान्नुपर्ने.. हो त्यो कामविषको बीचमा बस्ने...जयसेन राजकुमारको नाम सक्ता... भनी भन्न सकिन्छ ।”

पर्वतको दृष्टान्त—“अग्निवेश ! भनौं कि गाउँ वा निगमको मजिक ठूलो पर्वत छ । अनि दुई साथीहरू गाउँ वा निगमबाट निस्की परस्पर हात समाती त्यो पर्वतमा जान्छन् । अनि एक साथी पर्वतमनि बस्छ अर्को साथी पर्वतमाथि जान्छ । अनि पर्वतमनि बसेको साथीले पर्वतमाथि गएको साथीसँग यस्तो सोध्छ—‘साथी ! पर्वतमाथिबाट तिम्रो के देख्यो ?’ उ यस्तो भन्छ ‘पर्वतमाथिबाट म रमणीय उदयानहरू रमणीय वनहरू रमणीय भूमिहरू तथा रमणीय पोखरीहरू देख्छु ।’ अर्कोले भन्छ—‘तिम्रो पर्वतमाथिबाट रमणीय उदयानहरू.. देख्छु भन्दछौं यो हुन सक्दैन ।’ अनि पर्वतमाथि बस्ने साथीले पर्वतमनि बस्ने साथीलाई हात समाती पर्वतमाथि लैजान्छ । अनि केहीछिन पछि सोध्छ ‘साथी ! पर्वतमाथिबाट तिम्रो के देख्यो ?’ उ भन्छ—‘साथी !

पर्वतमाथिबाट म रमणीय उदयानहरू... देख्छु ।’ अनि भर्कोले उसलाई भन्छ ‘साथी ! भरखरै मात्र तिमिले ‘यस्तो हुन सक्दैन’ भनी भनेको थियो । फेरि अहिले पर्वतमाथिबाट रमणीय उदयानहरू... देख्छु भनी भन्छी । अनि उसले भन्छ ‘यो पर्वतले छेकिपुकोले पर्वतमनिबाट देखनुपर्ने नदेखिएको हो ।’

“अग्निवेश ! योभन्दा ठूलो अविद्या र स्कन्धले जयसेन राजकुमारलाई ढाकेको छ । त्यस्ताले जो त्यो नैष्कर्म्यद्वारा जान्नुपर्ने ... त्यो कामविषयको बीचमा बस्ने.. तथा कामविषयको खोजी गरी त्यसमा उत्सुक हुनेले जान्न सक्ला देख्न सक्ला र साक्षात्कार गर्न सक्ला भनी भन्न सक्छ । अग्निवेश ! यदि तिमि यो दुइ दृष्टान्तहरू जयसेन राजकुमारलाई भनेका भए जयसेन राजकुमार प्रसन्न भए होलान् र प्रसन्न भई प्रसन्नता प्रकट गरे होलान् ।”

“मन्ते ! कहाँबाट मैले यो भविष्य मसुनेका दुइ दृष्टान्तहरू बताउन सक्छुला र जो भगवान्ले भन्नुभयो ।”

सुशिक्षित हात्ती—“अग्निवेश ! जस्तै अभिशिक्त भएका क्षत्री राजा हात्ती दमन गर्ने माहुतेलाई बोलाई यस्तो भन्छन्—‘हे माहुते ! तिमि यता आऊ तिमि राजाको हात्ती चढी हात्तीहरू भएको बनमा गई जंगलका हात्तीलाई राजाको हात्तीको गधनमा बाँध ।’ अग्निवेश ! हवस् भनी उ जंगलमा गई जंगली हात्तीलाई राजाको हात्तीको गधनमा बाँध्छ । अनि राजाको हात्तिले उसलाई खुला ठाउँमा लैजान्छ । अग्निवेश ! यत्तिकैमा जंगली हात्ती खुला ठाउँमा गएको

हुनेछ । अग्निवेश ! किन्तु जंगली हात्ती जंगलको भाशा राख्छ । अनि हात्ती दमन गर्ने माहुतेले हात्ती खुला ठाउँमा ल्याएको कुरा राजालाई बताउँछ । अनि माहुतेलाई बोलाई 'माहुते ! यो हात्तीलाई जंगलमा बस्ने बानी छुट्याई मनुष्यहरू भएको ठाउँमा बस्ने बानी बसाली दमन गर' भनी राजा भन्छन् ।

"अग्निवेश ! हुवस् भनी माहुतेले एक मोटो खम्बा भुइमा गाडी जंगली हात्तीको गर्धनमा बाँधी जंगली स्वभाव हटाई मानिस-हरूको बीचमा बस्ने बानी सिकाउँछ । अनि हात्ती दमन गर्ने माहुतेले हात्तीलाई मीठो मधुर तथा प्रियकर डंगले कुरा गर्छ । जब हात्तीले उसको कुरा सुन्नथाल्छ तब माहुतेले उसलाई घाँस दानाहरू खुवाउन थाल्छ ।

"अग्निवेश ! जब जंगली हात्तीले घाँस दाना आदि खान थाल्छ तब माहुतेलाई यस्तो लाग्छ—'अब भने यो जंगली हात्ती बाँच्ने छ ।' त्यसपछि माहुतेले अगाडि गर्नुपर्ने काम सिकाउँछ—'हे हात्ती ! समात, हे हात्ती छोड ।' जब जंगली हात्तीले माहुतेको कुरा सुनी समातने छोड्ने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले अर्को काम सिकाउँछ—'हे हात्ती ! पछाडि हट, हे हात्ती अगाडि बढ ।' जब जंगली हात्तीले माहुतेको कुरा सुनी अगाडि सर्ने र पछाडि हट्ने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले उसलाई अर्को काम सिकाउन थाल्छ—'हे हात्ती ! उठ, हे हात्ती बस ।' जब माहुतेको कुरा सुनी उठ्ने बसने काम गर्न थाल्छ तब माहुतेले उसलाई निश्रल (आनेञ्ज) रङ्गने कुरा सिकाउन थाल्छ । उसको सूँडमा ठूलो

डाल (फलक) बाँधि दिन्छ । उसको माथि भाला लिएको मानिस
गधनमाथि बसेको हुन्छ । उसलाई घेरेर भाला लिएका मानिसहरू
घेरैतिर उभिएका हुन्छन् र हात्ती दमन गर्ने माहुतेले चाहि भाला
भएको लट्टी लिएर अगाडितिर उभिएको हुन्छ । उसले निश्चल हुने
काम सिकाउँदा हात्तीले न अगाडिको खुट्टा चलाउँछ न पछाडिको खुट्टा
चलाउँछ न अगाडिको भाँग चलाउँछ न पछाडिको भाँग चलाउँछ न
टाउको चलाउँछ न कान चलाउँछ न दाँत चलाउँछ न पुच्छर हल्लाउँछ
न त सूँड न चलाउँछ । यस्तो भएपछि सो जंगली हात्ती बाँणको
प्रहारलाई तरवारको प्रहारलाई सहन गर्न सक्षम हुन्छ । भेरी मृदंग
आदिको कोलाहल आवाजबाट नडराउने सबै प्रकारको कुटिलता र
कोडा रहित भई राजभोग्य भई राजाकं भङ्ग जस्तै हुन्छ ।

“अग्निवेश ! यस्तै किसिमले यो लोकमा तथागत भरहस्
सम्यक्सम्बुद्ध...^१ उत्पन्न हुनुहुन्छ । बर्हलि देव मार ब्रह्मासहित
लोकलाई...^२ परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नु हुन्छ । अनि त्यो
घर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा अरू कुनै कुलमा जन्मेकाले
सुन्दछ ।...^३ अनि पछि उ...^४ प्रव्रजित हुन्छ । अग्निवेश ! यतिले
आर्यश्रावक खुला ठाउँमा गएको हुन्छ । किन्तु अग्निवेश ! देवमनुष्यहरू

१-२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२१ मा
हेनू ।

३-४. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२७ मा
हेनू ।

पञ्चकाम गुणहरूमा आसक्त हुन्छन् । अनि तथागतले उसलाई भगाडि विनीत पाछं—‘हे भिक्षु ! तिम्री यहाँ आऊ शीलवान् होऊ प्राप्तिमोक्षमा संयम गरी बस । आचारगोचर सम्पन्न होऊ अणुमात्र बोधमा पनि भयदर्शी होऊ र शीक्षापदलाई राम्ररी समादान गरी बस ।’

“अग्निवेश ! जब आर्यश्रावक शीलवान् हुन्छ; प्राप्तिमोक्ष संयम गरी बस्छ; आचारगोचर सम्पन्न हुन्छ; अणुमात्र बोधमा पनि भयदर्शी हुन्छ र शिक्षापदलाई राम्ररी समादान गरी बस्छ तब तथागतले उसलाई भगाडि विनीत पाछं—‘हे भिक्षु ! यहाँ आऊ इन्द्रिय रक्षा गर र चक्षुले रूप देखेर निमित्तग्राही नहोऊ...’ । अनि उ यी पञ्चनीवरण-हरूलाई हटाई चित्तमा भएका उपक्लेशहरूलाई प्रज्ञाद्वारा कमजोर पारी यो शरीरबाट अभिध्या दौर्मनस्य हटाउनको निमित्त भातप्तयुक्त भई ज्ञानवान् तथा स्मृतिमान् भई कायमा कायानुपश्यी भई बस्छ । वेदनामा वेदनानुपश्यी भई.. चित्तमा चित्तानुपश्यी भई...तथा धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस्छ । अग्निवेश ! जस्तै जंगली स्वभाव हटाई मानिसहरूको बीचमा बस्ने बानी सिकाउनको निमित्त हात्ती बमन गर्ने माहुतेले ठूलो खम्बा भुइमा गाडी जंगली हात्तीको गधनमा बाँध्छ त्यस्तै गरी गृहस्थी स्वभावलाई हटाउनको निमित्त गृहस्थी संकल्पहरूलाई मर्दन गर्नको निमित्त...जेयधर्म प्राप्तिको निमित्त र निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त आर्यश्रावकका यी चार स्मृतिप्रस्थान चित्तमा बाँधिएका हुन्छन् ।

-
१. पहाँका बाँकी कुराहरू जेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १६७-७० सम्ममा हेनु ।

उसैलाई तथागतले भगाडि विनीत पानुं हुन्छ— 'हे भिक्षु ! यहाँ भाऊ, कायमा कायानुपश्यी भई बस र कामचितकंयुक्त कल्पना नगर । वेदनामा...चित्तमा...तथा धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस र कामचितकं-युक्त कल्पना नगर ।' अनि वितर्कविचारलाई शास्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई चित्तमा एकाग्र गरी वितर्कविचार रहित समाधिजः प्रीतिमुख भएको द्वीतीयध्यान...तृतीयध्यान...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल क्लेश रहित भएपछि मृदु कर्मण्य भई निश्चलतामा पुगेपछि उसले पूर्वनिबासानुस्मृति ज्ञानमा चित्त ऊकाउँछ । अनि उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ । जस्तै— एक जन्मको दुइ जन्मको...^१ । यसरी भाकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ । यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि...उसले अमानुषीय विशुद्ध विष्यक्षुद्धारा च्युत भएका उत्पन्न भएका प्राणीहरूलाई देख्छ र भा-भापनो कर्मानुसार उनीहरू नीच-उच्च, सुवर्ण-दुवर्ण र सुगति-दुर्गतिमा गएका पनि थाहा पाउँछ ।

“यसप्रकार समाहित चित्त भएपछि...उसले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो दुःख समुदय हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो दुःखनिरोध हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यी आस्रवहरू हुन्' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो आस्रवहरूको समुदय हो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६५ मा हेनुं ।

भ्रातृवनिरोध ह्यो' भनी यथार्थतः जान्दछ । 'यो भ्रातृवनिरोध हुने मार्ग ह्यो' भनी यथार्थतः जान्दछ । यसरी जान्ने यसरी देख्ने उसको चित्त कामात्तवबाट पनि विमुक्त हुन्छ भवात्तवबाट पनि विमुक्त हुन्छ र अषिदद्यात्तवबाट पनि विमुक्त हुन्छ । विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भएँ' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । 'जाति क्षीण भयो ब्रह्मचर्यवाप्त पूरा भयो गर्नुपर्ने गरिसके र अब उप्रान्त गर्नुपर्ने केही छैन' भन्ने पनि जान्दछ ।

“अनि सो भिक्षु शीत उष्ण, भोक प्यास, डंसमकस, हावा ताप आदि स्पर्शाहरूको दुरुक्त दुरागत बचनहरूद्वारा उत्पन्न भएको शारीरिक तीव्र तीखो कटु भस्वाविला भमनाप र प्राणलिनै जस्ता वेदनाहरूको सहन गर्ने हुन्छ । उ सबै राग, द्वेष, मोहरूपी कषायबाट रहित भई आह्वान गर्न योग्य पाहुना गर्न योग्य दक्षिणादिन योग्य र नमस्कार गर्न योग्य भई लोकवासीको अनुपम पुण्यक्षत्र हुन्छ ।

अदान्त अदान्त मरण—“अग्निवेश ! यहाँ राजाको अदान्त अविनीत बूढो हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त अविनीत बूढो हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! राजाको अदान्त अविनीत अर्धबंशे हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त अविनीत अर्धबंशे हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ । राजाको अदान्त अविनीत तन्नेरी हात्ती मरेमा 'राजाको अदान्त अविनीत तन्नेरी हात्ती मऱ्यो' भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! यस्तै गरी स्थविर भिक्षु भए पनि क्षीणात्तवी नभंकन मरेमा 'स्थविर भिक्षु अदान्त भएर मऱ्यो' भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! अर्धबंशे भिक्षु भए पनि...तरुण भिक्षु भए पनि क्षीणात्तवी नभंकन मरेमा 'तरुण भिक्षु अदान्त भएर मरण भयो' भन्ने हुन्छ ।

“अग्निवेश ! यहाँ राजाको सुदान्त सुविनीत बूढो हात्ती मरेमा ‘राजाको सुदान्त सुविनीत बूढो हात्ती मरयो’ भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! राजाको सुदान्त सुविनीत अर्धबंशे हात्ती मरेमा ‘राजाको सुदान्त सुविनीत अर्धबंशे हात्ती मरयो’ भन्ने हुन्छ । राजाको सुदान्त सुविनीत तग्नेरी हात्ती मरेमा ‘राजाको सुदान्त सुविनीत तग्नेरी हात्ती मरयो’ भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! यस्तै गरी स्पष्टिर भिक्षु भए पनि क्षीणाल्खी भई मरेमा ‘स्पष्टिर भिक्षु दान्त भएर मरयो’ भन्ने हुन्छ । अग्निवेश ! अर्धबंशे भिक्षु भए पनि.. तरुण भिक्षु भए पनि क्षीणाल्खी भएर मरेमा ‘तरुण भिक्षु दान्त भएर मरयो’ भन्ने हुन्छ ।”

भगवान्‌ले यति भन्नुभयो । अनि सन्तुष्ट भएका अचिरवत्त भ्रमणोद्देशले भगवान्‌को भाषणलाई अभिमन्दन गरे ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

२-आयुष्मान् भूमिजसंग प्रश्न

(भूमिजसुत्त^१)

पश्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित कलन्दक निवापको बैगावनमा बस्तु भएको थियो ।

भनि आयुष्मान् भूमिज^२ पूर्वाह्न समयमा चौबर पहिरी पात्र-चौबर ग्रहण गरी जहाँ जयसेन राजकुमारको घर हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छुघाइराखेको भासनमा बसे । भनि जयसेन राजकुमार आयुष्मान् भूमिजकहाँ आएर आयुष्मान् भूमिजसंग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले आयुष्मान् भूमिजलाई यस्तो भने—

१. म. ति. III. पृ. २०४, अ. क. IV. पृ. १३३.

२. यी आयुष्मान् भूमिज जयसेन राजकुमारका मामा थिए । पपं. सू. IV पृ. १३३: भूमिजसुत्तवर्णना ।

“भो भूमिज ! यहाँ केही भ्रमणब्राह्मणहरू यस्तो भन्छन्—
(१) आशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न, (२)
आशा नगरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न, (३) कहिले
आशा कहिले अनाशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न,
(४) न आशा गरी न अनाशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन
सकिन्न ।’ यस विषयमा तपाईंका शास्ता के भन्नु हुन्छ ?”

“राजकुमार ! भगवान्को सन्मुख मैले त्यस्तो सुनेको छैन ।
बह भगवान् यस्तो भन्न सक्नुहुन्छ—(१) अज्ञानतापूर्वक (भयोनिसो)
आशा नगरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (२) अज्ञानता-
पूर्वक आशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (३)
अज्ञानतापूर्वक कहिले आशा कहिले निराशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि
फल पाउन सक्दैन, (४) अज्ञानतापूर्वक न आशा गरी न निराशा गरी
ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सक्दैन, (५) ज्ञानपूर्वक (योनिसो)
आशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सक्छ, (६) ज्ञानपूर्वक
आशा नगरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन सक्छ, (७) ज्ञानपूर्वक
कहिले आशा कहिले निराशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि फल पाउन
सक्छ, (८) ज्ञानपूर्वक न आशा न निराशा गरी ब्रह्मचर्यंवास गरे पनि
फल पाउन सक्छ ।’ राजकुमार ! भगवान्को सन्मुखमा मैले त्यस्तो
कुरा सुनेको छैन । बह भगवान्ले यस्तो भन्न सक्नुहुन्छ ।”

“यदि तपाईं भूमिजका शास्ता यस्ता वादी यस्ता भन्ने हुनुहुन्छ
भन्ने मलाई लाग्छ कि तपाईं भूमिजका शास्ता भए विभिन्न भ्रमण-
ब्राह्मणहरूको शिरोमणी भएर बस्छन् ।”

तथागतको अनुमोदन

अनि आयुष्मान् भूमिज भोजनपछि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् भूमिजले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! यहाँ म पूर्वार्द्ध समयमा जहाँ जयसेन राजकुमारको निवासस्थान हो त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको भासनमा बसेँ । भन्ते ! अनि जयसेन राजकुमार मकहाँ आई मसित सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका जयसेन राजकुमारले मसँग यस्तो भने—‘भो भूमिज ! यहाँ केही भ्रमणब्राह्मणहरू यस्तो मन्बद्धन् (१) भाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सकिन्न...। भन्ते ! यस्तो भन्दा मैले जयसेन राजकुमारलाई यस्तो भने—‘राजकुमार ! मैले भगवान्को सन्मुख यस्तो सुनेको छैन । बरु भगवान् यस्तो भन्न सक्नुहुन्छ (१) अज्ञानतापूर्वक (अयोनिस्तो) भाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...’ (२) ज्ञानपूर्वक न भाशा न निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि फल पाउन सक्छ । राजकुमार ! भगवान्को सन्मुखमा मैले त्यस्तो कुरा सुनेको छैन । बरु भगवान् यस्तो भन्न सक्नु हुन्छ ।’

१. पर्हाका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १५ मा उल्लेख भए अनुसार दोहन्दाई पढ्नु ।

“मन्ते ! यस्तो सोध्वा यसरी जवाफ दिवा के मैले भगवान्‌ले भने जस्तै भनेको हुनेछ ? भगवान्‌लाई झूटो कुराको आरोप लगाएको त हुने छैन ? धर्मानुकूल भनेको हुनेछ के ? कुनै सहधर्मिलाई वादानुवाद गरेको जस्तो त हुने छैन ?”

“भूमिज ! ठीक छ । यस्तो सोध्वा यसरी जवाफ दिवा भगवान्‌ले भने जस्तै भनेको हुन्छ ..। भूमिज ! जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई मिथ्यासंकल्पी भई मिथ्यावाची भई मिथ्याकर्मी भई मिथ्याआजीवी भई मिथ्या व्यायामी भई मिथ्यास्मृति राख्ने भई तथा मिथ्या समाधि गर्ने भई भाशा लिएर ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...। त्यो किनभने ? भूमिज ! भ्रजानता (अयोनिस्तो) भएको हुनाले ।

तेलको दृष्टान्त —“भूमिज ! जस्तै कुनै तेल चाहने तेल खोज्ने पुरुषले द्रोणीमा बालुवा हाली पानी छस्की पेलछ भने भाशा लिएर गरे पनि तेल पाउन सक्ने छैन । भाशा नलिएर गरे पनि...भाशा वा निराशा लिएर गरे पनि...न भाशा न निराशा लिएर गरे पनि तेल पाउन सक्ने छैन । त्यो किनभने ? तेल निकाल्ने उपाय नै बेठीक भएकोले (अयोनिस्तो) । भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...भाशा लिएर . ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन...।

दूधको दृष्टान्त—“भूमिज ! जस्तै कुनै दूध चाहने दूध खोज्ने पुरुषले बाख्नालाई छाडिदिएमा (=बाख्नालाई दूध सवाएमा) भाशा

लिएर भए पनि...न भाशा न निराशा लिएर भए पनि दूध पाउन सक्ने छैन । त्यो किनभने ? दूध पाउने उपाय नै बेठीक भएकोले । भूमिज ! यस्तै गरी कोही भ्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...भाशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन... ।

नौनीको दृष्टान्त—“भूमिज ! जस्तै कुनै नौनी चाहने नौनी खोज्ने पुरुषले ठेकीमा पानी राखी डोरी तानेर मध्छ भने भाशा लिएर भए पनि...नौनी पाउन सक्ने छैन । त्यो किनभने ? नौनी पाउने उपाय नै बेठीक भएकोले । भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...भाशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन... ।

आगोको दृष्टान्त—“भूमिज ! जस्तै कुनै आगो चाहने आगो खोज्ने पुरुषले भिजेको काठलाई चोसो अरणीघर्षण गरेर भाशा लिएर भए पनि...आगो निकाल्न सक्ने छैन । त्यो किनभने ? आगो निकाल्ने उपाय नै बेठीक भएकोले । भूमिज ! यस्तै गरी जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण मिथ्यादृष्टिक भई...भाशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्ने छैन... ।

“भूमिज ! जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...सम्यक्समाधि गर्ने भई भाशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज ! ज्ञानपूर्वक भएकोले ।

तेलको दृष्टान्त—“भूमिज ! जस्तै कुनै तेल चाहने तेल खोज्ने पुरुषले ढोगीमा तेल छुप्याई पानी छम्की पेट्दा भाशा लिएर भए

पनि तेल पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज ! तेल पाउने उपाय ठीक भएकोले । भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...सम्यक्समाधि गर्ने भई भाशा लिएर...ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ...। त्यो किनभने ? फल पाउनको उपाय ठीक भएकोले ।

दूधको दृष्टान्त —“भूमिज ! जस्तै कुनै दूध चाहने दूध खोज्ने पुरुषले बाछालाई घुनबाट हटाइदिएमा भाशा लिएर भए पनि...दूध पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज ! दूध पाउने उपाय ठीक भएकोले । भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्-दृष्टिक भई सम्यक्समाधि गर्ने भई भाशा लिएर ब्रह्मचर्य पालन गरे पनि फल पाउन सक्नेछ ..। त्यो किनभने ? फल पाउने उपाय ठीक भएकोले ।

नौनीको दृष्टान्त - “भूमिज ! जस्तै कुनै नौनी चाहने नौनी खोज्ने पुरुषले ठेकीमा बही राखी मध्यो भने आशा लिएर भए पनि... नौनी पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज ! नौनी पाउने उपाय ठीक भएकोले । भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही श्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...फल पाउन सक्नेछ ।

आगोको दृष्टान्त—“भूमिज ! जस्तै कुनै आगो चाहने आगो खोज्ने पुरुषले सुकेको काठलाई सुकेको भरणीले घर्षण गर्दा भाशा लिएर भए पनि...आगो पाउन सक्नेछ । त्यो किनभने ? भूमिज !

[२०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

भागो पाउने उपाय ठीक भएकोले । भूमिज ! त्यस्तै गरी जो कोही भ्रमण वा ब्राह्मण सम्यक्दृष्टिक भई...फल पाउन सक्नेछ ।

“भूमिज ! यदि तिमिले यी चारवटा दृष्टान्तहरू उनलाई बताएको भए जयसेन राजकुमार अवश्य पनि प्रसन्न भए होलान् र प्रसन्न भएर प्रसन्नाकार पनि देखाए होलान् ।”

“भगवान् ! जस्तै यी अधि नसुनेका दृष्टान्तहरू मैले कहाँबाट भन्न सक्ला र !”

यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट भएका आयुष्मान् भूमिजले भगवान्को माषणलाई अभिनन्दन गरे ।

२. तरुण महामात्य

प रि च य

प्रत्येक मानिस आ-आफ्नो मनोकामना अनुसार दानपुण्य गर्ने रहेछन् भन्ने कुरा यी तरुण महामात्यको अगाडि अनुदित कुराबाट प्रष्टसँग बुझिन्छ ।

यी महामात्य निकै श्रद्धालु थिए । बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई ध्येस्वरूपले भोजन गराउने यिनको ठूलो इच्छा थियो । भनि एकदिन यिनले साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू सहित बुद्धलाई निम्त्याई भोजन गराए ।

किन्तु त्यसदिन बिहानै भिक्षुहरूले अरूले दान दिएका घेरै खानाहरू खाइसकेका थिए । त्यसैले तरुण महामात्यको इच्छानुसार यिनीहरूले भोजन ग्रहण गरेनन् । यसबाट तरुण महामात्य अप्रसन्न भएका थिए । विशेष कुरा अगाडिको सूत्रबाटै प्रष्ट हुनेछ ।

x

x

x

मूढ पाळि—

तरुण महामात्यको भोजन दान

(तरुण प्रसन्न महामत्तवत्पुं१)

भगवान्ने भिक्षुहरूलाई यागु र मधुको लड्डु स्वीकार गर्ने वचन बिनु भएको छ भन्ने खबर मानिसहरूले पुगे । अनि मानिसहरूले समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डु तयार पारे । समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डु खाएको हुँदा भोजनशालामा भिक्षुहरू मनसगाई खाँदैनथे ।

त्यसबखत एक प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भोलिको निमित्त बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई निस्त्याएका थिए । अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई यस्तो लाग्यो—“साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूको निमित्त साँढे बाह्रशय मासुको घाल तयार गर्नुपर्‍यो । प्रत्येक भिक्षुलाई एक एक मासुको घाल चढाउनेछु ।” अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले रात बितिसकेपछि प्रणीत खारच-भोज्य तयारपारी साँढे बाह्रशय मासुको घाल पनि तयार पार्न लगाई भगवान्लाई

१. मही. व. पा. पृ. २३८: भेसज्जकखण्डकं, अ. क. III. पृ. ११५९.

समयको सूचना दिन पठाए—“भन्ते ! भोजनको समय भयो भोजन तयार छ ।”

त्यसपछि पूर्वार्द्ध समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर धारण गरी जहाँ त्यो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यको घर हो त्यहाँ जानुभई बिच्छुघाइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् बस्नुभयो । त्यसपछि प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भोजनालयमा भिक्षुहरूको निमित्त भोजन पस्काउन पाले । भिक्षुहरूले यसो भने—“आवुसो ! थोरं थोरं मात्र राख ।”

“भन्ते ! ‘यो प्रसन्न भएका तरुण महामात्य हो’ भनी थोरं थोरं नलिनुहोस् । प्रत्येकलाई एक एकवटा भासुको थाल चढाउंछु भनी मैले साँढे बाह्रशय भासुको थाल सहित धेरै खाद्य-भोज्य तयार पारेको छु । भन्ते ! भरिपूर्ण गरी ग्रहण गर्नुहोस् ।”

“आवुसो ! यसकारणले हामीले थोरं थोरं लिएका होइनौं । बल्की समयमै भोजनीय यागु र मधुको लड्डुले हाम्रो पेट भरिसकेको छ । त्यसैले हामीले थोरं थोरं लिएका हौं ।”

अनि सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्य कराउनथाले धिक्कानं पाले र खिन्न हुन थाले—“किन यी मद्दन्तहरू मैले निभत्याएर पनि अरुको भोजनीय यागु खान्छन् ! के मैले यथेष्ठ दिन सक्दिन र !” भन्दै रिसाई असन्तुष्ट भई दिक्कमान्दै “चाहे खानुहोस् चाहे लैजानुहोस्” भन्दै पात्र भरी भरी राख्दै गए । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत

खादच-भोज्य स्वयं अर्पित गरी सन्तर्पित गरी भोजनपछि भगवान्‌ले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सो प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित समादपित समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी भगवान्‌ भासनबाट उठेर जानुभयो ।

भगवान्‌ जानुभएर केहिछिनपछि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्यलाई शंका र पश्चात्ताप हुनथाप्यो - “यो मेरो निमित्त अलाभ हो र क्षाम होइन । यो मेरो निमित्त दुर्लभ हो र सुलाभ होइन । जो कि म रिसाई असन्तुष्ट भई दिवक मान्दं ‘खानुहोस् वा लंजानुहोस्’ भन्दं भिक्षुहरूको पात्रमा भरी भरी राख्दं गर्छु । यसबाट मैले धेरै पुण्य पाएँ वा पाएको रहेनछु ?” अनि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य जहाँ भगवान्‌ हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्यले भगवान्‌सँग यस्तो भने—“भन्ते ! भगवान्‌ जानुभएको केहिछिनपछि मलाई यस्तो लाग्यो—‘मेरो अलाभ हो सुलाभ होइन । मेरो दुर्लभ हो र सुलाभ होइन । जो कि रिसाई असन्तुष्ट भई दिवकमान्ती मैले भिक्षुहरूको पात्रमा भरी भरी राख्दं चाहें खानुहोस् चाहें लंजानुहोस् भनी भनें । भन्ते ! के मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरेँ वा गरिन ? भन्ते ! मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरेँ वा अपुण्य ?”

“भावस्तो ! जब तिमिले भौतिको निमित्त बुद्ध सहित भिक्षु-सङ्घलाई निम्तो गर्नुथो तब तिमिले धेरै पुण्य प्राप्त गर्नुथो । जब तिमिले

प्रत्येकलाई एक एक थाली भोजन प्रदान गर्‍यो तब तिमौले धेरै पुण्य प्राप्त गर्‍यो र स्वर्गको आराधना पनि गर्‍यो ।”

अनि ती प्रसन्न भएका तरुण महामात्य “मेरो लाभ हो मेरो सुलाभ हो मैले धेरै पुण्य प्राप्त गरे र स्वर्गको पनि आराधना गरे” भन्दै प्रसन्न भई गद्गद् भई भासनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन र प्रवक्षिणा गरी गए । अनि भगवान्ले यसै कारणमा तथा यसै सन्दर्भमा भिक्षुसङ्घ एकत्रित गराई भिक्षुहरूसँग सोध्नुभयो—“भिक्षुहो ! साँच्चै हो के निम्तो गरेको भएर पनि अरुको भोजनीय यागु छाएको ?”

“भगवान् ! साँच्चै हो ।”

अनि बुद्ध भगवान्ले ती भिक्षुहरूलाई निन्दा गर्नुभई..... “भिक्षुहो ! कस्ता हुन् ती भोग पुरुषहरू जो कि कुनैले निम्त्याएको भएर पनि कुनैको भोजनीय यागु खान्छन् !” भिक्षुहो ! यसद्वारा अग्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्न सक्दैन... भनी निन्दा गर्नुभई धार्मिक कथा सुनाउनु भई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रित गर्नुभई “भिक्षुहो ! कसैले निम्तो गरेको छँदाछँदै कसैको भोजनीय यागु खान हुन्न । जो खान्छ उसलाई धर्मानुकूल गर्नुपर्छ ।”

३. नन्दक लिच्छवी

प रि च य

यो नन्दक लिच्छवी लिच्छवीहरूका एक महामास्य थिए भन्ने कुरा भगाडि अनुवित सं. नि. IV. पृ. ३३३ को नन्दक लिच्छवी सूत्रबाट थाहा हुन्छ ।

भगवान् वैशालीस्थित महावनको कुटागारशालामा बस्ति-
रहुनु भएको बेलामा एकदिन यिनी बहाँकहाँ जाँदा यिनलाई भगवान्‌ले
स्रोतापन्न हुने पुरुषमा चारवटा गुणहरू हुन्छन् भन्ने कुरा सुनाउनु
भएको थियो ।

उपदेशको अन्त्यतिर एक पुरुषले यिनलाई नुहाउने बेला भयो
भन्दा यिनले “बाहिरो स्नानभन्दा भित्रो स्नान नै उत्तम छ” भनी
भनेका थिए ।

x

x

x

विभिन्न नन्दक नामहरू

- (१) नन्दक— यिनी चाहि बुद्ध परिनिर्वाण भएको २०० वर्ष पछि सुगट्ट (=सौराष्ट्र) देशका पिङ्गल भन्ने राजाका सेनापति थिए । यी नन्दक सेनापति दानपुण्यको फल छैन भन्ने मिथ्यादृष्टिक थिए । यसै मिथ्यादृष्टिको कारणले मृत्युपछि वेमानिक प्रेतयोनिमा यी उत्पन्न भए ।

पछि यिनकी छोरी उत्तरा भन्नेले दिएको दानमय पुण्यको प्रभावले यिनी त्यहाँबाट मुक्त भएका थिए भनी पेत. ब. अ. क. पृ. १७४ नन्दक पेतबन्धु अट्टकथाले उल्लेख गरेको छ ।

- (२) नन्दक (थेर)—यी स्थविर भिक्षुहरूलाई भववाह गर्ने भिक्षुहरूमध्ये अग्रस्थान प्राप्त गरेका स्थविर हुन् । अं. नि-१, पृ. २५: एतदग्गवग्गो, अ. क. I. पृ. १७३.

अंगुत्तर अट्टकथा अनुसार यिनी धावस्तीको एक कुलगृहमा जन्मेका थिए । ठूलो भएपछि भिक्षु भएर यिनी भरहन्त भए ।

प्रजापति गौतमीसँग प्रसजित ५०० जना भिक्षुणीहरूलाई म. नि. III. पृ. ३६१ को नन्दकोबाद भन्ने सूत्रको उपदेश सुनाई बहाले उनीहरू सबैलाई अरहत् गराएका थिए ।

यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. वि. च. भा-१, पृ. ११० मा उल्लेख भएको छ ।

यिनले मृगार सेठका नाती सालहलाई सुनेको भरमा विश्वास नगर्नु भनी अं. नि-३, पृ. १७६ को सालह सूत्रको उपदेश सुनाएका थिए । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. ३३० मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रलाई त्रिपिटक सूची पृ. ८६ ले 'नन्दकत्थेरसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ ।

- (३) नन्दक (थेर)—यो स्थविर चम्पा देशको एक गृहपतिको कुलमा जन्मेको थियो । नन्दक भन्ने उनको नाम थियो । उनको दाजुको नाम चाहिँ 'भरत' थियो । ठूला भएपछि "चम्पावासी सोण कोलिविस भिक्षु भए" भन्ने कुरा सुनी यिनीहरू पनि भिक्षु भएका थिए ।

भिक्षु भएर भरत चाहिले चाडै भरहत्व प्राप्त गरे । पछि भरतद्वारा उत्साहित गराएपछि यिनले पनि भरहत्व प्राप्त गरे । थेर. गा. पा. पृ. २७१, अ. क. I. पृ. २९९: नन्दकत्थेर नाया भट्टकथा ।

- (४) नन्दक (थेर)— यो स्थविर श्रावस्तीवासी हुन् । नन्दक भन्ने उनको नाम थियो । ठूला भएपछि शास्ताकहाँ गई धर्मोपदेश सुनी भट्टा लाभ गरी प्रव्रजित भई पछि भरहन्त भए । थेर. गा. पा. पृ. २८७, अ. क. I. पृ. ३८८: नन्दकत्थेर नाथट्टकथा ।

- (५) नन्दक (थेर अपदानं)—यो अपदान अप. वा. पा. I. पृ. ४३६ मा उल्लेख भएको छ ।
- (६) नन्दक (थेर अपदानं)—यो अपदानको नाउँ त्रिपिटक सूची पृ. १७४: महिय वगमा उल्लेख भएको छ । अप. वा. पा. II. पृ. १४९.
- (७) नन्दक (यक्ष)—यो यक्षको नाम हिन्दी मिलिन्द प्रश्न द्वितियसंस्करण (१६५१) को पृ. १२७ मा उल्लेख भएको छ । त्यहाँ यो यक्षको नाम सारिपुत्र स्थविरलाई प्रहार गरेको सम्बन्धमा उल्लेख भएको हो ।
- तर जून सूत्रमा सारिपुत्र स्थविरलाई यक्षले प्रहार गरेको उल्लेख भएको छ त्यस सूत्रमा भने यक्षको नाम उल्लेख भएको पाइन्न । यो यक्षले प्रहार गरेको सूत्रको नाम चाहिँ 'यक्षपहारसुत्त' हो । यसको अनुवाद लेखकको बु. धा. च. भा-३ अर्थात् सारिपुत्र चरित भाग-२, पृ. २४८ मा उल्लेख भएको छ ।
- (८) नन्दक (लिच्छवी)—यो लिच्छवी वंशालीवासी हुन् र यिनी लिच्छवीहरूका महामास्य पनि थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छ ।
- (९) नन्दक (सुत्त)—यो सूत्र अं. ति-९, सम्बोधिवग्गमा उल्लेख भएको छ । त्रिपिटक सूची पृ. ११६ ले चाहिँ यसलाई 'नन्दक सम्पहंसनसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ ।

एकदिन जेतवनको उपस्थानशालामा बसिरहेका भिक्षुरूलाई नन्दक भिक्षुले उपदेश सुनाउंदै थिए । त्यसबखत भगवान् शालाको बाहिर हँलोनिर उभिई यी नन्दकको उपदेश सुनिरहनु भएको थियो । उपदेश सिद्धिएपछि भगवान् भित्र शालामा जानुभयो । अनि भगवान्ले नन्दक स्थविरको प्रशंसा गर्दै “या त धार्मिक कथा भन्दै भिक्षुहृद् बस्नुपर्छ या त धार्यं तूष्णीभाबले बस्नुपर्छ” भनी भन्नुभएको भाषि कुराहृद् यस सूत्रमा उल्लेख भएका छन् । यो उपदेश गर्ने स्थविर माघि नं. २ मा उल्लिखित स्थविर नै हुन् ।

- (१०) नन्दक (लिच्छविसुत्तं) — यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. ३३३ स्रोतापत्तिसंयुक्तमा उल्लेख भएको छ । यसै सूत्रको अनुवाद भगाडि उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

स्रोतापन्नका चार अङ्गहरू
(नन्दकलिच्छविसुत्त^१)

एक समय भगवान् वैशालीस्थित महावनको कूटागार शाकामा बस्नुभएको थियो । अनि नन्दक लिच्छवी महामात्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दक लिच्छवी महामात्य-लाई भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

‘नन्दक ! चार कारणहरूले युक्त भायंभावक स्रोतापन्न हुन्छ भविनिपाती र निश्चिन्त सम्बोधिपरायण पनि । कुन चार भने ?—
(१) नन्दक ! यहाँ भायंभावक बुद्ध प्रति भटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ—
‘यहाँ भगवान् भरहत्, सम्पत्सम्बुद्ध, विवधाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर पुरुषबन्धुसारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता, बुद्ध तथा भगवान् हुनुहुन्छ ।’ (२) धर्म प्रति भटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ—

१. सं. नि. IV. पृ. ३३३: स्रोतापत्तिसंयुत्तं ।

‘भगवान्को धर्म सु-भाषयात छ, अकालिक छ, ‘आऊ हेर’ मन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुन्याइदिन्छ तथा विज्ञहरूद्वारा प्रत्यक्ष अनुभव गर्न सक्ने हुन्छ ।’ (३) सङ्ग प्रति भटल भट्टाले युक्त हुन्छ—‘भगवान्को श्रावक-सङ्ग सु-प्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्ग ऋजुप्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्ग न्याय प्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्ग सामीचि प्रतिपन्न छ । जो चार जोर वा आठ पुरुष पुद्गलहरू छन् । यी नै भगवान्का श्रावकसङ्ग हुन् । जो आह्वान गर्न योग्य छन्, पाहुना गर्न योग्य छन्, रक्षिण्य छन्, बुझ्नु हात जोरी नमस्कार गर्न योग्य छन् र लोकवासी-हरूको अनुगम पुण्यक्षेत्र छन् ।’ (४) अखण्ड अछिद्र निर्वागी क्रमसहित स्वातन्त्र्य विज्ञप्रशंसित दृष्टिद्वारा अपरार्माशत र समाधिसंबन्तिक आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुन्छ । नन्दक ! यी चार कारणले युक्त आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ अविनिपाती र निश्चिन्त सम्बोधिपरायण पनि ।

‘नन्दक ! यी चार कारणले सम्पन्न आर्यश्रावक (१) दिव्य वा मनुष्य आयुले युक्त हुन्छ, (२) दिव्य वा मनुष्य वर्णले युक्त हुन्छ, (३) दिव्य वा मनुष्य सुखले युक्त हुन्छ, (४) दिव्य वा मनुष्य पशले युक्त हुन्छ र (५) दिव्य वा मनुष्य आधिपत्यले युक्त हुन्छ । नन्दक ! यो कुरा कुनै भ्रमण वा ब्राह्मणहरूसँग सुनेर बताइरहेको होइन बल्की जो मैले स्वयं जानेको स्वयं देखेको र स्वयं अनुभव गरेको हो सोही कुरा भनेको हुँ ।’

यस्तो भन्नुहुँदा एक पुरुषले नन्दक छिःछ्छ्छी महाभारतयन्त्री

“मन्ते ! नुहाउने बेला भयो” मनी मन्यो ।

“ओ पुष ! यो बाहिरी स्नान भेहाल्यो । यो भित्री स्नान नै
पर्याप्त छ जो भगवान् प्रति प्रसन्न हुनु हो ।”

४. पायासि राजन्य

प रि च य

बिमानबत्थुपालि पृ. १२४ सेरीसक बिमानबत्थुमा उल्लेख भएको—

“ममं पायासीति अहु समञ्जा,
रज्जं यदा कारयि कोसलानं” भन्ने वाक्यको आधारमा यी पायासि राजन्य (राजञ्ज) प्रसेनजित् कोशळ राजाका छोरा पिए भन्न सकिन्छ । बी. नि. भ. क. I. पृ. ३०० अम्बट्टसुत्तवण्णनाले भनभिशित्त राजकुमारलाई राजन्य भन्वछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यसबाट हामी पायासि राजन्य भनभिशित्त कोशलका छोरा हुन् भन्ने ठान्दछौं । यसैले उपरोक्त गाथामा “रज्जं यदा कारयि कोसलानं” भर्थात् जब कोशलको राज्य गर्दै थिएँ भनी उल्लेख भएको हो ।

बिमानबत्थुपालि पृ. १२१ सेरीसक बिमानबत्थुमा यो पनि उल्लेख भएको छ कि—

“यो सो बहु राजा पायासि नाम,
भूमिमानं सहव्यगतो यसस्सी १ ।”

अतः यो पायासि राजन्य प्रसेनजित् कोशल राजाका भनभि-
शित्त पुत्र हुन् ।

प्रसेनजित् कोशल राजाले दिएको भूमिभागमा बसी यो
पायासि राजन्यले राज्य गरेका थिए भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । त्यसैले
अगाडि मूल सूत्रमा पनि “प्रसेनजित् कोशल राजाले यिनलाई ब्रह्मदेय
गरी दिएको बिर्तागरी दिएका राजभोग्यहरू धेरै थिए” भनी उल्लेख
भएको हो ।

यो पायासि राजन्य कर्ममा विश्वास गर्दैनथे । कुशलाकुशल
कर्मको फलमा विश्वास गर्दैनथे । यिनी नास्तिकवादीमध्येमा प्रसिद्ध
थिए ।

बुद्ध परिनिर्वाण महसकेपछि एकदिन कुमार काश्यप महास्थ-
बिर सेतव्यमा भाउनु भएको थियो । त्यसबखत वहाँसँग पायासि
राजन्यले धर्मको बारेमा छलफल गरेका थिए । कुमार काश्यप
महास्थबिर एक विचित्र धर्मकथिक हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले वहाँले उनलाई
चित्त बुझाई बुद्धधर्ममा बिक्षित गराउनु भएको थियो । जुन कुरा
अगाडि अनुवित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

त्यहाँदेखि उपासक भई पायासि राजन्यले दानपुण्य गर्न पनि
थाले ।

१. विमा. ब. पा. पृ. १२१: सीरीसकविमानवत्त्वं ।

जब यिनले दानपुण्य गर्नथाले तब यिनको दानशालामा घेरें भानिसहरू भाउभ बाले । किन्तु यिनले दिने दानवस्तुहरू सारं न्यून श्रेणीका थिए । पछि उत्तर माणवको कुरा सुनी पायासि राजन्यले उत्तम वस्तुहरू दानदिन लगाए ।

यस दानकार्यमा उत्तर माणवलाई नियुक्त गरेका थिए । खूब भद्रा र भक्ति राखी उत्तर माणवले दानदिन्ये ।

परलोक भएपछि पायासि राजन्य चातुर्महाराजिक देवलोकको तल्लो श्रेणीको सेरीस्सक^१ भन्ने छालि विमानमा उत्पन्न भए भने दानदिने कार्यमा रतहुने उत्तर माणव चाहि माथिल्लो तहको त्रयस्त्रिंशद् देवलोकमा उत्पन्न भए^२ ।

अरु कुराहरू भगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन् :

Dhamma.Digital

×

×

×

१. सेरीस्सक विमानको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २६६ मा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२. यिनको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २३९ मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. बि. पृ. २० मा उल्लेख भएको छ ।

केही पायासि नामहरू

- (१) पायासि (राजन्य)—यिनी कोशल राज्यका हुन् । यिनी कोशल राजाका छोरा हुन् । यिनी सेतड्यमा बस्दथे । यिनी नास्तिकवादी थिए । कुमार काश्यप महास्वविरको उपदेश सुनेपछि यिनको नास्तिकदृष्टि हटेको थियो । यिनकै कुरा पढ्दा उल्लेख भएको छ ।
- (२) पायासि (बर्गो)—यो बर्ग विमानवर्षको छँटो बर्ग हो ।
- (३) पायासि (राजञ्जमुत्तं)—यो सूत्र बौध्निकाय II. पृ. २२६ मा उल्लेख भएको छ । अ. क. III. पृ. १२४.

×

×

×

मूळ सूत्र—

पायासि राजाको मिथ्यादृष्टि
(पायासिराजञ्जसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय आयुष्मान् कुमार कश्यप पाँचशय महान सिद्ध-
हरूका साथ कोशल देशमा चारिका गर्दै जहाँ कोशल देशको सेतव्य
नगर हो त्यहाँ पुग्नुभयो । अनि आयुष्मान् कुमार कश्यप सेतव्यको
उत्तरतिरको सिँसपावनमा बस्नुभयो ।

त्यसबखत पायासि नामक राजा^१ सेतव्यमा बस्दथे ।
प्रसेनजित् कोशल राजाले ब्रह्मदेय गरी उनलाई लिएको, बिर्तागरी
लिएको राजभोग्यहरू^२ धेरै थिए । प्राणीहरू धेरै थिए । पानी घाँस
काठहरू प्रसस्त थिए र धान्यवगंहरू पनि धेरै थिए ।

१. दी. नि. II. पृ. २३६, अ. क. III. पृ. १२४.

२. यी राजा अभिपिक्त नभएका राजा हुन् । दी. नि. अ. क. III.
पृ. १२५: पायासिराजञ्जसुत्तवर्णनम् ।

यी विशेषण शब्दहरूको अर्थ लेखकको बु. भा. भा-२, पृ. ८५ को
पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

त्यसबखत पायासि राजामा “परलोक छैन, भौषपातिक प्राणीहरू अर्थात् देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छैनन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन” भन्ने कुधारणा थियो । त्यसबखत सेतव्यवासी ब्राह्मणहरूले “भ्रमण गीतमका श्रावक भ्रमण कुमार कश्यप पाँचशय महान भिक्षुहरूका साथ कोशल देशमा चारिका गर्दै सेतव्यमा भाइपुगी सेतव्यको उत्तरतिरको सिंघपावनमा बसिरहुनु भएको छ” भन्ने कुरा सुने । सो आयुष्मान् कुमार कश्यपको “पण्डित व्यक्त मेधावी बहुश्रुत चित्रकथिक कल्याणभाषी वृद्ध तथा अरहत् हुनुहुन्छ” भन्ने कल्याण कीर्ति शब्द फैलिएको छ । अनि सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू जमातका जमात भई उत्तरतिरको सिंघपावनमा जानको निमित्त सेतव्यबाट निस्के ।

त्यसबखत पायासि राजा दिउँसोको आराम सित्तको लागि प्रासावको मायिल्लो तलामा बसेका थिए । अनि पायासि राजाले सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहरू जमातका जमात भई सेतव्यबाट उत्तरतिरको सिंघपावनमा गइरहेको देखे । यो देखेर मन्त्रीलाई बोलाई “यो ब्राह्मण गृहपतिहरू उत्तरतिर कहाँ गइरहेका हुन् ?” भनी राजाले सोधे ।

“सो देव ! भ्रमण गीतमका श्रावक भ्रमण कुमार कश्यप भन्ने अहिंसे सेतव्यको उत्तरपट्टिको सिंघपावनमा बसिरहेका छन् । वहाँको ‘पण्डित व्यक्त मेधावी बहुश्रुत चित्रकथिक कल्याणभाषी वृद्ध तथा अरहन्त हुनुहुन्छ’ भन्ने कल्याणकीर्ति शब्द फैलिरहेको छ । सोहि कुमार कश्यपको दर्शनार्थ यिनीहरू जाँदैछन् ।”

“हे मन्त्री ! त्‍यसोभए जहाँ ती सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहक छन् त्यहाँ गई डनीहकलाई यसो भन—‘तपाइँहक पखंनुहोस्, पायासि राजा पनि भ्रमण कुमार कश्यपको दर्शनार्थ जानुहुने छ ।’ यी सेतेव्यवासी मूर्ख ब्राह्मण गृहपतिहकलाई भ्रमण कुमार कश्यपले ‘परलोक छ देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहक छन् र रात्रो नरात्रो कर्मको फल छ’ भनी सुनाउन सक्छन् । भो मन्त्री ! परलोक छैन, देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहक छैनन् र रात्रो नरात्रो कर्मको फल पनि छैन” भनी राजाले भने । “हवस्” भनी बधाफ दिई सो मन्त्री जहाँ ती सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहक हुन् त्यहाँ गई सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहकलाई यसो भने—“भो गृहपतिहो ! पखंनुहोस् । पायासि राजा पनि भ्रमण कुमार कश्यपको दर्शनार्थ जानुहुने छ ।”

अनि पायासि राजा ती सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहकद्वारा परिवृत्त भई जहाँ सिसपावन हो जहाँ भ्रमण कुमार कश्यप पिबो त्यही गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् कुमार कश्यपसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि राजा एक छेउमा बसे । सेतव्यवासी ब्राह्मण गृहपतिहक पनि केही आयुष्मान् कुमार कश्यपलाई बन्निबादन गरी एक छेउमा बसे । केही आयुष्मान् कुमार कश्यपसँग सम्मोदन गरी एक छेउमा बसे । केही आयुष्मान् कुमार कश्यपलाई हात जोरी नमस्कार गरी एक छेउमा बसे । केही नाम र गोत्रको नाम सुनाई एक छेउमा बसे । केही चुपलागी एक छेउमा बसे ।

एक छेउमा बसेका पायासि राजाले आयुष्मान् कुमार

कश्यपलाई यस्तो भने—“भो कश्यप ! म परलोक छैन, देवलोकमा उरपन्न हुने प्राणी छैन र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन भन्ने दृष्टिको हुँ ।”

“भो राजा ! मैले यस्तो भन्ने र यस्तो दृष्टि हुने पुरुषलाई न देखेको छु न त सुनेको नै । कसरी यस्तो भन्नुहुन्छ कि परलोक छैन, देवलोकमा उरपन्न हुने प्राणी छैन र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छैन ।”

चन्द्रसूर्यको उपमा

१—“राजन् ! त्यसोभए म तपाईंसँग सोध्छु । जस्तो तपाईंलाई लाग्छ त्यस्तो भन्नुहोस् । राजन् ! यो चन्द्र र सूर्य यो लोकमा छन् कि परलोकमा ? यिनीहरू देवता हुन् कि मानिस हुन् ? यसमा तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ?”

“भो कश्यप ! यो चन्द्र सूर्य परलोकमा छन् इहलोकमा होइनन् । यिनीहरू देवता हुन् मानिस होइनन् ।”

“हे राजन् ! यस कारणले पनि परलोक छ, देवलोकमा उरपन्न हुने प्राणीहरू छन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल छ ।”

“भो कश्यप ! तपाईंले यसो भन्नुभएता पनि भलाई चाहिँ परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! त्यसको कुनै कारण छ के जुन कारणले गर्दा तपाईंलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ?”

“भो कश्यप ! त्यसको कारण छ ।”

“राजन् ! कस्तो कारण छ त ?”

“भो कश्यप ! यहाँ मेरा मित्र तथा ज्ञातिहरू छन् जो प्राणातिपाती, भविष्सादायी, काममिथ्याचारी, मृषावादी, पशुन्यबाबी; परुषबाची, सम्प्रलापी, अभिध्यालु, व्यापाबी र मिथ्यादृष्टिक छन् । अनि पछि उनीहरू बिरामी भई दुःखी हुन्छन् । जब म जान्दछु कि उनीहरू रोगबाट निको हुनेछैन तब म उनीहरूकहाँ गई यसो भन्छु—‘भो ! यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू यसो भन्दछन् कि जो ती प्राणातिपाती... र मिथ्यादृष्टिक छन् उनीहरू मरेपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छन् । तिमोहरू प्राणातिपाती... र मिथ्यादृष्टिक हौ । यदि ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो भने तिमोहरू अपाय.. नरकमा उत्पन्न हुनेछन् । यदि तिमोहरू अपाय... नरकमा उत्पन्न भयो भने मलाई भाई सो कुरा बताऊ कि परलोक छ.. रात्रो नरात्रो कर्मको फल छ । म तिमोहरूको विश्वासी हुँ । जो तिमोहरूले देख्यो त्यो मैले स्वयं देखेको जस्तो हुनेछ ।’ ‘हुन्छ’ भनी मरेर गएका उनीहरूले मलाई न भन्न आउँछन् न त कुनै दूत नै पठाउँछन् । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

चोरको उपमा

२—“राजन् ! त्यसोभए तपाईंसँग सोध्नेछु जस्तो तपाईंलाई लाग्छ त्यस्तो मन्तुहोस् । राजन् ! ‘यो भागो समान काम गर्ने चोर हो ।

यसलाई जे दण्डविन चाहनु हुन्छ त्यस्तो गर्नुहोस्” भनी तपाईंका मानिसले चोर समाती तपाईंलाई विन्छ भने तपाईं उसलाई के गर्नुहुन्छ ? अनि तपाईंले उनीहरूलाई यस्तो मनुहुन्छ—‘त्यसोभए यो पुरुषलाई दुइहात पछाडि पारी डोरीले बलियो गरी बाँध र शेर मुण्डन गरी भेरी बजाई सडकबाट सडकमा र दोबाटोबाट दोबाटोमा घुमाई बक्षणको ढोकाबाट शहर बाहिर लगी मानिस काट्ने ठाउँमा लगी शीर काट ।’ अनि उनीहरूले तपाईंले भने जस्तै गरी मानिस काट्ने ठाउँमा लगी बसाल्छन् । अनि सो पुरुषले फलाना ठाउँमा भेरा साथी र ज्ञातिहरू छन् । म त्यहाँसम्म गई उनीहरूलाई केही कुरा भनेर भाउँछु भनी भन्दा चोरघातकले उसलाई छाडिदिन्छ कि भयवा उ कराउँदा कराउँदै उसलाई काट्छ ?”

“भो कश्यप ! उनीहरूले उसलाई छाड्दैन बल्की उ कराउँदा कराउँदै उसलाई काटिदिन्छ ।”

“राजन् ! सो चोर मानिस भएर पनि मानिस भएका चोर-घातकबाट छाडिन्न भने प्राणातिपाती... मिथ्यादृष्टिक ती मानिसहरू भनेपछि भयाप... नरकमा गई हामी पायासि राजाछाई परलोक छ भन्ने कुरा भनेर भाउँछौं भन्दा नरकपालले के छाड्थे ? राजन् ! यसकारणले पनि तपाईंलाई यस्तो हुनुपर्छ कि परलोक छ ..।”

“भो कश्यप ! यद्यपि तपाईं यस्तो मनुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! तपाईंको कुनै कारण छ के जुन कारणले गर्दा तपाईंलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ?”

“भो कश्यप ! कारण छ । जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! त्यो के हो त ?”

“भो कश्यप ! यहाँ मेरा प्राणीहिंसा नगर्ने, भदिझावान नगर्ने, काममिथ्याचार नगर्ने, मृषाबाद नगर्ने, पशुन्यबोली नबोल्ने, परुषवचन नबोल्ने, सम्प्रसाप नगर्ने, अनमिध्यालु, अब्यापावी र सम्यक्दृष्टिक साथी र ज्ञातिहरू छन् । भनि तिनीहरू पछि बिरामी भई दुःखी हुन्छन् । जब मैले थाहापार्छु कि उनीहरू बोगबाट निको हुन्छन् तब म उनीहरू-कहाँ गई यस्तो भन्छु—‘यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्छन् कि जो प्राणी हिंसा गर्दैनन्... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छन् उनीहरू मरणपछि सुगति स्वर्ग लोकमा जान्छन् । तिम्रोही प्राणी हिंसा गर्दैनो... र सम्यक्दृष्टिक पनि छौ । यदि ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो भने तिम्रोही मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा जानेछौ । यदि तिम्रोही मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो भने मलाई भाएर परलोक छ... भन्ने कुरा भन्न भाऊ । तिम्रोही मेरा विश्वासी हुन् । जो तिम्रोहीले देख्यो सो मैले नै देखेको जस्तो हुनेछ ।’ ‘हुन्छ’ भनी गएका उनीहरूले न मलाई भन्न भाए न त दूत नै पठाए । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

चर्पीको उपमा

३-“राजन् ! त्यसोभए उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै कुनै विज्ञपुरुषले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ! राजन् ! भनी कि यहाँ कुनै पुरुष टाढाको समेत चर्पीको खाडलमा डुबेको हुन्छ । भनि तपाईं मानिसहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई त्यो खाडलबाट फिक् । तपाईंको कुरा सुनी ती पुरुषहरूले सो पुरुषलाई सो खाडलबाट फिक्छन् । भनि तपाईं ती पुरुषहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषको आँग पुछेर सफा गर । उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । फेरि तपाईं ती पुरुषहरूलाई भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई रातो माटोले लिप । उनीहरू त्यस्तै गर्छन् । फेरि तपाईं भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई तेल लगाई रास्ररी नुहाऊ । उनीहरू त्यस्तै गर्छन् । फेरि तपाईं भन्नुहुन्छ कि उसको केश डाह्री छ्यौर गर । उनीहरू त्यस्तै गर्छन् । फेरि तपाईं यसो भन्नुहुन्छ कि सो पुरुषलाई बहुमूल्य फूलमाला बहुमूल्य लेपन र बहुमूल्य कपडा लगाऊ । उनीहरू त्यस्तै गर्छन् । भनि फेरि तपाईं भन्नुहुन्छ कि उसलाई प्रासादमा राखी पञ्चकामगुणहरू समर्पित गर । उनीहरू त्यसै गर्छन् ।

“राजन् ! के त त्यो रास्ररी नुहाएको केश डाह्री छ्यौर गरैको आभरण लगाएको शुद्ध सफा बस्त्र लगाएको प्रासादमा बसी पञ्चकामगुणहरूद्वारा समर्पित र परिष्कारिकाहरूद्वारा उपस्थित पुरुष फेरि सो खाडलमा जाने इच्छा गर्छ त ?”

“भो कश्यप ! गर्दैन ।”

“किन नि ?”

“भो कश्यप ! चर्पीको खाडल भनेको असुचि हो । असुचि मात्र होइन दुर्गन्ध पनि हो । घृणित पनि छ र फोहर पनि ।”

“राजन् ! यस्तैगरी देवताहरूलाई मनुष्यहरू असुचि हुन्, दुर्गन्ध हुन्, फोहरी हुन् र प्रतिकूल हुन् । शय योजन टाढादेखि नै देवताहरूलाई मनुष्यहरूको दुर्गन्धले बाधा पुऱ्याउँछ । यस्तो अवस्थामा तपाईंका ती प्राणी हिंसा नगर्ने...सम्यक्दृष्टिक साथी र ज्ञातिहरू जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए तिनीहरू आई किन तपाईंलाई परलोक छ...भनी भन्न आउलान् र ? राजन् यस कारणले पनि तपाईंलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ...।”

“यदचपि तपाईं कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन...भन्ने नै लाग्छ ।”

“यसको केही कारण छ के ?”

“भो कश्यप ! छ ।”

“र्यो के हो नि ?”

“भो कश्यप ! यहाँ मेरा प्राणी हिंसा नगर्ने...सुरापान नगर्ने साथी र ज्ञातिहरू छन् । पछि उनीहरू रोगी हुन्छन् । जब मैले उनीहरू रोगबाट निको हुँदैनन् भन्ने जान्दछु तब म उनीहरूकहाँ गई यस्तो भन्छु कि यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्दछन् कि जो ती प्राणी हिंसा नगर्ने...सुरापान नगर्ने हुन् तिनीहरू मरणपछि त्रयस्त्रिंशद्देवल्लोकमा

उत्पन्न हुन्छन् । तिम्रोहक प्राणी हिंसा नगर्ने ह्यो...सम्यकदृष्टिक ह्यो । यदि तिम्रोहकको वचन सत्य हो भने तिम्रोहक मरणपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न हुनेछो । यदि तिम्रोहक मरणपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भयो भने मलाई भाएर परलोक छ भन्ने कुरा भन्न आठ । तिम्रोहक मेरा विश्वासी हुन् । जो तिम्रोहकले देख्यो त्यो मैले न देखेको जस्तो हुने छ । हुन्छ भनी गयका उनीहरूले न मलाई भन्न भाए न त दूत नै पठाए । भो कश्यप ! यसकारणले पनि मलाई परलोक छैन...भन्ने लाग्छ ।”

त्रयस्त्रिंश देवलोकको उपमा

४—“राजन् ! त्यसोभए तपाईंसँग सोध्छु जस्तो तपाईंलाई लाग्छ त्यस्तो बतानुहोस् । हे राजन् ! जुन मनुष्यहरूको शयवर्ष आयु हो त्यो त्रयस्त्रिंश देवताहरूको एक रातदिन हुन्छ । सोही दिनले तीस दिनको एक महीना हुन्छ । सोही महीनाले बाह्र महीनाको एक वर्ष हुन्छ । सोही वर्षले एकहजार वर्ष त्रयस्त्रिंश देवताहरूको आयु हुन्छ । जो तपाईंका प्राणी हिंसा नगर्ने...र सुरापान नगर्ने जाति मित्रहरू हुन् तिम्रोहक मरणपछि सुगति स्वर्गलोक त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए । भनो कि उनीहरूलाई यस्तो लाग्छ—हामी बुद्ध तीन दिन यहीं बसी बन्धकामगुण भोग गरी पछि पायासि राजाकहाँ गई परलोक छ भन्ने कुरा भन्नेछौ । के त उनीहरू भाएर परलोक छ भन्ने कुरा भन्न आउंछन् त ?”

“भो कश्यप ! आउने छैनन् । त्यतिञ्जेलसम्म हामी मरि पनि सकेको हुनसक्छौं । भो कश्यप ! कसले तपाईंलाई त्रयस्त्रिंशद्देबढोक छ भनी र ती देवताहरूको यति दीर्घायु छ भनी भन्दछन् ? भो कश्यप ! यो कुरा हामी विश्वास गर्दैनौं ।”

जन्मान्धको उपमा

५-“राजन् ! भनौं कि कुनै जन्मान्ध पुरुषले कालो सेतो नीलो पहेँलो रातो र मञ्जुषेठ रूपहरू देख्दैन । अग्लो होचो पनि देख्दैन । ताराहरू र चन्द्रसूर्य पनि देख्दैन । उ यस्तो मन्ध— कालो सेतो... रूपहरू र चन्द्रसूर्य पनि छैन । चन्द्रसूर्यलाई देख्ने पुरुष पनि छैन । किनकि म यो देखिदैन । त्यसैले यो छैन । राजन् ! उसले भनेको यो कुरा ठीक छ त ?”

“भो कश्यप ! ठीक छैन । कालो सेतो रूपछ त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । त्यस्तैगरी नीलो...रूप पनि छ र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ... । अग्लो होचो पनि छ र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । ताराहरू र चन्द्रसूर्य पनि छन् र त्यसलाई देख्ने पुरुष पनि छ । जो उ ‘मलाई थाहाछैन । म यो देखिदैन । त्यसैले यो छैन’ भनी भन्दछ भो कश्यप ! उसको यो कुरा ठीक छैन ।”

“राजन् ! त्यस्तैगरी तपाईं जन्मान्ध पुरुष कैं लाग्छ । जो कि तपाईं मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ ।”

“भो कश्यप ! कसले तपाईंलाई त्रयस्त्रिंश देवता र ती देवताहरूको यस्तो बीर्घायु छ मनी भने त ? हामी तपाईंको कुरालाई विश्वास गर्दौं ।”

“राजन् ! परलोक भनेको तपाईंले ठानेको जं यो मांसचक्षुद्वारा देख्न सकिन्न । राजन् ! जो भ्रमण ब्राह्मणहरू भरण्यमा भ्रमस्त भातप्तयुक्त भई बस्छन् तिनीहरूले अमानुषीय दिव्यचक्षु प्राप्त गर्छन् । अनि उनीहरूले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा यो लोक पनि परलोक पनि तथा देवताहरू पनि देख्छन् । राजन् ! यसरी परलोक देखिनुपर्छ । तपाईंले सोचिको जस्तो यो मांसचक्षुद्वारा परलोक देखिने होइन । यसकारणले पनि तपाईंलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ । देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू छन् र राम्रो नराम्रो कर्मको फल पनि छ ।”

“भो कश्यप ! यद्यपि तपाईं यस्तो भन्नुहुन्छ तंपनि मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईंको कुनै कारण छ के ?”

“भो कश्यप ! छ ।”

“राजन् ! त्यो के हो त ?”

“भो कश्यप ! यहाँ म देख्छु शीलवान सङ्गहाचारीहरू कन्याण-धर्ममा जीवित रहन चाहन्छन् मन चाहन्छन् । मुछ चाहन्छन् दुःख चाहन्छन् । भो कश्यप ! त्यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ कि यदि यी शीलवान कन्याणधर्मी सङ्गहाचारीहरू यहाँबाट मरेमा ‘मेरो बेश हुनेछ’ भन्ने जानेको भए उनीहरू बीष खाएर भए पनि मर्ने थिए होलान् ।

शास्त्रद्वारा भाफूलाई माने थिए होलान् । ऊण्डिएर भए पनि मने थिए होलान् । अथवा पवंतबाट खसेर भए पनि भाफूलाई माने थिए होलान् । उनीहरूलाई यहीबाट मरेमा बेश हुनेछ भन्ने कुरा थाहाछैन । त्यसैले ती शीलवान कल्याणघर्मी सब्रह्मचारीहरू बाँचिरहन चाहन्छन् । मन चाहन्छन् र भाफूलाई मादैनन् । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जसले गर्दा म परलोक छ... भनी विश्वास गर्दिन ।”

गर्भिणीको उपमा

६-“राजन् ! त्यसोभए तपाईंलाई उपमा देखाउनेछु । उपमा-द्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्छन् ।

“राजन् ! अधि एक ब्राह्मणका दुइवटो भार्याहरू थिए । एउटीको वश या बाह्रवर्षीय एक छोरा थियो । अर्की चाहि गर्भिणी थिई र बियाउने बेला भएकी थिई । अनि सो ब्राह्मण परलोक भयो । अनि सो ब्राह्मणको छोरोले सौतिनी भामालाई यसो भन्यो— ‘हे भामा ! जे जति धनधान्य वा सुनचाँदी छन् ती सबै मलाई मेरो बाले दिनुभएको छ । तपाईंलाई केही छैन । बाले मलाई जन्मै सम्पत्ति दिइसक्नु भएको छ ।’ यस्तोभन्दा सो गर्भिणी ब्राह्मणीले सो माणवकलाई यसो भन्नथाली— ‘मैले बच्चा नजन्माउनुजेलसम्म पर्ख । यदि मैले बालक पाएँ भने उसले पनि एक माग पाउनेछ । यदि छोरी पाएँ भने उ पादपरिचारिका हुनेछे । दोश्रो पटक पनि माणवकले त्यसै भन्यो र दोश्रो पटक पनि सौतिनी भामाले त्यसै भनी । तेस्रो पटक पनि

भागवकले सौतिनी आमालाई त्यसै मन्यो । अनि गर्भिणी ब्राह्मणीले चूपी लिई कोठाभित्र गई छोरा हुन्छ वा छोरी हुन्छे निकाल्नुपन्यो भनी पेट चिरी । फलस्वरूप उसले आफूलाई पनि मारी गर्भ पनि नाश गरी । अनि सम्पत्ति पनि विनाश गरी ।

“जस्तै त्यो अव्यक्त मूर्खले अज्ञानतापूर्वक सम्पत्ति खोजी त्यस्तै गरी हे राजन् ! मूर्ख अव्यक्त भई अज्ञानतापूर्वक परलोक खोज गर्दा तपाईंले पनि दुःख पाउनु हुनेछ... । राजन् ! शीलवान कल्याणधर्मी भ्रमण ब्राह्मणहरू नपाकेकोलाई पावन सगाउँछ बल्की पावन उजेलसम्म पखन्छन् । राजन् ! शीलवान कल्याणधर्मी भ्रमण ब्राह्मणहरूको जीवन पण्डितहरूको लागि हितकर हुन्छ । राजन् ! जति जति कल्याणधर्मी शीलवान भ्रमण ब्राह्मणहरू चिरकालसम्म जीवित रहन्छन् त्यति त्यति धेरै पुण्यलाभ हुन्छ । देवमनुष्यहरूको निमित्त तथा बहुजन हित दुवैको निमित्त काम गर्छन् । यसकारणले पनि तपाईंलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ... ।”

“भो कश्यप ! यद्यपि तपाईं यस्तो भन्नुहुन्छ तँपनि मलाई परलोक छैन... भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईंको कुनै कारण छ के ?”

“भो कश्यप ! यही मानिसहरूले चोरलाई समाती मकहाँ ल्याई ‘भन्ते ! यो चोर हो यसलाई जस्तो चाहनु हुन्छ त्यस्तो दण्ड दिनुहोस्’ भनी भन्छन् । अनि म यस्तो भन्दछु—‘हे पुण्यवर्ध ! त्यसोभए सो

पुरुषलाई जिउँदं घरमा राखी मुख छोपी काँचो छालाले मोरो हिजो माटोले बाबलो गरी लियो ओध्यानमा राखी भागो लगाईदेओ ।’ अनि जनीहरूले... त्यस्तै गछन् । जब हामीहरू जान्दछौं अब सी पुरुष शरिसस्यो । अनि ओध्यानबाट फिको भालेप गरेको माटो फिकी मुख खोली ‘यसको जीव निस्कैको हेछु’ भनी बिस्तारै मुख खोली हेछौं । तर हामीले उसको जीव निस्कैको देखेदैनौं । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा म परलोक छ .. भनी विश्वास गर्दिन ।”

स्वप्नको उपमा

७-“त्यसोभए राजन् ! तपाईंसँग सोध्छु जस्तो तपाईंलाई लाग्छ त्यस्तो मनुहोस् । राजन् ! तपाईंलाई थाहाछ के दिनमा सुत्दा स्वप्नमा बगैंचा वन भूमि र पोखरी देखेको ?”

“भो कश्यप ! थाहाछ...।”

“त्यस समय तपाईंलाई तरुणी कुमारीहरूले रक्षा गछन् के ?”

“भो कश्यप ! रक्षा गछन् ।”

“के त तिनीहरूले तपाईंको जीव पसेको वा निस्कैको देख्छन् त ?”

“भो कश्यप ! देखेदैनन् ।”

“राजन् ! तपाईं बाँच्दा बाँच्दै पनि तिनीहरूले तपाईंको जीव देखेदैनन् भने मरेकाको जीव के देख्न सकोला ? राजन् ! यसकारणले पनि तपाईंलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक... छ ।”

“भो कश्यप ! यद्यपि तपाहं यतो भन्नुहुन्छ तंपनि मलाई परलोक... छैन भन्ने लाग्छ ।”

“राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाइँको कुनै कारण छ के ?”

“भो कश्यप ! यहाँ मानिसहरू चोर समाती मकहाँ स्याई ‘मन्ते ! यो चोर हो । यसलाई जस्तो चाहनुहुन्छ त्यस्तो बण्ड विनुहोस्’ भनी भन्दछन् । अनि म यस्तो भन्दछु— ‘हे पुरुषहो ! त्यसोभए यस पुरुषलाई जिउँदै तराजुमा तौल र डोरीले बाँधी निःश्वासपारी मार । अनि फेरि तराजुमा तौल ।’ उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । जब उ जीवित थियो तब उ हलुंगो मृदु र कर्मण्य थियो । जब उ मारियो तब उ गरुंगो सारो र अकर्मण्यता भयो । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई लाग्छ कि परलोक छैन...।”

तातो फलामको उपमा

—“राजन् ! त्यसोभए म उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै विज्ञानहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् । राजन् ! भनी कि यहाँ दिनभरी घाममा तातिएको प्रज्वलित भएको फलामको डल्लो तराजुमा तौलदा र चिसो हुँदा तराजुमा तौलदा कुन बखत त्यो फलामको डल्लो हलुंगो र मृदु तथा कर्मण्य हुन्छ कहिले हुन्छ ?”

“भो कश्यप ! जहिले सो फलामको डल्लो तातो भई वायु-सहगत हुन्छ त्यसवेला हलुंगो मृदु र कर्मण्य हुन्छ । जब त्यो फलामको

डह्लो तातो हुन्न र वायुसहगत हुन्न तब त्यो फलामको डह्लो गरुंगो सारो र अकमंभ्य हुन्छ ।”

“राजन् ! यस्तैगरी जब यो शरीर आयुसहगत, उष्णसहगत र विज्ञानसहगत हुन्छ तब यो शरीर हलुंगो मृदु र कमंभ्य हुन्छ । जब यो शरीर आयुसहगत उष्णसहगत र विज्ञानसहगत हुन्न तब यो शरीर गरुंगो सारो र अकमंभ्य हुन्छ । राजन् ! यसकारणले पनि तपाईंलाई यस्तो लाग्नुपर्छ कि परलोक छ...।”

“भो कश्यप ! यद्यपि तपाईं यस्तो भन्नुहुन्छ तैपनि मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।”

“राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईंको कुनै कारण छ के ?”

“भो कश्यप ! यही मानिसहरू यो चोर हो भनी मकहाँ ल्याई ‘यो चोर हो यसलाई जस्तो बण्डबिन चाहनुहुन्छ त्यस्तो बण्ड विनुहोस्’ भनी भन्छन् । अनि म भन्दछु ‘हे पुरुषहो ! त्यसोभए यो पुरुषलाई ममारिकन छाला, मासु, नसा, हाड, मासी, तास, ताकि, उसको जीव निस्केको देखनसक्’ ।’ उनीहरूले मैले भने जस्तै गर्छन् । जब उ आधा मरेको हुन्छ तब म भन्दछु - ‘त्यसोभए हे पुरुषहो ! यसलाई उत्तानो पार ताकि यसको जीव निस्केको देखनसक्’ ।’ उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । हामीले जीव निस्केको देखेदैनौं । अनि उनीहरूलाई यत्तो भन्छु— ‘त्यसोभए हे पुरुषहो ! यो पुरुषलाई घोप्टो पार स्यसौं पार उभ्याएच राख शीर ठाडोपारी राख हातले पित लट्टीले पित बण्डाले पित शस्त्रले फोस यतातिर तान उतातिर तान यताउता तान ताकि उसको जीव

‘निस्केको बैसनसकू ।’ उनीहरूले त्यस्तै गछन् । तर उसको जीव निस्केको हामी बैसदेनी । उसको भाँखा त्यसैछ, रूपहरू त्यहीँ छन्, उसको आयतन पनि छन् तर उ देखेन । भोत त्यसै छ, शब्दहरू छन्, आयतन पनि छ तर उ शब्द सुन्दैन । घ्राण...जिह्वा...काय त्यसै छ । स्पर्शहरू आयतन पनि छ तर उ स्पर्श याहापाउन सक्दैन । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।”

शंख बजाउने उपमा

९—“हे राजन् ! त्यसोभए उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विश्वपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

‘राजन् ! अधि एक शंखवादक शंख लिएर प्रत्यन्त गाउँमा गयो । उ त्यहाँ गई गाउँको बीचमा उभिई शंख बजाएपछि त्यसलाई भुइमा राखी एक छेडमा बस्यो । राजन् ! अनि ती प्रत्यन्त गाउँमा बस्ने मानिसहरूलाई यस्तो लाग्यो—अहो ! कसको यो आवाज होला जो कि अति मनोरम्य छ भन्दै ती मानिसहरू भेला भई त्यो शंखवादक-सँग सोधे ‘हे पुरुष ! कसको यो आवाज हो जो यस्तो मनोरम्य छ ?’

‘हे पुरुष ! यो त्यो शंखको आवाज हो जो यस्तो मनोरम्य छ ।’ अनि ती मानिसहरूले त्यो शंख पल्टाई ‘हे शंख ! भन, हे शंख ! भन’ भनी भने । न त्यो शंखले आवाज निकाल्यो । उनीहरूले त्यो शंखलाई घोट्ट्याए ठाडो पारे माथि राखे हातले कोट्याए लट्टीले हाने शस्त्रले घोचे यताउता पल्टाए ‘हे शंख ! भन, हे शंख ! भन’ भनी भने । तद

शंखले भावाज निकालेन । राजन् ! भनि एयो शंखवादकको मनमा यस्तो लाग्यो 'यो प्रत्यन्त जनपदमा बस्ने मानिसहरू कति मूखं होलान् ! कस्तो दुबुट्टिपूर्वक शंखको भावाज याहापाउन छोड्छन् ।' उनीहरूले हेर्दा हेर्दै शंख हातमा लिई तीनचोटि शंख बजाई शंख लिई उ गयो । राजन् ! भनि ती प्रत्यन्त जनपदमा बस्नेहरूको मनमा यस्तो लाग्यो— 'जब यो शंख पुरुष सहगत, प्रयोग सहगत र वायु सहगत हुन्छ तब यो शंखले भावाज निकाल्छ । जब यो शंख पुरुष सहगत, प्रयोग सहगत र वायु सहगत हुन्न तब यो शंखले भावाज निकाल्दैन ।' राजन् ! त्यस्तै-गरी जब यो शरीर आयु सहगत, उष्ण सहगत र विज्ञान सहगत हुन्छ तब यो शरीर भगाडि पछाडि जान्छ, उभिइरहुन्छ, बस्छ सुन्छ पनि । चक्षुले रूप पनि देख्छ, श्रोतले शब्द पनि सुन्छ... र मनले धर्म पनि जान्दछ । जब यो शरीर न आयु सहगत हुन्छ, न उष्ण सहगत हुन्छ, न विज्ञान सहगत हुन्छ तब न भगाडि पछाडि जान्छ, न उभिन्छ न बस्छ र न सुन्छ । चक्षुले रूप पनि देख्दैन... मनले धर्म पनि जान्दैन । राजन् ! यसकारणले पनि तपाईंलाई परलोक छ भन्ने लाग्नुपर्छ...।"

"यद्यपि तपाईं यस्तो भन्नुहुन्छ तपनि मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।"

"राजन् ! यस्तो भन्नुमा तपाईंको केही कारण छ के ?"

"ओ कश्यप ! यही मानिसहरू चोर समाती ह्याई 'भन्ते ! यो चोर हो । यसलाई जस्तो दण्डदिन चाहनुहुन्छ त्यस्यो दण्ड दिनुहोस्' भनी भन्दछन् । त्यहाँ न यस्तो भन्दछु - 'हे पुरुषहो ! त्यसोभए यस्तो

छाला काट ताकि यसको जीव देखनसकूँ ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । तर हामीले उसको जीव देखेदौं । अनि म त्यहाँ यत्न मन्छु—'हे पुरुषहो ! त्यसोभए यसको छाला...मासु...नसा...हाड...मासी काट ताकि यसको जीव देखनसकूँ ।' उनीहरूले त्यस्तै गर्छन् । तर हामी उसको जीव देखेदौं । भो कश्यप ! यो पनि कारण हो जुन कारणले गर्दा मलाई परलोक छैन भन्ने लाग्छ...।"

अग्निहोत्रीको उपमा

१०—'हे राजन् ! त्यसोभए तपाइँलाई उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

"राजन् ! भधि एक अग्निहोत्री जटिल अरण्यको एक फुटीमा बस्दथ्यो । अनि एक गाडीवान व्यापारी आयो र एक रात त्यहाँ बास बसेर गयो । राजन् ! अनि सो अग्निहोत्री जटिलको मनमा यस्तो लाग्यो—'यदि म सो गाडीवान बस्ने ठाउँमा गएमा केही उपकरणहरू पाउन सक्नेछु ।' अनि सो जटिल सो गाडीवान बस्ने ठाउँमा गयो । त्यस ठाउँमा एक बालकलाई उत्तानोपारी छाडिएको देख्यो । यो देखेर उसको मनमा यस्तो लाग्यो—'मनुष्य भएको मैले देखा देखे यो बालक मनु योग्य छैन । अतः किन यो बासकलाई भाश्रममा लगी पालन नगरूँ । यदि सोची अग्निहोत्री जटिलले सो बालकलाई भाश्रममा लगी पालन पोषण गर्‍यो । जब सो बालक १०/१२ वर्षको भयो तब जटिललाई

जनपदतिर जाने केही काम पन्थो । अनि सो जटिलले सो बालकलाई यस्तो भन्थो—‘ए बाबु ! मलाई जनपदतिर जानपर्ने काम परेको छ । बाबु ! भग्निपरिचर्या गर । भग्नि निमाउन नदेऊ । यदि भग्नि निभ्यो भने यो खूर्पा यो काठ यो भरणीद्वारा आगो बनाई भग्निपरिचर्या गर ।’ यति भति दिई सो जटिल जनपदमा गयो । सो बालक खेलमा भूलिरहँदा आगो निभ्यो । अनि सो बालकलाई यस्तो लाग्यो—‘बाबुले मलाई भागी निभ्यो भने यस्तो गर’ भनी भनेको छ । अतः भागो बाली भग्निपरिचर्या गर्नेछु । यति सोची सो बालकले भागो बाल्छु भनी भरणीलाई खूर्पाले चिन्थ्यो । तर उसले भागो बाल्न सकेन । भरणीलाई बुझ्टुक्रा पान्यो । तीन चार पाँच छ...दश टुक्रा पान्यो । शयटुक्रा पान्यो टुक्रा टुक्रा पान्यो । टुक्रा टुक्रा पारेकालाई ओखलमा राखी फुट्यो । पछि भागो बत्लाकि भन्दै बतासमा उडाइदियो । त्यसबाट भागो बलेन ।

अनि जनपदमा आफ्नो काम सिध्याई आफ्नो आश्रममा आएपछि जटिलले बालकलाई यस्तो भन्थो—‘हे बालक ! के यहाँको भागो निभ्यो ?’

‘हो पिता ! खेलमा लागिरहेकोले भागो निभ्यो । अनि मलाई यस्तो लागेको थियो—पिताले मलाई भग्निपरिचर्या गर र भागो न निभशऊ । यदि भागो निभेको खण्डमा यो खूर्पाले यो काठ र भरणीद्वारा भागो बाल । भागो बालेर भग्निपरिचर्या गर । अनि भागो बाली परिचर्या गर्नपन्थो भनी काठ र भरणी खूर्पाले ताछें । तर मैले भागो

बालन सकिन ।...अनि ओखलमा कुटी त्यो धूलो हावामा उडाइ विएँ ।
 तैपनि भागो बालन सकिन । अनि सो अग्निहोत्री जटिललाई यस्तो
 साग्यो—यो बालक कति मूखं होला ! ज्ञानपूर्वक विचार नगरी कसरी
 भागो बालन सक्ता !! अनि उसले हेर्दा हेर्दै भरणी लिई भागो बाली
 सो बालकलाई यस्तो भन्यो—‘हे बालक ! यसरी भागो बान्नुपछं । तर
 जुन किसिमले तिम्रो गन्यो त्यस्तो होइन ।’

“राजन् ! त्यस्तैगरी तपाईं पनि भ्रान्ततापूर्वक परलोक खोज्नु-
 हुन्छ । राजन् ! सो पापक (= मिथ्या) दृष्टि छाड्नुहोस् । राजन् !
 सो गलत दृष्टि छाड्नुहोस् । तपाईंलाई दीर्घकालसम्म अहित र दुःख
 हुन नपरोस् ।”

“यद्यपि तपाईं यस्तो भन्नुहुन्छ तर म यो पापकदृष्टिलाई
 छाड्न सकिदैन । राजा प्रसेनजित् कोशळ तथा बाहिरका भरु
 राजाहरूले पनि पायासि राजा यस्ता बादी र यस्ता दृष्टिका छन्
 भनी जान्दछन् । जस्तै परलोक छैन । औपपातिक सत्त्व छैन । राज्ञो
 नराज्ञो कर्मको फल छैन । भो कश्यप ! यदि मैले यो पापकदृष्टिलाई
 छाडें भने मलाई यस्तो भन्नेछन्—‘यो पायासि राजा कति मूखं
 अभ्यक्त तथा दुराग्रही होलान् !’ अतः कोपले भएपनि मक्षले भएपनि
 तथा ढाकले भएपनि ग्रहण नं गर्नेछु ।”

गाडीवानहरूको उपमा

११—“राजन् ! त्यसोभए तपाईंलाई एक उपमा बताउँछु ।

उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको भयं बुझ्न सक्छन् ।

“राजन् ! अनि एकहजार गाडाहरू पूर्व जनपदबाट पश्चिम जनपदमा गए । जहाँ जहाँ यी गाडाहरू जान्छन् त्यहाँ त्यहाँ हरियाली घाँसहरू चाँडै सिद्धिन्छे । ती गाडाहरूमा बुद्धजना नाइकेहरू गए । एकजना पाँचशय गाडाहरूको नाइके र अर्को एकजना पनि पाँचशय गाडाहरूको नाइके । अनि तिनीहरूलाई यस्तो लाग्यो — एकहजार गाडाको समूह सारै ठूलो भयो । जहाँ जहाँ हामीहरू जान्छौं त्यहाँ त्यहाँका हरियाली घाँसहरू तुरन्तै सिद्धिन्छन् । अतः हामीहरू पाँच पाँच शय गरी दुइ भागमा बाडौं । अनि उनीहरूले पाँच पाँच शय गरी दुइ भाग गरे । त्यसमध्ये एकजनाले आफ्ना गाडाहरूमा धेरै घाँस काठ र पानी राखी गाडा चलायो । दुइ तीन दिन गइसकेपछि गाडीबान नाइकेले कालो तथा रातो आँखा भएका धनूषबाँण लिएको फूलमाला लगाएको भिजेको कपडा भिजेको कपाल भएको एक पुरुष चक्कामा हिलो लागेको रथमा बसी भविलितर आइरहेको देख्यो । देखेर यस्तो सोध्यो —

‘तपाईं कहाँबाट आएको ?’

‘फलाना जनपदबाट ।’

‘कहाँ जानुहुन्छ नि ?’

‘फलाना जनपदमा ।’

‘के अगाडि कान्तरमा बेसरी पानी परेको छ कि क्याहो ?’

‘हो, अगाडि कान्तारमा बेसरी पानी परेको छ । जताततं पानी भरेको छ । घाँस र पानी थुप्रं छन् । यी गाडामा भएका काठ घाँस र पानीलाई छिकेर गाडा हलुंगोपारी चाँडं चाँडं जानुहोस् । गोरूहरूलाई दुःख नदिनुहोस् ।’

“अनि सो समूहको नाइकेले यो पुरुष यस्तो भन्दछ भनी गाडीवानहरूलाई सुनायो । अनि नाइकेको कुरा सुनी सबैले गाडामा भएका घाँस काठ पानी छाडी गाडा हलुंगोपारी गए । उनीहरूले पहिलो बास बस्ने ठाउँमा पनि दोश्रो बास बस्ने ठाउँमा पनि तेस्रो बास बस्ने ठाउँमा पनि घाँस काठ पानी देखेनन् । सबैलाई सारं दुःखपयो । जो ती गाडाहरूमा मानिसहरू र पशुहरू धिए ती सबैलाई सो भमनुष्य यक्षले खाइदिए । हाडहरू मात्र बाँकी गए ।

“जब दोश्रो गाडीवान नाइकेलाई सो गाडीवान नाइके गएको धेरै समय भइसक्यो भन्ने लाग्यो तब उसले धेरै घाँस काठ र पानी राखी गाडा हाँक्यो । बुइ तीन दिन गइसकेपछि उसले पनि कालो राता आँखा भएका घनूषबाँण लिएको फूलमाला लगाएको भिजेको कपडा र भिजेको कपाल भएको एक पुरुष चक्कामा हिलो लागेको रथमा बसी अधिस्तिर भाइरहेको देख्यो । देखेर यस्तो सोध्यो —

‘तपाईं कहाँबाट आएको ?’

‘फलाना जनपदबाट ।’

‘कहाँ जानुहुन्छ नि ?’

‘फलाना जनपदमा ।’

‘के अगाडि कान्तारमा बेसरो पानी परेको छ कि क्याहो ?’

‘हो, अगाडि कान्तारमा बेसरो पानी परेको छ । जतातत पानी भरेको छ । घाँस र पानी थुप्रै छन् । यी गाडामा भएका काठ घाँस र पानीलाई फिकेर गाडा हलुंगोपारी चाँडै चाँडै जानुहोस् । गोरुहरूलाई दुःख नदिनुहोस् ।’

अनि त्यो गाडीवान नाइकेले गाडीवानहरूलाई सम्बोधन गर्‍यो—
‘हे पुरुषहो ! यो पुरुष यस्तो भन्दछ...। यो पुरुष न हाम्रो नाताकुटुम्ब हो न त कुनै मित्र हो । कसरी हामी यसको कुरामा विश्वास गरौं ! हामीले गाडामा राखेका घाँस काठ र पानी छाड्न हुन्न । जस्तो छ त्यस्तैगरी जानुपर्छ । हामी सामानहरू छाड्ने छैनौं ।’ ‘यस्तै हो’ भनी उनीहरूले आफ्ना मालसामान नछाडी गाडा चलाए । उनीहरूले पहिलो बासमा पनि...दोश्रो बासमा पनि...तथा सातौं बासमा पनि घाँस काठ र पानी देखेनन् । अधिका गाडाहरूले दुःख पाएको देखे । ती गाडाहरूमा जो मानिसहरू र पशुहरू थिए तिनीहरूलाई सो भमनुष्य यक्षले खाएर बचेका हाडहरू मात्र देखे ।

“अनि सो गाडीवान नाइकेले गाडीवानहरूलाई सम्बोधन गर्‍यो—
‘हे गाडीवानहो ! सो मूर्ख गाडीवान नाइकेको मूर्खताले गर्दा यिनीहरूले दुःख पाए । अब हामीले गाडामा भएका कम मूल्यका बस्तुहरू छाडी यहाँका बहुमूल्यका बस्तुहरू राखौं ।’ ‘हुन्छ’ भनी तिनीहरूले त्यस्तै गरे र बुद्धिमानो गाडीवान नाइकेको कारणले उनीहरू कुशलपूर्वक कान्तार पार गरे ।

“राजन् ! त्यस्तंगरी तपाईं पनि स्रो पहिलो गाडीवान नाइके जस्तै अज्ञानतापूर्वक परलोक खोजनाले मूखं अव्यक्त भई दुःख पाउनु हुनेछ । जो तपाईंको कुरा सुन्नेछन् उनीहरूलाई पनि गाडीवानहरूलाई कैं दुःख हुने छ । रामन् । यो पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस्...।”

“यद्यपि तपाईं कश्यपले यस्तो भन्नुहुन्छ तर मैले त्यो मेरो पापकदृष्टिलाई छाड्न सकिदम ।... कोपले भए पनि... ग्रहण नं गर्मछु ।”

गुहको पोकोको उपमा

१२—“राजन् ! त्यसोभए तपाईंलाई म एक उपमा देखाउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

“राजन् ! अधि एक सगुर पाल्ने मानिस आफ्नो गाउँबाट अर्को गाउँमा गयो । त्यहाँ उसले सुकेको गुहको रास देख्यो । अनि उसलाई यस्तो लाग्यो—‘यहाँ धेरै सुकेको गुह छ । यो मेरो सगुरहरूको भाहार हो । अतः यो सुकेको गुह लैजानुपःयो ।’ अनि उसले कपडामा पोकोपारी टाउकोमा राखी लग्यो । अनि बाटोको बीचमा बेसरी पानी पःयो । अनि त्यसको आँगभरी गुह बघेर नडसम्म पनि गुह बघ्नथाह्यो । यस्तो भइकन पनि उसले गुह बोकेरै लग्यो । अनि मानिसहरूले देखेर यस्तो भने—‘हे भजे ! के तिम्रो पगला भयोकि क्याहो ? बेहोसमा पःयोकि क्याहो ? किन बघिरहेको गुह लगिरहेको ?’

‘तिमीहरू नै पागल भयो । बेहोसी छी । यो मेरो सुगुरहरूको भाहार हो ।’

“राजन् ! तपाईं पनि त्यो गुह्र लैजाने मानिस जस्तै हुनुहुंदो रहेछ । राजन् ! त्यो पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस् । राजन् त्यो पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस् । ताकि तपाईंलाई दीर्घकालसम्म भहित र दुःख हुन नपाओस् ।”

“यद्यपि तपाईं कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तर मैले यो पापकदृष्टिलाई छाड्न सकिदैन ।...”

जुवाडेको उपमा

१३—“राजन् ! त्यसोभए तपाईंलाई उपमा बताउनेछु । उपमा-द्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

‘राजन् ! भधि दुइजना जुवाडेहरू जुवा खेल्दैथे । त्यसमध्ये एकले जिते जितेको कौडी खान्थ्यो । अनि अर्कोले उसले कौडी खाएको देख्यो । देखेर उसलाई यस्तो भन्यो — तिमीले त जहिले पनि जित्छौ । मलाई पनि कौडी देऊ । हुन्छ भनी उसले कौडी दियो । अनि उसले ती कौडीहरू बीचमा लतपताई सो जुवाडेलाई आऊ जुवा खेल्न भनी भन्यो । हुन्छ भनी उसले भन्यो । बोधो पटक पनि उनीहरू जुवा खेले । बोधो पटक पनि जिते जितेको कौडी खायो । उसले कौडी खाएको भर्कलि देख्यो । अनि उसलाई यस्तो भन्यो—

‘लित्तं परमेन तेजसा, गिलमक्खं पुरिसो न बुज्झति ।
गिल रे गिल पापधुत्तक, पच्छा ते कटुकं भविस्सती’ति ॥’

अर्थ—

‘बीषमा लतपताइएका फलको वियाँ’ विशेष खाँदा पनि यो पुरुष बुझ्दैन । हे पापी ! खाऊ वियाँ खाऊ, पछि तिमिले यसको कटुफल थाहापाउनेछौ ।’

‘राजन् ! मलाई तपाईं पनि सो जुवाडे जस्तै लाग्छ । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाडिदिनुहोस् । त्यो पापक दृष्टिलाई छाडिदिनुहोस् । तकि तपाईंलाई पछि दीर्घकालसम्म अहित र दुःख नपरोस् ।’

‘बदद्यपि तपाईं कश्यप यस्तो भन्नुहुन्छ तर त्यो पापक दृष्टि-लाई म छाड्न सकिदैन...।’

सनको भारीको उपमा

१४—‘राजन् ! त्यसोभए तपाईंलाई एक उपमा भन्दछु । यहाँ उपमाद्वारा पनि केही विज्ञपुरुषहरू भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् ।

१. पृ. ६४ मा जुवाडेको उपमा ‘शीर्षकको पहिलो पारेग्राफमा पाँच ठाउँमा’ ‘कौडी’ शब्द लेखिएको भए पनि कुनै फल विशेषको वियाँ हो भन्ने सम्झनु ।

“राजन् ! अग्नि एक जनपद थियो । अग्नि एक साथीले अर्का साथीलाई ‘हे साथी ! धन कमाउनको निमित्त एक जनपदमा जाओ’ भनी भन्यो । अग्नि उनीहरू एक जनपदको गाउँमा गए । उनीहरूले वहाँ धेरै सनपाटहरू छाडेको देखे । देखेर एक साथीले अर्का साथीलाई भन्यो—‘हे साथी ! यो सनपाटको थुप्रो हो । अतः तिमिले पनि यसको भारी बनाऊ म पनि भारी बनाउनेछु ।’ त्यसपछि दुबैजनाले भारी बनाई बोकी अर्को गाउँमा गए । त्यहाँ उनीहरूले धेरै सनका डोरी छाडेको देखे । अग्नि एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो—‘हे साथी ! जसको निमित्त सनपाट चाहिने हो सो सनको डोरी यहाँ छ । अतः तिम्रो यो सनपाटको भारीलाई छाड म पनि छाडनेछु । अग्नि दुबैले सनका डोरी लिएर जाओ । तीमध्ये एकले भन्यो—‘भो साथी ! यो सनपाटको भारी मैले धेरै टाढादेखि बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।’ अर्काले चाहिँ आफूले बोकेर ल्याएको सनपाटको भारीलाई छाडी सनडोरीको भारी बनाई लियो ।

उनीहरू अर्को गाउँमा पुगे । त्यहाँ उनीहरूले धेरै सनकपडाहरू बेचे । देखेर एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो—‘हे साथी ! जसको निमित्त सनकाडोरी वा धागो चाहिने हो त्यो कपडा यहाँ थुप्रो छ । हे साथी ! त्यसैले तिमिले यो सनपाटको भारीलाई छाड । म पनि छाडने छु । अग्नि दुबैले सनकपडाको भारी लिएर जाओ ।’

‘भो साथी ! भइहाल्यो । यो सनपाटको भारी मैले टाढादेखि

बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।’

अनि अर्को चाँहिले सनको डोरीलाई छाडी सनकपडाको भारी बनाई लियो । उनीहरू अर्को गाउँमा गए । वहाँ उनीहरूले धेरै ऊन... धेरै ऊनको धागो... धेरै ऊनका कपडा... धेरै कपास... कपासको धागो... कपासको कपडा... फलाम... सीसा... रौंङ्... चाँदी... सुन देखे । अनि एक साथीले अर्को साथीलाई भन्यो—‘जसको निमित्त ऊनधागो... ऊनकपडा... सुन चाहिने हो त्यसको थुप्रो यहाँ छ । हे साथी तिमिले सनपाटको भारी छाड म पनि चाँदीको भारी छाडने छु । अनि हामी दुबै सुनको भारी बोकेर जाऔं । भो साथी ! यो सनपाटको भारी मैले धेरै टाढादेखि बोकेर ल्याएको छु । भारी पनि बलियो बनाएको छु । मलाई अर्को चाहिन्न ।’

“अनि अर्काले चाँहि चाँदीको भारी छाडेर सुनको भारी बोकेर लग्यो । अनि उनीहरू आफ्नो गाउँमा गए । तीमध्ये जसले सनपाटको भारी बोकेर गयो । उसका बाबु आमा नाताकुटुम्बहरू पनि खुशी भएनन् । त्यसकारणबाट उनीहरू सुखी पनि भएनन् । जुन साथीले सुनको भारी बोकेर लग्यो त्यसका बाबु आमा नाताकुटुम्बहरू पनि खुशी भए । त्यसकारणबाट उनीहरू सुखी पनि भए ।

“राजन् ! तपाईं पनि सनपाटको भारी बोक्ने जस्तो मलाई लाग्छ । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाडनुहोस् । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाडनुहोस् । राजन् ! त्यो पापक दृष्टिलाई छाडनुहोस् । तपाईंलाई दीर्घकालिक अहित र दुःख नहोस् ।”

पायासि राजाको उपासकत्व

“पहिलो उपमाद्वारा नं म तपाईं कश्यप प्रति सन्तुष्ट भएको थिएँ । परन्तु तपाईंको यो विचित्र प्रश्नका उत्तरहरू सुन्नको निमित्त मैले यसरी तपाईंको विरोधी जस्तै भएर देखाएको हुँ । भो कश्यप ! धन्यहो, भो कश्यप ! धन्यहो, भो कश्यप ! जस्तै घोष्टेकोलाई उत्तानो पारिदिदा, ढाकेकोलाई उघारिदिदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिदा र अन्धकारमा तेलको बत्ती बालिदिदा आँखा हुनेले रूप देखने हो त्यस्तै गरी तपाईं कश्यपले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो । भो कश्यप ! अब म वहाँ भगवान् गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसंघको पनि । भो कश्यप ! अबदेखि नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो मनी तपाईंले ठान्नुहोस् । भो कश्यप ! यस विषयमा मलाई अनुशासन गर्नुहोस् । जुन मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित र सुख हुनेछ ।”

महत्फल हुने यज्ञ

“राजन् ! जुन यज्ञमा गाई, बोका, कुखुरा, सगुरहरू खादिन्छन् अथवा विविध प्राणीहरूको हिंसा गरिन्छ र प्रतिग्राहक पवित्रस्थल-दुष्टिक, मिथ्यासङ्कल्पो, मिथ्यावाची, मिथ्याकर्मान्ती, मिथ्याजीवी, मिथ्याव्यापामी, मिथ्यास्मृतिक तथा मिथ्यासमाधिक हुन्छ अर्थात् त्यस्तो भक्त महत्फल महानृणांश महादिप्ती र महाविष्कारक हुन्छ । राजन् ! जस्तै कुमं कृषक हलो र बिक्रमिई खेपना लाग्छ अर्थात्

त्यहाँ काठपात नहटाएको टुक्राटाक्री भएको फोहरमैलो भएको खराब भूमिमा बिऊ रोप्छ । अनि समय समयमा पानी पनि पर्दैन । के त्यस्तो खेतमा लगाएको बिऊको फल कृषकले रात्ररी पाउन सक्छ ?”

“भो कश्यप ! सक्दैन ।”

“राजन् ! यस्तैगरी जुन यज्ञमा गाई बोका...आदि मारिन्छन् ...र प्रतिग्राहक पनि मिथ्यादृष्टिक...तथा मिथ्यासमाधिक हुन्छ । राजन् ! त्यस्तो यज्ञ महत्फलदायी हुन्न । राजन् ! जुन यज्ञमा न गाई न बोक्या आदि प्राणीहरूको हत्या हुन्छ र प्रतिग्राहक पनि सम्यक्-दृष्टिक,...र सम्यक्समाधिक हुन्छ । राजन् ! त्यस्तो यज्ञ महत्फल, महानृशंस, महाविपत्ती र महाविषफारक हुन्छ । राजन् ! जस्तै कुनै कृषक हलो र बिऊ लिई खेतमा जान्छ । अनि पोगटापोगटी नभएको फोहर मैलो नभएको सम्मपरेको असल भूमिमा उसले बिऊ रोप्छ । अनि त्यहाँ समय समयमा पानी पनि पर्छ भने के त्यस्तो खेतमा लगाएको बिऊको फल कृषकले रात्ररी पाउन सक्छ ?”

“भो कश्यप ! सक्छ ।”

“राजन् ! त्यस्तैगरी जुन यज्ञमा...प्राणीहरूको हत्या हुन्न र प्रतिग्राहक पनि सम्यक्दृष्टिक...र सम्यक्समाधिक हुन्छ त्यस्तो यज्ञ महत्फलदायी हुन्छ ।”

सत्कार र असत्कारपूर्वक दिइने दानको फल

अनि पायासि राजाले श्रमणब्राह्मण, कृपण, बटुवा र याचक-हरूको निमित्त दानदिन लगाए । त्यो दानदिनेमा यस्ता वस्तुहरू थिए—

कनिकाको भात र झुत्रोमुत्रो मोटामोटी कपडाका वस्त्रहरू । त्यस दानदिने कार्यमा उत्तर भन्ने माणवक व्यस्त थिए । दान दिएर उनी यस्तो भन्थिए—“यो दानद्वारा यसलोकमा पायासि राजासँगै बस्न पाऊँ र परलोकमा होइन ।” उत्तर माणवकले यस्तो भन्छन् भन्ने कुरा पायासि राजाले सुने । अनि पायासि राजाले उत्तर माणवकलाई बोलाई सोधे—“हे छोरा उत्तर ! साँच्चैहो के तिमिले यस्तो भनेको ?”

“हो ।”

“हे छारा उत्तर ! किन तिमिले दान दिएर ‘यो दानद्वारा यसलोकमा पायासि राजासँग बस्नपाऊँ र परलोकमा होइन’ भनी भनेको ? छोरा उत्तर ! हामी पुण्य चाहन्छौं र दानको फल मात्र प्रतीक्षा गर्छौं होइन ?”

“तपाईंको दानमा यस्ता वस्तुहरू दिइन्छन्—कनिकाको भात जो तपाईं खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न भने खाने त के कुरा । झुत्रोमुत्रो मोटामोटी कपडाका वस्त्रहरू जो तपाईं खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न भने लगाउने त परंजाओस् । तपाईं हामीहरूको प्यारो र मनपराउने हुनुहुन्छ । कसरी हामीले मनपराउने वस्तुसँग मन नपराउने वस्तु बाँच्न सकौं ?”

“त्यसोभए छोरा उत्तर ! जस्तो भोजन म खान्छु त्यस्तै देऊ । जस्तो लुगा म लगाउँछु उस्तै देऊ ।”

“हुन्छ” भनी उत्तर माणवले पायासि राजाले खाने जस्तै खान्ना र लगाउने जस्तै लुगाहरू विनयाले ।

अनि पायासि राजा असत्कारपूर्वक दान दिई आपन हातले दान नदिई गौरवपूर्वक दान नदिई फाल्ने जस्तं गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रिक्त भएको सेरिस्सक विमानमा^१ उत्पन्न भए । जो त्यस दानकार्यमा व्यस्त थिए सो उत्तर भन्ने माणवक चाहि सत्कारपूर्वक दान दिई आपन हातले दान दिई गौरवपूर्वक दान दिई फाल्ने जस्तं गरी दान नदिई काय छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा^२ उत्पन्न भए ।

त्यसबखत आयुष्मान् गवम्पति हरबखत सेरिस्सक विमानमा दिवा बिहारको निमित्त जानुहुन्थ्यो । अनि पायासि देवपुत्र जहाँ आयुष्मान् गवम्पति हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ गई आयुष्मान् गवम्पतिसाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका पायासि देवपुत्रसंग आयुष्मान् गवम्पतिले यस्तो भन्नुभयो—

“आबुसो ! तिमी को ह्यो ?”

“भन्ने ! म पायासि राजा हूँ ।”

“आबुसो ! तिमी परलोक छैन, औपपातिक छैन र सुकृत्य बुकृत्य कर्मको फल छैन भन्ने दृष्टिका होइनौ ?”

-
१. यो सेरिस्सक विमानको कथा विमा. व. अ. क. पृ. २६६ मा उल्लेख भएको छ ।
 २. यी उत्तर माणव उत्पन्न भएको त्रयस्त्रिंश लोकको कुरा विमा. व. अ. क. पृ. २३६: उत्तरविमानकथामा उल्लेख भएको छ । यो कुरा बु. वि. पृ. २० मा उल्लेख भएको छ ।

“भन्ते ! साँच्चं म यस्तो दृष्टिको थिएँ । किन्तु आर्यं कुमार कश्यपज्ञे यस खराब विचारबाट मलाई मुक्त गराइदिनुभयो ।”

“आवुसो ! जो तिम्रो दानकार्यमा व्यस्त हुने उत्तर भन्ने माणवक हुन् उनी कहाँ उत्पन्न भए नि ?”

“भन्ते ! जो मेरो दानकार्यमा व्यस्त हुने उत्तर भन्ने माणवक हुन् उनी चाहिँ सत्कारपूर्वक दान दिई...काथ छाडी मरणपछि त्रयस्त्रिंशद्देवलोकमा उत्पन्न भए । म चाहिँ सत्कारपूर्वक दान नदिई...फाल्ने जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तं भएको सेरिस्सक भन्ने विमानमा उत्पन्न भएँ । त्यसैले भन्ने ! गवम्पति ! तपाईँ मनुष्यलोकमा गएर यस्तो भन्नुहोस्—

“सत्कारपूर्वक दान देऊ, आफ्नै हातले दान देऊ, गौरवपूर्वक दान देऊ र फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ । पायासि राजा असत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान नदिई अगौरवपूर्वक दान दिई फालेको जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रित्तं भएको सेरिस्सक विमानमा उत्पन्न भए । जुन उनको दानकार्यमा व्यस्थ थिएँ सो उत्तर भन्ने माणवक चाहिँ सत्कारपूर्वक दान दिई आफ्नै हातले दान दिई गौरवपूर्वक दान दिई फालेको जस्तो गरी दान नदिई शरीर छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंशद्देवलोकमा उत्पन्न भए ।”

अनि आयुष्मान् गवम्पतिज्ञे मनुष्य लोकमा आई यस्तो भन्नु-
भयो -

“सत्कारपूर्वक दान देऊ, आपन हातले दान देऊ, गौरवपूर्वक दान देऊ र फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ । पायासि राजा सत्कार-पूर्वक दान नदिई...फालेको जस्तो गरी दान दिई शरीर छाडी मृत्युपछि चातुर्महाराजिक देवलोकको रिक्त भएको सेरिस्सक बिमानमा उत्पन्न भए । जो उनको दानकार्यमा व्यस्त थिए सो उत्तरमाणवक चाहि सत्कारपूर्वक...फालेको जस्तो गरी दान नदिई शरीर छाडी मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश देबलोकमा उत्पन्न भए ।”

५. पुष्कुस मल्लपुत्र

प र च य

यो पुष्कुस मल्लपुत्र कुशीनगरवासी हुन् । कुशीनगरका मल्लहरू पार्लसित राज्य गर्दथे । आफ्नो पालो सिद्धिएपछि यिनीहरू व्यापार पनि गर्दथे भनी सुमङ्गलविलासिनीले^१ उल्लेख गरेको छ ।

आफ्नो राज्य गर्ने पालो सिद्धिएपछि यिनी पनि ५०० गाडाहरू लिई व्यापारको निमित्त बाटो लागेका थिए । त्यसैले अगाडिको सूत्रमा “कुशीनगरबाट पाषाजाने बाटोभई गइरहेका थिए” भनी उल्लेख भएको हो ।

यिनी आठार काठामका शिष्य थिए भन्ने कुरा सूत्रबाट थाहा हुन्छ ।

यसरी गइरहेको बेलामा बाटोको छेउमै एक रुखमनि बसिरहनुभएको भगवान्लाई देखेर भगवान्कहाँ गई भगवान्को शान्तताको चारिमा यिनले प्रशंसा गरे । अनि आफ्ना गुरु आठार काठामको

१. ■. पृ. २७६: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

ध्यानको बारेमा प्रशंसा गरे । पछि जब भगवान्को ध्यान प्रभावलाई
आलार काढामको भन्दा पनि श्रेष्ठ ठाने तब यिनी भगवान्को
शरणमा परी यिनले उपासकत्व ग्रहण गरे । यसपछि यिनले भगवान्लाई
एकजोर उत्तम कपडा चढाए ।

अरू कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन् ।

x

x

x

Dhamma.Digital

केही पुक्कुस नामहरू

- (१) **पुक्कुस (पण्डित)**—यी **पुक्कुस** पण्डित चाहिं जा. अ. क. III. पृ. २३६: दसण्णक जातक नं. ४०१ मा उल्लेख भएका पुक्कुस हुन् ।

अतीत समयमा बाराणशीमा मह्व भन्ने राजाले राज्य गरिरहेको बेलामा राजाका सेनक बोधिसत्व, अयुर तथा **पुक्कुस** भन्ने पण्डितहरू थिए । यी पुक्कुस चाहिं यिनै पुक्कुस पण्डित हुन् । यी पुक्कुस पण्डित सारिपुत्र थिए भनी जा. अ. क. III. पृ. २३६ ले उल्लेख गरेको छ ।

- (२) **पुक्कुस (पण्डित)**—यी **पुक्कुस** चाहिं जा. अ. क. VII. पृ. २६६: महाउम्मगग जातक नं. ५४६ मा उल्लेख भएका पुक्कुस हुन् ।

अतीत समयमा मिथिलामा बिदेह भन्ने राजाले राज्य गरेका थिए । यसबखत राजाका अर्थ, धर्म र अनुशासन गर्ने सेनक, **पुक्कुस**, काबिन्द र दैबिन्द भन्ने चारजना पण्डितहरू थिए । यिनी चाहिं यी मध्येका दोश्रा पण्डित हुन् ।

- (३) **पुक्कुस (मल्लपुत्र)**—यिनी कुशीनगरवासी मल्लपुत्र हुन् । यिनकं कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

- (४) पुक्कुस—यो चाहि जातिविशेषको नाम हो । भनिन्छ कि पुक्कुस कुलका मानिसहरूले बैलिका फूलहरू फ्याक्ने काम गर्छन् । अं. नि. अ. क. I. पृ. ३४४ र II. पृ. ५२३; सम. पा. II. पृ. ७५३.
- (५) पुक्कुस—यिनी तक्षशिलाका राजा हुन् । हेनू लेखकको बु. स. भा-१, पृ. २३.

×

×

✱

मूल सूत्र—

आलार कालाम माथि प्रसन्नता

(पुक्कुस मल्लवत्थु^१)

त्यसबखत पुक्कुस मल्लपुत्र^१ आलार काळामका^२ शिष्य थिए र कुशीनगरबाट पावा जाने बाटो लागि गइरहेका थिए । अनि पुक्कुस मल्लपुत्रले भगवान्लाई एक रुखमनि बसिरहनु भएको देखे । देखेर उनी भगवान्कहाँ गए । त्यहाँ गएर भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पुक्कुस मल्लपुत्रले भगवान्सँग यस्तो भने—

१. दी. नि. II. पृ. १००: महापरिनिब्बानसुत्तबाट, अ. क. II. पृ. २७६.
२. यी मल्ल राजकुमारहरू पालो पालो गरी राज्य गर्छन् । राज्य नगर्ने बेलामा व्यापार गर्छन् । यिनी पनि व्यापारमा लागेका थिए र पाँचशय गाडाहरू लिई कुशीनगरबाट यात्राको लागि जाँदै थिए । भनिन्छ कि गाडा लैजाँदा अगाडिबाट बतास चलेको छ भने आफू अगाडि बसेर जान्छन् । पछाडिबाट बतास लागेको छ

“आश्रय्यहो भन्ते ! अद्भूतहो भन्ते ! जसरी प्रव्रजितहरू शान्त-
पूर्वक बस्छन् त्यसरी न तपाईं पनि बस्नुभएको छ । भन्ते ! एकदिन
आळार काळाम बाटो हिंडिरहेको बेलामा बाटोबाट एक छेउमा लागि
दिवाविहारको निमित्त एक रुखमनि बस्नुभयो । अनि पाँचशय गाडाहरू
वहाँको नजिकबाट गए । भन्ते ! अनि ती गाडाहरूको पछि पछि
हिंडिरहेको एक पुरुषले आळार काळामकहाँ गई यस्तो भन्यो—

‘भन्ते ! यहाँबाट पाँचशय गाडाहरू गएको देख्नुभयो ?’

‘आबुसो ! देखिन ।’

‘भन्ते ! केही आवाज पनि सुन्नुभएन ?’

‘आबुसो ! केही आवाज पनि सुनिन ।’

‘भन्ते ! के तपाईं निदाउनु भएको थियो ?’

‘आबुसो ! म निदाएको थिइन ।’

‘भन्ते ! के तपाईंमा होस थियो त ?’

भने आफू पछाडि बसी गाडिवानलाई अगाडि बसाल्छन् । दी. नि.

अ. क. II. पृ. २७६. महापरिनिब्बानसुत्तवण्णता ।

३. यी ‘आलार कालाम’ उही हुन् । जसकहाँ सिद्धार्थ कुमार बुद्ध
हुनुभन्दा अगाडि एक समय बस्नु भएको थियो । ‘आलार’
भन्ने उनको नाम हो । ‘कालाम’ भन्ने उनको गोत्रको नाम हो ।
वर्णले उनी पिङ्गलवर्णी र अग्लो थिए भनी दी. नि. अ. क. II.
पृ. २७७: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘आवुसो ! थियो ।’

‘भन्ते ! सो तपाईंमा होस भएर पनि पाँच पाँच शय गाडाहरू तपाईंकेँ छेउबाट जाँदा पनि न गाडाहरू देख्नुभयो न त आवाज नै सुन्नुभयो । के तपाईंको सङ्गतीमा धूलो लागेको छैन ?’

‘आवुसो ! लागेको छ ।’

“भन्ते ! अनि त्यो पुरुषलाई यस्तो लाग्यो—‘अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! यी प्रव्रजित कति शान्तपूर्वक बसिरहेको होलान् । जहाँ कि होस भएर पनि जागृत भएर पनि नजिकैबाट पाँच पाँच शय गाडाहरू जाँदा पनि न गाडाहरू देख्छन् न त आवाज नै सुन्छन्’ भन्दै आक्षार कालाममाथि प्रसन्नता व्यक्त गरी गयो ।”

‘पुक्कुस ! यी मध्ये तिमी कुनचाहिँ दुष्करतर र दुरभिसम्भवतर ठान्दछौ ? जो होस भएर पनि जागृत भएर पनि पाँचशय गाडाहरू नजिकैबाट गएको न देख्नु र न सुन्नुहो कि जो होस भएर पनि जागृत भएर पनि घनघोर मुसलधारे पानी आएको, बिजुली चम्केको र बज्रपात^१ भएको न देख्नु र आवाज न सुन्नु ?”

“भन्ते ! पाँचशय गाडाहरूले...सातशय गाडाहरूले...हज्रौँ हजार गाडाहरूले के गर्न सक्लान् र ! योभन्दा होस भएर पनि जागृत भएर पनि घनघोर मुसलधारे पानी आएको, बिजुली चम्केको र बज्रपात भएको नदेख्नु र आवाज नसुन्नु नै दुष्करतर र दुरभिसम्भवतर छ ॥”

१. श्री. किसिमका बज्रपातहरू हुन्छन् । दी. नि. अ. क. II. पृ.

महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

पुक्कुस मल्लपुत्रको उपासकत्व ग्रहण

“पुक्कुस ! एकदिन म आतुमाको’ दाईं गर्ने ठाउँमा बसेको थिएँ । त्यसबखत घनघोर मुसलधारे पानी पच्यो । बिजुली चम्की बज्रपातद्वारा दाईं गर्ने ठाउँ नजिकैमा दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू पनि मारिए । पुक्कुस ! अनि आतुमाका मानिसहरू बाहिर आई जुन् ती दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू मारिए त्यहाँ आए । पुक्कुस ! त्यसबेला म दाईं गर्ने ठाउँबाट बाहिर निस्की दाईं गर्ने ठाउँको दैलोनिर बाहिर चक्रमण गरिरहेको थिएँ । पुक्कुस ! अनि ती मानिसहरू मध्येबाट एक पुरुष मकहाँ आयो । मकहाँ आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभियो । एक छेउमा उभिएको सो पुरुषसँग मैले यस्तो भनै—‘आवुसो ! किन यहाँ मानिसहरू भेला भएका ?’

‘भन्ते ! अहिले भरखरै घनघोर मुसलधारे पानीपर्दा बिजुली चर्माकिदा र बज्रपात हुँदा दुइजना कृषकहरू र चारवटा गोरुहरू मरे । त्यसैले मानिसहरू भेला भएका हुन् । भन्ते ! तपाईं कहाँ हुनुहुन्थ्यो ?’

‘आवुसो ! म यहीं थिएँ ।’

‘भन्ते ! के तपाईंले देख्नु भएन ?’

‘आवुसो ! अहँ, देखिन ।’

-
१. यो ‘आतुमा’ भन्ने स्थान कुशीनगर र श्रावस्तीको बीचमा पर्छ भनी D. P. P. I. पृ. २४४ मा र बु. का. भा. भू. पृ. २६० मा उल्लेख भएको छ ।

‘भन्ते ! के त आवाज पनि सुन्नुभएन ?’

‘आवुसो ! अहं, मैले आवाज पनि सुनिन ।’

‘भन्ते ! के तपाईं निदाउनु भएको थियो ।’

‘आवुसो ! म निदाएको थिइन ।’

‘भन्ते ! के तपाईं होसमा हुनुहुन्थ्यो त ?’

‘आवुसो ! थिएँ ।’

‘भन्ते ! सो तपाईं होसमा भएर पनि जागृत भएर पवि घनघोर मुसलधारे पानी परी बिजुली चम्किदा र बज्रपात हुँदा पनि तपाईंले देख्नु पनि भएन र आवाज पनि सुन्नु भएन ?’

‘हो, आवुसो ! सुनिन ।’

“पुष्कुस ! अनि सो पुरुषलाई यस्तो लाग्यो—अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! यी प्रव्रजित कति शान्तिपूर्वक बसेका होलान् । जहाँ कि होस भएर पनि जागृत हुँदा पनि घनघोर मुसलधारे पानी परी बिजुली चम्की बज्रपात हुँदा पनि यिनले न देखे न त आवाज नै सुने ! भन्दै ममाथि ठूलो प्रसन्नता व्यक्त गरी मलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गयो ।”

यस्तो भन्नुहुँदा पुष्कुस मल्लपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! जो मेरो आत्मा र कालममाथि प्रसाद थियो त्यो अब ठूलो बतासमा छाडिदिनेछु वा बेसरी बघिरहेको नदीमा बघाइदिनेछु । धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो

पारिबिदा, डाकेकोलाई उघारिबिदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइबिदा र अँध्यारोसा दियो बालिबिदा आँखा हुनेले रूप देखे हो त्यस्तै गरी भगवान्‌ले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । भन्ते ! अब सो म भगवान्‌को शरणना पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि नमरेसम्म भगवान्‌ले मलाई उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

पुक्कुस मल्लपुत्रको वस्त्र दान

त्यसपछि पुक्कुस मल्लपुत्रले एक पुरुषलाई बोलाए—“हे पुरुष ! तिमीले मलाई सुवर्णवर्णी (सिद्धिवर्ण) एकजोर असल कपडा ल्याइदेऊ ।” “हवस् भन्ते” भनी पुक्कुस मल्लपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई सुवर्णवर्णी एकजोर असल कपडा ल्याइदियो । अनि पुक्कुस मल्लपुत्रले सो कपडा भगवान्‌लाई चढाए—“भन्ते ! यो सुवर्णवर्णी एकजोर असल कपडा हो । अनुकम्पा राखी भगवान्‌ले यो कपडा स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“पुक्कुस ! त्यसोभए एउटा मलाई देउ र अर्को आनन्दलाई देऊ ।”

“हवस् भन्ते” भनी पुक्कुस मल्लपुत्रले एउटा भगवान्‌लाई चढाए । अर्को आयुष्मान् आनन्दलाई चढाए^१ । अनि भगवान्‌ले पुक्कुस मल्लपुत्रलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तोजित

१. आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌ले दिएको कुनै वस्तु ग्रहण गर्ने छैन भनी उपस्थान गर्नु भएको होइन ? त्यसोभए यो कपडा वहल्ले

र सम्प्रहर्षित पान्नुभयो । भगवान्‌ले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित... सम्प्रहर्षित भएका पुक्कुस मल्लपुत्र आसनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गए ।

अनि पुक्कुस मल्लपुत्र गइसकेपछि आयुष्मान् आनन्दले सो सुवर्णवर्णी असल कपडा भगवान्‌लाई चढाउनु भयो । सो कपडा भगवान्‌लाई चढाउँदा वहाँको शरीर खरानी नभएको आगो झैं तेजिलो देखिन थाल्यो । अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌लाई यस्तो भन्नुभयो—

“आश्रयं हो भन्ते ! अद्भूतं हो भन्ते ! भन्ते ! तथागतको छविवर्णं कति परिशुद्ध र निर्मल देखिएको ! भन्ते ! यो सुवर्णवर्णी असल कपडा भगवान्‌लाई चढाउनेबित्तिकै खरानी नभएको आगो जस्तै तेजिलो देखियो ।”

“आनन्द ! यस्तै हो । आनन्द ! यस्तै हो । बुइ अवस्थामा तथागतको शरीर अति परिशुद्ध र छविवर्णं अति निर्मल देखिन्छ । जुन बुइ अवस्थामा भने—आनन्द ! जुन रातमा तथागतले अनुपम सम्यक्सम्बोधि अवबोध गर्छ र जुन रातमा अनुपादिशेष निर्वाणघातुमा परिनिर्वाण हुन्छ । आनन्द ! यो बुइ अवस्थामा तथागतको शरीर अति

किन लिनु भएको नि भन्ने विषयमा दी. नि. अ. क. II. पृ. २७७: महापरिनिब्बानसुत्तवर्णनाले स्पष्टिकरण दिएको छ ।

परिशुद्ध र छविवर्ण अति निर्मल देखिन्छ^१ । आनन्द ! आज रातको अन्तिम याममा कुशीनगरका मल्लहरूको उपवत्तन भन्ने शाक्यवनमा दुइवटा शालवृक्षको बीचमा तथागत परिनिर्वाण हुनेछ । अतः आनन्द ! जहाँ ककुधा नदी हो त्यहाँ जाओ ।”

“हवस् भन्ते !” भनी आयुष्मान् आनन्दले प्रत्युत्तर विनम्र भयो ।

-
१. यी दुइ अवस्थामा किन तथागतको शरीर अति परिशुद्ध देखिन्छ भन्ने विषयका कुराहरू दी. ति. अ. क. II. पृ. २७८: महापरिनिर्वाणसुत्तवण्णनामा उल्लेख भएको छ ।

६. बोधि राजकुमार

प रि च य

यो बोधि राजकुमार कौशम्बीका उद्देन राजाकी बामुल्लदत्ता महारानीको तरफबाट जन्मेका छोरा हुन् भन्ने कुरा अर्थकथाहरूको^१ अध्ययन गर्दा प्रष्ट हुन्छ ।

यो राजकुमारले भग्ग देशको सुंसुमारगिरि नगरमा कौकनड् भन्ने एक सुन्दर तथा अद्भूत प्रासाद बनाएका थिए । यस प्रासादमा जतातर्त कमल फूलका आकारहरू क्षुण्डिएका जस्तो देखाइएको हुनाले नै यस प्रासादको नाम 'कौकनड्' रहन गएको हो^२ । यति मात्र होइन यो प्रासाद पृथ्वीबाट आकाशमाथि उठेको जस्तो देखिन्थ्यो । यस्तो प्रकारको अनौठो घर सुंसुमार नगरमा अरू कसैको थिएन^३ ।

-
१. म. नि. अ. क. III. पृ. २२४: बोधिराजकुमारसुत्तवण्णना;
धम्म. प. अ. क. पृ. १२३: उदेनवत्थु, अत्तवर्ग; जा. अ. क. III.
पृ. १०६: वेनसाखं (धेनसाखं) जातक, नं. ३५३.
२. म. नि. अ. क. III. पृ. २२१: बोधिराजकुमारसुत्तवण्णना ।
३. धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७: बोधिराजकुमारवत्थु, अत्तवर्ग ।

यस्तो घर तयार भएपछि बोधि राजकुमारले “यो घर बनाउने कालीगडको अंगभंग गर्दिनुपर्छ नत्र यसले यस्तो घर अन्त पनि बनाइदियो भने यस प्रासादको महत्व रहने छैन” भन्ने सोची कालीगडको अंगभंग गर्ने वा मार्ने कुरा उनका विश्वासी प्रियसाथि सञ्जिका पुत्रलाई सुनाए । उनले यो कुरा कालीगडलाई सूचित गरे । यो कुरा सुनी गरूडाकारको विमान बनाई कालीगड भागेर गयो भन्ने कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७ बोधिराजकुमारवत्थुले उल्लेख गरेको छ ।

जा. अ. क. III. पृ. १०६: वेनसाख वा धोनसाख जातकट्टु-कथाले चाहि कालीगडका आँखा झिकिविए भनी उल्लेख गरेको छ । यही कुरा भिक्षुहरूका बीचमा चलेपछि भगवान्‌ले “भिक्षुहो ! अहिले मात्र यिनले यस्तो गरेका होइनन् अघि पनि यिनले धेरै राजाहरूका आँखाहरू झिकिविएका थिए” भन्नुहुँदै उपरोक्त जातकका कुरा बताउनु भएको हो भनी वेनसाख जातकट्टुकथाले उल्लेख गरेको छ ।

त्यस समयमा भगवान् भग्न देशको सुसुमारगिरि नगरको भेदकडा बनमा बसिरहनु भएको थियो । बोधि राजकुमारको ‘कोकनद्’ प्रासाद पनि भरखरै तयार भएको थियो । अनि उनले सोचे भगवान्‌लाई सर्वप्रथम त्यस प्रासादमा निम्त्याई भोजन गराउन पर्थ्यो । यति सोची उनले भगवान्‌लाई निम्त्याए । त्यसबखतसम्म बोधि राजकुमारले कुनै सन्तान पाएका थिएनन् । अनि उनको मनमा यस्तो लाग्यो—“यदि मैले सन्तान पाउनेछु भने भगवान्‌ले मैले बिछ्याएको

कपडामाथिबाट जानुहुने छ ।” यति मनमा चिताई उनले भगवान् आउनुहुने बाटोमा सेतो कपडा बिछ्याउन लगाए^१ ।

भगवान् त्यस कपडामाथिबाट जानु भएन । आसनद् स्थविर-
छाई संकेत दिई सो कपडा झिक्न लगाउनु भयो । जुन कुरा अगाडि
अनुदित सूत्रमा पनि उल्लेख भएको छ ।

भगवान् सहित भिक्षुसङ्घलाई भोजन गराइसकेपछि भगवान्को
उपदेश सुनी बोधि राजकुमारले उपासकत्व ग्रहण गरे ।

जब बोधि राजकुमारले बछ्याइएको कपडामाथिबाट भगवान्
जानु नभएको कारण सोधे तब भगवान्ले बोधि राजकुमारले मनमा
चिताएको कुरा सुनाउनु भयो र उनले सन्तान पाउन नसक्ने कारणहरू
पनि बताउनु भयो^२ । यसं सन्दर्भमा भगवान्ले “अन्तानब्धे पियं
जब्बा रक्खेय्य तं सुरक्खितं^३” भन्ने धम्मपदको गाथा पनि बताउनु
भयो ।

अरू कुराहरू अगाडिका सूत्रहरूले प्रष्ट गरेका छन् ।

x

x

x

१. म. नि. अ. क. III. पृ. २२२: बोधिराजकुमार सुत्तवण्णना;
धम्म. प. अ. क. पृ. ५०८: बोधिराजकुमारवत्थु ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ५०८.

३. धम्म. प. गा. नं. १५७.

विभिन्न बोधि नामहरू

(१) बोधि राजकुमार—यो बोधि राजकुमार जा. अ. क. IV. पृ. ६० मा उल्लिखित चुल्लबोधिजातक नं. ४४३ मा आएका बोधिसत्व हुन् । यो जातक लेखकको जा. सं. भा-३, पृ. १२५ मा अनुवाद भएको छ ।

(२) बोधि राजकुमार—यो चाहि जा. अ. क. VI. पृ. ६६, नं. ५२८ मा उल्लिखित महाबोधि जातकमा आएका बोधि-कुमार हुन् ।

यो जातकका कुरा भगवान्‌ले प्रज्ञापारमीको सम्बन्धमा बताउनु भएको हो ।

(३) बोधि राजकुमार—यो चाहि कौशम्बीका राजा सदेनका छोरा हुन् । यिनकी आमा बामुल्लदत्ता महारानी हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

(४) बोधि राजकुमारसुत्तं—यो सूत्र म. नि. II. पृ. ३१८, अ. क. III. पृ. २२१ मा उल्लेख भएको छ ।

(५) बोधि राजकुमारबत्थु—यो कथा चाहि धम्म. प. अ. क. पृ. ५०७ अत्तवग्गमा उल्लेख भएको छ ।

(६) बोधिराजकुमारबत्थु—यो कथा चाहि चुल्ल. व. पा. पृ. ११६ खुद्दकवत्थु खन्धकमा उल्लेख भएको छ ।

(७) बोधिबग्ग—यो चाहि उदानपालिको पहिलो बर्ग हो ।

- (८) बोधिवन्दनावगम—यो चाहिं थेर अपदानपालिको ३८ सौं वर्ग हो ।
- (९) बोधिपक्खियवगमो—यो वर्ग सं. नि. IV. पृ. २०४ इन्द्रिय-संयुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।
- (१०) बोधिवन्दकत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. ३६२ मा उल्लेख भएको छ ।
- (११) बोधिसम्मज्जकत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. १०१ मा उल्लेख भएको छ ।
- (१२) बोधिसिञ्चकत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. १५४ मा उल्लेख भएको छ ।
- (१३) बोधिउपट्टाकत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा. पा. I. पृ. २३१ मा उल्लेख भएको छ ।
- (१४) बोधिघर दायकत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. ३० मा उल्लेख भएको छ ।
- (१५) बोधिरुक्ख—बोधिरुक्ख भनी बोधिवृक्षलाई भनिएको हो । बोधिवृक्ष भनेको पीपलकी रुख हो । पीपलको रुखमनी बसी भगवान्ले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएकी हुनाले यसलाई पालिसाहित्यले 'बोधिक्ख' भनेको हो । त्यसैले महापद्मन सूत्र बी. नि. II. पृ. ३३ मा 'बोधिरुक्ख' भनी उल्लेख भएको हो ।
- (१६) बोधियेरी—यी थेरीको नाम थेरी. गा. अ. क. पृ. २०० मा

इसिदासीथेरीको अट्टकथामा उल्लेख भएको छ । यी थेरीले
इसिदासी थेरीसँग छलफल गरेकी थिइन् ।

- (१७) (पठम) बोधिसुत्तं—यो सूत्र उदानपालि पृ. ६३ मा समुल्लेख
भएको छ ।

यस सूत्रमा बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नुभएपछि भगवान्‌ले
पहिलो हप्ताभित्र प्रतित्यसमुत्पादलाई अनुलोम गरिरहनुभएको
कुरा छ ।

- (१८) (द्वितीय) बोधिसुत्तं—यो सूत्र पनि उदा. पा. पृ. ६४ मा
उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि दोश्रो
हप्तामा प्रतित्यसमुत्पादलाई प्रतिलोम गरिरहनुभएको कुरा छ ।

- (१९) (तृतीय) बोधिसुत्तं—यो सूत्र पनि उदा. पा. पृ. ६४ मा
उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि भगवान्‌ले
प्रतित्यसमुत्पादलाई अनुलोम र प्रतिलोम गरेकी कुरा छ ।

×

×

×

मूढ सूत्र -

१-बोधि राजकुमारको निम्तो (बोधिराजकुमारसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें—

एक समय भगवान् भग्ग (देश) को सुं सुमारगिरि भेसकला मृगदायमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय बोधि^२ राजकुमारको कोकनद^३ भन्ने प्रासाद भरखरै तयार भएको थियो । त्यसमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मानिस बसेको थिएन ।

१. म. नि. II. पृ. ३१८; अ. क. III. पृ. २२१.

२. यी बोधि राजकुमार कौशम्बी देशका राजा उदेत्त (उदयन) की बामुलदत्ताको तरफबाट भएका छोरा हुन् । D. D. P. II. पृ. ३१६.

३. 'कोकनद' भनेको कमलको फूल हो । सो प्रासादमा कमलका फूलहरू झुण्ड्याइएको जस्तो बुट्टा बनाएको हुँदा 'कोकनद' प्रासाद भनिएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२१ ले उल्लेख गरेको छ ।

अनि बोधि राजकुमारले सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए—
 “हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! तिम्रो यत्ना आऊ र जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ
 त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना
 गर । अल्पाबाध, अल्पातङ्क, लहुट्टान बल तथा कुशल विहारको बारेमा
 पनि सोध र—‘भन्ते ! बोधि राजकुमार भगवान्को पाउमा शीरले
 वन्दना गर्छन् अल्पाबाध...तथा कुशल विहारको बारेमा पनि सोध्छन् ।’
 यस्तो पनि भन—‘भन्ते ! भोलिको निमित्त भगवान्ले भिक्षुसङ्घ सहित
 बोधि राजकुमारको भोजन स्वीकार्नुहोस् ।’”

“भन्ते ! हवस्” भनी बोधि राजकुमारलाई जवाफ दिई
 सञ्जिकापुत्र माणव जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि
 भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक
 छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सञ्जिकापुत्र माणवले भगवान्लाई
 यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! बोधि राजकुमार भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना
 गर्छन् । अल्पाबाध...र कुशल विहारको बारेमा पनि सोध्छन् । यस्तो
 पनि भन्छन्—‘भोलिको निमित्त बोधि राजकुमारको भोजन भिक्षु-
 सङ्घका साथ तपाईं गौतमले स्वीकार्नुहोस् ।’” भगवान्ले तूष्णीभावद्वारा
 स्वीकार्नुभयो ।

अनि भगवान्ले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी सञ्जिकापुत्र माणव
 आसनबाट उठी जहाँ बोधि राजकुमार थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि
 बोधि राजकुमारलाई यस्तो भने—

“तपाईंको वचनले भगवान्लाई मैजे...भनें । भ्रमण गौतमले स्वीकार पनि गर्नुभयो ।”

अनि बोधि राजकुमारले त्यो रात बितेपछि आफ्नो निवासमा प्रणीत खाद्य-भोज्य तयार पार्न लगाई कोकनद प्रासादको भन्याङ्को अन्तसम्म सेतो कपडा ओछ्याउन लगाए । अनि सख्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए—“हे सौम्य सख्जिकापुत्र ! तिमी यता आऊ र जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर भगवान्लाई समयको सूचना देऊ—‘भन्ते ! समय भयो भोजन तयार छ’ ।” “भन्ते ! हवस्” भनी सख्जिकापुत्र माणव बोधि राजकुमारलाई जवाफ दिई जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई समयको सूचना दिए—

“भो गौतम ! समय भयो भोजन तयार छ ।”

अनि पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरो पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान् जहाँ बोधि राजकुमारको निवासस्थानहो त्यहाँ जानुभयो । त्यसबखत बोधि राजकुमार ढँलो बाहिर भगवान्को प्रतीक्षामा उभिइरहेका थिए । बोधि राजकुमारले टाढंबाट भगवान् आइरहुनु भएको देखे । देखेपछि अधिल्लिर गई भगवान्लाई अभिवादन गरी जहाँ कोकनद प्रासाद हो त्यहाँ लगे । अनि भगवान् भन्याङ्गनिर उभिइरहुनु भयो । अनि बोधि राजकुमारले भगवान्लाई यस्तो विल्लिगरे—

“भन्ते ! कपडामाथि टेक्नुहोस्, भन्ते ! कपडामाथि टेक्नुहोस् । जो मेरो निमित्त धेरै दिनसम्मको लागि हितमुख हुनेछ ।”

यस्तो भन्दा भगवान् चुपलाग्नुभयो' । अनि बोधि राजकुमारले दोशो पटक पनि तेशो पटक पनि विन्तिगरे ।

अनि भगवान्‌ले आयुष्मान् जानन्दछाई हेर्नुभयो । अनि आयुष्मान् जानन्दछे बोधि राजकुमारलाई यस्तो भन्नुभयो—

“राजकुमार ! कपडा भिक्नुहोस् । भगवान् कपडामा टेक्नु हुने छैन । भगवान् पछि आउने भिक्षुहरू प्रति अनुकम्पा राख्नुहुन्छ^१ ।

अनि बोधि राजकुमारले कपडा हटाउन लगाई कोकनद प्रासादमाथि आसन बिछ्याउन लगाए । भगवान् पनि कोकनद प्रासादमाथि जानुभई बिछ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । अनि बोधि राजकुमारले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई आफ्नै हातले प्रणीत खादच-भोज्य अर्पित गरे । भोजन गरिसकेपछि भगवान्‌ले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि बोधि राजकुमार एउटा होचो आसनलिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका बोधि राजकुमारले भगवान्‌लाई यस्तो विन्तिगरे—

-
१. त्यसबखत भगवान्‌ले ‘राजकुमारले किन यसरी सत्कार गरेका होलान् ?’ भनी विचार गरी हेर्नुभयो । अनि वहाँले पुत्रलाभको निमित्त हो भन्ने कुरा बुझ्नुभयो । ती राजकुमारको भने सन्तान थिएन । ‘बुद्ध प्रति प्रार्थना गरेमा सन्तान पाउन सकुँला’ भन्ने विश्वासले उनले यस्तो गरेका हुन् । उनले यो पनि चिन्ताएका

थिए के यदि मैले सन्तान पाउनेछु भने भगवान् कपडामाथिबाट जानु हुनेछ नत्र जानुहुने छैन । यस्तो विचार गरेर उनले कपडा वछ्याउन लगाएका हुन् । अनि उनले सन्तान पाउन सक्छन् कि भनी हेर्नुहुँदा उनले अघि च्याखुराका बच्चाहरू मारेर खाएको हुनाले सन्तान पाउन सक्ने छैनन् भन्ने कुरा देख्नुभयो । यति मात्र होइन कपडामा जाँदा उनको मनमा 'मैले बुद्धमा प्रार्थना गरे अनुसार बुद्ध कपडामा जानुभयो अब मैले सन्तान पाउनेछु' भन्ने कुरा सफल नभएपछि उनको मन खिन्न हुनेछ । यति मनमा राखेर बिछ्याइराखेको कपडामाथिबाट जाँदा सन्तान लाभ भएमा खुशी हुने र लाभ नभएमा बेखुशी हुने छन् । यति मात्र होइन कुनै परचित्त जान्ने भिक्षुहरू जाँदा पनि मनले चिन्ताए अनुसार भएमा खुशी र नभएमा बेखुश हुने छन् । यसबाट भविष्यमा भिक्षुहरूमाथि नचाहिँदो अपवाद हुन सक्नेछ भन्ने आदि कारणहरूलाई देख्नुभई वहाँ कपडामा जान नचाहनु भई चुपलागेर उभिइरहुनु भएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२१-२२: बोधिराजकुमारसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यसै कारणलाई लिएर वहाँले पछि बिछ्याइएको कपडामा नटेक्नु भन्ने नियम बनाउनु भयो भन्ने कुरा पनि उहाँ उल्लेख भएको छ ।

२. माथिको पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका कारणहरू मध्येमा तल्लो कारणलाई दृष्टिगत गरी यहाँ यसो भन्नु भएको हो भनी म. नि. अ. क. III. पृ. २२२ ले उल्लेख गरेको छ ।

“भन्ते ! मलाई यस्तो लाग्छ कि सुखले सुख पाइँदैन बल्की दुःखले नै सुख पाइन्छ ।”

बोधिसत्त्व चर्या

“राजकुमार ! सम्बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि बोधिसत्त्व छँदा मलाई पनि यस्तो लागेको थियो—‘सुखले सुख पाइँदैन बल्की दुःखले नै सुख पाइन्छ ।’ राजकुमार ! अनि पछि तन्नेरी छँदा छँदै, कालो केश छँदा छँदै, भद्र यौवनको अवस्थामै, आयुको प्रथम चरणमै, आमा बाबुको इच्छा विना उनीहरूलाई रुवाउँदा रुवाउँदै केश दाही छचौर गरी तथा काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी म प्रव्रजित भएँ ।

आलार कालामकहाँ

“सो म प्रव्रजित भई किकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्तिपदको गवेषण गर्दै जहाँ आलार कालाम थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि आलार कालामलाई यस्तो भनें— ‘आवुसो कालाम ! म यो धर्मविनयमा

-
१. किन राजकुमारले यस्तो भनेका होलान् भन्ने बारेमा म. ति. अ. क. III. पृ. २२२: बोधिराजकुमारसुत्तवण्णनाले यस्तो उल्लेख गरेको छ—‘काम सुखमा अल्झी बसेर बुद्धले सम्यक्बुद्धत्व पाउनु भएको होइन बल्की त्याग गरेर पाउनु भएको हो । अतः म पनि शास्तासँग समान विचार राख्ने हुनुपर्‍यो ।’

ब्रह्मचर्यवास गर्न चाहन्छु ।’ त्यसोभन्दा आलार कालामले मलाई यस्तो भने—‘बस आयुष्मान् ! यो धर्म त्यस्तो छ जहाँ विज्ञपुरुष चाँडै नै आफ्नो आचार्यको धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नसक्छ ।’ राजकुमार ! अनि मैले चाँडै नै त्यो (उनको) धर्म अध्ययन गरें । उनले ओठ चलाउने बित्तिकै परस्पर कुराकानी गर्ने बित्तिकै ‘त्यो ज्ञान जानें, त्यसमा स्थिर भएँ, बुझें र देखें’ भनी मैले पनि अरूले पनि ज्ञापन गर्‍यो । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो— ‘आलार कालामले यो धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र साक्षात्कार गरी बसेकोहुँ भनी भन्दछन् । अवश्य पनि यो धर्म जानी बुझी आलार कालाम बसेका होलान् ।’

“राजकुमार ! अनि म जहाँ आलार कालाम थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ गएर आलार कालामलाई यस्तो भने—‘आवुसो कालाम ! कतिसम्भमा यस धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको भनी भन्दछु ?’ राजकुमार ! यस्तोभन्दा आलार कालामले आर्किबन्ध्यायतन सम्बन्धी कुरा बताए । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—‘आलार कालाममा मात्र श्रद्धा भएको होइन ममा पनि श्रद्धा छ । आलार कालाममा मात्र वीर्य भएको होइन ममा पनि

-
१. थेरीगाथा अट्टकथाको निदानकथाले (पृ. २) बोधिसत्व राजगृह-बाट भग्गवस्साराममा गई त्यहाँ उनको धर्म अध्ययन गरी त्यसपछि आलार कालामकहाँ जानुभएको थियो भनी उल्लेख गरेको छ ।

वीर्य छ । आलार कालाममा मात्र स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा भएको होइन ममा पनि स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा छ । अतः जुन धर्म आलार कालामले स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेकोछु भनी भन्दछन् त्यस धर्मलाई मैले पनि साक्षात्कार गर्नको निमित्त कोशिस गर्नुपन्थो ।’ राजकुमार ! अनि चिरकाल नबित्दै चाँडै नै त्यस धर्मलाई अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसें । राजकुमार ! अनि म जहाँ आलार कालाम थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ गएर आलार कालामलाई बस्तो भनें—‘आबुसो कालाम ! यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु भनी भन्नुहुन्छ ?’

‘आबुसो ! हो । यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको हुँ भनी भन्दछु ।’

‘आबुसो ! यत्तिकैले म पनि यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको छु ।’

‘आबुसो ! हाफ्रो निमित्त यो लाभ हो र सुलाभ हो ! आबुसो ! जो कि तिमी जस्ता सब्रह्यचारीलाई देख्नपायौं । जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी म बताउँछु त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी पनि बसेकाछौ । जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमी बसेकाछौ त्यो धर्म मैले पनि स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताएकोछु । यसरी जुन धर्म म जान्दछु त्यो धर्म तिमी पनि जान्दछौ । अतः जुन धर्म तिमी जान्दछौ त्यो धर्म म पनि जान्दछु । जस्तो म छु त्यस्तै तिमी छौ । जस्तो तिमी छौ त्यस्तै

म छु । आवुसो ! अब आऊ, हामी दुबं मिली यो शिष्यमण्डलको (गणं) हेरचाह गरौं ।’ राजकुमार ! यसरी आलार कालाम मेरा आचार्य भएर पनि आफ्नो शिष्य भएको मलाई आफू समान राखे र मेरो ठूलो पूजा र सम्मान पनि गरे । राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘यो धर्मले निर्वेदमा, विरागमा, निरोधमा, उपशममा, अभिज्ञानमा, सम्बोधिमा र निर्वाणमा पुऱ्याउने सक्दैन । यसले त केवल आकिञ्चन्यायतन लोकमा मात्र पुऱ्याउने छ । राजकुमार ! अनि सो म त्यो धर्म अपर्याप्त ठानी त्यस धर्मबाट विरक्तिएर गएँ’ ।

उद्दक रामपुत्रकहाँ

“राजकुमार ! अनि म किंकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्ति-पदको खोजी गर्दै जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भने—‘आवुसो ! म यो धर्मविनयमा ब्रह्मचर्य-वास गर्न चाहन्छु ।’ राजकुमार ! यस्तोभन्दा उद्दक रामपुत्रले मलाई यस्तो भने—‘आयुष्मान् ! बस । यो धर्म त्यस्तो छ जहाँ विज्ञपुरुष चाडै नै आफ्नो आचार्यको धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी

१. पपं. सू. IV. पृ. ८१: बहुधातुकमुत्तवण्णनाले बोधिसत्त्वले आलार कालामकहाँ पञ्चाभिज्ञा र सप्त समापत्तिहरू प्राप्त गरी नैवसंज्ञाना-संज्ञायतन समापत्तिको परिकर्म सोधदा उनले ‘म जान्दिन’ भनी भनेपछि बोधिसत्त्व उद्दक रामपुत्रकहाँ गएका थिए भनी उल्लेख गरेको छ ।

बस्नसकळ ।' राजकुमार ! अनि मैले चाँडें नं त्यो (उनको) धर्म अध्ययन गरें । उनले ओठ चलाउने बित्तिकं परस्पर कुराफानी गर्ने बित्तिकं 'त्यो ज्ञान जानें, त्यसमा स्थिर भएँ, बुझें र देखें' भनी मैले पनि अरूले पनि ज्ञापन गर्थीं । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'रामले यो धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र साक्षात्कार गरी बसेको हुँ भनी भन्दछन् । अवश्य पनि यो धर्म जानी बुझी राम बसेका होलान् ।'

“राजकुमार ! अनि म जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेर उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भनें—'आवुसो ! कतिसम्ममा यस धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेको भनी भन्नुहुन्छ ?' राजकुमार ! यस्तोभन्दा उद्दक रामपुत्रले नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको सम्बन्धमा कुरा बताए । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'राममा मात्र श्रद्धा भएको होइन ममा पनि श्रद्धा छ । राममा मात्र वीर्य भएको होइन ममा पनि वीर्य छ । राममा मात्र स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा भएको होइन ममा पनि स्मृति...समाधि...र प्रज्ञा छ । अतः जुन धर्म रामले स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेकोछु भनी भन्दछन् त्यस धर्मलाई म पनि साक्षात्कार गर्नको निमित्त कोशिस गर्नेछु ।' राजकुमार ! अनि चिरकाल नबित्दै चाँडै नै त्यस धर्मलाई अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार मरी म बसें ।

“राजकुमार ! अनि जहाँ उद्दक रामपुत्र थिए त्यहाँ म गएँ । त्यहाँ पुगेर उद्दक रामपुत्रलाई यस्तो भनें—'आवुसो राम ! यतिकैले

यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेकोछु भनी भन्नुहुन्छ ?'

'आवुसो ! हो । यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसेकोछु भनी भन्दछु ।'

'आवुसो ! यत्तिकैले यो धर्मलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी न पनि बसेको छु ।'

'आवुसो ! हाम्रो निमित्त यो लाभ हो र मुलाभ हो ! आवुसो ! जो कि तिमि जस्ता सब्रह्मचारीलाई देख्नपायौं । जुन धर्म स्वयं रामले अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउँछन् त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमि पनि बसेकाछौं । जुन धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी तिमि बसेकाछौं त्यो धर्म स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी राम पनि बताउँछन् । यसरी जुन धर्म राम जान्दछन् त्यो धर्म तिमि पनि जान्दछौं । जुन धर्म तिमि जान्दछौं त्यो धर्म राम पनि जान्दछन् । जस्तो राम छन् त्यस्तै तिमिछौं । जस्तो तिमिछौं त्यस्तै राम छन् । आवुसो ! अब आज, यो शिष्यसङ्घको (गण) हेरचाह तिमि गर ।' राजकुमार ! यसरी उद्दक रामपुत्रले सब्रह्मचारी भएको मलाई आचार्य स्थानमा राखे र ठूलो पूजा सम्मान पनि गरे । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'यो धर्मले निर्वेदमा, विरागमा, निरोधमा, उपशान्तमा, अभिज्ञानमा, सम्बोधमा र निर्वाणमा पुन्याउन सक्दैन । यसले त केवल नैबसंज्ञानासंज्ञायतन

श्लोकमा मात्र पुन्याउने छ । राजकुमार ! अनि सो म त्यो धर्म
अपर्याप्त ठानी त्यस धर्मबाट विरक्तिएर गएँ ।

उरुवेलमा

“राजकुमार ! अनि म किंकुशल गवेशी भई अनुत्तर शान्तपदको
खोजीको निमित्त मगधदेशमा चारिका गर्दै क्रमशः जहाँ उरुवेलको
सेनानी भन्ने गाउँ हो त्यहाँ गएँ । त्यहाँ मैले एक रमणीय भूमिभाग
देखे । जहाँ रमाइलो वनखण्ड थियो, निर्मल पानी बगिरहेको गहिरो
नदी (नेरञ्जरा) र चारैतिर रमणीय गोचर गाउँहरू थिए ।
राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘यो भूमिभाग रमणीय छ,
निर्मल पानी बगिरहेको गहिरो नदी पनि छ र चारैतिर रमणीय गोचर
गाउँहरू पनि छन् । कुनै तपस्या गर्न चाहने कुलपुत्रलाई तपस्या गर्नको
निमित्त यो स्थान असल छ ।’ राजकुमार ! अनि सो म ‘तपस्याको
निमित्त यहीँ असल छ’ भनी त्यहीँ बसेँ । राजकुमार ! अनि त्यसबेला
पहिले नसुनेका तीनवटा उपमाहरू मेरो मनमा आए—

-
१. उद्दक रामपुत्रकहाँ गई बोधिसत्वले आफूले प्राप्त गरेका धर्महरूसँग
तुलना गर्दै उनीसँग नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको परिकर्म विषयमा प्रश्न
गर्नुभयो र उनले दिएको उत्तरलाई चाँडै नै सिक्नु भएको थियो
भनी पपं. सू. IV. पृ. ८१: बहुधातुकसुत्तवण्णनाले उल्लेख
गरेको छ ।

पहिले नसुनेका उपमाहरू

१-“राजकुमार ! जस्तै पानीमा भिजेको र चीसो पानीमा फालिराखेका काठलाई कुनै पुरुषले अरणीघर्षणद्वारा त्यसबाट ‘आगो निकाल्छु’ भनी कोशिस गर्‍यो भने के उसले त्यसबाट आगो निकाल्न सक्ला ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो काठ पानीमा फ्याकिराखेको र चीसो छ । जति मेहनत गरे पनि त्यसको मेहनत खेर जानेछ र उ थाक्ने छ ।”

“राजकुमार ! त्यस्तै गरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले पनि चित्तले पनि कामविषयलाई नत्यागी कामविषयमा लिप्त भई बस्छन्; जो कामविषयको कामच्छन्द हो, कामस्नेह हो, काममूर्च्छा हो, काम-पिपासा हो र कामपरिडाह हो ती पनि उनको भित्री मनबाट हटेका हुन्नन् शान्त भएका हुन्नन् । यद्यपि उनीहरू पराक्रम (योगाभ्यास) गर्दै तीव्र, खरो, कटु र दुःखवेदना अनुभव गर्छन् सहन गर्छन् तथापि तिनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । त्यस्तो पराक्रम गरी तीव्र, खरो, कटु र दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि उनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । राजकुमार ! यो पहिलो उपमा हो जो मेरो मनमा आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन ।

२—“राजकुमार ! अर्को दोश्रो उपमा मेरो मनमा आयो जो मैले अघि सुनेको थिइन । राजकुमार ! जस्तै—पानीमा भिजेको र चीसो तर पानीबाट अलग्ग स्थलमा फ्याकिराखेको काठलाई कुनै पुरुषले अरणीघर्षणद्वारा त्यसबाट ‘आगो निकाल्छु’ भनी कोशिस गर्नु भन्ने के उसले त्यसबाट आगो निकाल्न सक्ला ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो काठ पानीबाट अलग्ग स्थलमा रहेता पनि पानीमा भिजेको र चीसो भएको हुनाले आगो निकाल्न सक्दैन । बरु त्यसको मेहनत खेर जानेछ र उ थाक्नेछ ।”

“राजकुमार ! त्यस्तैगरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले र चित्तले कामविषयलाई हटाई बस्छन् । तर जो उनीहरूको कामविषयको कामचछन्द हो, कामस्नेह हो, काममूर्छा हो, कामपिपासा हो र काम-परिडाह हो ती भन्ने भिन्नबाट हटेका हुन्नन् शान्त भएका हुन्नन् । उनीहरू पराक्रम गर्दै तीव्र, ...दुःखवेदना अनुभव गर्छन् । तर तिनीहरूले ज्ञान-दर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । त्यस्तो पराक्रम गरी तीव्र, ...दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि उनीहरूले ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् । राजकुमार ! यो दोश्रो उपमा हो जो मेरो मनमा आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन ।

३—“राजकुमार ! अर्को तेश्रो उपमा मेरो मनमा आयो जो मैले अघि सुनेको थिइन । राजकुमार ! जस्तै—सुकेको र झुर्रेको काठ पानी-

बाट अलग स्थलमा फ्याकेको हुन्छ । अनि कुनै पुरुष आयी अरणीघर्षण-
द्वारा त्यसबाट 'आगो निकाल्छु' भनी कोशिस गरेमा के उसले त्यसबाट
आगो निकाल्न सक्ला ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो काठ सुकेको र झुर्रेको छ । फेरि पानीबाट अलग
स्थलमा फालेको छ ।”

“राजकुमार ! त्यस्तैगरी जुन श्रमणब्राह्मणहरू कायले र चित्तले
कामविषयलाई हटाई बस्छन् तथा उनीहरूको कामविषयको कामच्छन्द
हो, कामस्नेह हो, काममूर्छा हो, कामपिपासा हो र कामपरिडाह हो ती
पनि भित्रबाट (अज्ज्ञत्) हटेका हुन्छन् शान्त भएका हुन्छन् । उनी
पराक्रम गर्दैं तीब्र, ... दुःखवेदना अनुभव गर्छन् । उनीहरू ज्ञानदर्शन
अनुत्तर सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त समर्थ हुन्छन् । त्यस्तो...तीब्र...
दुःखवेदना अनुभव नगरेता पनि ज्ञानदर्शन अनुत्तर सम्बोधि प्राप्तिको
निमित्त समर्थ हुन्छन् । राजकुमार ! यो तेश्रो उपमा हो जो मेरो मनमा
आएको थियो र जो मैले अघि सुनेको थिइन । राजकुमार ! यी नै तीन
उपमाहरू हुन् जो मैले अघि सुनेको थिइन ।

दुष्करचर्या

“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म
दाँत बाँधी तालुमा जिभ्रो पुन्याई चित्तले (= कुशल चित्तले) चित्तलाई

(=अकुशल चित्तलाई) निग्रह गरी पेली सन्तप्त नगरूँ?’ राजकुमार ! अनि मैले दाँत बाँधी तालुमा जिभ्रो पुन्याई चित्तले चित्तलाई निग्रह गर्दै पेलुँ सन्ताप गर्न थालें । त्यस्तोगरी बस्दा मेरा दुबै काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो । राजकुमार ! जस्तै – कुनै बलवान् पुरुषले निर्बल पुरुषलाई टाउकोमा वा काँधमा समाती थिच्छ, पेलछ र सन्तप्त पाछं त्यस्तैगरी राजकुमार ! दाँत बाँधी तालुमा जिभ्रो पुन्याउँदा चित्तले चित्तलाई निग्रह गर्दा, पेलदा र सन्तप्त गर्दा मेरा दुबै काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो र अलछी हुन्नथ्यो, स्मृति थातमै थियो तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो र अशान्ति—सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।

अप्राणक ध्यान

१-“राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म अप्राणक (=श्वास रोक्ने=कुम्भक) ध्यान मात्र नगरूँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले मुखबाट पनि नाकबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि सो मैले मुखबाट र नाकबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा कर्णधारबाट निस्केको आवाज अधिक हुन्थ्यो । जस्तै कालीगढले बाँसको ढुंशो फुकदा आवाज आउने हो त्यस्तैगरी नाक र मुखबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा कर्णधारबाट निस्केको आवाज अधिक हुन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो र अलछी हुन्नथ्यो, स्मृति थातमै थियो तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति – सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।

२-“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले मुख, नाक र कानबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि मुख-नाक-कान-बाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम वायु मेरो शीरमा थुप्रिन्थ्यो र हान्थ्यो । जस्तै—कुनै बलवान् पुरुषले धार भएको तरबारको टुप्पोले शीरमा घोच्ने हो त्यस्तैगरी...मेरो शीरमा अधिकतम वायु थुप्रिन्थ्यो र घोच्च्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति—सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।

३-“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले मुख-नाक-कानबाट पनि श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा मलाई अधिकतम टाउको दुख्न थाल्यो । जस्तै—कुनै बलवान् पुरुषले बलियो डोरीले टाउकोमा बेसरी बेरिदिन्छ त्यस्तैगरी मलाई...अधिकतम टाउको दुख्नथाल्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति—सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।

४-“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो - ‘किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि सो मलाई— मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम वायुले पेटमा शोला हान्थ्यो । जस्तै—कुनै

सिपालु गोघातक वा उसको अन्तेवासिकले धार भएको चूपीले पेट काट्छ त्यस्तैगरी...पेटमा शोला हान्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति—सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा ।

५—“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म अप्राणक ध्यान नै नगरूँ ।’ राजकुमार ! अनि मैले मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुनें । राजकुमार ! अनि सो मलाई—मुख-कान-नाकबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम शरीरमा डाह हुन्थ्यो । राजकुमार ! जस्तै—बुइजना बलवान् पुरुषहरूले दुर्बल पुरुषलाई हातखुट्टा समाती भुङ्ग्रोमा वल्टाई पल्टाई पिल्स्याउँछन् त्यस्तैगरी मैले मुख-नाक-कानबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा अधिकतम शरीरमा डाह हुन्थ्यो । राजकुमार ! त्यसबखत मेरो वीर्य बलियो नै थियो...तर यो शरीरमा पीडा हुन्थ्यो अनि अशान्ति—सोही दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा । राजकुमार ! अनि मलाई देवताहरूले देखी यस्तो भने—‘श्रमणगौतम मृत्युभयो’ ।’ कुनै देवताहरूले यस्तो भने—‘श्रमणगौतम मरेको होइन

१. देवताहरूले यस्तो किन भनेका होलान् भन्ने विषयमा पप. सू. II. पृ. २४१: महासच्चकमुत्तवण्णनाले यस्तो उल्लेख गरेको छ—
‘बोधिसत्व चंक्रमण गर्ने स्थानको अन्त तिर बास गर्ने देवताहरू थिए । त्यसबखत बोधिसत्वको शरीरमा अत्यधिक डाह भएको थियो । चंक्रमण स्थलमा बस्दाबस्दै वहाँ लड्नुभयो । त्यसैले यी देवताहरूले यस्तो भनेका हुन् ।’

किन्तु मर्न लागिरहेको हो ।’ कुनै देवताहरूले यस्तो भने—‘श्रमणगौतम न मरे न मर्दैंछन् किन्तु श्रमणगौतम अरहन्त हुन् । अरहन्तहरूको बस्ने स्वभाव नै यस्तै हुन्छ ।’

अल्पाहारता

“राजकुमार ! सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘किन म सबै आहारहरू त्याग्ने मार्ग न अपनाऊँ ।’ राजकुमार ! अनि मकहाँ आई देवताहरूले यस्तो भने—‘मारिष ! सबै आहारहरू त्याग्ने मार्गतिर तपाईं न लाग्नुहोस् । मारिष ! यदि सबै आहारहरू त्याग्ने मार्गमा तपाईं लाग्नुहुन्छ भने हामी रोमकूपबाट दिव्यश्रोज (Vitality, प्राण शक्ति) हालिदिने छौं । त्यसले तपाईंको यापन हुनेछ ।’ राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘यदि म कुनै आहार ग्रहण गर्दिन भनूँ भने यी देवताहरूले मेरो रोमकूपबाट दिव्यश्रोज हालिदिने छन् । त्यसबाट मेरो यापन हुनेछ । यो मेरो निमित्त झूठो हुनेछ ।’ राजकुमार ! अनि मैले ती देवताहरूलाई भइहाल्यो यस्तो नगर भनी भनें ।

१-“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘त्यसोभए किन म अलि अलि आहार ग्रहण नगर्छु । जस्तै—एक एक अँजुली मुगीको रस, गहजातिको रस (कुलत्थयूसं), केराउ कोसाको रस (कलाययूसं) अथवा मटर जातिको रस (हरेणुकयूसं) ।’ राजकुमार ! अनि मैले अलि अलि आहार ग्रहण गर्न थालें । जस्तै—एक एक अँजुली मुगीको रस...अथवा मटर जातिको रस । राजकुमार ! त्यसरी अलि

अलि आहार ग्रहण गर्दा अँजुली अँजुली मुगीको रस...अथवा मटर जातिको रस ग्रहण गर्दा मेरो शरीर अन्तिम सिमाना पार गरी अत्यन्त दुब्लो भयो । जस्तै—असो वर्षको बुढोको शरीरको अथवा कालवृक्षको जोर्नी गाँठो झैं मेरो शरीरको अंगप्रत्यंग हुनथाल्यो—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै—उँटको पंताला हो त्यस्तै मेरो आनिसद (=मलद्वार) गहिरो थियो—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै—डोरी बाटिएको हो त्यस्तै मेरो पिठ्यूँका हाडहरू माथि तल देखिन्थे—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै—अतिजीर्ण भएको घरका दलिनहरू हल्लिएका हुन्छन् त्यस्तै मेरा करङ्हरू हल्लिन्थे—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै—गहिरो पानी भएको कुवामा ताराहरूको छाया धेरै गहिरो देखिन्छ त्यस्तै मेरा आँखाका ताराहरू गहिरा देखिन्थे—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा । जस्तै—हरीयो तित्तकलाबु (लौका विशेष) काटी घाम र बतासमा राख्दा चाउरिन्छ त्यस्तै मेरो टाउकोको छाला चाउरिएको थियो—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।

२—“राजकुमार ! सो मैले पेटको छाला सुम्मुम्याउँदा पिठ्यूँको हाड नै छुन्थे । पिठ्यूँको हाड सुम्मुम्याउँदा पेटको छाला नै छुन्थे । राजकुमार ! मेरो पेटको छाला पिठ्यूँको हाडमा टाँसिएको हुन्थ्यो—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।

३—“राजकुमार ! सो म झाडा वा पिसाप गर्नुभन्दा उहाँ घोटोपरी लड्थे—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।

४—“राजकुमार ! सो मैले यही शरीरलाई अश्वासन दिई हातले शरीर मुम्मुम्याउँदा कुहिसकेका रोमहरू शरीरबाट झर्दथे—सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।

५—“राजकुमार ! मलाई देखेर मानिसहरू यस्तो भन्दथे—‘श्रमण गौतम कालो छ, श्रमण गौतम हरीयो छ ।’ केही मानिसहरू यस्तो भन्दथे—‘श्रमण गौतम कालो छैन, श्रमण गौतम हरीयो छ ।’ केही मानिसहरू यस्तो भन्दथे—‘श्रमण गौतम न कालो छ न हरीयो; श्रमण गौतम भंगुर माछाको (=कालो पनि हरीयो पनि नभएको) छाला जस्तो छ ।’ राजकुमार ! त्यति राम्रो परिशुद्ध उज्यालो मेरो छविवर्ण कुरूप भएको थियो— सोही अल्पाहारताको कारणले गर्दा ।

यसले सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्न

“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘अतीत समयमा उपक्रम गर्ने (तपस्या गर्ने) जुन श्रमणब्राह्मणहरूले तीव्र, खरो, कटु, दुःखवेदना अनुभव गरे त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी छैन । अनागत समयमा उपक्रम गर्ने जुन श्रमणब्राह्मणहरूले तीव्र, खरो, कटु, दुःखवेदना अनुभव गर्छन् त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी हुने छैन । वर्तमान समयमा उपक्रम गर्ने जुन श्रमणब्राह्मणहरू तीव्र, खरो, कटु, दुःखवेदना अनुभव गर्छन् त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ, योभन्दा बढी छैन । यो कटु दुष्करचर्याद्वारा उत्तरीय मनुष्यधर्म र आर्यज्ञान विशेषतालाई प्राप्त गर्न सकिने छैन । सम्बोधिको निमित्त अर्को मार्ग छ के ?’

बालक कालको सम्झना

“राजकुमार ! सो मलाई यस्तो लाग्यो— ‘मलाई आहाछ कि मेरो पिता हलो जोतिरहँदा म जमुनाको शीतल छायामा बसी काम-विषयबाट निवृत्त भई, अकुशलबाट निवृत्त भई, वितर्क विचार एकान्तवास (=ध्यान) बाट उत्पन्न प्रीतिमुख भएको प्रथम ध्यानमा बसेको कुरा । शायद यसै मार्गद्वारा बोधिलाभ हुन सक्ला कि ।’ राजकुमार ! अनि सो मलाई स्मरणको साथसाथै ज्ञानभयो—‘यही बोधिमार्ग हो ।’ राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—‘के त जुन मुख कामविषयबाट रहित छ, अकुशलबाट रहित छ, त्यस्तो मुखबाट म डराउँछु त ?’ राजकुमार ! अनि फेरि मलाई यस्तो लाग्यो—‘म त्यस्तो मुखबाट डराउँदिन ।’

Dhamma.Digital

सम्बोधि लाभ

“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘यस्तो परा-काष्ठामा पुगेको शरीरले त्यो (ध्यानमय) मुख प्राप्त गर्न सजिलो छैन । अतः किन म भात र दाल आदि जस्ता मोटा आहार ग्रहण नगर्हो ।’ राजकुमार ! अनि मैले भात र दाल जस्ता मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें । राजकुमार ! त्यसबखत पञ्चबर्गीय भिक्षुहरूले ‘जुन धर्म श्रमण गौतमले अबबोध गर्नेछन् त्यो धर्म हामीलाई बताउनेछन्’ भन्ने धारणाले मेरो सेवा ठहल गर्दथे । राजकुमार ! जब मैले भात र दाल

जस्ता मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें तब 'श्रमण गौतम धेरै वस्तुहरू चाहने, तपस्याबाट भ्रष्ट हुने र रसास्वादमा आशा राख्ने' भन्दै ती पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू विरक्तिएर गए^१ ।

“राजकुमार ! अनि सो मैले मोटा आहार ग्रहण गरी शरीर बलियो पारी कामविषयबाट अलग भई...^२ प्रथमध्यान प्राप्त गर्ने । वितर्क विचारलाई शान्त गरी दुतियध्यान...^३ तृतीयध्यान...^४ र चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बसें ।

१-“यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि, निर्मल भएपछि, क्लेश दूर भएपछि, मृदु भएपछि तथा कर्मण्य भई निश्चल भएपछि पूर्वनिष्ठासानुस्मृतिज्ञानांतर चित्त झुकाएँ । अनि अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्ने । जस्तै—एक जन्म, दुइ जन्म... साकार सउद्देश्य अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्ने । राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा रातको प्रथम

१. यस्तै प्रकारका आत्मकथा भगवानुले म. नि. I. को पासरासिसुत्तंमा, म. नि. I. को महासच्चकसुत्तंमा; म. नि. II. को सङ्गारवसुत्तंमा र म. नि. I. को महासीहनादसुत्तंमा पनि बताउनु भएको छ ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकका बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२ को पृ. १७०, बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१ को पृ. २८६ मा र बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३ को पृ. ११ मा हेर्नु ।

याममा यो प्रथम विदद्या प्राप्त करें । जसबाट अविदद्या नाश भयो, विदद्या उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो ।

२-“यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि,...कर्मण्य भई निश्चल भएपछि सत्त्वहरू (=प्राणीहरू) व्यूत र उत्पन्न हुने ज्ञानतिर चित्त झुकाएँ । अनि मनुष्य चक्षुभन्दा टाढा पुग्नसक्ने विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा च्युत र उत्पन्न भएको तथा आ-आफ्ना कर्मानुसार हीन-प्रणीत, सुवर्ण-दुवर्ण, सुगति-दुर्गतिमा गइरहेका प्राणीहरू देख्दछु र जान्दछु । राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा रातको दोश्रो याममा यो दोश्रो विदद्या प्राप्त करें । जसबाट अविदद्या नाश भयो, विदद्या उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो ।

३-“यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध भएपछि,...कर्मण्य भई निश्चल भएपछि आस्रवक्ष्य ज्ञानमा चित्त झुकाएँ । अनि ‘यो दुःख हो’ भनी यथार्थतः बुझें, ‘यो दुःखसमुदय हो’ भनी यथार्थतः बुझें, ‘यो दुःखनिरोध हो’ भनी यथार्थतः बुझें र ‘यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो’ भनी यथार्थतः बुझें । ‘यो आस्रवहरू हुन्’ भनी यथार्थतः बुझें ‘यो आस्रवसमुदय हुन्’ भनी यथार्थतः बुझें, ‘यो आस्रवनिरोध हो’ भनी यथार्थतः बुझें र ‘यो आस्रवनिरोध हुने मार्ग हो’ भनी यथार्थतः बुझें । यसरी बुझिसकेपछि, देखिसकेपछि, कामास्रवबाट पनि भवास्रवबाट पनि अविदद्यास्रवबाट पनि मेरो चित्त विमुक्त भयो । विमुक्त भएपछि ‘विमुक्त भएँ भन्ने ज्ञान भयो । जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकेँ र अब उपरान्त यहाँ आउनु पर्ने हेतु छैन’ भन्ने पनि बुझें ।

राजकुमार ! अनि अप्रमत्त भई क्लेश सन्तप्त गरिरहुंदा दासको तेस्रो
 याममा यो तेस्रो विदधा प्राप्त गरे । जसबाट अविदधा नाश भयो,
 विदधा उत्पन्न भयो र तमः नाश भई आलोक उत्पन्न भयो ।

ब्रह्माको याचना

“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘यो धर्मलाई
 मैले अबबोध गरे जो गम्भीर, देख्न गाह्रो, बोध गर्न गाह्रो, शान्त,
 प्रणीत, अतर्कविचर (=तर्कद्वारा मात्र अप्राप्य), निपुण तथा पण्डित-
 हरूद्वारा बोधगम्य छ । यी प्रजाहरू पञ्चकामविषय (आलय) मा
 आनन्दित छन्, त्यसमा रत छन् तथा त्यसमा प्रमुदित छन् । आलयमा
 आनन्दित हुने, आलयमा रत हुने तथा आलयमै प्रमुदित हुने प्रजाहरू—
 यस प्रत्ययद्वारा यो हुन्छ यस प्रत्ययको कारणबाट नै ‘प्रतियसमुत्पाद्’
 हुन्छ भन्ने—यो (प्रतियसमुत्पादको) कारणलाई देख्न सक्ने छैनन् । यो
 कारणलाई देख्नु पनि गाह्रो छ । जस्तै—सबै संस्कारको क्षय, सबै
 बन्धनहरूको उत्सर्ग, तृष्णाक्षय, विराग, निरोध तथा निर्वाण । यदि
 मैले धर्मदेशना गर्दा र अरूहरूले (त्यो) धर्म (कुरा) लाई बुझ्न सकेनन्
 भने—त्यो मेरो निमित्त ग्लानी^१ अथवा थकावट हुनेछ ।’ राजकुमार !

-
१. शारीरिक र वाचिक ग्लानी हुन सक्छ तर मानसिक ग्लानी होइन ।
 सं. नि. अ. क. I. पृ. १५३: ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना, ब्रह्मसंयुत्तं ;
 म. नि. अ. क. II. पृ. १४६: पासरासिसुत्तवण्णना ।

त्यसबेला मेरो मनमा यस्तो आश्चर्यजनक गाथा आयो जुन मैले अधि सुनेको थिइन ।

१. 'किञ्छेन मे अधिगतं, हलं दानि पकासितुं ।
रागदोसपरेतेहि, नायं धम्मो सुसम्बुधो ॥
२. 'पटिसोत्तगामिं निपुणं, गम्भीरं दुद्दसं अणुं ।
रागरत्ता न दक्खन्ति, तमोक्खन्धेन आवुटा'ति ॥'

अर्थ—

१—'बुष्करतापूर्वक प्राप्त गरेको यो धर्मलाई किन म प्रकाश गर्छे, भइहाल्यो; राग द्वेषमा मुछिएर बस्नेहरूले यो धर्मलाई बुझ्न सजिला छैन ।

२—'प्रतिस्रोतमा गएको' निपुण, गम्भीर, देख्न नसकिने, अणु समान यो धर्मलाई रागरक्त भई तमस्कन्धद्वारा आवृत भएकाहरूले देख्न सक्ने छैनन् ।'

“राजकुमार ! यस्तो विचार गरिरहोँदा मेरो मन अल्पोत्सुकता-तिर ढल्किन्थ्यो र धर्मवेशनातिर होइन ।

-
१. नित्य भन्नेलाई अनित्य, सुख भन्नेलाई दुःख, आत्म भन्नेलाई अनात्म र सुभ भन्नेलाई असुभ भन्नु नै 'प्रतिस्रोत' हो । यी नै चार सत्यमा जानेलाई 'प्रतिस्रोतमा गएको' भनिएको हो । सं. नि. अ. क. I. पृ. १५४: ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना, ब्रह्मसंयुत्तं ।

“राजकुमार ! अनि सहम्पति ब्रह्माज्ञे^१ मेरो चित्तमा भइरहेको सोचाइलाई जानेपछि उनलाई यस्तो लाग्यो—‘यो लोक नाश हुनेछ र यो लोक विनाश हुनेछ । जहाँ तथागत अररहत् सम्यक्सम्बुद्धको मन धर्मदेशनामा नलागी अल्पोत्सुकतातिर लागेको छ ।’ राजकुमार ! अनि जस्तै कुनै बलावान् पुरुषले खुम्चेको हातलाई पसारि र पसारेको हातलाई खुम्च्याउँछ त्यस्तैगरी ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई मेरो अगाडि सहम्पति ब्रह्मा प्रकट भए । राजकुमार ! अनि उत्तरासङ्गलाई एकांश पारी दाहिने घुँडाले पृथ्वीमा टेकी हात जोडी नमस्कार गरी सहम्पति ब्रह्माज्ञे मसँग यस्तो विन्तिगरे—‘भन्ते भगवान् ! धर्मदेशना गर्नुहोस् ! सुगत ! धर्मदेशना गर्नुहोस् । अल्पमल हुने सत्वहरू पनि छन् । धर्म सुन्न नपाउँदा उनीहरूको परिहानी हुन सक्छ । धर्मलाई बुझ्नसक्ने पनि हुन सक्छन् ।’

१. यी सहम्पति ब्रह्मा चाहिं अघि काश्यप बुद्धको पालामा सहक भन्ने भिक्षु भएका थिए । प्रथमध्यान लाभ गरी त्यसैको फलले प्रथम-ध्यान भूमिमा कल्प आयु हुने ब्रह्मा भएर उत्पन्न भएका थिए । यिनलाई त्यहाँ ‘सहम्पति ब्रह्मा’ भन्दथे । त्यसैले सहम्पति ब्रह्मा भनिएको हो । भगवान्लाई प्रार्थना गर्नको निमित्त आउँदा उनी दशहजार ब्रह्माहरूका साथ आएका थिए भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. १५५: ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णनाले र म. नि. अ. क. II. पृ. १४८: पासारासिसुत्तवण्णनाले समुल्लेख गरेका छन् । म. नि. अ. क. II. पृ. २३१: चूलसच्चकसुत्तवण्णनाले चाहिं महाब्रह्माका साथ शक्र देवेन्द्र पनि आएका थिए भनी उल्लेख गरेको छ ।

“राजकुमार ! यस्तो भनेर सहस्रपति ब्रह्माले फेरि यसो भने—

१. 'पातुरहोसि मगधेसु पुब्बे,
धम्मो असुद्धो समलेहि चिन्तितो ।
अपापुरेतं अमतस्स द्वारं,
सुणन्तु धम्मं विमलेनानुबुद्धं ॥
२. 'सेले यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो,
यथा पि पस्से जनतं समन्ततो ।
तथूपमं धम्ममयं सुमेध,
पासादमारुह्य समन्तचक्रु ।
सोकावतिण्णं जनतमपेतसोको,
अवेक्खस्सु जातिजराभिभूतं ॥
३. 'उट्ठेहि वीर विजितसङ्गाम,
सत्थवाह अणण विचर लोके ।
देसस्सु भगवा धम्मं,
अञ्जातारो भविस्सन्ती'ति ॥'

अर्थ—

१-‘अधि मलिन चित्त हुनेहरूले चिन्तन गरेको अशुद्ध धर्म-अगध शैशमा थियो । अमृतद्वार खोलिदिने विमल (पुरुष) ले अवबोध गरेको धर्मलाई अब यो संसारका प्राणीहरूले सुनुनु !

२-‘शैलमय पर्वतको टुप्पोमा बसी चारंतिर सबै जनतालाई हेर्ने भए—समन्तचक्षु हुनुभएका र शोकरहित हुनुभएका तपाईं सुमेधले पनि— शोक ग्रस्त तथा जातिजराले अभिभूत भएका प्राणीहरूलाई मुक्त गर्न धर्ममय प्रासादमा आरोहण गरी जनतातिर हेर्नुहोस् !

३-‘हे संग्रामजित ! हे वीर पुरुष ! हे अर्द्धाणी सार्थवाह ! उठ्नुहोस् !! विचरण गर्नुहोस् ! भगवान् ! धर्मदेशना गर्नुहोस् ! धर्म बुझ्नसक्ने प्राणीहरू पनि हुन सक्छन् ।’

“राजकुमार ! अनि ब्रह्माको अभिप्रायलाई बुझी प्राणीहरूको प्रति करुणाको कारणले बुद्धचक्षुद्वारा^१ मैले लोकमा हेरें । राजकुमार ! बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्दा मैले अल्परज हुने^२, महारज हुने^३, तीक्ष्ण

१. इन्द्रिय परोपरियत्तिज्ञान र आशयअनुशय ज्ञानलाई ‘बुद्धचक्षु’ भन्दछन् भने सर्वज्ञ ज्ञानलाई ‘समन्तचक्षु’ भनी भन्दछन् । अनि तीनैवटा मार्गज्ञानलाई ‘धर्मचक्षु’ भन्दछन् । सं. नि. अ. क. I. पृ. १५५, ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना । म. नि. अ. क. II. पृ. १४६: पासरासिसुत्तवण्णना; पटि. म. पा. पृ. २७०: तथागतोसमन्तचक्षु. इन्द्रियकथा, बुद्धचक्षु ।
२. जसमा प्रज्ञारूपी चक्षुमा रागादि रजहरू (=मलहरू) कम हुन्छन् त्यस्तालाई ‘अल्परज हुने’ भनिएको हो । श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि ‘अल्परज हुने’ पुरुष भनिन्छ ।
३. अप्रज्ञावान्लाई ‘महारज हुने’ पुरुष भनिन्छ भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि ‘महारज हुने’ पुरुष भनिन्छ ।

इन्द्रिय हुने^१, मृदु इन्द्रिय हुने^२, सु-आकार हुने^३, दुराकार हुने^४, सुविज्ञेय हुने^५, दुर्विज्ञेय हुने^६, केही परलोक वदघ भयदर्शी भई बस्ने^७ र केही परलोक वदघ भयदर्शी भई नबस्ने^८ प्राणीहरू देखें । जस्तै—कुनै उत्पल, पद्म अथवा पुण्डरीक भएको पोखरीमा (१) केही उत्पल, पद्म अथवा पुण्डरीक पानीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीभन्दा माथि नउठी पानीभित्र पोषित हुन्छन् । (२) केही उत्पल,...पानीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीको स्तरमा रहेका हुन्छन् । (३) केही उत्पल,...पानीमा उत्पन्न भई पानीमा संवर्धन भई पानीभन्दा माथि उठी पानीले छुन नसक्ने गरी रहन्छन्^९ । राजकुमार ! यस्तो गरी बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्दा मैले अल्परज हुने...केही परलोक वदघ भयदर्शी भई बस्ने प्राणीहरू देखें । राजकुमार ! अनि मैले सङ्कपति ब्रह्माञ्जाई गायत्राद्वारा यस्तो भने—

१. जसका श्रद्धा इन्द्रियहरू तीक्ष्ण हुन्छन् उसलाई 'तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने' भन्दछन् भने श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि 'तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने' पुरुष भन्दछन् ।
२. जसका श्रद्धा इन्द्रियहरू तीक्ष्ण हुदैनन् उसलाई 'मृदु इन्द्रिय हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'मृदु इन्द्रिय हुने' भन्दछन् ।
३. जसको श्रद्धा सुन्दर हुन्छ उसलाई 'सु-आकार हुने' भन्दछन् भने श्रद्धावान् पुरुषलाई पनि 'सु-आकार हुने' पुरुष भनिन्छ ।
४. जसको श्रद्धा सुन्दर हुन्न उसलाई 'दुराकार हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'दुराकार हुने' पुरुष भनिन्छ ।

५. जसले भनेको कारणलाई सरलतापूर्वक बुझ्न सक्छ वा जसलाई बुझाउन सजिलो हुन्छ उसलाई 'सुविज्ञेय हुने' भन्दछन् भने श्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'सुविज्ञेय हुने' पुरुष भन्दछन् ।
६. जसले भनेको कुरालाई सरलतापूर्वक बुझ्न सक्तैन वा जसलाई बुझाउन गाह्रो पर्छ उसलाई 'दुर्विज्ञेय हुने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'दुर्विज्ञेय हुने' पुरुष भन्दछन् ।
७. जसले परलोकलाई दोष र भयको दृष्टिले हेर्छ उसलाई 'परलोक वदद्य भयदर्शी' भनी भन्दछन् भने श्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'परलोक वदद्य भयदर्शी भन्दछन् ।
८. जसले परलोकलाई दोष र भयको दृष्टिले हेर्दैन उसलाई 'परलोक वदद्य भयदर्शी भई नबस्ने' भन्दछन् भने अश्रद्धालु पुरुषलाई पनि 'परलोक वदद्य भयदर्शी भई नबस्ने' भन्दछन् । म. नि. अ. क. II. पृ. १४६: पासरासिसुत्तवण्णना; सं. नि. अ. क. I. पृ. १५६: ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना; पटि. म. पा. पृ. १३४, १७० र विभं. पा. पृ. ४०४: मात्तिकानिद्देशो ।
९. यहाँ पानीभित्रै रहने, पानीको स्तरमा रहने र पानीभन्दा माथि रहने कमलका फूलहरूको उपमा देखाइएको छ । यस सम्बन्धमा अर्थकथाले अर्को पनि थोटा उपमा दिएको छ । त्यो हो पानीभित्रै रहने कहिले पनि विकसित नहुने कछुवा र माछाहरूले खाएर

सिद्धिने । यो चाहिं मूल सूत्रमा नभए तापनि दशाजिनु पर्ने कारण अर्थकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

चार प्रकारका फूलहरू भए जस्तै चार प्रकारका व्यक्ति-हरू छन् । जस्तै—(१) उग्घाटितञ्जू (२) विपचितञ्जू (३) नेय्यो र (४) पदपरम भन्ने ।

त्यहाँ जुन पुरुषले भन्ने बित्तिकै धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'उग्घाटितञ्जू' भन्दछन् । जुन पुरुषले संक्षिप्तमा भनेको कुरालाई विस्तृत गर्दा धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'विपचितञ्जू' भन्दछन् । जुन पुरुषले पढाएको कुरालाई प्रश्नोत्तर गरी ध्यानपूर्वक विचार गरी कल्याणमित्रहरूको सत्संगतद्वारा धर्मलाई बोध गर्छ त्यस्तालाई 'नेय्य' भन्दछन् । जुन पुरुषले जति सुने पनि जति सुनाए पनि जति पढे पनि जति जाने पनि त्यसद्वारा धर्मलाई बोध गर्न सक्दैन त्यस्तालाई 'पदपरम' भन्दछन् ।

फूलै फूलले भरिएका दश सहस्री लोकधातुमा आजै फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'उग्घाटितञ्जू' पुरुष, भोलि फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'विपचितञ्जू' पुरुष, पर्सि फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई 'नेय्य' पुरुष र कछुवा माछाहरूले खाएर सिद्धिने फूल जस्तै पुरुषलाई 'पदपरम' भनिन्छ । भगवान्‌ले यी सबै प्रकारका पुरुषहरूलाई देख्नुभयो ।

यसरी देख्नु हुँदा वहाँले तीमध्ये अल्परज हुने र महारज हुनेहरूलाई पनि देख्नुभयो । अनि उपरोक्त उग्घाटितञ्जू आदि तीन पुरुषहरूले यसै जीवनमा धर्मावबोध गर्न सक्ने छन् र 'पदपरम' पुरुषको निमित्त चाहिँ भविष्यको निमित्त वासना हुनेछ भन्ने कुरा पनि बुझ्नुभयो र देख्नुभयो ।

यसरी बुझ्नु भएपछि ती चारै प्रकारका पुरुषहरूलाई धर्मदेशनाद्वारा हित हुनेछ भन्ने मनमा लागेपछि धर्मदेशना गर्ने निश्चय गर्नुभयो । त्यसपछि पुनः यी तीनै लोकका प्राणीहरूलाई 'भव्य' र 'अभव्य' को रूपमा 'दुइ भागमा राख्नुभयो ।

(१) कम्मावरण, (२) किलेसावरण र (३) विपाकावरण हुने पुरुषलाई 'अभव्य' भनिन्छन् । त्यस्तो नहुने 'भव्य' पुरुष हो । यीमध्ये अभव्य पुरुषहरूलाई छाडी भव्य पुरुषहरूलाई मात्र ज्ञानद्वारा हेरी उनीहरूमध्ये पनि यति रागचरितका, यति द्वेषचरितका, यति मोहचरितका, यति वितर्कचरितका, यति श्रद्धाचरितका र यति बुद्धिचरितका छन् भनी छ चरितमा राख्नुभयो । यसपछि धर्मदेशना गर्नेछु भनी निश्चय गरी ब्रह्मालाई वचन दिनुभयो र 'अपारुता तेसं' भन्ने गाथा भन्नुभएको हो भनी म. नि. अ. क. II. पृ. १५०-५१; पासरासिसुत्तवण्णना र सं. नि. अ. क. I. पृ. १५७-५८; ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णनाले समुल्लेख गरेका छन् ।

‘अपास्ता तेसं अमतस्स द्वारा,
 वे सोतवन्तो पमुञ्चन्तु सद्धं ।
 विहिंससञ्जी पगुणं न भासिं,
 धम्मं पणीतं मनुजेषु ब्रह्म’ति ॥’

अर्थ—

‘हे ब्रह्मे ! प्रगुण भए पनि कष्ट हुन्छ भन्ने विचारले जनतालाई प्रणीत धर्मदेशना नगर्ने विचार भएको थियो । परन्तु अब सुझाव चाहनेले आफ्नो धृष्टालाई अघि बढाई सुन । उनीहरूको निमित्त अमृतद्वार खोलियो ।’

“राजकुमार ! अनि ‘भगवान्बाट धर्मदेशना गर्ने वचन पाएँ’ भनी मलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी सङ्घपति ब्रह्मा उहाँ अन्तरधान भए ।

धर्मचक्र प्रवर्तनको लागि प्रस्थान

१—“राजकुमार ! अनि सो मलाई यस्तो लाग्यो—‘कसलाई सर्वप्रथम म धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?’ राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—‘यो आठार काष्ठाम पण्डित व्यक्त र मेधावी छन् । धेरै दिनदेखि यिनी अल्परज स्वभावका हुन् । अतः किन म आलार कालामलाई प्रथम धर्मदेशना नगरूँ । उनले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्नेछन् ।’

“राजकुमार ! अग्नि मकहाँ एक देवता आई यस्तो भने—
‘भन्ते ! आलार कालामको मृत्यु भएको एकसाता भइसक्यो ।’ अग्नि
‘आलार कालाम मृत्यु भएको एकसाता भइसक्यो’ भन्ने ज्ञान मलाई
पनि भयो’ । राजकुमार ! अग्नि मलाई यस्तो लाग्यो—‘आलार
कालामको ठूलो हानी भयो । यदि उनले यो धर्म सुन्न पाएका भए
चाँडै नै उनले बुझ्नेथिए होलान् ।’

२—“राजकुमार ! अग्नि मलाई यस्तो लाग्यो—‘म कसलाई
प्रथम धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?’
राजकुमार ! अग्नि मलाई यस्तो लाग्यो—‘यी उद्दक रामपुत्र पण्डित
व्यक्त र मेधावी छन् । धेरै दिनदेखि यिनी अल्परज स्वभावका हुन् ।
अतः किन म उद्दक रामपुत्रलाई प्रथम धर्मदेशना नगरूँ । उनले यो
धर्मलाई चाँडै बुझ्नेछन् ।’ राजकुमार ! अग्नि मकहाँ एक देवता आई
यस्तो भने—‘भन्ते ! उद्दक रामपुत्रको मृत्यु हिजो राती भयो ।’

१. देवताले भनेको कुरामा मात्र भर नपरी स्वयं आफूले पनि हैर्नु-
भयो । यसरी हेर्दा भगवान्‌ले आलार कालामको मृत्यु भएको
एकसाता भइसकेको कुरा मात्र थाहा पाउनु भएको होइन अरन्तु
उनी ‘आकिञ्चन्यायतन’ लोकमा उत्पन्न भएको कुरा पनि थाहा
पाउनु भयो । म. नि. अ. क. II. पृ. १५५: पासरासिसुत्त-
वण्णना ।

अनि 'उद्दक रामपुत्रको मृत्यु हिजो राती भयो'^१ भन्ने ज्ञान पनि मलाई भयो । राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'उद्दक रामपुत्रको ठूलो हानी भयो । यदि उनले यो धर्म सुन्न पाएका भए उनले चाँडै नै बुझ्ने थिए होलान् ।'

३—'राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'म कसलाई प्रथम धर्मोपदेश गरूँ ? कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्न सक्ला ?' राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'यो पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू मेरा बहुपकारी हुन् । जसले तपस्या गरिरहेको बेलामा मेरो उपस्थान गरेका थिए^२ । अतः किन म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई प्रथम धर्मोपदेश नगरूँ ?' राजकुमार ! अनि मलाई यस्तो लाग्यो—'यो पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू अहिले कहाँ बसिरहेका रहेछन् ?' राजकुमार ! अनि मैले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू बाराणशी स्थित ऋषिपतन^३ मृगदायमा^४ बसिरहेकाछन् भन्ने कुरा देखें । अनि उहवेळमा इच्छानुसार विहार गरी जहाँ बाराणशी हो त्यहाँ म गएँ ।

'राजकुमार ! अनि मलाई उपक बाजीबकले गया र बोधिको बीच^५ बाटोमा गइरहेको देखे । देखेर मलाई यस्तो भने— 'आवुसो ! तिम्रा इन्द्रियहरू अति परिशुद्ध छन्, तिम्रो छविवर्ण अति

१. देवताको कुरामा मात्र भर नपरी स्वयं आफ्नो सर्वज्ञ ज्ञानले हेर्नु हुँदा वहाँले उद्दक रामपुत्र हिजो मध्यरातमा मृत्यु भएको कुरा मात्र होइन उनी 'नैवसंज्ञानासंज्ञायतन' लोकमा उत्पन्न भएको

कुरा पनि थाहा पाउनुभयो । म. नि. अ. क. II. पृ. १५५:
पासरासिसुत्तवण्णना ।

२. सिद्धार्थ कुमार बोधिसत्व उरुवेल वनमा छ वर्षसम्म तपस्या गरिरहेको बेलामा यिनीहरूले वहाँ बस्ने ठाउँमा बढादथे । चीवर वस्त्रलिई वहाँको पछि पछि लाग्दथे । मुखधुने पानी दिन्थे र दतीवन पनि दिन्थे ।

यी पञ्चवर्गीय भनेका को हुन् भन्ने बारेमा पपं. सू. II. पृ. १५५: पासरासिसुत्तवण्णना अनुसार — यिनीहरू सिद्धार्थ कुमार जन्मसकेपछि वहाँको शरीरको लक्षण हेरी भविष्यवाणी गर्ने आठजना पुरोहित ब्राह्मणहरूमध्ये पाँचजना हुन् । आठजनामध्ये तीनजनाले 'घरमा बसे चक्रवर्ती राजा र घर छाडेमा बुद्ध हुने छन्' भनी दुइवटा कुरा बताएका थिए । बाँकी पाँचजनाले चाहिँ ठोकेर नै 'बुद्ध नै हुने छन्' भनी एउटै मात्र कुराको भविष्यवाणी गरेका थिए । यी नै पाँचजनालाई 'पञ्चवर्गीय' भनेका हुन् ।

यिनीहरू उमेरमा तरुण भए ता पनि यिनीहरू वेद आदि शास्त्रमा पारङ्गत थिए । त्यसैले यिनीहरू पनि राजा शुद्धोदनका राजदरबारिया पुरोहित थिए । 'गृहबन्धनमा बाँधिपछि गृहत्याग गर्न गाह्रो हुनेछ' भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखी 'सिद्धार्थ बोधिसत्व कदाचित गृहस्थमा रहने छैनन् । अवश्य पनि घरछाडी बुद्ध हुने छन्' भन्ने कुरामा अडिग भई बोधिसत्वकै उद्देश्य लिई

उनीहरूले पछि घर त्यागेका थिए । यसरी युवावस्थामै साधु भेष त्रिई रमणीय आश्रम आदिमा बस्द विचरण गर्नथाले । यसरी विचरण गरिरहँदा समय समयमा सिद्धार्थ बोधिसत्त्वले घर छोडे कि छोडेका छैनन् भन्ने कुराको खबर यिनीहरूले लिनै गर्थे । पछि सिद्धार्थ कुमार गृहत्यागी उखेल वनमा बसेका छन् भन्ने सुनी उहीं गई यिनीहरूले वहाँको उपस्थान गरिरहेका थिए । त्यसैले माथि सूत्रमा बुद्धले उनीहरूलाई 'बहुपकारी' भनी उल्लेख गर्नुभएको हो ।

यिनीहरूको नाम – कौण्डिन्य, वप्प, भद्रीय, महानाम र अश्वजित् हो ।

३. बुद्ध जन्मनु अगाडि प्रत्येक बुद्धहरू गन्धमादान पर्वतमा भएको समापत्तिबाट उठी आकाश मार्गद्वारा ऋषिपतनमा आउने र त्यहाँबाट आकाश मार्गद्वारा पर्वतमा जाने भएको हुँदा, ऋषिहरू आउने र जाने ठाउँ भन्ने अर्थले सो स्थानलाई 'ऋषिपतन' भनिएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. १५७: पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । हाल यस स्थानलाई सारनाथ भनिन्छ र यो स्थान भारतको बनारस नजिक छ ।
४. 'मृगदाय' भनी मृगहरूलाई अभय दिइराखेको ठाउँलाई भनिएको हो ।
५. गया र हाल बुद्धगयाको बीच ।

चम्किलो छ । आवुसो ! कसको उद्देश्य लिएर तिमी प्रव्रजित भएकौ ? तिम्रा गुरु को हुन् ? कसको धर्म तिमी रचाउंछौ ?' राजकुमार ! यस्तो सोध्दा मैले उपक आजीवकलाई गाथाद्वारा यस्तो भनें—

१. 'सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मि,
सब्बेसु धम्मेषु अनूपलित्तो ।
सब्बञ्जहो तण्हक्खये विमुत्तो,
सयं अभिञ्जाय कमुद्दिसेय्यं ॥
२. 'न मे आचरियो अत्थि; सदिसो मे न विज्जति ।
सदेवकस्मि लोकस्मि, नत्थि मे पटिपुग्गलो ॥
३. 'अहं हि अरहा लोके, अहं सत्था अनुत्तरो ।
एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो, सीतिभूतोस्मि निब्बुतो ॥
४. 'धम्मचक्कं पवत्तेतुं, गच्छामि कासिनं पुरं ।
अन्धभूतस्मि लोकस्मि, अहञ्छं अमतदुन्दुभि ॥'

अर्थ—

१—'सबैं त्रैभूमिक धर्महरूलाई जितेर, सबैं चातुर्भौमिक धर्महरूलाई जानेर, सबैं त्रैभूमिक धर्ममा अलिप्त भई, सबैं त्रैभूमिक धर्महरूलाई त्यागी, तृष्णा, क्षय गरी विमुक्त भई—सबैं चातुर्भौमिक धर्महरूलाई स्वयं जानी—कसलाई (यी मेरा आचार्य हुन् भनी) उद्देश्य गरू ?

२-‘भेरो आचार्य छैन, न त म समान अरू कुनै छन् । देवसहित लोकमा म समान अरू कोही पुरुष छैनन् ।

३-‘म नै यो लोकमा अरहन्त हूँ, म नै अनुपम शास्ता हूँ, क्लेश-रूपी आगोलाई निवृत्त गरी शीतल भएको सम्यक्सम्बुद्ध म नै एकलो हूँ ।

४-‘धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त काशी देशमा जाँदै छु । अन्धकारमय यस लोकमा अमृतभेरी बजाउने छु ।’

‘आवुसो ! उस्तो तिमि भन्दछौ त्यो सुन्दा त तिमि ‘अनन्त जिन’ नै हुनसक्छौ ।’

‘मादिसा वे जिना होन्ति, ये पत्ता आसवक्खयं ।

जिता मे पापका धम्मा, तस्माहमुपक जिनो’ति ॥’

अर्थ—

‘म जस्ता नै ‘अनन्त जिन’ हुन सक्छन् । जसले आस्रव (=चित्तमल) क्षय गरी निर्वाण प्राप्त गरिसकेको छ । मैले पापधर्महरूलाई जिति सकेको छु । हे उपक ! त्यसैले म ‘जिन हूँ’ ।’

“राजकुमार ! यस्तोभन्दा ‘हुनसक्छ’ भन्दै टाउको हल्लाउँदै उपक आजीवक छेउको बाटो लागी हिंडे ।

-
१. उपक आजीवक एक नाङ्गा साधु थिए । त्यहाँबाट उनी वङ्गहार जनपदमा गई एक ब्याधाहरूको गाउँमा बसे । ब्याधाका नायकले देखेर ‘अहो ! कस्ता श्रमण होलान् जो वस्त्र पनि लगाउन्नन् !

यी त अरुण्यमेव कुनै अरहन्त होलान् !' भनी उनलाई एक ठाउँमा बसाली हेरचाह गर्‍यो । सो ब्याधाकी एउटी सुन्दरी जवा (चापा) भन्ने छोरी थिई ।

एकदिन ब्याधा टाढा जाँदा आफ्नी छोरीलाई "सो श्रमणको राम्ररी हेरचाह गर्नु" भनी अह्लाएर गयो । उपक उसको घरमा भिक्षा लिन जाँदा उसकी सुन्दरी छोरीलाई देखेर आकर्षित भई खाना नखाई डेरामा फर्के । पछि सो ब्याधा फर्केपछि श्रमणको बारेमा सोधपुछ गर्दा जवाले 'एकदिन आएर त्यसपछि आएको छैन' भनी भनेको सुनी ब्याधा तुरन्त उपक बस्ने ठाउँमा गई खुट्टा मिच्छै 'के भयो कसो भयो' भनी सोधदा उनले 'जवालाई पाएमा बाँच्नेछु नत्र यहीं मर्नेछु' भनी भने । यो सुनी ब्याधाले 'भन्ते ! तपाईं केही काम गर्न जान्नुहुन्छ त ?' भनी सोध्यो ।

'म केही जान्दिन '

'भन्ते ! केही काम गर्न नजान्नेलाई गृहस्थमा बस्नु गाह्रो पर्छ ।'

'म केही काम गर्न जान्दिन । तिम्रो मासु ल्याउने काम चाहिँ गर्न सक्छु र मासु बेच्ने काम पनि गर्न सक्छु ।'

यो सुनेर ब्याधाले 'ठीक छ' भनी आफ्नी छोरी उनलाई दियो ।

केही समय पछि उपकले एक छोरा पाए । उसको सुभद्र भन्ने नाम राखिएको थियो । बालक सँदा उनकी स्वास्नी

जवाले उपकलाई ब्यङ्ग सुनाउँदै बालक फुल्याउँथी । यसैबाट उपक विरक्तिएर मेरा 'अनन्त जिन' भन्ने साथी श्रावस्तीमा छन् भन्दै उनी त्यहाँबाट श्रावस्तीमा गए ।

उता श्रावस्तीमा भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई 'भिक्षुहो ! यदि यहाँ 'अनन्त जिन' भन्ने कहाँ छन् भनी सोध्दै कुनै पुरुष आए भने उनलाई मकहाँ पठाउनु' भनी निर्देशन दिनुभयो । नभन्दै उपक श्रावस्तीमा पुगी जेतवन विहार भित्र गई 'अनन्त जिन' भन्ने कहाँछन् ? भनी सोधेपछि उनलाई बुद्धकहाँ लगे । अनि भगवान्‌लाई देखेर 'मलाई चिन्नु हुन्छ के ?' भनी उपकले सोधेपछि भगवान्‌ले 'चिन्दछु, आजकल कहाँ बस्दछौ ?' भनी सोध्नुभयो । 'वङ्गहार जनपदमा' भनी उपकले जवाफ दिएपछि भगवान्‌ले 'उपक ! तिमी त बुढा भए जस्ता छौ । के तिमी प्रव्रजित हुन सक्छौ ?' भनी सोध्नुहुँदा 'भन्ते ! सक्छु' भनी जवाफ दिएपछि भगवान्‌ले उनलाई प्रव्रजित गराई 'कर्मस्थान' भावना सिकाउनु भयो । अनि कर्मस्थान भावना बढाउँदै जाँदा उपकले अनागामी फल प्राप्त गरे । मृत्युपछि उनी अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने बित्तिकै उनी अरहत् भए । अविहामा पुग्ने बित्तिकै अरहत् हुनेहरू सातजना छन् भनी पपं. सू. II. पृ. १५८-५९ पासरासिसुत्तवण्णना, सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ३२७-२८: मुनिसुत्तवण्णना र धेरी. गा. अ. क. पृ. १७२-७३ चापाधेरीगाथा अट्टकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

“राजकुमार ! अग्नि म क्रमशः चारिका गर्दें जहाँ बाराणशी स्थित ऋषिपतन मृगदाय हो, जहाँ पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू थिए त्यहाँ गएँ । राजकुमार ! अग्नि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई टाढंबाट देखे । देखेर (उनीहरूले) परस्पर करार गरे—‘आवुसो ! यी श्रमण गौतम आउंदैछन् जो बहुलताको कारणले गर्दा तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भई बाहुल्यतामा आर्वातित छन् । उनलाई न आसन दिने, न आसनबाट उठने, न त उनको पात्र-चीवर मागेर नै लिने । केवल आसन राखिदिने, चाहन्छन् भने बस्नेछन् ।’ राजकुमार ! जति जति म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको नगिचमा पुगें त्यति त्यति पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू आफ्ना कुरामा बस्न सकेनन् । अग्नि केहीले अगाडि आई मेरा पात्र-चीवर लिए । केहीले आसन बिचछ्याए । केहीले षाउ पखाल्ने पानी राखे । त्यसबखत उनीहरूले मलाई नाम लिएर आवुसो भन्दै कुरा गरे । राजकुमार ! अग्नि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यस्तो भनें—‘भिक्षुहो ! त्थागत-

-
१. भनाइको मतलब ‘गौतम’ पनि भन्नथाले ‘आवुसो’ पनि भन्नथाले भनी भनिएको हो । यति मात्र होइन ‘आवुसो गौतम ! हामीहरू उरुवेलमा तपस्या गरिरहेको बेलामा हामीले तपाइँको पात्र-चीवर लिएर हिंड्थ्यौं । मुख धुने पानी र दतीवन पनि दियो । तपाइँ बस्ने ठाउँमा बढान्यौं पनि । अग्नि पछि कसले तपाइँको हेरचाह गरे त । हामी गए भनेर तपाइँले चिन्ता मात्र पनि लिनु भएन भनी कुरा सुनाए भन्ने अर्थ हो । म. नि. अ. क. II. पृ. १५६: पासरासिसुत्तवण्णना ।

लाई नाम लिएर आवुसो भनी कुरा नगर । भिक्षुहो ! तथागत, अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुन् । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्मदेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ ।’

“राजकुमार ! यस्तोभन्दा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने—‘आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि त्यस प्रतिपदाद्वारा पनि त्यस वुष्करचर्याद्वारा पनि तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म तथा आर्य-ज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने अहिले अब बाहुलिक भई तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भई बाहुल्यतामा आर्वातित भई अहिले के तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला !’

“राजकुमार ! यस्तोभन्दा मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यस्तो भने—‘तथागत बाहुलिक होइनन्, न तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन्, न त बाहुल्यतामा आर्वातित छन् । भिक्षुहो ! तथागत, सम्यक्सम्बुद्ध हुन् । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्मदेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ ।’

“राजकुमार ! दोश्रो पटक पनि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने—‘आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि...तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म...प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने ग्रहिले अब बाहुलिक भई...के तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला !’

“राजकुमार ! दोश्रो पटक पनि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यसो भने—‘तथागत बाहुलिक होइनन्, न तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन्...। भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु ।...सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबित्दै...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ ।’

“राजकुमार ! तेस्रो पटक पनि पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने—‘आवुसो गौतम ! त्यस चर्याद्वारा पनि...तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म...प्राप्त गर्न सक्नु भएन भने ग्रहिले अब बाहुलिक भई...के तपाइँले उत्तरीय मनुष्यधर्म तथा आर्यज्ञानदर्शनको विशेषता जान्न सक्ने ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु होला !’

“राजकुमार ! यस्तोभन्दा मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई यसो भने—‘भिक्षुहो ! यसभन्दा अघि मैले तिमीहरूलाई यस्तो कुरा भनेको थाहाछ के ?’

‘भन्ते ! थाहाछैन ।’

१. भनाइको मतलब- यसभन्दा अघि उरुवेलमा बसिरहुँदा मैले यस्तो कुनै वचन भनेको कुरा तिमीहरूलाई थाहाछ के ? भनी भनिएको हो । यति मात्र होइन उरुवेलमा तपस्या गरिरहेको बेलामा तिमी-

‘भिक्षुहो ! तथागत, अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनु । भिक्षुहो ! कान थाप । मैले अमृत पाइसकेको छु । म अनुशासन गर्नेछु । म धर्म-वेशना गर्नेछु । सुने अनुसार आचरण गरेमा चिरकाल नबिद्वं...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्नेछौ ।’

“राजकुमार ! अनि मैले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई सम्झाउन सकें^१ । राजकुमार ! अनि मैले दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गरें^२ ।

हरूलाई खुशी पार्न अथवा तिमीहरू उत्कण्ठित होउला भनी रात वा दिनमा तिमीहरूकहाँ आएर ‘आवुसो ! उत्कण्ठित हुनु पर्दैन चिन्ता लिनु पर्दैन मैले ज्योति देखेको छु अथवा निमित्त दर्शन पाएको छु’ आदि भनी कुनै कुरा मैले तिमीहरूलाई भनेको छु ? यति भन्ने बित्तिकै उनीहरूमा होस आयो र ‘अवश्य पनि बुद्ध हुनुहुन्छ’ भन्ने मनमा लागेपछि उनीहरूको मनमा श्रद्धा उत्पन्न भयो । ‘त्यस्तो कुरा सुनाउनु भएको हामीलाई थाहाछैन’ भन्ने कुरा पनि उनीहरूले भने । म. नि. अ. क. II. पृ. १५६-६०: पासरासिसुत्तवण्णना ।

१. भनाइको मतलब—पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई ‘बुद्धहो’ भन्ने कुरा विश्वास दिलाउन सकें भनी भनिएको हो । म. नि. अ. क. II. पृ. १६०: पासरासिसुत्तवण्णना ।
२. ‘दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गरें’ भनेको पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूमध्ये वप्प र भद्दिपलाई उपदेश गरें भनिएको हो र कौण्डिन्य, महानाम र अस्सजि भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे भनिएको हो । यो श्रावण कृष्णपक्ष प्रतिपदाको दिन थियो ।

तीनजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे । तीनजना भिक्षुहरूले भिक्षाटन् गरी ल्याएको जुन भोजन हो त्यो हामी छ जनाले यापन गर्थ्यौं । राजकुमार ! तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थे^१ । दुइजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे । दुइजना भिक्षुहरूले भिक्षाटन् गरी ल्याएको जुन भोजन हो त्यो हामी छ जनाले यापन गर्थ्यौं^२ ।

“राजकुमार ! यसरी मंले उपदेश गरेको र अनुशासन गरेको सुनेर पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले चाँडै नै—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबार छाडी अन्नगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुपम ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी यसं जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बसे ।”

“यस्तो भन्नुहुँदा बोधि राजकुमारले भगवान्लाई यस्तो विन्तिगरे—

१. ‘तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थे’ भनेको भद्विय, महानाम र अस्सजिलाई उपदेश गर्थे भनिएको हो र कौण्डिन्य र वप्प भिक्षाटन् जान्थे भनिएको हो । यो चाँहि श्रावण कृष्णपक्षको द्वितीयाको दिन हो ।
२. भगवान् ऋषिपतन मृगदायमा आषाढको पूर्णमाको दिन अर्थात् उपोसथको दिनमा आइपुग्नु भएको थियो । अनि आफू ‘बुद्धह्वौं’ भन्ने कुरा सम्झाउन सक्नु भएपछि कौण्डिन्य स्थविरलाई कायसाक्षि (कायसाक्षि भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त लेखकको बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१ को पृ. ३३५-३६

मा हेनूँ) गराई धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र देशना गर्नुभयो । यो सूत्र देशनाको अन्त्यमा अठार कोटी ब्रह्माहरूसँग कौण्डिन्य स्थविर स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए । सूर्य छँदा छँदै देशना समाप्त भएको थियो । त्यसपछि भगवान् उहीं वर्षावास बस्नुभएको थियो । प्रतिपदाको दिनदेखि भगवान् भिक्षाटनको निमित्त गाउँमा जानुभएको थिएन भन्ने कुरा दर्शाउनको निमित्त माथि सूत्रमा 'दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्छु' भनिएको हो भनी पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यहाँ बसेर ध्यान गरिरहेका भिक्षुहरूमा कुनै शंका उत्पन्न हुँदा त्यसलाई हटाइदिनको निमित्त भगवान् उहीं बस्नुभएको थियो । शंका लागे लागेका कुरा भगवान्का छेउमा गई भिक्षुहरूले सोध्दथे । भगवान् पनि भिक्षुहरू बसेको ठाउँमा गई शंका निवारण गरिदिनु हुन्थ्यो ।

अनि उनीहरूले ल्याएको भोजन गर्नुहुँदै उपदेश दिइरहुनु भएको बेलामा कृष्णपक्षको प्रतिपदाको दिन वप्पथेर स्रोतापन्न भएका थिए । भद्रिय थेर दुतियाको दिनमा, महानाम थेर तृतीयाको दिनमा र अस्सजि थेर चौथीको दिनमा स्रोतापन्न भएका थिए । अनि कृष्णपक्षको पञ्चमीको दिन ती पाँचजनालाई एकत्रित गराई अनत्तलक्खण (=अनात्मलक्षण) सूत्र देशना गर्नुभएको थियो । सूत्र देशनाको अवसानमा सबै पाँचजना अरहत् फलमा प्रतिष्ठित भएका थिए भनी पपं. सू. II. पृ. १६०: पासरासिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“भन्ते ! कतिसम्ममा भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाई—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबार छाडी अनगरिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुपम ब्रह्मचर्यवास श्रवसान गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्थ ?”

पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू

१—“राजकुमार ! त्यसोभए तिमीसँग सोध्नेछु । जस्तो तिमीलाई लाग्छ त्यस्तो भन । राजकुमार ! के तिमी अंकुश समाती हात्ती चढने विदद्यामा सिपालुछौ ?”

“भन्ते ! सिपालु छु ।

“राजकुमार ! यहाँ कुनै भानिस ‘बोधि राजकुमार अंकुश समाती हात्ती चढने विदद्यामा सिपालु छन् । म हात्ती चढने विदद्या

-
१. यी बोधि राजकुमार कौशम्बी देशका उदेन (=उदयन) राजाका वासुलदत्ता महारानीका तरफबाट भएका छोरा हुन् । कसरी यिनले हात्ती चढने विदद्या सिके भन्ने विषयमा पपं. सू. III. पृ. २२२-२४: बोधिराजकुमारसुत्तवण्णनाले उनकै बाबु उदेन राजासँग सिकेका थिए भनी उल्लेख गरेको छ । त्यसैले सूत्रमा ‘सिपालु छु’ भनी बोधि राजकुमारले उल्लेख गरेका हुन् । यी उदेन राजाका कुरा भिक्षु अनुरुद्ध स्थविरले अनुदित नेवारी ‘धम्मपदट्टकथा’ भाग-२, पृ. ४ मा उल्लेख भएको पाइन्छ । लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१६ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

उनीसँग सिक्नेछु' भनी आउँछ । (१) त्यो चाहिं अश्रद्धालु हुन्छ । जति अश्रद्धाले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन । (२) त्यो रोगी हुन्छ । जति निरोगीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन । (३) त्यो सठी र छली हुन्छ । जति असठी र अछलीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन । (४) त्यो अल्छी हुन्छ । जति निरालसीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन । (५) त्यो निबुद्धि हुन्छ । जति बुद्धिमानीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्दैन । राजकुमार ! के त उसले तिमिकहाँ अंकुश समाती हात्ती चढने विदद्या सिक्न सक्ला त ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! एक अंगले युक्त भए पनि सो पुरुषले मसँग हात्ती चढने विदद्या सिक्न सक्दैन भने पाँच अंगले युक्त हुनेको त के कुरा !”

२-“राजकुमार ! यहाँ कुनै मानिस ‘बोधि राजकुमार अंकुश समाती हात्ती चढने विदद्यामा सिपालु छन् । म हात्ती चढने विदद्या उनीसँग सिक्नेछु’ भनी आउँछ । (१) त्यो चाहिं अश्रद्धालु हुन्छ । जति अश्रद्धालुले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ । (२) त्यो चाहिं निरोगी हुन्छ । जति निरोगीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ । (३) त्यो चाहिं असठी र अछली हुन्छ । जति असठी र अछलीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ । (४) त्यो चाहिं निरालसी हुन्छ । जति निरालसीले प्राप्त गर्नुपर्ने हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ । (५) त्यो चाहिं बुद्धिमानी हुन्छ । जति बुद्धिमानीले

प्राप्त गर्नुपन हो त्यति उसले प्राप्त गर्न सक्छ । राजकुमार ! के त उसले तिमिकहाँ अंकुश समाती हात्ती चढने विदद्या सिक्न सक्ला त ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! एक अंगले युक्त भए पनि सो पुरुषले मसँग हात्ती चढने विदद्या सिक्न सक्छ भने पाँच अंगले युक्त हुनेलाई त के भन्ने र !”

३—“राजकुमार ! यसरी नै यी पाँच प्रधानीय (=साधनका) अंगहरू हुन् । कुन पाँच ? राजकुमार ! (१) भिक्षु श्रद्धावान् हुन्छ । तथागतको बोधिलाई^३ विश्वास गर्छ—‘वहाँ भगवान् अरहत सम्यक्-

१. श्रद्धा चार प्रकारका छन्—(१) आगमन श्रद्धा, (२) अधिगमन श्रद्धा, (३) ओक्कप्पन श्रद्धा र (४) प्रसाद श्रद्धा ।

त्यहाँ सर्वज्ञ बुद्धत्वको प्रार्थना गरेदेखि सर्वज्ञ बुद्धत्व प्राप्त नहुनुञ्जेलसम्म रहेको बोधिसत्वको श्रद्धालाई ‘आगमन श्रद्धा’ भनिन्छ । प्रतिवेध गरी प्राप्त भएको आर्यश्रावकहरूको श्रद्धालाई ‘अधिगमन श्रद्धा’ भनिन्छ । बुद्ध, धर्म, सङ्घ भन्ने बित्तिकै अकम्पितरूपले मनमा हुने श्रद्धालाई ‘ओक्कप्पन श्रद्धा’ भनिन्छ । प्रसन्नताको कारणले उत्पन्न हुने श्रद्धालाई ‘प्रसाद श्रद्धा’ भनिन्छ । यहाँ चाहिँ ओक्कप्पन श्रद्धालाई ‘श्रद्धा’ भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. २२४: बोधिराजकुमारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यहाँ ‘बोधि’ भनी चार मार्गज्ञानलाई भनिएको हो । त्यसलाई भगवान्‌ले राम्ररी बोध गर्नुभएको छ भनी श्रद्धा राख्छ । पपं. सू. III. पृ. २२४.

सम्बुद्ध, विदधाचरण सम्पन्न, सुगत लोकविद्, अनुपम पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यका शास्ता तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।' (२) सो निरोगी र अल्पातङ्की हुन्छ र समविपाकिनी अग्निधातु भएका, न अतिशीत, न अति उष्ण स्वभावका र मध्यम मार्गद्वारा साधनाको निमित्त योग्य हुन्छ । (३) असठी र अछली हुन्छ यथार्थरूपले आफ्नो दोषलाई शास्ता, विज्ञपुरुष वा सब्रह्मचारीहरूका समक्ष प्रकाश पार्छ । (४) अकुशल धर्महरू हटाउन र कुशल धर्महरू उत्पादन गर्नको निमित्त वीर्यवान् बलसम्पन्न दृढ पराक्रमी भई कुशल धर्महरूमा उत्साहित हुन्छ । (५) उदयव्यय गामिनी ज्ञानले युक्त आर्यनिर्वेध हुने सम्यकरूपले बुःख क्षय हुने प्रज्ञाले युक्त हुन्छ । राजकुमार ! यही प्रधानीय पाँच अंगहरू हुन् ।

“राजकुमार ! यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि— जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो ब्रह्मचर्यवास अवसान गरी उनी यसै जीवनमा सात वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । राजकुमार ! सात वर्षको कुरा छाडिदेऊ । यी पाँच प्रधानीय अंगले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि—...छ वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन्...पाँच वर्षमा...चार वर्षमा...तीन वर्षमा...दुइ वर्षमा...एक वर्षमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । राजकुमार ! एक वर्षको कुरा छाडिदेऊ । यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व पाएपछि—

...सात महीनामा...छ महीनामा...चार महीनामा...तीन महीनामा...
 दुइ महीनामा...एक महीनामा...आधा महीनामा स्वयं अभिज्ञाद्वारा
 साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । राजकुमार ! आधा महीनाको कुरा
 छाडिदेऊ । यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व
 पाएपछि—...सात दिन रातमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्न
 सक्छन् । यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको नेतृत्व
 पाएपछि— ...छ रात दिनमा...पाँच रात दिनमा...चार रात दिनमा...
 तीन रात दिनमा...दुइ रात दिनमा...एक रात दिनमा स्वयं अभिज्ञा-
 द्वारा साक्षात्कार गरी बस्न सक्छन् । राजकुमार ! एक रात दिनको
 कुरा छाडिदेऊ । यी पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त भिक्षुले तथागतको
 नेतृत्व पाएपछि—...संध्या समयमा अनुशासन गरी प्रातः कालमा
 विशेषता पाउन सक्छन् । प्रातः कालमा अनुशासन गरी संध्यासमयमा
 विशेषता पाउन सक्छन् ।” *anna.digital*

१. यहाँ नेय्य पुरुषको हिसाबले यी कुरा भनिएका हुन् । नेय्य पुरुष
 भन्ने कस्ता हुन् भन्ने कुरा माथि ब्रह्मयाचना भन्ने शीर्षकको
 पृ. १२३: को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

(१) ढीलो प्रज्ञा हुने नेय्य पुरुषले सात वर्षमा धर्मावि-
 बोध गर्छ भने (२) तीक्ष्ण प्रज्ञा हुने पुरुषले बिहान सुनेर साँझपख
 धर्माविबोध गर्न सक्छ र (३) अरू बाँकी मध्यम प्रज्ञा हुने नेय्य
 पुरुष भनी जान्नुपर्छ भनी पपं. सू. III. पृ. २२५: बोधिराजकुमार
 सुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

बोधि राजकुमारको उपासकत्व ग्रहण

यस्तो भन्नुहुँदा बोधि राजकुमारले भगवान्लाई यस्तो विलि-
गरे— “अहो बुद्ध ! अहो धर्म ! अहो धर्मको सुआख्यातता !! जहाँ
कि संध्यासमयमा अनुशासन गर्दा प्रातः कालमा विशेषता पाइन्छ ।
प्रातः कालमा अनुशासन गर्दा संध्या समयमा विशेषता पाइन्छ !”

यस्तोभन्दा सञ्जिकापुत्र माणवले बोधि राजकुमारलाई यस्तो
भने— “यस्तो हो तपाईं बोधि ‘अहो बुद्ध ! अहो धर्म ! अहो धर्मको
सुआख्यातता !!’ भनी भन्नुहुन्छ । तर तपाईं बुद्ध, धर्म र भिक्षुसङ्घको
शरणमा जानुहुन्छ ।”

“हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! यस्तो नभन । हे सौम्य सञ्जिका-
पुत्र ! यस्तो नभन । सौम्य सञ्जिकापुत्र ! मैले मेरी आमाले यस्तो
सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु—

“सौम्य सञ्जिकापुत्र ! एक समय भगवान् कौशम्बीको
घोषिताराभमा बसिरहनुभएको थियो । अनि मेरी गर्भिणी आमा
जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक
छेउमा बसिन् । एक छेउमा बसेकी मेरी आमाले भगवान्लाई यस्तो
भनिन्—‘भन्ते ! मेरो पेटमा भएको छोरा वा छोरी भगवान्को
शरणमा जान्छ धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भगवान्ले उसलाई नमरेसम्म
शरणमा गएको उपासक भनी धारण गर्नुहोस् ।’ सौम्य सञ्जिकापुत्र !
अर्को एक समय भगवान् यही भगवैशको सुं सुमारगिरि भेसकला

मृगशायमा बसिरहनुभएको थियो । अनि मलाई धाईले बोकेर भगवान्कहाँ लगी । भगवान्कहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसी । एक छेउमा बसेकी सो धाईले भगवान्लाई यस्तो भनी—
 ‘मन्ते ! यी बोधि राजकुमार भगवान्को शरणमा जान्छन् धर्म र भिक्षुसंघको पनि । भगवान्ले उनलाई नमरेसम्म शरणमा आएका उपासक हुन् भनी धारण गर्नुहोस् ।’ सौम्य सञ्जिकापुत्र ! सो म तेश्रो पटक पनि भगवान्को शरणमा जान्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भगवान्ले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

x

❖

x

मूळ पाळि—

२-बोधि राजकुमार कथा

(बोधिराजकुमारवत्थु^१)

अनि भगवान् वैशालीमा इच्छानुसार विहार गरी जहाँ भग्ग (देश) हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो । क्रमशः चारिका गर्दै जहाँ भग्ग (देश) हो त्यहाँ पुगुभयो । त्यहाँ भग्ग देशको सुंसुमारगिरि भेसकलाबन मृगदायमा भगवान् बस्नुभयो । त्यसबखत बोधि राजकुमारले भरखरै तयार पारेको कोकनद भन्ने प्रासाद थियो । त्यसमा कुनै श्रमण ब्राह्मण वा मानिस बसेका थिएनन् । अनि बोधि राजकुमारले सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए—‘हे सौम्य सञ्जिका-पुत्र ! तिम्री यहाँ आऊ र जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवान्को पाउमा शीरले बन्बना गर ।...^२ यस्तो पनि भन—‘भन्ते ! भोलिको निमित्त भगवान्ले भिक्षुसङ्घ सहित बोधि

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २१६: खुद्दकवत्थुखन्धक ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि बोधिराजकुमारसूत्र (पृ. ६३) मा उल्लेख भए झैं दोहन्याई पढ्नु ।

राजकुमारको भोजन स्वीकार्नुहोस् ।’ “हवस् भन्ते” भनी बोधि राजकुमारलाई जवाफ दिई सञ्जिकापुत्र माणव जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ।...’ ।

अनि बोधि राजकुमारले त्यो रात बितेपछि आफ्नो निवासमा प्रणीत खादच-भोज्य तयार पार्न लगाई कोकनद् प्रासादको भन्याङ्को अन्तसम्म सेतो कपडा वछ्याउन लगाए । अनि सञ्जिकापुत्र माणवलाई बोलाए—“हे सौम्य सञ्जिकापुत्र ! तिम्रो यता आऊ र जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर भगवान्लाई समयको सूचना देऊ...’ ।

अनि पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरो पात्र-चीवर लिई भगवान् जहाँ बोधि राजकुमारको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यसबखत दैलो बाहिर भगवान्को प्रतीक्षामा बोधि राजकुमार उभिइरहेका थिए । बोधि राजकुमारले टाढैबाट भगवान् आइरहनु भएको देखे । देखेपछि अघिल्लिँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी जहाँ कोकनद् प्रासाद हो त्यहाँ लगे । अनि भगवान् भन्याङ्गनिर उभिइरहनुभयो । अनि बोधि राजकुमारले भगवान्लाई यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस् । भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस् । जो मेरो निमित्त धेरैदिनसम्मको लागि हितसुख हुनेछ ।”

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ६३ मा उल्लेख भए जस्तै दोहन्थाई पढ्नु ।
 २. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ६४ मा उल्लेख भए जस्तै दोहन्थाई पढ्नु ।

यस्तोभन्दा भगवान् चुपलाग्नुभयो । अनि बोधि राजकुमारले दोश्रो पटक पनि तेस्रो पटक पनि विन्ति गरे ।

अनि भगवान्‌ले आयुष्मान् आनन्दलाई हेर्नुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्दले बोधि राजकुमारलाई यस्तो भन्नुभयो—

“राजकुमार ! कपडा झिकनुहोस्’ । भगवान् कपडामाथिबाट जानुहुने छैन । भगवान् पछि आउने भिक्षुहरू प्रति अनुकम्पा राख्नुहुन्छ ।”

अनि बोधि राजकुमारले कपडा हटाउन लगाई कोकनद प्रासादमाथि आसन विछ्याउन लगाए । भगवान् पनि कोकनद प्रासादमाथि जानुभई विछ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । अनि बोधि राजकुमारले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई आपनै हातले प्रणीत खादध-भोज्य अर्पित गरे । भोजन गरिसकेपछि भगवान्‌ले

१. कपडा झिकन लगाएको किन भन्ने सम्बन्धमा माथि पृ. ६५ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भइ नै सकेको छ । यहाँको प्रसंगमा चाहिँ यदि भगवान् कपडामाथिबाट जानु भएर पनि सन्तान नपाउँदा बोधि राजकुमारको मनमा “यिनी सर्वज्ञ” रहेछन् भन्ने हुन सक्छ भन्ने पनि कारण हो भनी सम. पा. III. पृ. १२६१ ले उल्लेख गरेको छ । यो हो कपडामाथिबाट नजानुको कारण । यदि कुनै अनजान भिक्षुहरू कपडामाथिबाट जाँदा भिक्षुहरूलाई गृहस्थीहरूले निन्दा गर्न सक्छन् । अतः यस कारणलाई निवारण गर्ने विचारले भगवान्‌ले शिक्षापद (=नियम) बनाइदिनु भएको हो भनी सम. पा. III. पृ. १२६१ ले उल्लेख गरेको हो ।

पात्रबाट हात हटाइसकेपछि बोधि राजकुमार एउटा होचो आसन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका बोधि राजकुमारलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दाशित, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान् आसनबाट उठो जानुभयो ।

अनि भगवान्ले यसै कारणमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! कपडामाथिबाट जान हुन्न । जो जान्छ उसलाई बुष्कृत्य आपत्ति लान्छे ।”

त्यसबखत कुनै एक प्रसव भइसकेकी स्त्रीले भिक्षुहरूलाई तिस्त्याई कपडा विच्छर्घाई यस्तो भनी—“भन्ते ! कपडामाथिबाट जानुहोस् ।” सन्देहले गर्दा भिक्षुहरू जाग्थे । “भन्ते ! मंगलको निमित्त कपडा विच्छर्घाएको हुँ ।” सन्देहले गर्दा भिक्षुहरू जाग्थे । अनि सो स्त्री कराउन थाली, खिन्न हुन थाली र धिक्कार्न थाली—“यो प्रार्थहरू कस्ता हुनुहुन्छ । मंगलको निमित्त कपडा विच्छर्घाइएको भन्दा पनि जानुहुन्न !” सो स्त्री कराइरहेकी, खिन्न भइरहेकी र धिक्कारिरहेकी भिक्षुहरूले सुने । अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवान्लाई सुनाए । (अनि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो)—

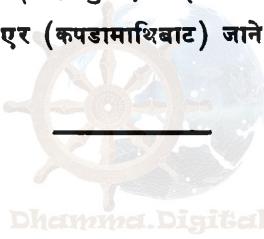
“भिक्षुहो ! गृहस्थीहरू मंगलकामी हुन्छन् । भिक्षुहो ! गृहस्थीहरूको मंगलको निमित्त प्रार्थना गर्दा कपडामाथिबाट जाने अनुमति दिन्छ ।”

१. “न भिक्खवे, चेलप्पटिका अक्कमितब्बा । यो अत्तिकमेय्य, आपत्ति दुक्कटस्स ।” चुल्ल. व. पा. पृ. २१८: बोधिराजकुमारवत्थु, खुद्कवत्थुखन्धकं ।

बोधि राजकुमार

[१५१]

त्यसबखत भिक्षुहरू खुट्टा धोएर (कपडामाथि) जान सन्देह
गर्ने । यो कुरा भगवान्लाई सुनाए । (अनि भगवान्ले भन्नुभयो)—
“भिक्षुहो ! खुट्टा धोएर (कपडामाथिबाट) जाने अनुमति दिन्छु ।”

७. भद्रिय लिच्छवी

प रि च य

यो भद्रिय (भद्रिय) लिच्छवी वंशालीवासी हुन् । भगवान् वंशालीको कूटागार शाळाभा बसिरहनुभएको बेलामा एकदिन बिहानको खाना खाइसकेपछि हातमा फूल मालाहरू लिई भगवान्को दर्शन गर्नेछु भनी यिनी भगवान्कहाँ गए ।

भगवान्कहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसेका यिनले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि भगवान् जाद्वगर जस्तै हुनुहुन्छ र मोहित पार्ने मन्त्रद्वारा मानिसहरूलाई मोहित पार्नु हुन्छ । के यो कुरा सत्य हो ?”

यो सुनी भगवान्ले भद्रिय लिच्छवीलाई “भद्रिय ! कसैले भन्दैमा वा मैले भन्दैमा यो सत्य हो भनी कुनै कुराको विश्वास गर्नुहुन्न । बरु के कुशल हो र के अकुशल हो भन्ने कुरा आफैले यथार्थ-रूपले बुझेपछि मात्र विश्वास गर्नु बेश हुनेछ” भनी भन्नुभयो ।

यस प्रकारको स्वतन्त्र विचारको उपदेश सुनेर प्रसन्न भई भद्रीय लिच्छवीले उहाँ बुद्धको शरणमा परी उपासकत्व ग्रहण गरे । जब उनले उपासकत्व ग्रहण गरे तब उनलाई भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

“भद्रीय ! के मैले तिमीलाई मेरो शरणमा पर र मेरो शिष्य बन आदि भनेको छु ?”

“भन्ते ! भन्नुभएको छैन ।”

यति कुरा सुनी भगवान्‌को उपदेशद्वारा भद्रीय लिच्छवीले खोतापत्तिफल प्राप्त गरी फर्के ।

✘

✘

✘

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

श्रमण गौतम जादूगर हुन् (भद्वियसुत्त^१)

एक समय भगवान् वैशाखी स्थित महावनको कूटागार शालामा बसिरहुनुभएको थियो । अनि भद्रीय लिच्छवी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भद्रीय लिच्छवीले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले यस्तो सुनेको छु—‘श्रमण गौतम जादूगर हुन् र मोहित पार्ने विद्या जान्दछन् । जसद्वारा अन्यतीर्थियहरूका श्रावकहरूलाई मोहित पार्छन् ।’ भन्ते ! जसले यस्तो भन्दछन्...के उनीहरू भगवान्ले भने जस्तै भन्छन् ? के उनीहरूले धर्मानुकूल भन्दछन् ? कुनै सहधर्मसँग वादानुपातमा पारी निन्दनीय त प्राप्त हुन्न ? भन्ते ! हामी भगवान्लाई झूटो आरोप लगाउन चाहन्छौं ।”

१. अ. नि-४, पृ. २०३; महावग्गो; अ. क. II. पृ. ५५८.

(क) “आऊ भद्रीय ! तिमिहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र, परम्पराको आधारमा मात्र, यस्तो कारणले यस्तो हो भन्दैमा मात्र, हाँचो धर्मग्रन्थ (पिटक) सँग मिल्दछ भन्दैमा मात्र, तर्कको आधारमा मात्र, तरीकाको आधारमा मात्र (नय हेतु), आकार परिवर्तनाको आधारमा मात्र, हाँचो विचारसँग मिल्दछ भन्दैमा मात्र, भव्यताको आधारमा मात्र तथा श्री श्रवण ठूला छन् भन्दैमा मात्र ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब तिमिहरू आफैले जान्नेछौ कि ‘यी धर्महरू अकुशल हुन्, यी धर्महरू सावदध हुन्, यी धर्महरू विज्ञद्वारा निन्दित छन् र यी धर्महरू परिपूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख आउँछ’ तब भद्रीय ! तिमिहरूले (त्यसलाई) छाडिदिनु ।

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा लोभ उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमि के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! अहित ।”

“भद्रीय ! लुब्ध पुरुषले लोभको दबाउमा परी लोभको वशमा परी प्राणी हिंसा पनि गर्छ । नदिएको पनि लिन्छ । परदार पनि गमन गर्छ । झुटो पनि बोल्छ र झुट्टाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त अहित र दुःख हुन्छ ।”

“भन्ते ! हो ।”

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा द्वेष...मोह...बैरआद्य उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमि के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! अहित ।”

“भद्रीय ! वरपुरुषले वरभावको दबाउमा परी वरभावको वशमा परी प्राणी हिंसा पनि गर्छ, ...अरूलाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त अहित र दुःख हुन्छ ।”

“भन्ते ! हो ।”

“भद्रीय ! यी धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! अकुशल हुन् ।”

“सावदय हुन् कि निरवदय हुन् ?”

“भन्ते ! सावदय हुन् ।”

“विज्ञद्वारा निन्दित छन् कि प्रशसित ?”

“भन्ते ! विज्ञद्वारा निन्दित छन् ।”

“(यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख हुन्छ वा हुँदैन ? यहाँ तिमीलाई कस्तो लाग्छ ?”

“भन्ते ! यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ— (यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा अहित र दुःख हुन्छ ।”

“भद्रीय ! जो त्यो मैले तिमीलाई ‘आऊ भद्रीय ! तिमीहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र...ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब तिमीहरू आफ्नै जान्छौ कि यी धर्महरू अकुशल हुन्...तब भद्रीय ! तिमीहरूले (त्यसलाई) छाडिदिनु’ भनी भनें त्यो यसै कारणले भनेको हुँ ।”

(ख) “आऊ भद्रीय ! तिमिहरूले अनुभुतिको आधारमा मात्र ...ग्रहण गर्नु पर्दैन । भद्रीय ! जब तिमिहरू आफैँ जान्छौ कि ‘यी धर्महरू कुशल हुन्, यी धर्महरू निरवदच हुन्, यी धर्महरू विज्ञद्वारा प्रशंसित छन् र यी धर्महरू परिपूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुख प्राप्त तब भद्रीय ! तिमिहरूले (त्यसलाई) ग्रहण गरी बस्नु ।

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा अलोभ उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमि के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! हित ।”

“भद्रीय ! अलुब्ध पुरुष लोभको दबाउमा नपरी लोभको वशमा नपरी प्राणी हिंसा पनि गर्दैन । नदिएको पनि लिइन्छ । परदार पनि गमन गर्दैन । झूटो पनि बोल्दैन । अरूलाई पनि त्यस्तो काममा संलग्न गराउँछ जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त हित र सुख हुन्छ ।”

“भन्ते ! हो ।”

“भद्रीय ! पुरुषको मनमा अद्वेष...अमोह...अवैरभाव उत्पन्न भएमा त्यसले हित हुन्छ कि अहित ? यसमा तिमि के भन्छौ त ?”

“भन्ते ! हित ।”

“भद्रीय ! अवैरभाव पुरुष वैरभावको दबाउमा नपरी वैरभावको वशमा नपरी प्राणी हिंसा पनि गर्दैन, ...जो उसको लागि धेरै दिनसम्मको निमित्त हित र सुख हुन्छ ।”

“भन्ते ! हो ।”

“भद्रीय ! यसमा तिमि के भन्छौ त ? यी धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल ?”

“भन्ते ! कुशल हुन् ।”

“सावदय हुन् कि निरवदय ?”

“भन्ते ! निरवदय हुन् ।”

“विज्ञपुरुषद्वारा निन्दित छन् कि प्रशंसित ?”

“भन्ते ! विज्ञपुरुषद्वारा प्रशंसित छन् ।”

“(यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुखको लागि हुन्छ कि हुन्दैन ? यहाँ तिमिलाई कस्तो लाग्छ ?”

“भन्ते ! यहाँ मलाई यस्तो लाग्छ—(यी धर्महरूलाई) पूर्णरूपले ग्रहण गर्दा हित र सुख हुन्छ ।”

“भद्रीय ! जो त्यो मैले तिमिलाई ‘आऊ भद्रीय ! तिमिहरूले अनुश्रुतिको आधारमा मात्र,...तथा यी श्रमण ठूला छन् भन्दैमा मात्र ग्रहण गर्नु पर्दैन । जब तिमिहरू आफैले जान्नेछौ कि यी धर्महरू कुशल हुन्...तब भद्रीय ! तिमिहरूले (त्यसलाई) ग्रहण गरी बस्नु’ भनी भनौ त्यो यसै कारणले भनेको हुँ ।”

“भद्रीय ! यो लोकमा जो सन्तसत्पुरुषहरू छन् तिनीहरू आफ्ना श्रावकहरू यस्तो ग्रहण गर्न लगाउँछन्—‘हे पुरुष ! यता आऊ, लोभ हटाउनको निमित्त बस । लोभलाई हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले लोभ सहितको कार्य गर्ने छैनौ । द्वेष हटाउनको निमित्त बस । द्वेषलाई

हटाएर बस्दा काय वचन मनले द्वेष सहितको कार्य गर्ने छैनौ । मोह हटाउनको निमित्त बस । मोह हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले मोह सहितको कार्य गर्ने छैनौ । वैरभाव हटाउनको निमित्त बस । वैरभाव हटाएर बस्दा काय, वचन र मनले वैरभाव सहितको कार्य गर्ने छैनौ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा भद्रीय लिच्छवीले भगवान्लाई यस्तो विन्ति-
गरे—“धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई
उत्तानो पारिदिदा, ढाकेकोलाई उघारिदिदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो
देखाइदिदा अथवा अँध्यारोमा दियो बालिदिदा आँखा हुनेले रूप देख्ने हो
त्यस्तैगरी भगवान्ले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पार्नुभयो ।
भन्ते ! अब म भगवान्को शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि ।
आजदेखि मलाई भगवान्ले नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी
विश्वास गर्नुहोस् !”

“भद्रीय ! के मैले तिमिलाई ‘भद्रीय ! आज, मेरो श्रावक बन
मे तिम्रो शास्ता बन्नेछु’ भनी भनेकोछु ?”

“भन्ते ! भन्नुभएको छैन ।”

“भद्रीय ! यसरी कुरा गर्ने मलाई केही श्रमण ब्राह्मणहरू
‘श्रमण गौतम जाड्गुर हुनु र मोहित पार्ने विद्वद्या जान्दछन् जसद्वारा
अन्यतीर्थियहरूका श्रावकहरूलाई मोहित पार्छन्’ भनी असत्य, तुच्छ र
मृषा कुरा गरी झूटो आरोप लगाउँछन् ।”

“भन्ते ! यो मोहित पार्ने विद्वद्या राम्रै हो । भन्ते ! यो
मोहित पार्ने विद्वद्या कल्याणकारी नै छ । भन्ते ! मेरा प्रिय ज्ञातिबन्धुहरू

यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट मेरा प्रिय ज्ञातिबन्धुहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भन्ते ! सबै क्षत्रीहरूलाई यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित पारे पनि हुन्छ । जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भन्ते ! सबै ब्राह्मणहरूलाई... सबै वैश्यहरूलाई...सबै शूद्रहरूलाई यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित पारे पनि हुन्छ । जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ ।”

“भद्रीय ! यस्तै हो, भद्रीय ! यस्तै हो । भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त सबै क्षत्रीहरू यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट सबै क्षत्रीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भद्रीय !...सबै ब्राह्मणहरू... सबै वैश्यहरू...सबै शूद्रहरू...। भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त देव सहित, मार सहित, श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजा तथा देवमनुष्यहरू यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट उनीहरूको दीर्घकालिक हित सुख हुनेछ । भद्रीय ! अकुशल हटाउनको निमित्त र कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त यी महाशालवृक्षहरू पनि यो मोहित पाने विदद्याद्वारा मोहित भए पनि हुन्छ । जसबाट यी महाशालवृक्षहरूको हित सुख हुनेछ ।”

८. भद्रीय शाक्य

प रि च य

कपिलवस्तु नगर, शाक्यहरूको जन्मघट भइरहने ठाउँ हो । त्यहाँ धेरै क्षत्री शाक्य परिवारहरू बस्छन् । तीमध्ये यी भद्रीय (भद्विय) शाक्य पनि एक उच्चकुलीन क्षत्री शाक्य परिवारका राजा हुन् । यिनकी आमाको नाम 'गोध शाक्य' हो । यी शाक्यनी काली थिइन् । काली भएकीले यिनलाई पालिसाहित्यले 'काली गोधा' नामले चिनाएको छ । यी काली गोधा शाक्य कपिलवस्तुमा सबैभन्दा जेठी थिइन् । यिनी आर्यमार्ग लाभिनी हुन् । यिनको कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ३० मा उल्लेख भएको छ ।

भद्रीय शाक्यको जन्म कपिलवस्तु नगरकी क्षत्री कुलकी काली गोधा शाक्यको कोखबाट भएको हो । नामकरणको दिनमा यिनलाई 'भद्रीय' भन्ने नाम राखेका थिए^१ । बालक कालमा एकदिन किम्बिद्ध, भद्रीय तथा अनुहद्ध क्षत्री कुमारहरूका बीच यस्तो कुरा भयो—

१. अं. अ. क. I. पृ. ११०: एककनिपातवण्णना ।

“भात कहाँ पाइन्छ ?”

यस्तो भन्दा किम्बिद्ध कुमारले “भात भकारीमा पाइन्छ” भनी भने । अनि उनलाई भद्रीय कुमारले “तिमीलाई भात पाउने ठाउँ याहा छैन । भात भनेको कसौंडीमा पाइन्छ” भनी भने । अनि अनुरुद्ध कुमारले भने “तिमीहरू दुबंजनालाई याहा छैन । भात भनेको सुवर्णमय थालमा पाइन्छ ।”

यी तीनजना राजकुमारहरूमध्ये एकदिन किम्बिद्धले भकारीबाट धान झिकिरहेको देखेका थिए । भद्रीयले कसौंडीबाट भात झिकिरहेको देखेका थिए । अनुरुद्धले चाहिँ थालमा भात पस्केको मात्र देखे । त्यसैले उनीहरूले यस्तो भनेका हुन्^१ ।

भद्रीय राजा चाहिँ शरीरद्वारा पनि सुन्दर तथा दर्शनीय थिए । त्यसैले यिनलाई भद्रीय भनिएको हो भनी अपदानटुकथा पृ. ३१३ ले उल्लेख गरेको छ । पालिसाहित्यले यिनलाई काँठी गोधाका छोरा भद्रीय शाक्य राजा पनि भनेकोछ^२ ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८४-८५: देवदत्तवत्थु, यमकवर्ग । यस सम्बन्धका विस्तृत कुरा लेखकको संक्षिप्त धम्मपद भाग-१, पृ. ८२ मा अथवा लेखककै नेवारी धम्मपदटुकथा भा-१, पृ. १८४ ‘देवदत्तया खँ’ भन्ने शीर्षकमा हेर्नु ।

२. अं. नि. अ. क. I. पृ. १०६: एककनिपातवण्णना; अप. दा. अ. क. पृ. ३१३: भद्विय कालीगोधापुत्तत्थेरस्स अपदानटुकथा ।

यिनले शाक्यहरूको राज्यमा राज्य गर्दथे भन्ने कुरा चुल्ल. व. पा. पृ. २८० छसकथ पब्बज्जकथामा "तेन खो पन समयेन भदियो सकथराजा सकथानं रज्जं करोति" भन्ने वाक्यबाट पुष्टि हुन्छ । यसरी राज्य गरिरहेको बेलामा उनको राजदरबारको भित्र बाहिर सबै ठाउँ-हरूमा पालो पहरा राखिएको थियो । तैपनि उनी जहिले पनि सशक्त तथा चित्तमा त्रास लिई बसिरहेको कुरा उवानट्टकथा'बाट प्रष्ट हुन्छ ।

भद्रीय शाक्य राजाको बारेमा जुन सूत्र मैले अगाडि अनुवाद गरी प्रस्तुत गरेको छु त्यसको अध्ययन गर्दा यो निश्चय हुन्छ कि यी भद्रीय शाक्यछे भगवानसँग गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडि पनि भेटेका रहेछन् । यो अगाडिको सूत्र चाहिँ भद्रीय शाक्यले गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडिको हो भन्ने कुरा सूत्रबाट प्रष्टसँग बुझिन्छ ।

बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि सबभन्दा पहिलो पटक कपिल-वस्तुमा आउनुहुँदा वहाँले नम्ह र राहुल कुमारलाई प्रव्रजित गराउनु भएको थियो^१ । त्यसपछि वहाँ कपिलवस्तुबाट क्रमशः मल्ल राज्यको बनुप्रिय (अनुप्पिय) भन्ने आस्रवनमा जानु भएको थियो भन्ने कुरा

१. पृ. ११३: भदियसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

२. जा. अ. क. I-II. पृ. ७५: सन्तिकेनिदान । लेखकको संक्षिप्त बुद्धजीवनी पृ. १०३ मा पनि यस कुराको उल्लेख भएको छ ।

अपदानट्टकथा पृ. २२६: अनुरुद्धत्थेर अपदानट्टकथाले उल्लेख गरेको छ ।
यस्तंगरी अरू अट्टकथाहरूले पनि उल्लेख गरेका छन्^१ ।

त्यसबखत कपिलवस्तुका सक्कोदन^२ (शक्कोदन) शाक्य कुलबाट
कुनै राजकुमार प्रव्रजित भएका थिएनन् । शक्कोदन शाक्यका महानाम
र अनुरुद्ध^३ भन्ने दुइ छोराहरू थिए ।

एकदिन महानाम र अनुरुद्ध दुइ दाजुभाइ शाक्यहरूको बीचमा
को प्रव्रजित हुने भन्ने विषयमा कुरा चल्यो । अनि दुइ दाजुभाइहरूको
बीचमा अनेक छलफल पछि आफू प्रव्रजित हुने निश्चय अनुरुद्ध शाक्यले
गरे । त्यसपछि आफ्नी आमाकहाँ गई प्रव्रजित हुनको निमित्त
उनले अनुमति मागे । यो सुनेर आमा चाहिले वचन दिइनन् तर यस्तो
सोचिन्—

१. अं. नि. अ. क. I. पृ. १०८: एककनिपातवण्णना, अनुरुद्ध; धम्म.
प. अ. क. पृ. ८३: देवदत्तवत्थु, यमकचग्गो; जा. अ. क. I-II.
पृ. ११०: सुखविहारजातकं, नं. १० तथा थेर. गा. अ. क. II.
पृ. ६७: अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्टकथा ।
२. थेर. गा. अ. क. II. पृ. ६६: अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्टकथाले चाहि
'अमितोदन' भनी उल्लेख गरेको छ ।
३. म. नि. अ. क. II पृ. ५०: चूलदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना । हेनू
लेखकको Kings of Buddha's Time पृ. २५ अथवा
बु. गू. भा-१, पृ. २१५ मा ।

“यो भद्रीय शाक्य राजा यिनका अति विश्वासी साथी हुन् ।
अवश्य पनि भद्रीय प्रव्रजित हुन सक्ने छैनन् ।”

यति सोची उनले अनुरुद्धलाई यस्तो भनिन्—

“यदि भद्रीय शाक्य प्रव्रजित हुन्छन् भने तिमी पनि उनीसँग
प्रव्रजित होऊ ।”

अनि अनुरुद्ध शाक्य भद्रीय राजाकहाँ गई उनलाई प्रव्रज्या
हुनको निमित्त भन्दा उनले “म प्रव्रजित हुन सक्दिन” भनी भनेपछि
अनुरुद्धले आफ्नी आमाले भनेको कुरा सबै सुनाई “यदि तिमी प्रव्रजित
हुनौ भने मेरो प्रव्रज्यामा पनि बाधा हुनेछ” भनी भने । यो सुनेर
भद्रीयले “त्यसोभए म सात वर्षपछि प्रव्रजित हुनेछु त्यतिञ्जेल पर्ख”
भनी भने ।

“सात वर्ष भनेको त सारै लामो समय हो” भनी अनुरुद्धले
भनेपछि “त्यसोभए छ वर्ष पर्ख..., पाँच वर्ष पर्ख..., चार वर्ष पर्ख...,
तीन वर्ष पर्ख..., दुइ वर्ष पर्ख..., एक वर्ष पर्ख” भनी भन्दा
अनुरुद्धले “एक वर्ष भनेको पनि लामो हो” भनी जोड गरेपछि
भद्रीयले “हुन्छ त त्यसोभए छ महीनापछि हुनेछु” भन्दा पनि
अनुरुद्धले “छ महीना भनेको पनि लामै हो” भनी फेरि जोड गरेपछि
“हुन्छ त त्यसोभए एकहप्ता पर्ख । त्यतिञ्जेलसम्ममा म आफ्ना भाइहरू-

-
१. चुल्ल. व. पा. पृ. २७६: छसक्यपब्बज्जाकथा, संघभेदकखन्धक;
धम्म. प. अ. क. पृ. ८३-८४: देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो ।

लाई राज्यको जिम्मा लगाउनेछु” भनेपछि अनुरुद्धले “एकहप्ता भनेको त त्यतिसारो लामो समय होइन” भनी स्वीकारे ।

त्यसपछि भद्रीय शाक्य राजा, अनुरुद्ध, अमृतोदन (अमितोदन) शाक्यका छोरा^१ आनन्द, भगु शाक्य कुमार, किमिल^२, सुप्पबुद्ध (सुप्रबुद्ध) का छोरा देवदत्त^३ शाक्य तथा यिनीहरूका नाऊ सपाछी समेत सातजना मल्ल राज्यको अनुपिय (अनुप्रिय) भ्रात्रवनमा गई प्रव्रजित भए^४ ।

यसरी भद्रीय शाक्य राजा प्रव्रजित भएका थिए ।

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २७९-८१: छसक्य पब्बज्जाकथा, संघभेद-
कखन्धकं; धम्म. प. अ. क. पृ. ८४-८५: देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो ।
यी अनुरुद्धादि छ शाक्यहरूको प्रव्रज्या सम्बन्धी कुराहरू प्रत्येक
अर्थकथाहरूमा अलि अलि फरक देखिए तापनि सारांशमा केही
फरक छैन ।
२. म. नि. अ. क. II. पृ. ५०: चूलदुक्खकखन्धसुत्तवण्णना ।
३. यिनलाई ‘किम्बल वा किमिल’ पनि भन्दछन् ।
४. अं. अ. क. I. पृ. २०४: भद्कच्चान, एककनिपातवण्णना; धम्म.
प. अ. क. पृ. ४५४: सुप्पबुद्धसक्कवत्थु, पापवग्गो ।
५. चुल्ल. व. पा. पृ. २८१: छसक्यपब्बज्जाकथा, सङ्खभेदकखन्धकं;
धम्म. प. अ. क. पृ. ८५-८६: देवदत्तवत्थु, यमकवग्गो; धम्म. प.
अ. क. पृ. ४८-८५

भद्रीय शाक्य राजा प्रव्रजित भएको कुरा सुनी उनका सोण भन्ने सेनापति पनि प्रव्रजित भएको कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३१७: सोणसेट्टिपुत्त थेरगाथा अट्टकथाले उल्लेख गरेको छ । यी सोणसेट्टिपुत्त-लाई डा० मल्लसेकरले D. P. P. II. पृ. ३५८ मा 'सोणपोतरिय-पुत्त' भनी उल्लेख गरेका छन् ।

भद्रीय शाक्यको भिक्षु जीवन

यसरी भिक्षु भइसकेपछि भद्रीय स्थबिर सोही वर्षावास भित्र अरहन्त हुनुभयो । अनुरुद्ध स्थबिरले दिव्यचक्षु ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो । देवदत्त स्थबिरले अष्टसमापत्ति ध्यान लाभ गर्नुभयो । आनन्द स्थबिरले त्र्योतापत्तिफल पाउनुभयो । भगुर किम्बिल स्थबिरहरूले पछि अरहत्व लाभ गर्नुभयो^१ । उपासी स्थबिर चाहिँ भगवानसँग बसेर विपश्यना बढाई अरहन्त हुनुभयो^१ ।

अरहत् हुनु भएपछि जहाँ गए पनि जहाँ बसे पनि भद्रीय स्थबिरले "अहो सुख ! अहो सुख !!" भनी भन्थे । यसबाट भिक्षु-हरूको मनमा शंका उठ्यो कि भद्रीय स्थबिरले आफ्नो अघिको राज्य

-
१. अ. अ. क. I. पृ. १०८: एककतिपातवण्णनां, अनुरुद्ध; चुल्ल. व. पा. पृ. २८२: छसक्यपब्बज्जाकथा, सङ्घभेदक्खन्धकं; जा. अ. क. I-II. पृ. ११०. सुखविहारी जातकं, नं. १०.
 २. थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३६१: उपालिथेरगाथा अट्टकथा ।
 ३. उदा. पा. पृ. ८३: भदियसुत्तं, मुचलिन्दवग्गो; अ. क. पृ. १११.

सुख सम्झेर यस्तो भनेका हुन् । पछि उनीहरूले यो कुरा भगवान्लाई विन्तिगरे । यो सुनेर भगवान्ले भद्रीय स्थविरलाई बोलाउन पठाउनु भयो । अनि भगवान्ले उनीसँग “भद्रीय ! के तिमिले अहो सुख ! अहो सुख !! भनी भनिरहेको साँच्चै हो ?” भनी सोध्नुभयो ।

“साँच्चै हो भन्ते” भनी भद्रीय स्थविरले भनेपछि भगवान्ले “भद्रीय ! के कारणले यस्तो भनेका ह्वौ त ?” भनी सोध्दा स्थविरले “भन्ते ! अघि म राजदरबारमा बसी राज्य गरिरहेको बेलामा मेरो दरबारको भित्र बाहिर जताततं पालोपहरा हुँदा पनि मेरो मनमा हरसमय त्राश र आशंका हुन्थ्यो । अब आजकल जंगलमा बसे पनि शून्यागारमा बसे पनि जहाँ बसे पनि मेरो मनमा भय र त्राश भनेको कति पनि छैन । म निःशंकी भई शान्तपूर्वक बस्छु । यसैले मैले अहो सुख ! अहो सुख !! भनी भनेको हुँ” भनी उत्तर दिए ।

त्यसैले थेर. गा. पा. पृ. ३५४: कालिगोधपुत्त भद्वियत्थेर गाथाले यस्तो उल्लेख गरेको हो—

“सोज्ज भद्दो अनुत्तासी, पहीनभय भेरवो ।

ज्ञायति वनमोगय्ह, पुत्तो गंधाय भद्वियो ॥”

वहाँको भिक्षु जीवन बडो हल्का तथा अल्पेच्छी थियो । वहाँले सबै धुताङ्गशीलहरू पालन गर्नु भएको कुरा थेरगाथापालि पृ. ३५४: कालिगोधायपुत्तो भद्वियत्थेर गाथाले प्रष्ट पारेको छ ।

१. उदा. पा. पृ. ८४-८५: भद्वियमुत्तं, मुचलिनद्वगो ।

भगवान् श्रावस्तीको जैतवनाराममा बसिरहुनु भएको बेलामा
एकदिन वहाँले कालीगोधाको पुत्र भद्रीय स्थविरलाई उच्च कुलीन-
मध्येमा श्रेष्ठ हुन् भनी घोषणा गर्नुभएको थियो' ।

×

✘

×

विभिन्न भद्रीय (भद्विय) नामहरू

- (१) भद्रीय—यो भद्रीय (भद्विय) चाहिं जा. पा. I. पृ. २५३: चन्दकुमार जातकं, नं. ५४४ मा उल्लिखित एक राजाको पुष्पवती नगरका चारजना साहुमहाजनहरूमध्ये एकजना हुन् । अट्टकथाले चाहिं यस जातकलाई 'खण्डहाल' भनी उल्लेख गरेको छ । जा. अ. क. VII. पृ. ११६, नं. ५४२ मा देवदत्तले बुद्धलाई हत्या गर्ने प्रयत्न गरेको कारणमा यो जातक बताइएको हो ।
- (२) भद्रीय (स्थविर)—यो स्थविर उनी हुन् जो पञ्चभद्र वर्गीयहरू मध्येका एक हुन् । महा. व. पा. पृ. १५: धम्मचक्क-पवत्तनं, महाखन्धकं ।
- (३) भद्रीय (स्थविर)—यो स्थविरको नाम सं. नि. I. पृ. ३३ र ५८: घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं र देवपुत्तसंयुत्तं मा रथेरी. गा. अ. क. पृ. १७४: चापाथेरीगाथट्टकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् ।
- यो स्थविर पनि अरू छजना भिक्षुहरू जस्तै अबिहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुनासाथ परिनिर्वाण भएका थिए । सं. नि. अ. क. I. पृ. ७२: घटिकारसुत्तवण्णना, आदित्तवग्गो ।
- (४) भद्रीय (भिक्षु)—यो ती भिक्षु हुन् जो भद्रीय नगरको जातीय वनमा भगवान् बसिरहुनुभएको बेलामा खुट्टाले लगाउने

अनेक प्रकारका चप्पलहरू सजाइरहन्थे । धम्म. प. अ. क. पृ. ६६८: भद्रियभिक्षुवत्यु, पकिण्णकवग्गो ।

(५) भद्रीय (कालिगोधापुत्ता)—यो भद्रीय चाहि कपिलवस्तुको काङ्किगोधाका छोरा हुन् । जसको कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

(६) भद्रीय (लिच्छवी)—यो भद्रीय ङिच्छवी ती हुन् जो एकदिन वंशालीको कूटागारशालामा बसिरहनुभएका भगवान्कहाँ गई 'भगवान् जाङ्गर हुन्' भनी भन्छन् भनी भनेका थिए । यिनको कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।

(७) भद्रीय (नगर)—यो एक नगरको नाम हो । यस नगरमा भगवान् बुद्ध समय समयमा जानुभएको कुरा त्रिपिटकमा उल्लेख भएको पाइन्छ । महा. व. पा. पृ. २०६: कट्टपावुकादि पटिक्खेप, चम्मक्खन्धकं । अं. नि-४, पृ. ३०३: उग्गहसुत्तं, सुमनवग्गो; अ. क. II. पृ. ५६७; धम्म. प. अ. क. पृ. २३५: विसाखावत्यु, पुप्फवग्गो । धम्म. प. अ. क. पृ. ६५८: मेण्डकसेद्विवत्यु, मलवग्गो । धम्म. प. अ. क. पृ. ६६८: भद्रियभिक्षुवत्यु, पकिण्णकवग्गो । जा. अ. क. I-II. पृ. ५६६: महापनादजातकं, नं. २६४.

(८) भद्रिय (सुत्तं)—यो सूत्र अं. नि-४, पृ. २०३: महावग्गोमा उल्लेख भएको छ । अ. क. II. पृ. ५५८: यसमा भद्रीय

लिच्छवी भगवान्कहाँ गएको कुरा उल्लेख भएको छ तथा सुनेको भरमा विश्वास नगर्नु भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ ।

(६) भद्विय (सुत्त) — यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. ३४५: सोतापत्ति-संयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्र भद्वीय शाक्यलाई बताउनु भएको हो । यसको अनुवाद अगाडि गरिएको छ । त्रिपिटक सूची पृ. ६३ मा चाँहि यसलाई 'भद्विय सक्कसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

(१०) भद्विय (सुत्त) — यो सूत्र उदा. पा. पृ. ८३: मुचलिनन्दवग्गोमा उल्लेख भएको छ । अ. क. पृ. १११: यस सूत्रमा भद्वीय स्थविरले 'अहो सुख ! अहो सुख !!' भनेको कुरा छ ।

(११) भद्विय (वग्गो) — यो चाँहि अपदानपालिको पचपन्नौं वगं हो ।

(१२) (लकुण्टक) भद्विय — यी लकुण्टक भद्विय थेरको कुरा उदा. पा. पृ. १५४ र १५५: पठम र दुतिय लकुण्टक भद्वियसुत्त, चूलवग्गोमा उल्लेख भएको छ; उदा. अ. क. पृ. २५३, २५५.

(१३) (लकुण्टक) भद्वियसुत्त — यो सूत्र सं. नि. II. पृ. २३२: खन्धसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा लकुण्टक भद्वियले नगरेको समाधि कुनै छैन भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ ।

(१४) (कालिगोधापुत्त) भद्वियथेरगाथा — यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २५३: वीसतिनिपातमा उल्लेख भएको छ; अ. क. II. पृ. ५४.

- (१५) (कालिगोधापुत्र) भद्वियत्थेर अपदानं—यो अपदान अप. दा.
पा. I. पृ. ११४: उपालिवग्गोमा उल्लेख भएको छ; अ. क.
पृ. ३१३.
- (१६) (कालिगोधापुत्र) भद्वियसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-१, पृ. २३:
एतदग्गवग्गोमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा कालिगोधापुत्र
भद्वीय स्थबिरलाई अग्रस्थान दिएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

×

■

■

Dhamma.Digital

मूला सूत्र—

चार अङ्गले युक्त स्रोतापन्न हुन्छ (भद्वियसुत्त^१)

एक समय भगवान् शाक्य जनपद स्थित कपिलवस्तुको न्यप्रोधाराममा बस्नुभएको थियो । अनि भद्वीय (भद्विय) शाक्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भद्वीय शाक्यलाई भगवान्ले भन्नुभयो—

“भद्वीय ! चार धर्मले युक्त हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ जो अविनिपाती तथा निश्चिन्त बोधिपरायण हुन्छ ।

“कुन चार भने ? भद्वीय ! यहाँ आर्यश्रावक (१) बुद्ध प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ—‘वहाँ भगवान् अरहत् हुनुहुन्छ,...’^२ ।

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५: सोतापत्तिसंयुत^१ ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४१ नन्दीय शाक्यको ‘बुद्धगुण’ भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

(२) धर्म प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ,...’ । (३) सङ्घ प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ—‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ,...’ । (४) आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ । अर्थात् उसको शील अखण्ड, अछिद्र...’ समाधि-संवर्तनिक हुन्छ । भद्रीय ! यी नै चार धर्महरूले युक्त हुने आर्यश्रावक-स्रोतापन्न हुन्छ जो अविनिपत्ती तथा निश्चिन्त बोधिपरायण हुन्छ ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४१ नन्दीय शाक्यको ‘धर्मगुण’ भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४२ नन्दीय शाक्यको ‘सङ्घगुण’ भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४३ नन्दीय शाक्यको ‘आर्यशील’ भन्ने ठाउँमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

६. रोज मल्ल

प र ि च य

यी रोज मल्ल कुशीनगरवासी हुन् । यिनी ख्यातिप्राप्त तथा निष्कं धनधान्य शाली हुन् । यिनी बुद्धधर्म माथि त्यतिसारो प्रसन्न थिएनन् । किन्तु यिनी चाहिँ आनन्द स्थविरका गृहस्थीकालका साथी थिए^१ ।

एकदिन भगवान् आपणबाट कुशीनगरतिर जानुभयो । जब कुशीनगरका मल्लहरूले भगवान् कुशीनगरमा आउने हुनुहुन्छ भन्ने खबर सुने तब उनीहरूले भगवान्को बाटो हेर्न जाने निश्चय गरे । यो पनि उनीहरूले घोषणा गरे कि जुन मल्ल कुमार भगवान्को बाटो हेर्न जाने छैन उसलाई पाँचशय (५००) जरिवाना लाग्नेछ । अनि जरिवानाको डरले रोज मल्ल पनि भगवान्को बाटो हेर्न गए । पछि उनी आनन्द स्थविरलाई भेट्न गए । जब स्थविरले उनलाई “तिमी आएको राम्रै हो” भनी भने तब उनले “नम भगवान् प्रति श्रद्धाले आएको हुँ” ।

१. जा. अ. क. I-II. पृ. ५३४: वच्छनखजातक, नं. २३५.

२. सम. पा. III. पृ. ११६८: रोजमल्लादिवत्थुकथा, भेसज्जकखन्धकं ।

म त जरिवानाको भयले गएको हुँ । किनभने कुशीनगरका मल्लहरूले भगवान्को बाटो हेर्न नजाने मल्लहरूलाई पाँचशय (५००) जरिवाना लाग्नेछ भन्ने घोषणा गरेका थिए” भनी भने । जुन कुरा अगाडिको मूलपालिमा पनि उल्लेख भएको छ ।

यो सुनेर आनन्द स्थविरलाई सारं दुःख लाग्यो र भगवान्-कहाँ गई रोज मल्ल जस्ता नामी तथा ख्याति प्राप्त पुरुषलाई बुद्ध धर्ममा प्रसन्न गराउंदा ठूलो हित हुने थियो भनी स्थविरले विन्तिगरे ।

अनि भगवान्ले रोज मल्लमाथि मैत्री चित्त फैलाउनु भयो । जसको प्रभावले गर्दा रोज मल्ल भगवान् बस्ने ठाउँ खोज्दै भगवान्कहाँ गए ।

जब रोज मल्ल भगवान्कहाँ आए तब भगवान्ले उनलाई मैत्री-पूर्वक धर्मोपदेश सुनाउनुभयो । जसको प्रभावद्वारा धर्मावबोध गरी उनी शंक्ष पुरुष भए ।

त्यसपछि उनले भगवान्सँग “भन्ते ! भिक्षुहरूले मेरै मात्र भिक्षा-भोजन गरून्” भनी प्रार्थना गरे । किन्तु भगवान्ले यस कुरालाई स्वीकार्नु भएन । किनभने भिक्षुहरू सबैका निमित्त हुन् । सबै शंक्षहरू यस्तै भन्न सक्छन् ।

त्यसबखत कुशीनगरमा पालो पालो गरी भगवान्लाई भोजन गराउने प्रबन्ध मिलाइएको थियो । रोज मल्लले भोजन गराउने पालो पाउन सकेनन् । अनि उनी भोजनालयमा गई हेर्दा त्यहाँ सागसबजी र

रोटीहरू देखेनन् । अनि उनी आनन्द स्थविरकहाँ गई “यदि मैले भोजनालयमा नभएका पदार्थहरू तयार गराएँ भने के भगवान्‌ले स्वीकार गर्नु हुने छ ?” भनी सोधेपछि स्थविरले भगवान्‌को वचन लिई “हुन्छ” भनी भन्नुभयो । अनि रोज मल्ले त्यस्तै गरी भगवान् सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रदान गरे ।

आनन्द स्थविरको गृहस्थीदेखिको साथी भएकाले एकदिन रोज मल्ले स्थविर एकजनालाई निम्तो गरी घरमा लगे । अनि उनले आफ्नो श्रीसम्पत्तिबाट आधा भाग दिने प्रलोभन देखाई स्थविरलाई गृहस्थी हुने कुरा भनेका थिए^१ । जब आनन्दले यो कुरा भगवान्‌लाई सुनाए तब भगवान्‌ले “आनन्द ! अहिले मात्र यिनले प्रलोभन देखाएका होइनन् अघि पनि देखाएकै थिए” भनी वच्छनख जातकका कुरा सुनाउनुभयो^२ ।

एकदिन यिनले आनन्द स्थविरलाई आफूसँग भएको एक असल तकिया राख्न दिएका थिए । जसको खाँचो स्थविरलाई पनि भएको थियो^३ ।

×

×

×

१. जा. अ. क. I-II. पृ. ५३४: वच्छनखजातक, नं. २३५.

२. जा. अ. क. I-II. पृ. ५३४.

३. महा. अ. पा. पृ. ३१२: निसीदनादिअनुजानता, चीवरक्खन्धकं ।

केही रोज नामहरू

- (१) रोज—यी रोज बी. नि. पा. II. पृ. १६४ महासमय सूत्रमा उल्लिखित एक देवताको नाम हो ।
- (२) रोज—यिनी चार्हि सुमं. वि. I. पृ. २८४: अम्बट्टसूत्रमा उल्लिखित महासम्मत राजाका छोराको नाम हो । यो चार्हि लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ११७ मा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (३) रोज—यिनी चार्हि कुशीनगरवासी तथा आनन्द स्थविरका गृही साथी हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

मूळ पाठि—

१-मैत्रीको प्रभाव

(रोजमल्लवत्थु^१)

अनि भगवान् आपणमा इच्छानुसार बसी साँढे बाह्मशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ जहाँ कुशीनगर हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो । “साँढे बाह्मशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् कुशीनगरमा आउँदछन्” भन्ने कुरा कुशीनगरका मल्लहरूले सुने । अनि उनीहरूले “जो भगवान्को बाटो हेर्न जाने छैन उसलाई पाँचशय जरिवाना हुनेछ” भन्ने कुरा निर्णय गरे ।

त्यसबखत रोज मल्ल आयुष्मान् आनन्दको साथो थिए । अनि भगवान् चारिका गर्दै क्रमशः कुशीनगरमा पुग्नुभयो । अनि कुशीनगरका मल्लहरू भगवान्को बाटो हेर्न गए । अनि भगवान्को बाटो हेरी जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ रोज मल्ल गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका रोज मल्ललाई आयुष्मान् आनन्दले यस्तो भन्नुभयो

१. महा. व. पा. पृ. २६०: भेसज्जवखन्धकं, अ. क. III. पृ. ११६८.

— “आबुसो रोज ! तिमीले यो राम्रं गन्यौ जो तिमी भगवान्को बाटो हेर्न गयो ।” भन्ते आनन्द ! म बुद्ध, धर्म तथा सङ्घ प्रति प्रसन्न भएर गएको होइन । किन्तु नातेदारहरूले “जो भगवान्को बाटो हेर्न जाँदैन उसलाई पाँचशय दण्ड हुनेछ” भनी निर्णय गरेका थिए । भन्ते आनन्द ! सो म दण्डको भयले यसरी भगवान्को बाटो हेर्न गएको हुँ । अनि आयुष्मान् आनन्द “कसरी रोज मल्ल यस्तो भन्दछन्” भनी असन्तुष्ट हुनुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्द जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् आनन्दछे भगवान्लाई यस्तो विन्तिगर्नुभयो—“भन्ते ! यो रोज मल्ल नामी तथा ख्याति प्राप्त हुन् । यस्ता ख्याति प्राप्त मानिसहरूलाई यो धर्मविनयमा प्रसन्न पार्नु ठूलो हित हुने थियो । भन्ते ! भगवान्ले जसो गर्दा रोज मल्ल यो धर्मविनयमा प्रसन्न हुने हुन् त्यसो गर्नुभए बेश हुने थियो ।” “आनन्द ! तथागतलाई यो कुनै मुश्किल पर्ने कुरो होइन ।”

अनि रोज मल्लमाथि मैत्री चित्त फैलाउनु भई आसनबाट उठी भगवान् विहारभित्र जानुभयो । अनि रोज मल्ल भगवान्को मैत्री चित्त-द्वारा स्पष्टित भई जसरी तरुण बाछा (आमाको पछाडि लाग्छन्) त्यस्तैगरी विहारबाट विहार, परिवेणबाट परिवेणमा गई उनले भिक्षुहरूसँग सोध्नथाले —“अहिले वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ बस्नुभएको छ ? हामी वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्न चाहन्छौं ।”

“रोज ! यो त्यो विहार हो जसको दैलो बन्दछ । अतः निःशब्द

झई त्यहाँ गई हडबड नगरी, बरेण्डाभित्र गई खोक र खापा ढकढक्याऊ । भगवान्‌ले दैलो खोलनु हुनेछ ।” अनि रोज मल्ल जहाँ त्यो बन्द गरेको विहार हो त्यहाँ निःशब्दतापूर्वक गई हडबड नगरी बरेण्डाभित्र गई खोकी खापा ढकढक्याए । भगवान्‌ले दैलो उघाडनु भयो । अनि विहारभित्र पसी भगवान्‌लाई अभिवादन गरी रोज मल्ल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका रोज मल्ललाई भगवान्‌ले आनुपूर्वी-कथा सुनाउनु भयो । जस्तै—वानकथा, शीलकथा, स्वर्गकथा, कामविषयको दुष्परिणामकथा, तुच्छता, संकल्पितता तथा नैष्कर्म्यको आनृशंस (=गुण) प्रकाश पार्नुभयो । जब भगवान्‌ले रोज मल्लको चित्त उपयुक्त, मृदु, नीवरण रहित, हर्षित तथा प्रसन्न भयो भनी जानुभयो तब वहाँले स्वयं प्राप्त गर्नु भएको जुन धर्म हो त्यो धर्म प्रकाश पार्नुभयो—‘यो दुःख हो, यो समुदय हो, यो निरोध हो तथा यो मार्ग हो ।’ जस्तै मैलो नपरेको शुद्ध वस्त्रमा राम्ररी रङ्गले समात्छ त्यस्तै गरी रोज मल्ललाई त्यस आसनमा विरज, वीतमल र धर्मचक्षु उत्पन्न भयो—‘जे जति समुदय धर्महरू हुन् ती सबै निरोध धर्म हुन् ।’ अनि रोज मल्ल दृष्टधर्मी, प्राप्तधर्मी, विदितधर्मी भई धर्मको गहिराइलाई बुझी, शंकारहित, निश्चिन्त, वैशारद्वय तथा शास्ताको धर्मलाई अवबोध गर्नको निमित्त कसैको आश्रय नचाहिने भएपछि उनले भगवान्‌सँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! आर्यहरूले मेरो मात्र चीवर, पिण्डपात्र, शयनासन, बलानप्रत्यय र भैषज्य परिष्कारहरू ग्रहण गर्नुहोस् अरुको होइन ।”

“रोज ! जसले शैक्षज्ञानद्वारा, शैक्षदर्शनद्वारा धर्म देखेछ—जस्तै

तिमी र अरुहरूलाई पनि यस्तो लाग्छ—‘अहो आर्यहरूले हाम्रो मात्र चीवर, पिण्डपात्र, शयनासन, ग्लानप्रत्यय र भैषज्य परिष्कारहरू ग्रहण गर्नु अर्काको होइन ।’ रोज ! त्यसोभए तिम्रो पनि ग्रहण गर्नेछु र अर्काको पनि ।’

त्यसबखत कुशीनगरमा प्रणीत आहारहरू प्रदान गर्ने पालो लगाइएको थियो । अनि रोज मल्लले पालो पाउन नसकी उनको मनमा यस्तो लाग्यो—“भोजनालयमा हेरेर त्यहाँ जे छैनन् ती तयार पार्नुपन्थो ।” अनि रोज मल्लले भोजनालयमा हेर्दा सागपात र पीठाका रोटीहरू देखेनन् । अनि रोज मल्ल जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो निवेदन गरे—“भन्ते ! यहाँ मैले पालो नपाउँदा मेरो मनमा यस्तो लाग्यो—‘भोजनालयमा हेरेर त्यहाँ जे छैनन् ती तयार गर्नुपन्थो ।’ अनि भन्ते आनन्द ! भोजनालयमा हेर्दा मैले दुइ पदार्थहरू देखिन । सागपात र पीठाका रोटीहरू । भन्ते आनन्द ! यदि मैले सागपात र पीठाका रोटीहरू बनाएँ भने भगवान्‌ले ग्रहण गर्नु हुनेछ के ?” रोज ! त्यसोभए म भगवान्‌सँग सोध्नेछु । अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌लाई यो कुरा विन्तिगर्नु भयो । आनन्द ! त्यसोभए तयार गर्नु । रोज ! त्यसोभए तयार गर । अनि रोज मल्लले त्यस रात बितेपछि पर्याप्त मात्रामा सागपात र पीठाका रोटीहरू तयार पार्न लगाई भगवान्‌लाई “भन्ते ! यो मैले तयार गरेका सागपात र पीठाका रोटीहरू ग्रहण गर्नुहोस्” भनी अर्पित गरे । रोज ! त्यसोभए भिक्षुहरूलाई प्रदान गर । अनि रोज मल्लले भिक्षुहरूलाई प्रदान गरे । भिक्षुहरूले सन्देह गरी ग्रहण गरेनन् ।

[१८४]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

भिक्षुहो ! ग्रहण गर, खाऊ । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रशस्त मात्रामा सागपात र पीठाका रोटीहरू आफनै हातले प्रदान गरे । अनि भगवान्‌ले हात धोएर पात्र एक छेउमा राखेपछि रोज मल्ल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका रोज मल्ललाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान्‌ आसनबाट उठी जानुभयो । अनि यसै सन्दर्भमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभई भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—“भिक्षुहो ! सबै प्रकारका सागपातहरू र पीठाका रोटीहरू खाने अनुमति दिन्छु ।”

×

×

×

मूल पाठि—

२-विश्वासपूर्वक लिने (निसीदनादि अनुजानना^१)

त्यसकखत रोज मल्ल आयुष्मान् आनन्दको साथी थिए । रोजको रेसमको तकिया आयुष्मान् आनन्दलाई दिइएको थियो । आयुष्मान् आनन्दलाई पनि रेसमको तकिया चाहिएको थियो । भगवान्लाई यो कुरा सुनाए^१ । भिक्षुहो ! पाँच अङ्गले युक्त विश्वासीको लिने अनुमति दिन्छु—देखेको हुन्छ, भेटेको हुन्छ, बोलेको हुन्छ, जीवित रहन्छ र लिएको खण्डमा खुशी पनि हुनेछ भन्ने पनि जान्दछ । भिक्षुहो ! यी पाँच अङ्गले युक्त हुनेसँग विश्वासपूर्वक लिने अनुमति दिन्छु ।

-
१. महा. व. पा. पृ. ३१२: चीवरकखन्धकं; अ. क. III. पृ. ११६७.
 २. भनाइको मतलब के भने — रोजले राखन दिएको तकिया आफूलाई पनि चाहिएको हुनाले सो राखन दिएको तकिया लिन हुन्छ कि हुन्न भनी सोध्दा भगवान्ले पाँच अङ्गले युक्त साथी हो भने विश्वासपूर्वक लिन हुन्छ भनी भन्नुभएको थियो ।

१०. लिच्छवीहरू

प रि च य

लिच्छवीहरू भन्नाले सामुहिक नाम हो भन्ने कुरा बुझाउँछ । सबंजसो लिच्छवीहरू बज्जी (वृजी) राज्यको वैशाळीमा बस्दछन् । वंशालीको महावनको कूटागारशाळा भन्ने विहार थियो । भगवान् वैशाळीमा जाँदाखेरि यसं कूटागार शाळामा बस्नुहुन्छ ।

वंशाली नजिक सारन्दद चैत्य भन्ने एक प्रसिद्ध ठाउँ थियो । यसं ठाउँमा बसी लिच्छवीहरू समय समयमा भेला भई कुराकानी गर्थे । एकदिन सारन्दद चैत्य स्थानमा बसी यी लिच्छवीहरू कुरा गरिरहेका थिए । त्यसबखत यिनीहरूका बीच पञ्चरत्न सम्बन्धी कुरा चल्यो । अनि यिनीहरूले एक पुरुषलाई राखी भगवान्को बाटोमा हेर्न लगाए । भगवान् आएपछि सो पुरुषले लिच्छवीहरूलाई भने । अनि उनीहरूले भगवान्लाई सारन्दद चैत्य स्थानमा आमन्त्रण गरे । भगवान् वहाँ गई विछन्दाइराखेको आसनमा बस्नुभयो र लिच्छवीहरूसंग के कुरा गर्दै बसेका थियौ भनी सोध्नुभयो । उनीहरूले आफूहरूले गरिरहेको कुरा सुनाए । अनि यसं सन्दर्भमा भगवान्ले उनीहरूलाई

पाँच बुर्लभको कुरा सुनाउनुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित पहिलो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्को एक समय भगवान् सारन्दद चैत्य स्थानमा बसिरहनु- भएको बेलामा लिच्छवीहरू त्यहाँ गए । अनि भगवान्ले उनीहरूलाई सप्त अपरिहानीय धर्मको विषयमा उपदेश गर्नुभयो र वृजोहरूको अभिवृद्धिको कुरा सुनाउनु भयो । यो सूत्रको कुरा पनि अगाडिको दोश्रो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्को एक समय भगवान् वंशालीको ढोटिग्राममा बसिरहनु भएको थियो । जब लिच्छवीहरूले यो खबर सुने तब उनीहरू केही नीला, केही पहेंला, केही राता तथा केही सेता आदि रंगीविरंगी कपडा लगाई भगवान्कहाँ गए । यो देखेर भगवान्ले त्रयस्त्रिंश देवताहरू नदेखेका भिक्षुहरूले यी लिच्छवीहरू हेरून् भनी लिच्छवीहरूको प्रशंसा गर्नुभयो^१ ।

यसै बखत वंशालीकी अम्बपाली गणिकाले भोलिको निमित्त भगवान्लाई निम्त्याएकी थिइन्^२ । अम्बपालीको निम्तो आफूले लिने विचार गरी लिच्छवीहरूले अम्बपालीलाई अनेक धन दिई लोभ्याउने कुरा गरेता पनि अम्बपालीले आफूले दिएको निम्तो (को पालो) उनीहरू-

१. दी. नि. पा. II. पृ. ७७: महापरिनिब्बानसुत्तं; महा. व. पा.

पृ. २४६: लिच्छवीवत्थु, भेसज्जकखन्धकं ।

२. यी अम्बपालीका कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. १ मा उल्लेख भएको छ ।

लाई दिइन् । यसबाट लिच्छवीहरूले भ्रातृहरू पराजित भएको सम्झोका थिए । यो कुरा पनि अगाडिको तेश्रो सूत्रमै उल्लेख भएको छ ।

एक अर्को समयमा भगवान्‌ले लिच्छवीहरूको कुरा सुनाई भिक्षु-हरूलाई सम्बोधन गर्नु हुँदाँ जब लिच्छवीहरू सुकुमार र सौखिन हुने छन् तब उनीहरूको हानी हुनेछ भन्ने कुरा बताउनु भएको थियो^१ ।

एकदिन आनन्द महास्थविरले यी लिच्छवी कुमारहरू सन्थागारमा शिल्प अभ्यास गरिरहेको देख्नुभयो । अनि वहाँले यी लिच्छवीहरू कति दक्ष र सुशिक्षित छन् जो कि तालपत्रको स्यानो प्वालबाट पनि बाँण छिराउन सक्छन् भनी भन्नुभयो^२ ।

यतिञ्जेलसम्म यी लिच्छवीहरू बडो मेहनती तथा उदद्यमी थिए । यिनीहरू पठन-पाठन कार्यमा खूब मेहनती थिए । त्यसैले यिनीहरूले घोडाको पुच्छरको रौलाई समेत बाणले हास्र सक्छन् भनी अट्टकथाले उल्लेख गरेको छ^३ । यी लिच्छवीहरूका बानी बेहोरा तथा एक मेलताको बारेमा सबै कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३५७ देखि ३८४ सम्म महालिच्छवीको परिचयमा उल्लेख भइसकेका छन् । जान्न चाहनेले उहाँ हेर्नु^४ ।

एकदिन लिच्छवीहरू रंगीबिरंगी पोसाक पहिरी कूटागार शालामा भगवान्‌सँग सत्संगत गरिरहेका थिए । त्यसबखत पिङ्गियाणी

१. सं. नि. II. पृ. २२२: कलिङ्गरसुत्तं, ओपम्मसंयुत्तं ।

२. सं. नि. II. पृ. १६८: कलिङ्गरसुत्तवण्णना, ओपम्मसंयुत्तं ।

३. सं. नि. IV. पृ. ३८७: वालसुत्तं, सच्चसंयुत्तं ।

ब्राह्मणले भगवान्को अगाडि यिनीहरूको खुब प्रशंसा गरे । यो सुनेर प्रसन्न भएका लिच्छवीहरूले उनलाई पाँचशयथान पछघौराहरू दिएका थिए । यो कुरा लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. ११० मा उल्लेख भएको छ ।

एक चाडको दिन भगवान् वैशालीमा भिक्षाटनार्थ जानुहुँदा लिच्छवीहरू एकसे एक अपूर्व रंगीबिरंगी लुगा लगाई नगर बाहिर गइरहेको देखेर भगवान्ले भिक्षुहरूलाई त्रयस्त्रिंश देवताहरू नदेखेका भिक्षुहरूले यी लिच्छवीहरूलाई हेर भनी नगरभित्र जानुभयो ।

उनीहरू उदयानमा गई रसरंग गरिरहेको बेलामा साथमा लगेकी एक गणिकाको कारणमा परस्पर झगडा पर्दा रगतको नदी बहे जस्तै भयो । अनि घाइते भएका लिच्छवीहरूलाई खाटमा राख्दा बोक्दा नगरमा आइरहेका लिच्छवीहरूलाई भिक्षुहरूले देखे । देखेर भिक्षुहरूले भगवान्लाई “भन्ते ! बिहान पख रंगीबिरंगी अपूर्व लुगा लगाई गएका लिच्छवीहरू अहिले चाहिँ एक गणिकाको कारणमा झगडा गरी रगताम्मे भएकालाई खाटमा राखी बोकेर ल्याए” भनी विन्तिगरे । अनि भगवान्ले “कुनै शोक वा भय हुन्छ भने सो रागरतिकै कारणले हुन्छ” भन्नुहुँदा धम्मपदमा “रतिया जायती सोको, रतिया जायती भयं” भन्ने गाथा सुनाउनुभयो^१ ।

धम्मपद अर्थकथानुसार^१ एक समय वैशालीमा दूभिक्षको

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ५६७: लिच्छवीनंवत्थु, पियवग्गो ।

२. पृ. ६६०: गङ्गारोहनवत्थु, पकिण्णकवग्गो ।

कारणद्वारा अमनुष्य भय तथा उपद्रव हुँदा वंशालीका लिच्छवीहरूले भगवान्लाई निम्त्याउने निर्णय गरे । अनि भगवान् गंगानदीबाट डुंगामा बसी वंशाली आइपुगु हुँदा गर्धनसम्म पानी आउने ठाउँसम्म गई लिच्छवीहरूले वहाँको स्वागत गरे । वंशालीमा आई भगवान्ले रतन सूत्रको देशना गरी रोग तथा भय शान्त पारिदिनुभयो । त्यसबखत लिच्छवीहरूले भगवान्को ठूलो स्वागत र सम्मान गरेका थिए । यिनीहरूले अरहन्त आदि भिक्षुहरूको पनि राम्ररी हेरचाह गर्छन् भन्ने कुरा दी. नि. पा. II. पृ. ६०: महापरिनिब्बानसूत्रले उल्लेख गरेको छ ।

यी लिच्छवीहरू पनि क्षत्री नै थिए भन्ने कुरा भगवान् परिनिर्वाण भएपछि भगवान्को शरीरधातु माग्न पठाएबाट प्रष्ट हुन्छ । भगवान्को शरीरधातु माग्न पठाउँदा यिनीहरूले “भगवा पि खत्तियो मयं पि खत्तियो” अर्थात् हामी पनि क्षत्री हौं भगवान् पनि क्षत्री हुनुहुन्छ भनी महापरिनिब्बान सूत्रमा^१ उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

केही लिच्छवी नामहरू

- (१) लिच्छविसन्धागारसुत्तं—यो सूत्रको नाम त्रिपिटक सूची पृ. ६५ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रलाई सं. नि. IV. पृ. ३८७ मा 'षाडसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ ।
- (२) लिच्छविकुमारसुत्तं—यो सूत्र भं. नि-५, पृ. ३३८ मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३६७ मा उल्लेख भएको छ ।
- (३) लिच्छवि भाणवार—यो भाणवार (खण्ड) महा. व. पा. पृ. २४८ भेसज्जकखन्धकमा उल्लेख भएको छ ।
- (४) (नन्दन) लिच्छविसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. ३३३ सोतापत्तिसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

१-पञ्चरत्नहरू

(सारन्ददमुत्त^१)

एक समय भगवान् वैशाली स्थित महावनको कूटागार-शालामा बस्नुभएको थियो । अनि भगवान् पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी वैशालीमा भिक्षाटन् जानुभयो । त्यसबखत सारन्दद चैत्यमा भेला भई बसिरहेका पाँचशय लिच्छवी-हरूका बीच यस्तो कुरा चल्यो— “यो लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । कुन पाँच भने ? (१) यो लोकमा हस्तीरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । (२) अश्वरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । (३) मणिरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । (४) स्त्रीरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । (५) गृहपतिरत्न प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ । यो लोकमा यी पाँचप्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुन दुर्लभ छ ।”

अनि ती लिच्छवीहरूले “हे पुरुष ! जब तिमिले भगवान् आएको देख्नेछौ तब हामीलाई भन” भनी एक पुरुषलाई बाटोमा कुर्न राखे ।

१. अं. नि-५, पृ. ४१६: तिकण्डकीवग्गो, अ. क. II पृ. ६२३.

अनि उसले टाढाबाट भगवान् आइरहुनुभएको देख्यो । देखेर जहाँ ती लिच्छवीहरू गए त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि लिच्छवीहरूलाई यस्तो भन्यो—“भन्ते ! सो भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध आउंदा हुनुहुन्छ । अब तपाईंहरू जस्तो उचित ठान्नुहुन्छ त्यस्तै गर्नुहोस् ।”

अनि ती लिच्छवीहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ती लिच्छवीहरूले भगवान्लाई यस्तो विन्ति गरे—
“भन्ते ! अनुकम्पाराखी जहाँ सारन्दद चैत्य हो त्यहाँ जानुभए बेश हुने थियो ।” तूष्णीभावद्वारा भगवान्ले स्विकार्नु भयो । अनि जहाँ सारन्दद चैत्य हो त्यहाँ भगवान् जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि विछाडराखेको आसनमा बस्नुभयो । आसनमा बसी भगवान्ले ती लिच्छवीहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—“लिच्छवी हो ! के कुरा गरी तिमीहरू यहाँ बसिरहेका थियो ? के कुरा गर्दै थियो ?”

“भन्ते ! यहाँ बसिरहेका हामीहरूको बीच यस्तो कुरा चलिरहेको थियो—‘यो लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छन् । कुन पाँच भने ? हस्तीरत्न, अश्वरत्न, मणिरत्न, स्त्रीरत्न र गृहपतिरत्न ।’”

“कामविषयमा निमग्न हुने तिमी लिच्छवीहरूका बीच कामक विषयमा कुरा चल्यो । लिच्छवी हो ! लोकमा पाँच प्रकारका रत्नहरू प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छन् । कुन पाँच भने ? (१) लोकमा तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको प्रादुर्भाव हुनु दुर्लभ छ । (२) तथागतले

[१९४]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

देशना गरेको धर्मलाई देशना गर्ने पुरुष दुर्लभ छ । (३) तथागतले देशना गरेको धर्मविनयलाई देशना गर्दा त्यसलाई बुझ्ने पुरुष दुर्लभ छ । (४) तथागतले देशना गरेको धर्मविनयलाई देशना गर्दा त्यसलाई बुझी धर्मानुकूल प्रतिपन्न हुने पुरुष दुर्लभ छ र (५) कृतज्ञ र कृतवेदी हुने पुरुष दुर्लभ छ । लिच्छवी हो ! यी पाँच रत्नहरू लोकमा दुर्लभ छन् ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

२-सात अपरिहानीय धर्महरू (सारन्ददसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें—

एक समय भगवान् वैशालीको सारन्दद चैत्यमा^२ बस्नुभएको थियो । अनि केही लिच्छवीहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती लिच्छवीहरूलाई भगवान्ले यसो भन्नुभयो—“लिच्छवी हो ! सात अपरिहानीय धर्महरूको बारेमा उपदेश गर्नेछु । त्यसलाई सुन र

-
१. अं. नि-७, पृ. १६३: वज्जिसत्तकवग्गो, अ. क. II. पृ. ७०१.
 २. 'सारन्दद चैत्य' भनेको त्यस्तो विहारको नाम हो जहाँ भगवान् जन्म हुनुभन्दा अगाडि त्यहाँ 'सारन्दद' भन्ने यक्ष बस्ने ठाउँ थियो । पछि त्यहाँनिर विहार बनाइयो र त्यसलाई 'सारन्दद विहार' भनियो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१: सारन्ददसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

मनमा राख । भन्नेछु ।” “हवस् भन्ते” भनी ती लिच्छवीहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

१—“लिच्छवी हो ! सात अपरिहानीय धर्म भनेका के हुन् ? लिच्छवी हो ! जबसम्म वृञ्जीहरू नित्य भेला हुनेछन् बहुलतर भेला हुनेछन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृञ्जीहरूको वृद्धिकं आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।”

२—“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृञ्जीहरू मेलमिलाप भई भेला हुनेछन् मेलमिलाप भई उठ्नेछन् मेलमिलाप भई वृञ्जीहरूले गर्नुपर्ने कामकाज गर्ने छन् । लिच्छवीहो ! तबसम्म वृञ्जीहरूको वृद्धिकं आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

१. दिनकी तीन पटकसम्म पनि भेला हुनेलाई र बीच बीचमा भेला हुनेलाई यहाँ ‘नित्यभेला’ भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१: सारन्ददमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. ‘हिजो मात्रै भेला भएको थिएँ । अधिल्लो दिनमा मात्रै भेला भएको थिएँ । फेरि आज किन भेला हुनु’ भनी निरुत्साह नहुनेलाई यहाँ ‘बहुलतर भेला’ भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१.

३. नित्य भेला नहुनाले दिशाविदिशाबाट आएका खबरहरू सुन्न पाइन्नन् । यसबाट फलाना गाउँ सीमामा र फलाना निगम सीमामा

गोलमाल भइरहेको छ । फलाना ठाउँमा चोरहरूले दुःख दिइरहेका छन् भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ । चोरहरूले पनि 'राजाहरू प्रमत्त छन्' भन्ने थाहापाई गाउँ-निगममा लुटपीट गरी जनपदहरू विनाश पार्छन् । यसप्रकार राजाहरूको परिहानी हुन्छ । नित्य भेला हुँदा त्यो प्रवृत्ति तुरन्त सुन्न पाइन्छ र तुरन्तातुरन्त सैन्यहरू पठाई शत्रुहरूको दमनकार्य गर्न सकिन्छ । यसरी शत्रुहरूको दमनकार्य देखेर चोरहरू पनि 'राजाहरू सतर्क छन् । हामी समूह समूह भएर हिंड्न सक्दौं' भनी जमात छाडी भागेर जान्छन् । यसरी राजाहरूको अभिवृद्धि हुन्छ । त्यसैले माथि सूत्रमा 'बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ परिहानी होइन' भनी उल्लेख भएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०१-०२. सारन्ददसुत्तवण्णना ।

४. भेला हुने विगुल बजेको सुनी 'आज मेरो काम छ, मङ्गल छ बा संचोछैन' भन्ने आदि बहाना राखी विगुलको वास्ता नराख्नेलाई 'मेलमिलाप भई भेला नहुने' भनिएको हो । विगुलको आवाज सुन्नेबित्तिकै खाइरहेको खाना छाडेर भए पनि आधा मात्र खाएर भए पनि, लगाइरहेको लुगा राम्ररी लगाउन नभ्याए पनि भेला हुन जानेलाई 'मेलमिलाप भई भेला हुने' भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०२.
५. भेला भइरहेको बेलामा राम्ररी सल्लाह-साहुति गरी विचार आदान-प्रदान गरी गर्नुपर्ने कर्तव्य पालन गरी एकै साथ उटेर

नजानेलाई 'मेलमिलाप भई नउठेको' भनिन्छ । जसरी पहिले उठेर जानेहरूको मनमा 'हामीले बाहिरी कुरा मात्र सुन्यौं तर निश्चित-रूपले भित्री कुरा भने सुनेौं' भनी भन्न पर्ने हुन्छ । त्यसैले एकसाथ उठेर जाँदा त्यस्तो कुरा भन्न पर्ने अवस्था हुन्न र एकसाथ उठेर जानेलाई 'मेलमिलाप भई उठ्ने' भनिएको हो । अमुक गाउँ सीमामा वा निगम सीमामा गोलमाल भएको छ, चोरहरूले दुःख दिएका छन् भन्ने सुनेर त्यसलाई शान्त पार्नको निमित्त 'को जाने ?' भनी भन्दा 'म जानेछु, म जानेछु' भनी अगाडि उठेर जानेलाई पनि 'मेलमिलाप भई उठ्ने' भनी भनिन्छ । अं. अ. क. II. पृ. ७०२.

६. कुनै सदस्यले कुनै काममा ढिला-सुस्ति गरेको खण्डमा बाँकी सदस्य-राजाहरूले आ-आफना छोराहरू वा दाजुभाइहरूलाई पठाई उसलाई उत्साहित पार्न लगाउँछन् । कुनै अभ्यागत राजाहरू आउँदा 'फलानाको घरमा जानुहोस्, फलानाको घरमा जानुहोस्' भनी नभनी सबै एकै साथ मिलिजुली संग्रह गर्छन् । कसैको मज्जल कार्यमा वा रोगव्याधि हुँदा अथवा अरू कुनै त्यस्तै सुख दुःख हुँदा पनि सबै त्यहाँ गई सहभागी भई हेरविचार गर्न जाने आदि काम-हरूलाई 'मेलमिलाप भई वृजीहरूले गर्नुपर्ने कामकाज गरेको' भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०२: सारन्ददशुत्तवण्णना, सत्तकनिपात, वज्जिसत्तकवग्गो ।

३-“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृज्जीहरू प्रज्ञापन नगरेकालाई’ प्रज्ञापन गर्दैनन्, प्रज्ञापन गरेकालाई समुच्छेदन’ गर्दैनन् र पुरानाहरूले प्रज्ञापन गरेका वृज्जिधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन गर्नेछन्’ तबसम्म लिच्छवी हो ! वृज्जीहरूको वृद्धिको आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

१. ‘प्रज्ञापन नगरेकालाई प्रज्ञापन गर्दैनन्’ आदि भनेको पहिले नलगाएको कर, भन्सार अथवा दण्ड नलगाउनेलाई भनिएको हो ।
२. पुराना परम्परानुसार भन्सार, कर तथा दण्डा दिलाई मात्र लिनेलाई ‘प्रज्ञापन गरेकालाई समुच्छेदन गर्दैनन्’ भनिएको हो ।
३. चोर भनी समाती देखाएको व्यक्तिको बारेमा राम्ररी छानवीन नगरी छेदच-भेदच गर्न लगाउनेलाई ‘पुरानाहरूले प्रज्ञापन गरेका वृज्जिधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन नगर्ने’ भनिन्छ ।

पहिले नलगाएका भन्सार, कर तथा दण्डादि लगाउँदा त्यसबाट पीडित भई मानिसहरू ‘यस्ताका राज्यमा के बस्ने !’ भन्दै प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूको सहायक भई जनपदमा दुःख दिन्छन् ।

पहिले प्रज्ञापन गरेकोलाई उच्छिन्न गनाले परम्पराबाट लिइरहेको भन्सार र कर आदि नलिनाले कोष घट्छ र कोष घटेबाट नित्य दिइरहेको वेतनहरू दिन नसकी हात्ती, घोडा तथा सैन्य शक्तिमा कमजोरी हुन आउँछ । नित्य वेतन नदिनाले सैन्यशक्ति कमजोर भएबाट उनीहरू युद्ध-क्षम पनि हुँदैनन् र परिचर्या-क्षम पनि हुँदैनन् ।

पुराना वज्जीधर्महरूको मर्यादा राखी पालन नगर्नाले राज्यका मानिसहरूले 'हाम्रा पिता, पुत्र र भ्राताहरू चोर नभइकन पनि चोर भनी छेदन आदि गराउन लगाए' भन्दै रिसाई प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूको सहायक भई जनपदमा दुःख दिन्छन् । यसरी राजाहरूको परिहानी हुन्छ ।

अप्रज्ञापितलाई प्रज्ञापित नगर्नाले राजाहरू परम्परा बमोजिम काम गर्छन् भन्दै मानिसहरू खुशी तथा सन्तुष्ट भई आ-आफ्ना कृषीवाणिज्य आदि कामहरूमा उत्साहित भई मन दिई कार्य सम्पादन गर्छन् ।

प्रज्ञापन गरेकोलाई हरण नगरी परम्परागत कार्य गर्ने-हरूबाट आएको भन्सार र कर आदिको आम्दानीमा वृद्धि हुन्छ । त्यसबाट सदा झै नित्य-वेतन पाउनाले र हात्ती, घोडा तथा सैन्य-बल बलियो हुने हुँदा युद्ध-क्षम र परिचर्या-क्षम पनि हुन्छ ।

पुराना वज्जीधर्महरूलाई मर्यादा राखी पालन गर्दा मानिसहरू कराउँदैनन् । राजाहरू पुराना परम्परानुसार काम गर्छन् । अष्टकुलिक, सेनापति, उपराजाहरूले परिवृत्त भई राजाले स्वयं पनि परीक्षा गरी परम्पराबाट आएको ऐन कानूनका पुस्तक पढाई विनिश्चय गरी दण्डादि दिन्छन् । यिनीहरूको दोष छैन हाम्रै दोष हो भन्दै अप्रमादी भई कामकाज गर्छन् । यसरी राजाको अभिवृद्धि हुन्छ । अं. अ. क. II. पृ. ७०३.

पुराना वज्जीधर्महरू भनेका कस्ता हुन् भन्ने विषयमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. २४५ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

४-“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरूले वृजीहरूका बीचका वयोवृद्धहरूलाई सत्कार, गौरव, मान पूजा तथा उनीहरूका कुरा सुन्नुपर्छ भन्ने ठान्नेछन्^१ लिच्छवी हो ! तबसम्म वृजीहरूको वृद्धिके आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

५-“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरू जो ती कुलस्त्रीहरू र कुलकुमारीहरू हुन् तिनीहरूलाई जबर्जस्ती^२ हरेर लगी आफ्नो घरमा राख्दैनन्, लिच्छवी हो ! तबसम्म वृजीहरूको वृद्धिके आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

६-“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृजीहरूले जो ती वृजीहरूका (नगर) भित्रका तथा (नगर) बाहिरका चतुर्थ स्थानहरू (=पूज्य स्थानहरू, देवस्थानहरू) हुन् तिनीहरूको सत्कार गौरव मान पूजा गर्नेछन् तिनीहरूलाई अघि बिइराखेको धार्मिक बली (=पूजा) लाई लोप गर्ने छैनन्^३, लिच्छवीहो ! तबसम्म वृजीहरूको वृद्धिके आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

१. 'कुरा सुन्नुपर्छ भन्ने ठान्नेछन्' भनेको मतलब दिनको दुइ तीन पटकसम्म जेठापाका राजाहरूकहाँ गई उपस्थान गरी उनीहरूका कुराहरू सुन्न सक्नुपर्छ भनी भनिएको हो । जसले जेठापाका राजाहरूकहाँ गई यसरी कुरा सुन्ने इच्छा गर्दैनन्, सत्कार गर्दैनन् अथवा उनीहरूकहाँ गई अति बुद्धि सुन्ने इच्छा गर्दैनन्, उनीहरू तिनीहरूको अति बुद्धिबाट वञ्चित भई क्रीडामा व्यस्त हुन्छन् र राज्यबाट परिहानी हुन्छन् । जो उपस्थानमा जान्छन् उनीहरूलाई

जेठापाका राजाहरूले 'यस्तो गर्नुपर्छ यस्तो गर्नु हुन्न' भनी पुराना कुराहरू सुनाउँछन् । संग्राममा जाँदा पनि यसरी जानुपर्छ र यसरी निस्कनुपर्छ भनी उपायका कुराहरू सुनाउँछन् । यसरी दिइएका अर्ति बुद्धि सुनेर उनीहरू राज्यको परम्परा कायम गर्न समर्थ हुन्छन् । त्यसैले माथि सूत्रमा 'बृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ' भनी भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०३ ले उल्लेख गरेको हो ।

२. यसरी जबर्जस्ती अर्काका छोरीबेटी हरण गर्दा त्यस राज्यका मानिसहरूले यस्तो भन्छन्—“हाम्रा घरका हाम्रा छोरीबेटीहरूलाई जसलाई हामीले नाकबाट सिंगान पुछी हुकाई राखेका थियौं त्यस्ता छोरीहरूलाई पनि जबर्जस्ती गरी लगी घरमा राख्छन्” भन्दै रिसाई उनीहरू प्रत्यन्तमा गई चोर भएर वा चोरहरूका सहायक भई जनपदलाई दुःख दिन्छन् । यस्तो नगर्नेहरूको राज्यका मानिसहरू निःशंकी भई शान्तपूर्वक बसेर काम गर्छन् र यसबाट राजकोषको अभिवृद्धि हुन्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०४.
३. धार्मिक पूजा आदि नगर्नेलाई देवताहरूले आरक्षा गर्दैनन् । यद्यपि देवताहरूले उत्पन्न नभएको सुखलाई उत्पन्न गराउन सक्दैनन् न त उत्पन्न भएको काय रोग, शीर्ष रोगलाई वा संग्राममा जानेको सहायक बन्न सक्छन् । धार्मिक पूजादिलाई नहटाउनाले आरक्षा गर्न सक्छन् । उत्पन्न नभएको सुखलाई उत्पन्न गराउन नसकेता पनि उत्पन्न भएको काय रोग र शीर्ष रोगलाई कम गराउन सक्छन् ।

७—“लिच्छवी हो ! जबसम्म वृज्जीहरू अरहन्तहरू प्रति धार्मिक-रूपले आरक्षा, आवरण तथा गोप्यताको’ निमित्त संविधान गर्नेछन् र नआएका अरहन्तहरू राज्यमा आउलान् र आएका अरहन्तहरू राज्यमा कुशलपूर्वक कसरी बस्लान् भन्ने विचार गर्ने छन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृज्जीहरूको वृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ । परिहानी होइन ।

लिच्छवी हो ! जबसम्म यी सात अपरिहानीय धर्महरू वृज्जीहरूमा रहनेछन्, जबसम्म वृज्जीहरू यी सात अपरिहानीय धर्महरूमा देखिनेछन् तबसम्म लिच्छवी हो ! वृज्जीहरूको वृद्धिकै आशा गर्नुपर्छ । परिहानी होइन ।”

×

×

×

१. यहाँ आरक्षा गर्नु नै ‘आरक्षा’ हो । जसो गर्दा अनिच्छित घटनाहरू नघटने हुन् त्यसको निमित्त आवरण गर्नु नै ‘आवरण’ हो । अनिच्छित ढंगले बिरुवा आदि वस्तुहरू नाश हुन नदिनको लागि गरिने उपायलाई ‘गोप्यताको निमित्त’ भनिएको हो ।

त्यहाँ सेनाद्वारा घेरा लगाई आरक्षा आदि गर्नु प्रव्रजित-हरूको लागि धार्मिक आरक्षा भनिदैन । जस्तो गर्दा विहारको उपवनमा भएका रुखहरू काटिदैनन्, तलाउ आदि बिगारिदैनन्, त्यसमा भएका माछाहरू नमारिने व्यवस्था गर्नु नै प्रव्रजितहरूको निमित्त धार्मिक आरक्षा र आवरण आदि भनिएको हो ।

अं. अ. क. II. पृ. ७०४.

मूल पाठि—

३-लिच्छवीहरूको निम्तो (लिच्छवीवत्थु^१)

“भगवान् कोटिग्राममा^२ आइपुगु भयो” भन्ने खबर वैशालीका लिच्छवीहरूले सुने । अनि असल असल रथमा बसी लिच्छवीहरू भगवान्को दर्शनार्थ वैशालीमा गए । यीमध्ये केही नीलो लेप, नीला वस्त्रहरू, नीला आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू नीला नीला देखिन्थे । यीमध्ये केही पहेंलो लेप, पहेंला वस्त्रहरू, पहेंला आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू पहेंला पहेंला देखिन्थे । यीमध्ये केही रातो लेप, राता वस्त्रहरू, राता आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू राता राता देखिन्थे । यीमध्ये केही सेतो लेप, सेता वस्त्रहरू, सेता आभूषणहरू लगाएका केही लिच्छवीहरू सेता सेता देखिन्थे । अनि अम्बपाली गणिकाले तरुना तरुना लिच्छवीहरूको रथलाई आफ्नो

१. महा. व. पा. पृ. २४६: भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११६१.

२. दी. नि. पा. II. पृ. ७६: महापरिनिब्बानसुत्तको अम्बपालिगणिका भन्ने शीर्षकमा चाहिँ ‘वैशालीमा आइपुगे’ भन्ने उल्लेख भएको छ ।

रथले, रथको अर्धधातुलाई रथको अर्धधातुले, चक्कालाई चक्काले र जुवालाई जुवाले ठक्कर खाइन् । अनि ती लिच्छवीहरूले अम्बपाली गणिकालाई यस्तो भने— “हे अम्बपाली ! किन तरुना तरुना लिच्छवीहरूको रथलाई ठक्कर खाएकी ?”

“आर्यपुत्र हो ! त्यस्तंगरी मैले भगवान्लाई भिक्षुसङ्घ सहित भोलिको भोजनद्वारा निम्तो गरेकी छु ।”

“हे अम्बपाली ! त्यो भोजन हामीलाई एक लाखले देऊ ।”

“आर्यपुत्र हो ! जनपद सहित यो वैशाखी नगर मलाई दिए पनि यो भोजन म दिने छैन ।”

अनि ती लिच्छवीहरू “यो अम्बकाय (=स्त्री) ले हामीलाई जित्ती । यो अम्बकायले हामीलाई पराजित गरी” भन्दै ओला भाँचन थाले । अनि ती लिच्छवीहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । भगवान्ले टाढाबाट ती लिच्छवीहरू आइरहेका देखेभयो । देखेर भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो— “भिक्षु हो ! जति भिक्षुले त्रयस्त्रिंश (देवताहरू) देखेका छैनौं उतिले यो लिच्छवी परिषद् हेर ! भिक्षु हो ! लिच्छवी परिषद्लाई त्रयस्त्रिंश (देवपरिषद्) झैं सम्झेर लेऊ (उपसंहरथ) ।” अनि ती लिच्छवीहरू जहाँसम्म रथबाट जानसक्ने हो त्यहाँसम्म रथमा गई (त्यसपछि) रथबाट ओल्हीं जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ पँदल नै गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती लिच्छवीहरूलाई भगवान्ले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित

【२०६】

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

पानुभयो । अनि भगवान्को धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, समावपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका ती ढिच्छवीहरूले भगवान्सँग यस्तो विन्तिगरे—“भन्ते ! भिक्षुसङ्घ सहित भगवान्ले भोलिको भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“लिच्छवी हो ! भोलिको निमित्त मैले अम्बकायलीको भोजन स्वीकार गरिसके ।”

अनि ती लिच्छवीहरूले “अम्बकायले जितो । अम्बकायले पराजित गरी” भन्दै आँला माँचन थाले । अनि भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी ती ढिच्छवीहरू गए ।

भगवान् पनि कोटिप्राममा इच्छानुसार बस्नुभई जहाँ नातिका हो त्यहाँ जानुभयो ।

×

×

×

मूठ सूत्र—

४-लिच्छवीहरू सुकुमार हुनेछन् (कलिङ्गरसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् वैशाली स्थित महाजनको कूटागार-शालामा बस्नुभएको थियो । त्यहाँ भगवान्ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षु हो !” भनी सम्बोधन गर्नुभयो । “भदन्त” भनी भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“भिक्षु हो ! अहिले लिच्छवीहरू काठ वा भूसको सिरान राखी शिल्प सिक्नमा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्छन् । मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले उनीहरूको मौका र कारण पाउने छैनन् । भिक्षु हो ! भविष्यमा लिच्छवीहरू सुकुमार हुँदैजाँदा उनीहरूका हातखुट्टा नरम हुनेछन् । उनीहरू नरम वछघानमा कपासको सिरान राखी सूर्योदय हुने बेलासम्म सुत्नेछन् । अनि मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले उनीहरूको मौका र कारण पाउने छन् ।

१. स. नि. II. पृ. २२२: ओपम्मसंयुत्त, अ. क. II. पृ. १६८.

【२०८】

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

“भिक्षु हो ! अहिले भिक्षुहरू काठ वा भूसको सिरान राखी गर्नुपर्ने काममा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्छन् । पापी मारले उनीहरूको मौका र कारण पाउनेछैन । भिक्षुहो ! भविष्यमा भिक्षुहरू सुकुमार हुँदैजाँदा उनीहरूका हातखुट्टा नरम हुनेछन् । उनीहरू नरम बछघानमा कपासको सिरान राखी सूर्योदय हुने बेलासम्म सुत्नेछन् । अनि पापी मारले उनीहरूको मौका र कारण पाउनेछ । भिक्षुहो ! त्यसैले तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—“काठ वा भूसको सिरान राखी गर्नुपर्ने काममा अप्रमत्त र आतप्तयुक्त भई बस्नेछौ । भिक्षु हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ ।”

११. बड्ढ लिच्छवी

प रि च य

यो बड्ढ लिच्छवी वंशालीका एक राजपरिवारका एक पुरुष हुन् भन्ने कुरा थेरगाथा अट्टकथाले उल्लेख गरेको छ । यिनी वंशालीवासी हुन् । यिनी बडोभक्त तथा संघोपस्थान गर्ने एक दानपति थिए ।

यिनी चाहिँ मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूका विश्वासी साथी थिए । त्यसैले एकदिन यिनी राजगृहमा छँदा मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूको कुरा सुनी अन्धविश्वासमा परी यिनले भिक्षुत्वबाट च्युत गराउने निराधार दोषारोपण ढुबब मल्लपुत्र भिक्षुलाई लगाएका थिए । जब यिनलाई यस अपराधको बारेमा भिक्षुसङ्घले यिनको भिक्षापात्र बन्द गरिदिए अर्थात् यिनको भिक्षा भोजन ग्रहण नगर्ने र यिनिसँग सम्पर्क नराख्ने भन्ने निर्णय गरे तब यिनले त्यसबाट अत्यन्त पश्चात्ताप गरेका थिए ।

यसै कारणबाट होला शायद यिनी पछि भिक्षु भएका । यद्यपि यिनी प्रव्रजित भएको कुरा प्रष्ट छैन तैपनि थेरगाथा अट्टकथा पृ. १०६३

[२१०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

बड्ढमान स्थविरको कुराको आधारमा अनुमान गर्न सकिन्छ कि यिनी प्रव्रजित भएका थिए । किनभने बड्ढमान स्थविरको कुरामा पात्र ढाकिदिएको कारणबाट अर्थात् उनको भिक्षा भोजन प्रतिक्षेप गरेको कारणबाट उनलाई पश्चात्ताप लागेको थियो र भिक्षुसङ्घसँग उनले क्षमा पनि मागेका थिए भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ । त्यसपछि उनी प्रव्रजित भएका थिए । त्यसैले बड्ढमान स्थविर भन्ने बड्ढ लिच्छवी नै हुन् भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ । डा० मल्लसेकरत्ने आफ्नो D. P. P. II. पृ. ८२० मा पनि यस्तै कुरा उल्लेख गरेका छन् । यी बड्ढमान स्थविरले अरहत्व पाएको कुरा भने उपर्युक्त अर्थकथामा कतै उल्लेख भएको पाइँदैन ।

यी बड्ढ लिच्छवीले दम्भ मल्लपुत्र भिक्षुको बारेमा निराधार दोषारोपण आदि गरेका कुरा अगाडि अनुदित मूलपालिमा प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

केही वड्ड नामहरू

- (१) वड्ड लिच्छवी—यी वड्ड लिच्छवी वैशाखीबासी हुन् । यिनी राजगृहमा हुँदा एकदिन यिनले मेत्तिय भुम्मज्झक भिक्षुहरूको कुरा सुनी दब्ब मल्लपुत्र भिक्षुलाई निराधार दोषारोपण गरेका थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (२) वड्डथेर—यी स्थविर भारुकच्छ नगरमा एक कुलगृहमा जन्मेका थिए । यिनकी आमा भिक्षुणी भएर जाँदा यिनलाई ज्ञातिहरूकहाँ राखी गएको थिइन् । पछि यिनी पनि बेलुदन्त स्थविरकहाँ प्रव्रजित भएका थिए । थेर. गा. पा. पृ. २६४, अ. क. I. पृ. ४१३: वड्डथेरगाथा अट्टकथा ।
- (३) वड्डमानथेर—यी स्थविरको कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. १०६ मा उल्लेख भएको छ । यी स्थविर चाहिँ वड्ड लिच्छवी नै हुन् भन्ने अनुमान गरिएको छ । जुन कुरा माथि परिचयमा पनि उल्लेख गरिसकेको छु । यिनकै कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- (४) वड्डमान—D. P. P. II. पृ. ८२१ अनुसार यो एक स्थानको नाउँ हो जुन स्थान भविष्यमा मेत्तेय्य बुद्धले परिभोग गर्ने छन् ।

- (५) बड्ढमुत्तं—D. P. P. II. पृ. ८२१ मा यसलाई 'बड्ढसूत्र' भनी लेखे तापनि सं. नि. III. पृ. २२२ मा तुगामसंयुत्तमा चाहि 'बड्ढीमुत्तं' भन्ने उल्लेख भएको छ ।
- (६) बड्ढकीसूकर जातकं—यो जातक जा. अ. क. I-II. पृ. ६४५, नं. २८३ मा उल्लेख भएको छ ।

यो जातक धनुग्गाहतिस्स स्थविरको कारणमा बताइएको हो । यसमा प्रसेनजित् कोशाले अजातशत्रुलाई पराजित गरिसके पछि उनलाई आफ्नी छोरी बज्जिर कुमारी दिएको कुरा पनि उल्लेख भएको छ ।

- (७) बड्ढमाता थेरी—यो स्थविरा भारुकच्छ नगरमा एक कुलगृहमा जन्मेकी थिइन् । पतिकुलमा गएपछि यिनले एक बड्ढ भन्ने छोरा पाएकी थिइन् । पछि छोरालाई ज्ञातिहरूकहाँ राखी आफू भिक्षुणी भएकी थिइन् । थेरी. गा. अ. क. पृ. १३५: बड्ढमाता थेरीगाथा अट्टकथा ।

×

×

×

मूल पालि—

बड्ढ लिच्छवीको दुस्साहस
(बड्ढलिच्छविवत्थु')

त्यसबखत बड्ढ लिच्छवी मेत्तिय भुम्मज्जक^१ (मेत्तिय र भुम्मज्जक) भिक्षुहरूको साथी थिए । अनि बड्ढ लिच्छवी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूकहाँ गए । अनि उनले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यस्तो भने—“आर्यहो ! वन्दना गर्छु ।” यस्तो भन्दा मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही बोलेनन् । दोश्रो पटक पनि बड्ढ लिच्छवीले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यस्तो भने—“आर्यहो ! वन्दना गर्छु ।” दोश्रो पटक पनि मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही

१. महा. व. पा. पृ. २१३: खुट्टकवत्थुक्खन्धकं, अ. क. III.

पृ. १२६१.

२. यिनीहरूलाई 'मेत्तिय भूमिजक' पनि भन्दछन् । यी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् । छवर्गीय भिक्षुहरू अग्रश्रावककहाँ प्रव्रजित भएका थिए । यी छवर्गीय

बोलिनन् । तेश्रो पटक पनि बड्ढ छिच्छवीले मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यसो भने—“आर्यहो ! वन्दना गर्छु ।” तेश्रो पटक पनि मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरू केही बोलिनन् ।

“आर्यहरूमाथि मैले के अपराध गरें र ! किन आर्यहरू मसँग बोल्नु नभएको ?”

“आवुसो वड्ढ ! दड्ढ मल्लपुत्र भिक्षुले हामीलाई हेला गरी कण्ठ दिंदा पनि तिमी चुप लागेर बसेकाछौ ।”

“आर्यहो ! त्यसोभए मैले के गर्नुपन्यो त ?”

भिक्षुहरूमध्ये पण्डुक र लोहित भन्ने दुइजना भिक्षुहरू श्रावस्तीमा बस्दथे । मेत्तिय र भुम्मज्जक भन्ने दुइजना भिक्षुहरू राजगृहमा बस्दथे । अस्सजि र पुनब्बसु भन्ने दुइजना भिक्षुहरू कीटागिरिमा बस्दथे । सम. पा. III. पृ. ६१७-१८: तेरससंघादिसेसो, खुदक-वत्थुकखन्धकं ।

कीटागिरिमा बस्ने भिक्षुहरूको बारेमा केही कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-२, पृ. २३ मा र बु. श्रा. च. भा-३; पृ. ५८ मा हेर्नु ।

- मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूले किन यसो भनेका होलान् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १५२ मा उल्लिखित ‘असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति’ शीर्षकको कुरा हेरेमा कारण प्रष्ट हुनेछ ।

“यदि तिमी चाहन्छौ भने आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रलाई भगवान्ले आजै नाश गर्ने काम गर्न सक्छौ ।”

“आर्यहो ! कसरी त्यसो गर्न सकूला र ! कहिले त्यसो गर्न सकूला र !!”

“आवुसो वड्ड ! यता आज । तिमी जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ गई यस्तो भन—‘भन्ते ! यो रहस्य होइन । यो राम्रो होइन । भन्ते जुन दिशामा भय छैन, बिघ्न छैन तथा उपद्रव छैन आज सो दिशा भय सहित, बिघ्न सहित तथा उपद्रव सहित छ । जहाँ बतास छैन त्यहाँ बतास छ । लाग्छ कि पानी बल्दछ । आर्य दब्ब मल्लपुत्रले मेरी प्रजापतिलाई बिगारे ।”

“हवस् आर्य” भनी मेत्तिय भुम्मज्जक भिक्षुहरूको कुरा सुनी वड्ड लिच्छवी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका वड्ड लिच्छवीले भगवान्सँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! यो रहस्य होइन । यो राम्रो होइन । भन्ते ! जुन दिशामा भय छैन, बिघ्न छैन तथा उपद्रव छैन आज सो दिशा भय

१. कुनै भिक्षु जब पाराजिका हुन्छ तब सो भिक्षुलाई नाश गरिन्छ । अर्थात् भिक्षुत्वबाट हटाइन्छ । त्यसैले तिमीले दब्ब मल्लपुत्रलाई पाराजिकाको दोषारोपण गर ता कि भगवान्ले उनलाई नाश गर्ने छन् भनी सिकाएका हुन् ।

सहित, बिघ्न सहित तथा उपद्रव सहित छ । जहाँ बतास छैन त्यहाँ बतास छ । लाग्छ कि पानी बल्दछ । आर्य दब्ब मल्लपुत्रस्ये मेरो प्रजापतिलाई बिगारे ।”

अनि भगवान्‌ले यसै कारणमा यसै सन्दर्भमा भिक्षुसङ्घलाई एकत्रित पारी आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग यस्तो सोध्नुभयो—

“दब्ब ! तिमी सम्झन्छौ के त्यस्तो गरेको जस्तो यी बड्ड्‌ मन्दछन् ?”

“भन्ते ! मलाई जसरी भगवान् चिन्नुहुन्छ ।”

दोश्रो पटक पनि भगवान्‌ले आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो—“दब्ब ! तिमी सम्झन्छौ के त्यस्तो कुरा जस्तो यी बड्ड्‌ मन्दछन् ?”

“भन्ते ! मलाई जसरी भगवान् चिन्नुहुन्छ ।”

तेस्रो पटक पनि भगवान्‌ले आयुष्मान् दब्ब मल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो—“दब्ब ! तिमी सम्झन्छौ के त्यस्तो गरेको जस्तो यी बड्ड्‌ मन्दछन् ?”

“भन्ते ! मलाई जसरी भगवान् चिन्नुहुन्छ ।”

“दब्ब ! दब्बस्ये यसरी निम्ध्याएर कुरा गर्नुहुन्छ । यदि तिमीले गरेकाछौ भने गरेकोछु भनी भन यदि गरेका छैनौ भने गरेको छैन भनी भन ।”

“भन्ते ! जब म जन्मै तबदेखि मैले स्वप्नमा पनि मैथुन गरेको कुरा मलाई थाहा छैन भने विपनाको कुरा त परै जाओस् ।”

अनि भगवान्‌ले भिक्षुसङ्घलाई सम्बोधन गर्नुभयो—

“भिक्षु हो ! त्यसोभए सङ्घले वड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकी देओ । सङ्घद्वारा वड्डलाई असम्भोग्य गर’ ।

“भिक्षु हो ! आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र ढाक्नुपर्छ । अर्थात् उनको भिक्षा लिनहुन्न । कुन आठ भने ?—(१) भिक्षुहरूको अलाभको निमित्त कोशिस गर्छ, (२) भिक्षुहरूको अनर्थको निमित्त कोशिस गर्छ, (३) भिक्षुहरूलाई नराखनको निमित्त कोशिस गर्छ, (४) भिक्षुहरूलाई गाली अपवाद गर्छ, (५) भिक्षु भिक्षुहरूको बीचमा भेद गर्छ, (६) बुद्धको अपवाद गर्छ, (७) धर्मको अपवाद गर्छ तथा (८) सङ्घको अपवाद गर्छ । भिक्षु हो ! यी आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र ढाक्ने अनुमति दिन्छु । भिक्षु हो ! यसरी पात्र

१. भनाइको मतलब अब उप्रान्त वड्ड लिच्छवीको घरमा गई वा उनले दिएको भिक्षा कसैले पनि ग्रहण नगर्नु भनिएको हो । यति मात्र होइन वड्ड लिच्छवीको भिक्षा नलिनु भन्ने कुरा प्रत्येक विहारलाई सूचित पनि गर्नुपर्छ भनी सम. पा. III. पृ. १२९१ ले उल्लेख गरेको छ । ‘असंभोग्य गर’ भनी वड्डसँगको सम्पर्क राख्न छाडिदेओ भनी भनिएको हो । वड्डसँग सम्पर्क राख्न योग्य छैन भनिएको हो ।

ढाकनुपछं । व्यक्त तथा सबल भिक्षुले सङ्गलाई यसरी ज्ञापन (= सूचित) गर्नुपछं—

“भन्ते सङ्ग ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । बड्ड लिच्छवी आयुष्मान् दम्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गर्छन् । यदि सङ्गले उचित ठान्दछ भने सङ्गले बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्गद्वारा असम्भोग्य गरियोस् । यो हो जप्ति (= प्रस्तावना) ।

“भन्ते सङ्ग ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । बड्ड लिच्छवी आयुष्मान् दम्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गर्छन् । सङ्ग, बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्गद्वारा असम्भोग्य गर्छ । बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्गद्वारा असम्भोग्य गर्ने बारेमा जो आयुष्मान्को चित्तबुझ्छ सो चूप हुनू र जसको चित्तबुझ्दैन सो बोलुन् ।

“सङ्गले बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकी सङ्गद्वारा असम्भोग्य गर्छ । सङ्गलाई चित्तबुझ्छ त्यसैले सङ्ग चूप छ । यस्तो धारण म गर्छु ।”

अनि पूर्वार्द्ध समयमा आयुष्मान् ध्यानम् चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ बड्ड लिच्छवीको घर हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बड्ड लिच्छवीलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो बड्ड ! सङ्गले तिम्नो पात्र ढाकिसक्यो । संघले तिमीलाई असम्भोग्य गरिसक्यो ।”

अनि सङ्गले मेरो पात्र ढाकीदियो र सङ्गद्वारा मलाई असम्भोग्य गन्यो भन्दै वड्ड लिच्छवी उहाँ मूर्खापरी लडे । अनि वड्ड लिच्छवीका ज्ञातिबन्धु, नातेदार तथा इष्टमित्रहरूले वड्ड लिच्छवीलाई यस्तो भने—

“वड्ड ! भइहाल्यो शोक नगर र विलाप नगर । हामी भगवान्-लाई र भिक्षुसङ्गलाई प्रसन्न पार्नेछौं ।”

त्यसपछि वड्ड लिच्छवी स्वास्नी छोराछोरी सहित, नातेदार इष्टमित्र, ज्ञातिबन्धुहरू सहित भिजेको वस्त्र र भिजेको केश सहित जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्को पाउमा शीरले ढोगी यस्तो विन्ति गरे—

“भन्ते ! जस्तै कुनै मूर्ख, विमूढ र अकुशल पुरुषले अपराध गर्ने हो त्यस्तैगरी मैले पनि अपराध गरें । जो कि मैले आर्य दम्ब मल्लपुत्र-लाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गरें । भन्ते ! सो म दोषलाई दोष भनी स्वीकार गरी भविष्यमा संयम गर्नेछु । मलाई क्षमा गर्नुहोस् ।”

“आवुसो वड्ड ! राम्रै हो, जो कि तिमिले कुनै मूर्खले, विमूढले र अकुशल पुरुषले जस्तै अपराध गरी दम्ब मल्लपुत्रलाई शीलबाट च्युत हुने निराधार कुराको दोषारोपण गर्नु । आवुसो वड्ड ! जब कि तिमिले दोषलाई दोष भनी स्वीकारी धर्मानुकूल क्षमा प्रार्थना गर्नु त्यो हामी स्वीकार गर्छौं । आवुसो वड्ड ! आर्यविनयमा यो अभिवृद्धि नै हो

जसले दोषलाई दोष भनी स्वीकारी धर्मानुकूल प्रतिकार गरी भविष्यमा संयम गर्छ ।”

अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—

“भिक्षुहो ! त्यसोभए सङ्घले बड्ड छिच्छबीको पात्र उघारि देओ र सङ्घद्वारा सम्भोग्य गर ।

“भिक्षुहो ! आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र उघारि दिनुपर्छ—(१) भिक्षुहरूको अलाभको निमित्त कोशिस गर्दैन, (२) भिक्षुहरूको अनर्थको निमित्त कोशिस गर्दैन, (३) भिक्षुहरूलाई नराख्नको निमित्त कोशिस गर्दैन, (४) भिक्षुहरूलाई गाली र अपवाद गर्दैन, (५) भिक्षु भिक्षुहरूमा भेद गराउन्न, (६) बुद्धको अपवाद गर्दैन, (७) धर्मको अपवाद गर्दैन तथा (८) सङ्घको अपवाद गर्दैन । भिक्षुहो ! यी आठ कारणले युक्त हुने उपासकको पात्र उघारि दिने अनुमति दिन्छु । भिक्षुहो ! यसरी उघारि दिनुपर्छ । भिक्षुहो ! सो बड्ड छिच्छबीले सङ्घकहाँ गई एकांश पछघौरा गरी भिक्षुहरूको पाउमा बन्दना गरी टुक्रुक्क बसी बुइहात जोरी यस्तो भन्नुपर्छ—

“भन्ते ! सङ्घले मेरो पात्र ढाकेको छ, सङ्घद्वारा मलाई असम्भोग्य गरेको छ । अब सो म राम्रो व्यवहार गर्नेछु । अनुकूल आचरण गर्नेछु । निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछु । मेरो पात्र उघारि दिनुहुन म सङ्घसँग प्रार्थना गर्दछु ।”

दोश्रो पटक पनि तेस्रो पटक पनि यसरी प्रार्थना गर्नुपर्छ । त्यसपछि व्यक्त तथा सबल भिक्षुले सङ्घलाई ज्ञापन गर्नुपर्छ—

“भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । सङ्घले बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकेको छ । सङ्घद्वारा असम्भोग्य गरेको छ । अब उनी राम्रो व्यवहार गर्नेछन्, अनुकूल आचरण गर्नेछन् र निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछन् । पात्र उघारि दिन उनी सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् । यदि सङ्घलाई चित्त बुझ्छ भने सङ्घले बड्ड लिच्छवीको पात्र उघारि देओस् र सङ्घद्वारा सम्भोग्य गरीओस् । यो ज्ञप्ति (=प्रस्तावना) हो ।

“भन्ते सङ्घ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । सङ्घले बड्ड लिच्छवीको पात्र ढाकेको छ, सङ्घद्वारा असम्भोग्य गरिएको छ । अब उनी राम्रो व्यवहार गर्नेछन्, अनुकूल आचरण गर्नेछन् र निर्दोषपूर्ण काम गर्नेछन् । पात्र उघारि दिन उनी सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् । सङ्घले बड्ड लिच्छवीको पात्र उघारि दिन्छ र संघले सम्भोग्य गर्छ । बड्ड लिच्छवीको पात्र उघारि दिने बारेमा जो आयुष्मान्को चित्त बुझ्छ सो चूपरहुन् र जसको चित्त बुझ्दैन सो बोलुन् ।

“सङ्घले बड्ड लिच्छवीको पात्र उघारि दिन्छ र संघले सम्भोग्य गर्छ । सङ्घलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले सङ्घ चूपछ । यस्तो म धारण गर्छु ।”

१२. वप्प शाक्य

प रि च य

यो वप्प शाक्य भगवान् बुद्धका काका हुन् । यिनी कपिलवस्तु-वासी हुन् । अं. अ. क. II. पृ. ५५६ चतुक्कनिपातवग्णनाले यिनीलाई शाक्य राजा पनि हुन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

वंशालीवासी सैह सेनापति र नालन्दावासी उपाळि गृहपति जस्तै यिनी पनि निगण्ठ-नाटपुत्रका उपस्थाक तथा शिष्य थिए^१ ।

एकदिन कपिलवस्तुमा यिनी महामौद्गल्यायन महास्थविर-सँग कुरा गर्दै थिए । त्यसबखत भगवान् पनि त्यहाँ आइपुग्नुभयो । अनि भगवान्ले वप्प शाक्यलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । उपदेश सुनेपछि वप्प शाक्यले निगण्ठको धर्मभन्दा बुद्धको धर्म उत्कृष्ट ठानी उनी बुद्धको शरणमा गई उनले उपासकत्व ग्रहण गरे । यति मात्र होइन उपदेश

१. अं. अ. क. II. पृ. ५५६: वप्पसुत्तवग्णना, चतुक्कनिपात, महावग्गो ।

सुनेपछि उनी स्रोतापन्न भएको कुरा अं. झ. क. II. पृ. ५६१ चतुष्क-
निपातवर्णनाले उल्लेख गरेको छ । जुन कुरा अगाडि उल्लिखित वप्प
सूत्रको अनुवादले प्रष्ट गरेको छ ।

वप्प शाक्यको बारेमा केही कुरा लेखकको बु. रा. भा-१,
पृ. १४० मा पनि उल्लेख भएको छ ।

केही वप्प नामहरू

- (१) वप्पथेर— यी वप्प स्थविर पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका एकजना हुन् । यिनका पिता कपिलवस्तुवासी वासेट्ठ ब्राह्मण हुन् भन्ने कुरा थेर. गा. अ. क. I. पृ. १४०: वप्पथेर गाथट्ट-कथाले उल्लेख गरेको छ । यी स्थविरसम्बन्धी अरू कुरा लेखकको बु. श्वा. च. भा-१, पृ. १०, १९२ र बु. म. भा-१, पृ. ८९ मा; महा. व. पा. पृ. १५: धम्मचक्कपवत्तनंमा; अं. नि. अ. क. I. पृ. ८४: एककनिपातवण्णनामा तथा पपं. सू. II. पृ. १६०: पासरासिसुत्तवण्णनामा हेर्न सक्नुहुन्छ ।
- (२) वप्प शाक्य—यी शाक्य भगवान्का काका र शाक्य राजा हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छ ।
- (३) वप्पसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-४, पृ. २१० महावग्गोमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

वप्पसंग छलफल
(वप्पसुत्त' १)

एक समय, शाक्य जनपद स्थित कपिलवस्तुको न्यम्रोघा-
राममा भगवान् बस्नुभएको थियो । अनि निगण्ठ श्रावक वप्प
शाक्य^१ जहाँ महामौद्गल्यायन हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि
आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे ।
एक छेउमा बसेका निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई आयुष्मान् महा-
मौद्गल्यायनले यस्तो भन्नुभयो—

“वप्प ! यहाँ कायद्वारा संयत हुँदा, वचनद्वारा संयत हुँदा र
मनःद्वारा संयत हुँदा अविदधाको नाश भई विदधा उत्पन्न हुन्छ ।

-
१. अं. नि-४, पृ. २१०: महावग्गो, अ. क. II. पृ. ५५६.
 २. यी वप्प शाक्य तथागतका काँलाबाबु हुनुहुन्छ । यी शाक्यराजा
वैशालीका सीह सेनापति र नालन्दाका उपालि गृहपति जस्तै
निगण्ठ-नाटपुत्रका उपस्थाक थिए । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५५६
चतुक्कनिपातवण्णना; वप्पसुत्त' ।

(यसो भएपछि) वप्प ! तिमी त्यस्तो ठाउँ देखेछौं के जुन ठाउँबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ?”

“भन्ते ! म त्यो ठाउँ देखेछु । भन्ते ! अघि गरेको पापकर्म बाँकी हुन्छ र जसको विपाक भोगिएको हुन्छ । त्यसैको कारणले पुरुषको दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ।”

यही कुरा निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्य र आयुष्मान् महामौद्गल्यायनका बीच भइरहेको थियो । अग्नि सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठी भगवान् जहाँ उपस्थानशाला हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो । अग्नि भगवान्ले आयुष्मान् महामौद्गल्यायनसँग यस्तो सोध्नुभयो—

“मौद्गल्यायन ! के कुरा गरी यहाँ बसिरहेका हौ ? तिमी-हरूको बीचमा के कुरा चलिरहेको थियो ?”

“भन्ते ! यहाँ मैले निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई यस्तो भने—‘वप्प ! यहाँ कायद्वारा संयत हुँदा, वचनद्वारा संयत हुँदा र मनःद्वारा संयत हुँदा अविदद्याको नाश भई विदद्या उत्पन्न हुन्छ । (त्यसो भएपछि) वप्प ! तिमी त्यस्तो ठाउँ देखेछौं के जुन ठाउँबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ?’ भन्ते ! यस्तोभन्दा निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यले यस्तो भने—‘भन्ते ! म त्यस्तो ठाउँ देखेछु । भन्ते ! अघि गरेको पापकर्म बाँकी हुन्छ र जसको विपाक भोगिएको हुन्छ । त्यसको कारणले पुरुषको दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को

आत्मभावमा आउंछन् ।' भन्ते ! यही कुरा गर्दै निगण्ठ श्रावक वप्पसँग बसिरहेका थिएँ र हामीहरूका बीच यही कुरा भइरहेको थियो अनि भगवान् आइपुग्नुभयो ।”

अनि भगवान्ले निगण्ठ श्रावक वप्प शाक्यलाई यस्तो भन्नुभयो—“वप्प ! यदि तिमी वचन दिन्छौ र अनुमति दिन्छौ भने विरोध गर्नुपर्ने ठाउँमा विरोध पनि गर्नेछौ र मैले भनेको कुराको अर्थ बुझ्दैनौ भने ‘भन्ते ! यो कस्तो हो र यसको के अर्थ हो ?’ भनी मसँगै सोध्नेछौ” भने (तिमीसँग) यहाँ केही कुरा हुनेछ ।”

“भन्ते ! म वचन दिन्छु र अनुमति पनि दिन्छु । विरोध जनाउनु पर्ने ठाउँमा विरोध पनि जनाउनेछु । भगवान्ले भन्नुभएको कुराको अर्थ बुझ्न सकिन भने ‘भन्ते ! यो कस्तो हो र यसको के अर्थ हो ?’ भनी भगवान्सँगै सोध्नेछु । यहाँ केही कुरा होस् ।”

“वप्प ! जुन कायकर्मको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो कायकर्मबाट अलग भएपछि त्यो आलव दुःखपीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी गरी क्षीण गर्छ । यो सांद्ष्टिक हो, यो निर्जरता हो, यो अकालिक हो, यसलाई आऊ हेर भनी भन्न सकिन्छ र यसले निर्वाणमा पुर्‍याउंछ, यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्न सक्छ । वप्प ! तिमीले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्न सक्छौ के जसबाट दुःखवेदनीय आलवहरू अर्को आत्मभावमा आउंछन् ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! आउंदाँनन् ।”

“वप्प ! जुन वचीकर्म र मनः कर्मको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो कायकर्म र मनः कर्मबाट अलग भएपछि त्यो आस्रव दुःखवेदनीय पीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी गरी क्षीण गर्छ । यो सांदृष्टिक हो, यो निर्जरता हो, यो अकालिक हो र यसलाई आऊ हेर भनी भन्न सकिन्छ र यसले निर्वाणमा पुन्याउँछ । यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्न सक्छ । वप्प ! तिमिले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्नसक्छौं के जसबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! आउँदैनन् ।”

“वप्प ! जुन अविदद्याको कारणबाट उत्पन्न हुने दुःखपीडा हो त्यो अविदद्याबाट अलग भएपछि त्यो आस्रव दुःखवेदनीय पीडा हुने छैन । उसले नयाँ कर्म पनि गर्दैन र पुरानो कर्म पनि भोग गरी गरी क्षीण गर्छ । यो सांदृष्टिक हो, ... यसलाई प्रत्येक विज्ञपुरुषले बुझ्नसक्छ । वप्प ! तिमिले यहाँ त्यस्तो ठाउँ देख्नसक्छौं के जसबाट दुःखवेदनीय आस्रवहरू अर्को आत्मभावमा आउँछन् ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! आउनेछैनन् ।”

“वप्प ! यसरी सम्यकरूपले चित्तविमुक्त हुने भिक्षुको छ सतत-विहार (=नित्य विहार) हुन्छन्—(१) चक्षुले रूप देखी उ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ, (२) श्रोतले शब्द सुनी... (३) घ्राणले गन्ध सुँधी... (४) जिह्वाले रस चाखी... (५) कायले स्पर्श गरी... र (६) मनले धर्म जानी उ न सुमन हुन्छ,

न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बसठ । जहाँसम्म पञ्चेन्द्रियद्वारा (कायपरियन्तिकं) जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म उसले पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । जहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा (जीवितपरियन्तिकं) जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । उसले 'भरणपछि अर्को जीवन ग्रहण गर्नुभन्दा अगाडि सबै प्रकारका सुख दुःख वेदनाहरू यहीं शीतल हुनेछन्' भन्ने पनि जान्दछ ।

“वप्प ! जस्तै रुखको कारणले छाया देखिन्छ । अग्नि पुरुष बन्धरो र डाली लिई आउँछ । उसले यो रुखको जरो काट्छ । काटिसकेपछि चारैतिर खन्छ । चारैतिर खनेर जरोलाई निकाल्छ । यहाँसम्म कि जरोका स्याना स्याना मूललाई पनि निकाल्छ । त्यो जरोलाई उसले टुक्रा टुक्रा पाछं । टुक्रा टुक्रा पारिसकेपछि चीछं । यसरी चिरेकोलाई झुरा झुरा पाछं । झुरा झुरालाई घाम र बतासमा सुकाउँछ । घाम र बतासमा सुकाएकोलाई आगो लगाउँछ । आगो लगाएपछि खरानी बनाउँछ । खरानी बनाएर ठूलो बतासमा वा वेगले बगेको नदीमा बगाइदिन्छ । वप्प ! यसरी जुन त्यो रुखको कारणले भएको छाया हो त्यो विनाश हुन्छ, तालवृक्ष काटे झं हुन्छ र फेरि हुने सम्भव हुँदैन ।

“वप्प ! यस्तैगरी सम्यक् रूपले विमुक्तचित्त हुने भिक्षुको छ सततविहार हुन्छन्—(१) चक्षुले रूप देखी उ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बसठ...र (६) मनले धर्म जानी

उ न सुमन हुन्छ, न दुर्मन । बल्कि स्मृति-सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । जहाँसम्म पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म उसले पञ्चेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । जहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो त्यहाँसम्म मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई वेदना हो भनी जान्दछ । उसले 'मरणपछि अर्को जीवन ग्रहण गर्नुभन्दा अगाडि सबै प्रकारका सुख दुःख वेदनाहरू यहीं शीतल हुनेछन्' भन्ने पनि जान्दछ ।

यस्तो भन्नुहुँदा निगण्ठ श्रावक बप्प शाक्यले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! जस्तै कुनै वृद्धि चाहने पुरुषले घोडाका बच्चाहरू पाल्छ । उसको अभिवृद्धि पनि हुन्छ बल्कि उत्तरोत्तर दुःखपीडा भोग गर्छ । भन्ते ! त्यस्तैगरी वृद्धि चाहने मैले मूर्ख निगण्ठको सत्संगत गरें । जसले गर्दा मेरो अभिवृद्धि पनि भएन बरु उत्तरोत्तर दुःखपीडा

१. यो त्यसबखतको एक उक्ति हो ।

एक पुरुषले पाँचशय घोडाका बच्चाहरू किनी पछि बेच्नेछु भनी पाल्छ । हजारौं रुपैयाँ पालनको लागि खर्च गर्छ । अनि एकदिन एकै दिनको बेथाले ती घोडाका बच्चाहरू जन्मै मर्छन् । त्यसबाट उसको अर्थलाभ हुनुको सट्टा घरकै धनमाल नासिन जान्छ । उसले त्यसबाट केही पाउन नसके झैं मैले पनि निगण्ठको सत्संगतबाट केही पाउन सकिन भनी बप्प शाक्य भन्दछन् । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५६१: चतुक्कनिपातवण्णना, वप्पसुत्त ।

भोग गर्दे जानुपन्थो । भन्ते ! अब म आजदेखि मूर्ख निगण्ठमाझि जो मेरो प्रसाद थियो त्यसलाई ठूलो बतासमा फालिदिन्छु वा वेगले बगेको नदीमा बगाइदिन्छु । धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !!.....भन्ते ! भगवान्‌ले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासकहो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

१३. साल्ह लिच्छवी

प र ि च य

यो साल्ह लिच्छवी वंशालीवासी हुन् । भगवान् वेशालीको कूटागारशालामा बसिरहनुभएको बेलामा यिनी अभय लिच्छवीका साथ एकदिन त्यहाँ गएका थिए । भगवान्कहाँ पुगेपछि यिनले भगवान्संग “मन्ते ! केही भ्रमणहरू शीलविशुद्धिद्वारा र तपजुगुप्साद्वारा शुद्धि हुइन्छ भनी भन्दछन् । यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?” भनी प्रश्न सोधेका थिए ।

यो सुनेर भगवान्ले उनलाई शीलविशुद्धि भनेको भ्रामण्यफल प्राप्त गर्ने एक अङ्ग हो । किन्तु तपजुगुप्साद्वारा संसाररूपी बाढीबाट उत्तीर्ण हुन सकिदैन भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रमा प्रष्टसंग उल्लेख भएको छ ।

साल्ह लिच्छवीको बारेमा यसभन्दा अधिक त्रिपिटक साहित्यमा उल्लेख भएको पाइँदैन ।

विविध साल्ह नामका सूची लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. ३२७ मा उल्लेख भइसकेको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

तपश्चर्याद्वारा संसारतर्ने

(साल्हसुत्त^१)

एक समय, भगवान् वैशालीको महावन स्थित कूटागार-
शालामा बसिरहनुभएको थियो । अनि साल्ह लिच्छवी र अभय
लिच्छवी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्-
लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका साल्ह
लिच्छवीले भगवान्लाई यस्तो भने —

“भन्ते ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू बुझ्नले संसाररूपी
बाढीबाट तर्ने कुरा बताउँछन्— शीलविशुद्धिद्वारा र तपजुगुप्सुद्वारा ।
भन्ते ! यहाँ भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“साल्ह ! शीलविशुद्धिलाई चाहिँ श्रमण्यफल प्राप्त गर्ने एक
अङ्ग हो भनी म भन्दछु । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सा-
वादी हुन्, तपजुगुप्सा सार हो भन्छन् र तपजुगुप्सामा तल्लीन भई
बस्थन् उनीहरू संसाररूपी बाढीबाट उत्तीर्ण हुन सक्दैनन् । साल्ह !

१. अ. नि-४, पृ. २१३; महावग्गो, अ. क. II. पृ. ५६२.

जो ती अपरिशुद्ध कायकर्म, अपरिशुद्ध वचीकर्म, अपरिशुद्ध मनःकर्म र अपरिशुद्ध आजीविकाका श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् तिनीहरूले अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न सक्दैनन् ।”

“साल्ह ! जस्तै नदी तर्न चाहने कुनै पुरुष धार भएको बन्धरो लिई बनमा जान्छ । उसले त्यहाँ ठूलो, नौलो र सीधापरेको शालको रुख देख्छ । अनि उसले त्यसको फेद काट्छ । फेद काटी टुप्पो काट्छ । टुप्पो काटेपछि हांगाविगा काटी सफा गर्छ । हांगाविगा काटी बन्धरोले ताछ्छ । बन्धरोले ताछेकोलाई बसिलाले ताछ्छ । बसिलाले ताछेपछि लेखनीले लेख्छ (=सूतको चिन्हो लगाउँछ) । लेखनीले लेखेपछि ढुंगाको डल्लोले घोट्छ । ढुंगाको डल्लोले घोटपछि नदीमा लैजान्छ । साल्ह ! यसमा तिमि के भन्छौ ? के त्यसले नदी पारतर्न सक्छ ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो सालको काठ बाहिरबाट राम्ररी ताछेको भएता पनि भित्र अशुद्ध छ (ताछेको छैन) । अतः उसले यो आशा राख्नुपर्छ कि सालको काठ डुबने छ र मानिसलाई विपत्ति हुनेछ ।”

“साल्ह ! यस्तै जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्, तपजुगुप्सा सार हो भन्ने हुन् र तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्छन्

१. यहाँ माथि देखाइएको उपमालाई यसरी हेर्न सक्नुपर्छ—

शालको रुख झैं यो आत्मभाव हो भनी जान्नुपर्छ ।
नदीको स्रोत जस्तै संसारको स्रोत र पार जान चाहने पुरुष झैं ६२

उनीहरू संसाररूपी बाढीबाट तर्न असमर्थ हुन्छन् । साल्ह ! जो ती अपरिशुद्ध कायकर्म, अपरिशुद्ध वचीकर्म, अपरिशुद्ध मनःकर्म र अपरिशुद्ध आजीविकाका श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न असमर्थ हुन्छन् ।”

“साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्छन्, तपजुगुप्सालाई सार हो भनी भन्दैनन्, तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्दैनन् तिनीहरू नै संसाररूपी बाढीबाट तर्न समर्थ हुन्छन् । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू परिशुद्ध कायकर्म, परिशुद्ध वचीकर्म, परिशुद्ध मनःकर्म र परिशुद्ध आजीविकाका हुन्छन् तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न समर्थ हुन्छन् ।

“साल्ह ! जस्तै नदी तर्न चाहने कुनै पुरुष धार भएको बन्धरो लिई बनमा जान्छ । त्यसले त्यहाँ ठूलो, नौलो र सीधा परेको रख देख्छ । अनि उसले त्यसको फेद काट्छ । फेद काटी टुप्पो काट्छ । टुप्पो काटेपछि हाँगाविंगा काटी सफा पाछै । हाँगाविंगा काटी बन्धरोले

दृष्टिहरूमध्ये कुनै दृष्टिग्राही भई बस्ने व्यक्ति । शालको काठलाई बाहिरबाट सफा गर्ने जस्तै बाहिरी तपश्चर्यालाई बलियो गरी ग्रहण गर्ने समय । काठको भित्र सफा नभएको जस्तै शीलद्वारा भित्ती शुद्ध नभएको अवस्था । शालको काठ नदीमा डुब्दै तलतिर जाने जस्तै मिथ्यादृष्टिक हुने पुरुष संसारको नदीमा डुब्दै जान्छ भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ५६२: साल्हसुत्त-वण्णना, चतुक्कनिपात ।

ताछ्छ । बन्धरोले ताछ्छेकोलाई बसिलाले ताछ्छ । बसिलाले ताछ्छेकोलाई खन्तीले भित्र सफा पाछं । भित्र सफा पारेकोलाई लेखनीले लेख्छ (=सूतको चिन्हो लगाउँछ) । लेखनीले लेखेकोलाई ढुंगाको डल्लोले घोट्छ । ढुंगाको डल्लोले घोट्टेकोलाई ढुंगा बनाउँछ । ढुंगा बनाई कपडा टाँग्छ । कपडा टाँगी नदी तछं । साल्ह ! यसमा तिमि के भन्छौ ? के त्यसले नदी पार तर्न सक्छ ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“किन नि ?”

“भन्ते ! त्यो शालको काठलाई बाहिर र भित्र शुद्ध गरी ढुंगा बनाई कपडा पनि टाँगेको हुँदा । अतः उसले यो आशा राख्नुपर्छ कि ढुंगा ढुब्नेछैन मानिस कुशलपूर्वक पार जानेछ ।”

“साल्ह ! त्यस्तैगरी' जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी हुन्नन्, तपजुगुप्सालाई सार हो भनी भन्दैनन्, तपजुगुप्सामा तल्लीन भई

१. यहाँ माथि देखाइएको उपमालाई यसरी अर्थ मिलाई बुझ्नुपर्छ—

शालको काठ झैं यो आत्मभाव । नदीको स्रोत जस्तै संसारको स्रोत । पार जाने पुरुष जस्तै योगावचर पुरुष । बाहिर सफा गरेको जस्तै छद्धारमा संवर गर्ने अवस्था । भित्र सफा गरेको झैं भित्र शीलशुद्धि भएको । कपडा टाँगेको झैं कायिक र चैतसिक-द्वारा वीर्य गर्ने । कुशलपूर्वक पारि तर्ने झैं क्रमशः शील, समाधि र प्रज्ञा पूरा गरी निर्वाणमा पुग्ने सम्झनुपर्छ । अं. ति. अ. क. II. पृ. ५६२: चतुक्कनिपातवण्णना, साल्हसुत्तं ।

अस्वेनन् त्तीनीहरू संसाररूपी बाढीबाट तर्न समर्थ हुन्छन् । साल्ह ! जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू परिशुद्ध कायकर्म, परिशुद्ध बचीकर्म, परिशुद्ध मनःकर्म र परिशुद्ध आजीविकाका हुन् तिनीहरू अनुत्तर सम्बोधि हुने ज्ञान दर्शन प्राप्त गर्न समर्थ हुन्छन् ।

“साल्ह ! जस्तै कुनै योद्धा बाँणद्वारा गर्नुपर्ने अनेकौं काम जान्दछ’ । परन्तु उ तीन कारणले मात्र राजाको योग्य हुन्छ, राजाको भोग्य हुन्छ र राजाको अङ्ग जस्तै हुन्छ । कुन तीन भने ? टाढासम्म बाँण पुऱ्याउन सक्छ । तुरन्तै निशानामा लगाउँछ र ठूल-ठूला पदार्थ पनि छेदन गर्छ ।

“साल्ह ! जस्तै योद्धाले टाढासम्म बाँण पुऱ्याउन सक्छ त्यस्तै सम्यक्समाधि हो । साल्ह ! सम्यक्समाधिले युक्त हुने आर्यश्रावकले जुनसुकै अतीतानागत वर्तमानका भित्री, बाहिरी, सूक्ष्म, हीन, प्रणीत, टाढाका, नजिकका रूपहरू’ हुन् ती सबैलाई ‘त्यो मेरो होइन, त्यो म होइन र त्यो मेरो आत्मा होइन’ भनी यथार्थतः सम्यक्प्रज्ञाले हेर्छ । जे जति वेदनाहरू...जे जति संज्ञाहरू...जे जति संस्कारहरू...जे जति

१. बाँणद्वारा गरिने कार्यहरूमध्ये सररञ्जु, सरप्रासाद आदि बाँणको विचित्रताको बारेमा लेखकको जा. सं. भा-४ को पृ. १७० देखि सरभङ्ग जातकमा हेर्नु ।
२. यहाँ जे जति भित्री बाहिरी आदि रूपहरू भनिएका छन् ती सबैको पष्टिकरण लेखकको बु. श्रा. च. भा-१, पृ. २०६ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् । अतः त्यहाँ हेर्नु ।

विज्ञानहरू अतीतानागत वर्तमानका भित्री, बाहिरी, ...नजिकका विज्ञान-
हरू हुन् ती सबैलाई 'त्यो मेरो होइन, त्यो म होइन र त्यो मेरो आत्मा
होइन' भनी यथार्थतः सम्यक्प्रज्ञाले हेर्छ ।

“साल्ह ! जस्तं योद्धाले तुरन्तं निशानामा लगाउँछ त्यस्तं
सम्यक्दृष्टि हो । साल्ह ! सम्यक्दृष्टिले युक्त हुने आर्यश्रावकले
'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः जान्दछ, ... 'यो दुःख निरोध हुने मार्ग हो'
भनी यथार्थतः जान्दछ ।

“साल्ह ! जस्तं योद्धाले ठूल-ठूला पदार्थ छेदन गर्छ त्यस्तं
साल्ह ! आर्यश्रावकको सम्यक्विमुक्ति हो । साल्ह ! सम्यक्विमुक्तिले
युक्त आर्यश्रावकले ठूल-ठूला अविदघास्कन्धलाई छेदन गर्छ ।”

१४. सीह सेनापति

प रि च य

यो सीह सेनापति वंशालीवासी एक लिच्छवी राजा हुन् ।

वैशाली नगरमा ७ हजार ७ शय र ७ जना लिच्छवी राजाहरू थिए भन्ने कुरा ग्रन्थकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् । त्यस-बखतको चलन अनुसार राजकाजका प्रमुखहरूलाई पनि राजा भनिन्थ्यो । वैशाली नगर चाँहि लिच्छवी गणतन्त्रको राजधानी हो ।

एकदिन यी सबै राजाहरू भेला भई 'कसलाई सेनापति चुन्ने हो' भन्ने विषयमा छलफल भयो । अनि भेलाभएका सबै राजाहरू एकमत भई "यी सीहले सबैलाई चित्त बुझाई राष्ट्रको व्यवस्था राम्ररी गर्न सक्नेछन्" भन्ने निर्णय गरे । अनि सीह राजालाई रातो मणिवर्णको

१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५१: सीहसुत्तवण्णना, अट्टकनिपात; सुत्त.

नि. अ. क. II. पृ. ६: रतनसुत्तवण्णना ।

२. D. P. P. II. पृ. ७८१.

३. हाल मुजुप्परपुर जिल्ला, बसाढ गाउँ ।

सेनापतिको छत्र दिई सेनापतिको पदमा नियुक्ति गरे । त्यसैले यी सीह राजालाई 'सीह सेनापति' भनिएको हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ७५१: सीहसुत्तवण्णना, अट्टकनिपातले उल्लेख गरेको हो ।

यो सीह सेनापति चाहिं निगण्ठ-नाटपुत्रका परम भक्त तथा उपस्थाक थिए ।

त्यसबखत जम्बुद्वीपमा निगण्ठका प्रमुख प्रत्यय दायक उपस्थाकहरू तीनजना थिए । (१) नालन्दावासी उपाळी गृहपति, (२) कपिलवस्तुवासी वत्स शाक्य र (३) यो सीह सेनापति' ।

एक समय भगवान् वैशालीको महावन स्थित कूटागार-शास्त्रामा बसिरहुनुभएको थियो । त्यसबखत वैशालीका नामो नामी अनेक छिच्छ्रबीहरू सन्थागारमा बसिरहेका थिए ।

त्यसबखतको भाषाले सन्थागार भनी महाजनहरूको विश्राम-गृहलाई भनिएको हो । यो विश्रामगृहमा आई मानिसहरू विश्राम गर्छन् । यो विश्रामगृह चाहिं वैशाली नगरको बीचमा थियो । भनिन्छ कि यो विश्रामगृह वैशालीको चारैतिरबाट राम्रोसँग देखिन्छ । यो पनि भनिन्छ कि चारैतिरबाट आएका मानिसहरू पहिले यहाँ आएर विश्राम गरिसकेपछि आ-आफू जानुपर्ने ठाउँमा जान्छन् ।

यो घर राजाहरूको राज्य सम्बन्धी कामकाज गर्नको निमित्त बनाइएको हो पनि भन्दछन् । यसै घरमा बसी छिच्छ्रबी राजाहरू

आ-आफ्नो राज्यको संचालन गर्छन् र यहीं बसी राज्यको कामकाजको बारेमा विचार विमर्श पनि गर्छन् ।

यस सन्थागारमा लिच्छवी राजाहरू र सेनापतिको निमित्त भव्य आसनहरू विछ्याइराखेका छन् र राजाहरूका छत्रहरू पनि राखिएका छन् ।

यही संस्थागारमा माथि उल्लेख भएता नामी नामी लिच्छवी राजाहरू भेला भई बसेका थिए ।

यी नामी नामी लिच्छवीहरू एकसेएक पण्डित, विद्वान, बुद्धिमानी, श्रद्धा हुने र प्रसन्न चित्त हुनेहरू थिए । यिनीहरूमध्ये स्रोतापन्न, सकृदागामी तथा अनगामी फलमा पुगेका आर्यश्रावकहरू पनि थिए । त्यसबखत यिनीहरू आफ्नो राज्यको कामकाजको विषयमा विचार विमर्श गर्दै बुद्धको लोकार्थचर्या बारे पनि प्रशंसा गरी बुद्धको गुण वर्णना गर्थे । लौकिक जटालाई चुँडालेका आर्यहरूले चाहिं बुद्धादि तीन रत्नहरूको वर्णना गर्थे ।

गुण वर्णना तीनप्रकारका हुन्छन्—

(१) चर्या वर्णना, (२) शरीर वर्णना र (३) गुण वर्णना ।

यी मध्ये यी राजाहरूले बुद्धको चर्याको बारे वर्णन गरेका थिए । अहो ! वहाँ सम्यक्सम्बुद्धले एकलाख असंख्य कल्प अधिक चार असंख्य

१. अ. अ. क. II. पृ. ७५०: अट्टकनिपातवर्णना ।

कल्पसम्म दश पारमी, दश उपपारमी र दश परमार्थ पारमी गरी जम्मा तीस पारमी पूरा गर्नुभयो । ज्ञातिहितको चर्या, लोकहितको चर्या र बुद्धचर्या पूरा गरी पञ्चमहापरित्याग^१ पूरा गरी ५५० जातकका कुराहरू सुसम्पन्न गरी बोधिसत्व तुषितभुवनमा जानुभयो भन्दै बुद्धको वर्णन गरे ।

धर्मको वर्णना गर्दै—बहाँ भगवान्ले धर्मदेशना गर्नुभयो । जो निकायको हिसाबले पाँच निकाय छन् । पिटकको हिसाबले तीन पिटक छन् । अङ्गको हिसाबले नौ अङ्गहरू^१ छन् र स्कन्धको हिसाबले ८४ हजार छन् भन्दै धर्मकोट्टासको रूपले वर्णन गरे ।

सङ्घको वर्णना गर्दै—शास्ताको धर्मोपदेश सुनी श्रद्धा लाभ गरी कुलपुत्रहरू भोगसम्पत्तिहरू त्यागी, ज्ञाति परिवारहरू त्यागी, स्वेतछत्रहरू त्यागी, उपराज पदहरू त्यागी, सेनापति पदहरू त्यागी, भाण्डागारिक तथा श्रेष्ठी पदहरू त्यागी घरबार छाडी शास्ताको अनुपम शासनमा प्रव्रजित हुन्छन् ।

१. 'पञ्चमहापरित्याग' भनेको— धन परित्याग, अङ्ग परित्याग, जीवन परित्याग, पुत्र परित्याग तथा भार्या परित्याग हो । जा. अ. क. VII. पृ. ४ ८: महावेस्सन्तरजातक, नं. ५४७; चरि. पि. अ. क. पृ. ७६: अकित्तिजातक ।
२. धर्मका नौ अङ्गहरू भनेका कुन कुन हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. १५४ र पृ. ३०१ मा 'सुत्त'गैय्य' भन्ने शीर्षकमा हेर्नु ।

स्वेतछत्र त्यागी प्रव्रजित भएकाहरूमध्ये भद्रीय शाक्य राजा, महाकप्पिन राजा तथा पुष्कस्राति आदि राजाहरू हुन् । यस्ता प्रव्रजित हुनेहरू मात्र बुद्ध शासनमा असी हजार जति छन् । अनेक कोटि घनहरू परित्याग गरी प्रव्रजित भएका यश कुलपुत्र, श्रोण श्रेष्ठीपुत्र तथा राष्ट्रप'ल कुलपुत्रहरू जस्ताको त गिन्ति नै छैन । यस्ता यस्ता कुलपुत्रहरू बुद्ध शासनमा प्रव्रजित हुन्छन् भन्दै सङ्घको वर्णन गरे ।

त्यसबखत सन्थागारका ठाउँ ठाउँमा राजाहरूको निमित्त र बीचमा चाहिँ सेनापतिको भव्य आसन राखिएको थियो । अतः सीह (=सिंह) सेनापति उक्त सभामा आफ्नो आसनमा बसी यी लिच्छवी राजाहरूका कुराहरू सुनीरहेका थिए ।

यो सुन्दा सुन्दै उनको मनमा यस्तो लाग्यो—“यी राजाहरू यसरी बुद्धको वर्णन गर्दछन् । अवश्य पनि वहाँ भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ होला । नत्र यस्तो किसिमले यी राजाहरूले भन्दैनन् । म पनि भगवान्कहाँ जानुपर्नो ।”

यस्तो मनमा लागेपछि उनको मनमा ठूलो प्रीति उत्पन्न भयो । यसको साथसाथै निगण्ठ-नाटपुत्रले आफूलाई अघि अघि भनेको कुराको पनि संस्मरण भयो ।

निगण्ठ-नाटपुत्रले यदि यी सीह सेनापति कसैबाट धमक गौतमको वर्णन सुनी धमक गौतमकहाँ गए भने मेरो परिहानी हुनेछ । यस्तो सोची उनले सीह सेनापतिलाई यस्तो भनेका थिए—

“हे सीह ! यो लोकमा म बुद्ध हुँ भन्दै हिंड्ने श्रमणहरू धेरै छन् । त्यसैले यदि तिमी कसैकहाँ जान चाहेमा मसँग सोधेर जाने गर । म तिमीलाई योग्य पुरुषकहाँ पठाई अयोग्य पुरुषकहाँ जानबाट रोक्नेछु ।”

यति कुरा सम्झेर उनले ठाने कि निगण्ठकहाँ गई पहिले सोध्नेछु, पठाएमा जानेछु र नपठाएमा जाने छैन । यस्तो विचार गरेर उनी निगण्ठकहाँ गए ।

यो कुरा सुनेर निगण्ठलाई पर्वतले थिचे जस्तो भई बडो चिन्ता हुनथाल्यो । अनि सोचे— “जसकहाँ म पठाउन चाहन्छु उनीकहाँ यो जान चाहन्छन् । अब भने मेरो नाश हुनेछ ।” यसपछि उनले बुद्धकहाँ नपठाउने विचार गरी “सीह ! त्यस्ता अक्रियावादीकहाँ तिमी किन जान्छौ” भनी भने । त्यसैले तल उल्लिखित सूत्रमा “हे सीह ! के तिमी क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ?” भनी उल्लेख भएको हो ।

यत्तिक्रमा गोरुलाई लोरोले हिराए झैं, बलिरहेका बत्ती निभाए झैं र भात भएको भाँडो ढाकिए झैं उनको मनमा उत्पन्न भएको प्रीति बिलाएर गयो ।

दोश्रो पटक पनि लिच्छवी राजाहरूले बुद्धको वर्णन गरी सन्यागारमा बसिरहेका थिए । दोश्रो पटक पनि सीह सेनापति उनीहरूको कुरा सुनी सन्यागारमा बसिरहेका थिए । यसपालि पनि उनको मनमा बुद्धको दर्शनार्थ जाने इच्छा भयो ।

यस पटक बुद्धको वर्णन गर्ने ती लिच्छवीहरूले तुषितभवन-
बाट बोधिसत्त्व बोधिमण्डपमा पुगेको, दशबलको शरीरको बत्तीस
(३२) महापुरुष लक्षणहरू, असीत्यानुब्यञ्जन र व्यामप्रभाको
हिसाबले बुद्धको शरीरको वर्णन गरे ।

धर्मको वर्णन गर्दै—एउटा पदमा पनि एउटा व्यञ्जनमा पनि
कुनै ठुटी छैन भन्दै धर्मदेशनाको हिसाबले धर्मको वर्णन गरे ।

सङ्घको वर्णन गर्दै—यसरी धशश्री आदि त्यागी प्रव्रजित हुनेहरू
अल्लो स्वभाषका हुनन् । उनीहरू तेह्र धुताङ्गशील पालन गर्छन्,
अशुभ भावना आदि गर्छन् र अठतीस आरम्भण विभक्तिहरू सेवन गर्छन्
भनी प्रतिपत्तिको हिसाबले सङ्घगुणको वर्णन गरे ।

उपरोक्त गुण वर्णन सुनेर दोश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको
मनमा बुद्धको दर्शन गर्न जाने विचार भयो र फेरि निगण्ठसंग सोध्न

१. बुद्धलाई 'दशबल' पनि भन्दछन् । दशबल भनेको केहो भन्ने कुरा
लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २६६ मा 'तथागतका दशबलहरू'
भन्ने शीर्षकमा हेर्नु ।
२. यो महापुरुष लक्षणहरूको बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-१,
पृ. १६८ मा हेर्नु ।
३. 'असीत्यानुब्यञ्जन' भनेको केहो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु.
श्रावि. च. भा-१, पृ. ४७६ मा हेर्नु ।
४. 'व्यामप्रभा' भनेको शरीरको चारैतिर चार चार हातसम्म देखिने
रश्मीलाई भनिएको हो ।

गए । दोश्रो पटक पनि निगण्ठले उनलाई नपठाउने विचार गरी उनको मनको श्रद्धालाई कुल्चिदिए ।

यहाँनिर मलाई—

“यो अत्थं पुच्छितो सन्तो, अनत्थमनुसासति ।

पटिच्छन्नेन मन्तेति, तं जञ्जा वसलो इति^१ ॥”

अर्थात्—“जसले अर्थको कुरा सोध्दा अनर्थको कुरा भन्छ र गोप्य कुरा गर्छ त्यस्तालाई वसल भनी जान्नुपर्छ” भन्ने कुरा सम्झना हुन्छ ।

तेश्रो पटक बुद्धगुण वर्णना गर्ने लिच्छवी राजाहरूले सूत्रपिटक अनुसार ‘इति पि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो’ भनी बुद्धको वर्णन गरे । धर्मको वर्णना गर्दै ‘स्वाक्खातो भगवता धम्मो’ भनी धर्मको वर्णन गरे तथा सङ्घको वर्णना गर्दै ‘सुपटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो’ भनी भने ।

यो कुरा सुनिरहेका खीह सेनापतिको मनमा फेरि यस्तो लाग्यो —“यो लिच्छवी राजाहरूले तीन तीन दिनसम्म बुद्धगुण वर्णन गर्दा पनि यिनीहरूको मुख बन्द भएको छैन । अवश्य पनि वहाँ भगवान् अनुपम गुणले युक्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । अतः वहाँ भगवान् बुद्धको कारणमा उत्पन्न भएको यो मेरो प्रीतिलाई बिलाउन नदिई अवश्य पनि आज म वहाँ सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानेछु ।”

१. सुत्त. नि. पृ. २८८: वसलसुत्त, उरगवग्गो ।

यति अठोट गरी उनले यस्तो सोचे—“यी निगण्ठसँग सोधे पानि के नसोधे पानि के । यसले मेरो के बिग्रने छ र ! उनीसँग सोधेर जाँदा मेरा पानवाहन बढ्ने होइनन् न त मेरो यशश्री न बढ्ने हो । सोधेर नजाँदा पानि मेरो यशश्री नघट्ने हो । अतः उनीसँग सोधिरहनु व्यर्थ हो ।”

यति सोचेर उनी वैशालीबाट भगवान् बसेको ठाउँमा गए ।

जस्तै गृष्म समयमा वर्षाद् हुँदा पानी बगेर खोलामा पुगी केहीछिन बगी पानी रोकिने हो त्यस्तै पहिलो दिनमा सीह सेनापतिको मनमा उत्पन्न भएको प्रीतिलाई निगण्ठले रोकिदिएको ठान्नुपर्छ ।

दोश्रो दिनमा पानी पर्दा पानी बगेर खोलामा पुगी केहीछिन पछि बालुवाको थुप्रोले पानी रोकिने हो त्यस्तैगरी दोश्रो दिनमा पनि उत्पन्न भएको सीह सेनापतिको प्रीतिलाई निगण्ठले रोकेको ठान्नुपर्छ ।

तेश्रो दिनमा आउने पानी चाहि नदीमा पुगी त्यहाँ भएका कोहर कसिगर बगाई बालुवाको थुप्रोलाई समेत काटी समुद्रतीरतिर पानी जाने हो त्यस्तै तेश्रो दिनमा सुनेको बुद्धगुणको कारणले उनको मनमा उठेको प्रीतिले गर्दा “निगण्ठसँग सोधिरहनु व्यर्थ हो, यसले मलाई के गर्छ र !” भन्दै जानको लागि तयार गराई बुद्धको दर्शनार्थ गएको ठान्नुपर्छ ।

यात्राको तयारी कसरी गराए भने—

उनले विचार गरे कि घेरें दिनदेखि म बुद्धको दर्शनार्थ जान चाहन्थे । अतः अप्रकट रूपले जानु ठीक छैन । प्रकट रूपले नै जानुपर्छ । यति मनमा राखी “जो जो मसँग बुद्धकहाँ जान चाहन्छन् उनीहरू मसँग आउनु” भनी घोषणा गरी पाँचशय रथहरू तयार पार्न लगाई मुख्य रथमा आफू बसी फूलमालाहरू र सुगन्धित धुप लिई विशाल परिषद्का साथ मध्याह्न समयपछि सीहू सेनापति भगवान्कहाँ गए^१ ।

जब उनी रथबाट ओल्हें आरामभित्र जानलागे तब उनले टाढैबाट भगवान्को असीत्यानुब्यञ्जन, व्यामप्रभा र बत्तीस महापुरुष लक्षणहरू सहित छवर्ण रश्मीको पुञ्ज पनि देखे । अनि उनले “यस्ता महापुरुष यति नगीचमा बसेर पनि मैले आजसम्म वहाँको दर्शन गर्न सकिन । यो मेरो लागि अलाभ नै हो” भन्दै महानिधी देखेदा जसरी दरिद्र पुरुषको मनमा प्रीति प्रामोदच उत्पन्न हुने हो त्यसरी नै मनमा प्रीति प्रामोदच लिई उनी भगवान्को अगाडि गए ।

भगवान्को अगाडि पुगेपछि निगण्ठे भनेका कुरा मनमा राखी “भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि भगवान् अक्रियावादी हुनुहुन्छ । के यो कुरा सत्य हो ?” भनी प्रश्न सोधे^२ । भगवान्ले उनलाई उत्तर दिनुहुँदै अष्टाङ्गयुक्त धर्मोपदेश गर्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५१-५३: सीहसुत्तवण्णना, अट्टकनिपात ४

२. अं. अ. क. II. पृ. ७५३.

उपदेशको अन्त्यमा जब सीह सेनापतिले आफू आजीवनसम्म बुद्धको शरणमा आएको कुरा प्रकट गरे तब भगवान्‌ले उनलाई सम्झाई बुझाई सोच विचार गरी काम गर्ने सल्लाह दिनुभयो । भगवान्‌ले उनलाई यो पनि भन्नुभयो कि—सीह ! मलाई देखेर मेरो शरणमा आउंदा मानिसहरूले अपवाद गर्न सक्छन् कि यी सीह सेनापति जो जो देखे उसैको शरणमा पर्छन् । यता निगण्ठको शरणमा पनि पर्छन् भने उता बुद्धको पनि शरणमा पर्छन् । त्यसैले तिमी जस्ता ख्याति प्राप्त पुरुषले अलि होसराखी काम गर्नु बेश हुने छ । यस वचनद्वारा सीह सेनापति झन् प्रफुल्लित भएका थिए भन्ने कुरा अगाडिको सूत्रमै प्रष्ट भएको छ ।

जब सीह सेनापतिले बुद्धको शरण जानेमा आफ्नो दृढता व्यक्त गरे तब भगवान्‌ले उनलाई यो कुराको पनि सम्झना दिलाउनुभयो । सीह ! बुद्धको शरणमा गएँ भनेर तिमिकहाँ सधैं आउने निगण्ठहरूलाई दान नदिनु उचित छैन ।

जब भगवान्‌को यो अर्ति सुने तब त सीह सेनापति झन् चकित भए र भन्नथाले कि भन्ते ! निगण्ठहरूबाट मैले सुनेको थिएँ कि अमण गौतम आफूलाई मात्र दान देऊ अर्कालाई दान नदेऊ भन्दछन् । परन्तु भगवान्‌ चाहिँ मेरो घरमा आउने निगण्ठहरूलाई दानदिनुबाट रोक्नुहुन्न भनी अर्ति दिनुहुन्छ । यस विषयमा चाहिँ म नै जान्नेछु भनी सीह सेनापतिले भने ।

१. अं. अ. क. II. पृ. ७५३.

२. अं. अ. क. II. पृ. ७५३-५४.

अङ्गुत्तरअट्ठकथाको^१ भनाइ अनुसार उपदेशको अन्तमा सीह सेनापतिले स्रोतापत्तिफल पनि प्राप्त गरेका थिए ।

एकदिन सीह सेनापति भगवान्‌कहाँ गई यसै जीवनमा दानको फल पाउन सकिन्छ के ? भनी सोधदा भगवान्‌ले उनलाई पाँच कारणले युक्त धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो । अनि सीह सेनापतिले चार कारणलाई त आफूले स्वयं यसै जीवनमा जानेको तर पाँचौं स्वर्गजाने कुरा भने आफूलाई थाहानभएको तर भगवान्‌ प्रतिको श्रद्धाले स्वीकार्छु भनी भनेका थिए ।

त्यस्तैगरी एक अर्को समयमा भगवान्‌कहाँ यिनले दान सम्बन्धी प्रश्न सोधेका थिए । यसबखत चाहिँ भगवान्‌ले उनलाई सात कारणले युक्त धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो । यसबखत पनि सीह सेनापतिले स्वर्ग जाने कुराको विषयमा चाहिँ भगवान्‌को विश्वासबाट ग्रहण गर्छु भन्ने कुरा व्यक्त गरेका थिए । यी दुबै सूत्रहरूको अनुवाद अगाडि प्रस्तुत गरेको छु ।

सीह सेनापतिकी एक बहिनीकी छोरी सीहा भन्ने थिइन् भन्ने कुरा थेरी. गा. अ. क. पृ. ६२: सीहाथेरीगाथट्ठकथाबाट बुझिन्छ ।

एकदिन भगवान्‌ले सीह सेनापतिले उपदेश गरिरहेको सुनी यी सीहा प्रसन्न भई आमामा बाबुको अनुमति लिई प्रव्रजित भएकी थिइन् ।

प्रव्रजित भएको सात वर्षसम्म पनि यिनले आफ्नो मनलाई थातमा राख्न नसकी “यस्तो जीवनले के गर्ने !” भन्दै डोरी ल्याई

१. अं. अ. क. II. पृ. ७५५: सीहसुत्तवण्णना, अट्ठकनिपात, महावग्गो ।

गर्धनमा बांधी आत्महत्या गर्ने विचार गरिन् । त्यसंबखत उनलाई विदर्शना भावनाको संस्मरण भई उनी अरहत् भइन् ।

सीह सेनापतिछे बुद्धको शरण लिइसकेपछि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई निम्तो गरी मांस सहित भोजन प्रदान गरेका थिए । यस कुरालाई लिएर निगण्ठ शिष्यहरूले बुद्धको निन्दा गरेका थिए । पछि भिक्षुहरूको बीचमा यो कुरा चल्दा भगवान्ले तेलोवाद जातकको कुरा बताउनु भएको थियो^९ ।

१. जा. अ. क. I-II. पृ. ५५४: तेलोवाद जातक, नं. २४६.

विभिन्न सीह नामहरू

- (१) सीह—यिनी सोभित बुद्धकी मणिला भन्ने पत्नीको तरफबाट जन्मेका सोभित बुद्धका पुत्र हुन् । बु. वं. पृ. ३३४: सोभित-बुद्धवंसो ।
- (२) सीह—यी चाहिं अनागतमा मेत्तेय्य बुद्धका उपस्थाक हुने सीह हुन् । D. P. P. II. पृ. ११६६.
- (३) सीह (थेर)—यी थेर मल्ल देशका हुन् । मल्ल देशको मल्ल राजकुलमा जन्मेपछि यिनलाई 'सीह' भन्ने नाम राखिएको थियो ।

एकदिन भगवान्लाई मल्ल देशमा देखी वन्दना गरी यिनी एक छेउमा बसेका थिए । त्यसबखत भगवान्ले यिनको मनोभावलाई बुझी यिनलाई उपदेश गर्नुभयो । यसबाट प्रभावित भई यिनी पछि भिक्षु भएर गए ।

भिक्षु भएर मनलाई थातमा राख्न नसकी अलमलिइ रहेको बुझ्नुभई भगवान्ले यिनलाई "सीहूपमत्तो विहर..." भन्ने गाथाद्वारा उपदेश दिनुभएपछि यिनी अरहत् भएका थिए । थेर. गा. अ. क. I. पृ. १७६: सीहत्थेरगाथट्टकथा ।

- (४) सीह (समणुद्देस)—यी अमणोद्देशको नाम दी. नि. I. 'पृ. १२६ को महालि सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

यी सीह नागित स्थविरका भाञ्जा हुन् र नागित कं उपाध्यायत्वमा ७ वर्षको उमेरमा श्रामणेर भएका थिए । दी. नि. अ. क. II. पृ. २०: महालिसुत्तवण्णना । यी सीह समणुद्देसको कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४०७ मा महालिसूत्रको अनुवादमा उल्लेख भएको छ ।

- (५) सीह (सेनापति)—यी सेनापति वंशालीवासी एक राजा हुन् । पछि यिनी लिच्छवी राज्यको सेनापति भएका थिए । त्यसैले यिनलाई 'सीह सेनापति' भनिएको हो । यिनी निगण्ठनाटपुत्रका शिष्य पनि थिए । यिनकी बहिनीकी सीहा भन्ने छोरी थिइन् । पछि यिनी बुद्धको अनुयायी बनिन् । यी नै सीह सेनापतिको कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छ ।
- (६) सीह (सेनापतिसुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-५, पृ. ३०४ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रलाई D. P. P. II. पृ. ११६६ मा 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ । यस सूत्रको अनुवाद अगाडि दोश्रो सूत्रमा उल्लेख गरेको छ ।
- (७) सीह (सेनापतिसुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-७, पृ. २१३ अब्ब्याकतवग्गोमा उल्लेख भएको छ । यसलाई D. P. P. II. पृ. ११६७ ले 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ । यसको अनुवाद अगाडिको तेस्रो सूत्रमा उल्लेख गरेको छ ।
- (८) सीह (कोत्थुकजातकं)—यो जातक—जा. अ. क. I-II. पृ. ४५२, सं. १८८ मा उल्लेख भएको छ ।

यो जातक—कोकाळिक भिक्षुको कारणमा बताइएको हो । यसमा उनले उपदेश गर्ने बुध्प्रयास गरेका थिए । भिक्षुहरूले धर्मोपदेश गरिरहेको देखेर यिनले पनि धर्मोपदेश गर्ने मांग गरे । जब यिनलाई उपदेश गर्ने मौका दिइएको थियो तब यिनले केही बोल्न नसकेका मात्र होइनन् जिउभरी पसिना बगाउँदै धर्मासनबाट उठेर गए ।

(६) सीह (चम्मजातकं)—यो जातक—जा. अ. क. I-II. पृ. ४५३, नं. १८६ मा उल्लेख भएको छ ।

यो जातक पनि कोकाळिक भिक्षुकै कारणमा बताइएको हो । यसमा पनि उनले धर्मोपदेश गर्ने बुध्प्रयास गरेका थिए ।

(१०) सीह (सुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-५, पृ. ३७८ ककुधवर्गमा उल्लेख भएको छ ।

भगवान्‌ले 'सिह' भनी तथागतलाई नं भनिएको हो भन्ने कुरा यस सूत्रमा उल्लेख भएको छ र सिंहको उपमा देखाउनु भएको छ । जुन परिषद्‌लाई तथागतले धर्मोपदेश गर्छन् सो देशना तथागतको सिंहनाद नं हुन्छ भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ । पालिमा 'सीह' भनि सिंहलाई भनिन्छ ।

(११) सीह (सुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-८, पृ. २६३ महावग्गोमा उल्लेख भएको छ ।

यसको अनुवाद अगाडिको चौथो सूत्रमा उल्लेख भएको छ । त्रिपिटक सूची पृ. ११३ मा चाहि यसलाई 'सीह-सेनापतिसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

(१२) सीह (सुत्तं)—यो सूत्र—सं. नि. I. पृ. १०६ मारसंयुत्तमा 'किन्नुसीहसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा भगवान् जेतवनमा बसी घेरै भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गरिरहनुभएको बेलामा भगवान्को आखा विनाश गर्ने विचारले पापीमार आएको कुरा समुल्लेख भएको छ ।

(१३) सीह (सुत्तं)—यो सूत्र—सं. नि. II. पृ. ३१० खन्धसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा जब तथागत लोकमा उत्पन्न हुन्छन् तब वहाँले 'यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो' भन्ने आदि कुरा सुनाउनु हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ । भृगराजको उपमा पनि यसमा बर्शाइएको छ ।

त्रिपिटक सूची पृ. २३ मा चाहि यसलाई 'सीहोपम-सुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ ।

(१४) सीहनाद (सुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-४, पृ. ३६ चक्कवग्गोमा उल्लेख भएको छ । यसलाई D. P. P. II. पृ. ११६६ ले 'सीहसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ ।

यस सूत्रमा भगवान्ने “जब तथागत लोकमा जन्मिन्छ तब तथागतले ‘यो सत्काय हो, यो सत्कायसमुदय हो’ भन्ने आदि कुराको उपदेश गर्छन्, दीर्घायु देवताहरूले पनि यो धर्मोपदेश सुन्छन् र उनीहरूले ‘अहो ! अनिदय रहेछ’ भन्ने ठान्दछन्” भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

- (१५) सीहनाद (सुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-१०, पृ. १२४ महावग्गो-मा उल्लेख भएको छ । यसलाई D. P. P. II. पृ. ११६७ ले ‘सीहसुत्त’ भनी उल्लेख गरेको छ ।

यस सूत्रमा ‘सिंह’ भनी तथागतलाई नै भनिएको हो भन्ने कुरा र तथागतका दशबल्ल भनेका के के हुन् भन्ने कुराको व्याख्या गरिएको छ ।

- (१६) सीहनाद (सुत्तं)—यो सूत्र—अं. नि-६, पृ. १२१ महावग्गोमा उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा तथागतका छ आसुभबल्लहरू भनेका के के हुन् भन्ने कुराको व्याख्या भएको छ ।

- (१७) सीहनाद (वग्गो)—यो वर्ग—म. नि. मूलपण्णासको दोश्रो वर्ग हो । म. नि. I. पृ. १६३.

- (१८) सीहनाद (वग्गो)—यो वर्ग—अं. नि-६, पृ. २० मा उल्लेख भएको छ । यो नवकनिपातको दोश्रो वर्ग हो ।

(१९) (चूल) सीहनादसुत्तं—यो सूत्र—म. नि. I. पृ. ६० मा उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा पहिला, दोश्रा, तेश्रा तथा चौथा श्रमणहरू बुद्धशासनमा बाहेक बाहिरी शासनमा छैनन् भन्ने कुराको सिहनाद गरिएको छ ।

(२०) (महा) सीहनादसुत्तं—यो सूत्र—म. नि. I. पृ. ६६ मा उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा सुनकखत्त लिच्छवी पुत्रले चोवर छाडेको र सारिपुत्र स्थविरले तथागतको दशबल आदि बारे व्याख्या गर्नुभएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २६४ मा उल्लेख भएको छ ।

(२१) (महा) सीहनादसुत्तं—यो सूत्र—दी. नि. I. पृ. १३८ मा उल्लेख भएको छ ।

यस सूत्रमा भगवान् उरुड्वाको कण्णकथलमा बसिरहुनुभएको बेलामा अचेल कश्यप आई “भो गौतम ! तपाईंले सबै प्रकारका तपस्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ रे भन्ने कुरा सुनेको छु के यो कुरा सत्य हो ?” भनी सोधदा भगवान्ले “होइन” भनी भन्नुभएको आदि कुरा उल्लेख भएको छ ।

(२२) (चक्रवर्ति) सीहनादसुत्तं—यो सूत्रलाई दी. नि. III. पृ. ४६ ले केवल ‘चक्रवर्तिसुत्तं’ भनी उल्लेख गरेको छ ।

यस सूत्रमा चक्रवर्ती राजाले दरिद्रपन हटाउने प्रयास गरेको कुरा उल्लेख भएको छ ।

- (२३) सीहघोस—यो सीहघोस चाहिं पद्मोत्तर बुद्धको पालाका एक विशिष्ट भिक्षु हुन् । यो भिक्षु महापरिवार सम्पन्न थिए । यिनलाई देखेर नै उरुवेल फश्यपछे भविष्यमा म पनि परिवार सम्पन्न भिक्षु हुनसक्छु भनी प्रार्थना गरेका थिए । अप. दा. पा. II. पृ. १२६: उरुवेलकस्सपत्थेर अपदानं ।
- (२४) सीहपुर—यो चाहिं एक नगरको नाम हो । जा. अ. क. III. पृ. ३२६: चेतियजातक, नं. ४२२.
- (२५) सीहपपात—यो सीहपपात (सिंह प्रपात) चाहिं सातवटा दहहरूमध्ये एक दहको नाम हो । सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २३४: पूरलासमुत्तवण्णना (सुन्दरिक भारद्वाज सुत्तवण्णना), महावग्गो । यो कुरा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३८४ मा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (२६) सीहमुख—यो चाहिं अनोतत्त दहमा आउने पानीको एक मुहानको नाम हो । यसको उल्लेख लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३८४ मा पनि भएको छ ।
- (२७) सीहइनु—यो चाहिं शुद्धोदन महाराजाका पिताको नाम हो । सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १७६: सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त (महासमयसुत्त) वण्णना, चूलवग्गो । यो कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २१० र २१५ मा उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल पालि—

१-सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसेनापतिवत्थु^१)

त्यस समय नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा^२ एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए । त्यस समय निगण्ठ-श्रावक सीह सेनापति पनि त्यस परिषद्मा बसेका थिए । अनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो —“अवश्य पनि वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यी नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दछन्^३ । अतः

१. महा. व. पा. पृ. २४८: भेसज्जकखन्धकं, अ. क. III. ११६१.
२. नगरको सभागृह । अं. नि-८, पृ. २६३: सीहसुत्तं, महावग्गो; अ. क. II. पृ. ७५०.
३. वर्णन तीन प्रकारका छन्— (१) चर्या वर्णन, (२) शरीर वर्णन र (३) गुण वर्णन । यी मध्ये तिनीहरूले चर्या वर्णन गरेका थिए भनी अं. अ. क. II. पृ. ७५० सीहसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । विस्तृत कुराको लागि अट्टकथामा हेर्नु^४ ।

किन म वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ !” अनि जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ सीह सेनापति गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—“भन्ते ! म श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान चाहन्छु ।”

“हे सीह ! के तिमी क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ? हे सीह ! श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् र अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् तथा सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् ।”

अनि जो सीह सेनापतिको मनमा भगवान्को दर्शनार्थ जाने आकांक्षा थियो त्यो बिलाएर गयो ।

दोश्रो पटक पनि नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए । दोश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो—“अवश्य पनि वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यी नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दैछन् । अतः किन म वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ न जाऊँ !” दोश्रो पटक पनि जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ सीह सेनापति गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—“भन्ते ! म श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान चाहन्छु ।”

“हे सीह ! के तिमि क्रियावादी भएर अक्रियावादी श्रमण गौतमको दर्शनार्थ जान्छौ ? हे सीह ! श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् र अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् तथा सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् ।”

दोश्रो पटक पनि जो सीह सेनापतिको मनमा भगवान्को दर्शनार्थ जाने आकांक्षा थियो त्यो बिलाएर गयो ।

तेश्रो पटक पनि नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दै थिए । तेश्रो पटक पनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो—“अवश्य पनि वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यी नामी नामी लिच्छवीहरू संस्थागारमा एकत्रित भई बसी अनेक प्रकारले बुद्धको वर्णन, धर्मको वर्णन र सङ्घको वर्णन गर्दैछन् । निगण्ठसँग भेट्नु वा नभेट्नाले मलाई के हुनेछ र ! अतः किन म निगण्ठसँग नभेटिकनै भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ !”

भगवान् अक्रियावादी छन् रे !

अनि सीह सेनापति भगवान् दर्शनार्थ पाँचशय रथद्वारा दिनको बेलमा वंशालीबाट गए । जहाँसम्म रथबाट जान हुने हो त्यहाँसम्म रथबाट गई त्यसपछि रथबाट ओल्हीं पंदल नै भगवान्कहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा

बसेका सीह सेनापतिले भगवान्लाई यस्तो भने — “भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन् अक्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पाछन् । भन्ते ! जजसले यस्तो भन्छन् ‘श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन्...।’ भन्ते ! के तिनीहरू भगवान्ले भने जस्तै भन्दछन् ? के उनीहरू भगवान्लाई असत्यद्वारा झूटो आरोप त गर्दैनन् ? के उनीहरू धर्मानुकूल बताउँछन् ? कुनै सहधर्मासँग वादानुवाद हुँदा निन्दा त हुँदैन ? भन्ते ! हामी भगवान्लाई झूटो आरोप लगाउन चाहौं ।”

“सीह ! (१) त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई अक्रियावादी श्रमण गौतम हुन्, अक्रियावादको धर्म-देशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पाछन् भनी भन्न सक्छन् । (२) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई क्रियावादी श्रमण गौतम हुन्, क्रियावादको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पाछन् भनी भन्न सक्छन् । (३) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई उच्छेदवादी श्रमण गौतम हुन्...भनी भन्न सक्छन् । (४) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई जुगुप्सी श्रमण गौतम हुन्...भनी भन्न सक्छन् । (५) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई वेनयिक (=विनाशकारी) श्रमण गौतम हुन्...भनी भन्न सक्छन् । (६) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यकरूपले भनेमा मलाई तपस्वी श्रमण गौतम हुन्...भनी भन्न सक्छन् । (७) सीह ! त्यस्तो कारण छ

जुन कारणद्वारा सम्यक् रूपले भनेमा मलाई अपाठ्ठ श्रमण गौतम हुन्... भनी भन्न सक्छन् । (८) सीह ! त्यस्तो कारण छ जुन कारणद्वारा सम्यक् रूपले भनेमा मलाई आश्वस्त श्रमण गौतम हुन्, आश्वस्तताको धर्मदेशना गर्छन् र सोहीद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्न सक्छन् ।

(१) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम अक्रियावादी हुन्, अक्रियावादीको धर्मदेशना गर्छन् र त्यसद्वारा श्रावकहरूलाई विनीत पार्छन् भनी भन्ने ? सीह ! म काय दुश्चरित, वची दुश्चरित, मनः दुश्चरित तथा अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरूलाई नगर्नु भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा अक्रियावादी श्रमण गौतम अक्रियावादीको धर्मदेशना गर्छन् र त्यसद्वारा श्रावकहरूलाई पनि विनीत पार्छन् भनी भन्न सकिन्छ ।

(२) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम क्रियावादी हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! म काय सुचरित, वची सुचरित, मनः सुचरित तथा अनेक प्रकारका कुशल धर्महरू गर्नुपर्छ भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम क्रियावादी हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

(३) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम उच्छेदवादी हुन्... भनी भन्ने ?

सीह ! म रागको, द्वेषको, मोहको तथा अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरूको छेवन गर्नुपर्छ भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम उच्छेदवादी हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

(४) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम जुगुप्सी हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! म काय दुश्चरितलाई... तथा सबै प्रकारका पापक अकुशल धर्महरू गर्नुलाई जुगुप्सा (=घृणा) गर्छु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम जुगुप्सी हुन् भनी भन्न सकिन्छ ।

(५) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम विनाशकारी हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! म राग, द्वेष, मोह तथा अनेक प्रकारका अकुशल धर्महरूको विनाश गर्नुपर्छ भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम विनाशकारी हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

(६) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम तपस्वी हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! म पापक अकुशल धर्महरूलाई तप्त गर्नुपर्छ भनी भन्दछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम तपस्वी हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

(७) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम अपगर्भ हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! भविष्यमा जसको गर्भशय्या र पुनर्भवको अस्तित्व प्रहीण भइसकेको, जरो उखेलि सकेको, काटेको ताडबृक्ष झैं असम्भाव्य भइसकेको, र पुनः उत्पन्न नहुने हो त्यस्तालाई म अपगर्भ भनी भन्दछु । सीह ! तथागतको भविष्यमा गर्भशय्या र पुनर्भवको अस्तित्व प्रहीण भइसके, जरो उखेलिसके, काटेको ताडबृक्ष झैं असम्भाव्य भइसके र पुनः उत्पन्न नहुने भइसके । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम अपगर्भ हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

(८) “सीह ! कुनचाहिं त्यो कारण हो त जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले भनेमा श्रमण गौतम आश्वस्त प्राप्त हुन्... भनी भन्ने ? सीह ! मैले परम आश्वस्तताले आश्वस्त पाएकोछु । आश्वस्तताको धर्मदेशना गर्दछु र त्यसद्वारा श्रावकहरूलाई पनि विनीत पाछु । सीह ! यही त्यो कारण हो जुन कारणद्वारा मलाई सम्यक् रूपले श्रमण गौतम आश्वस्त पाएका हुन्... भनी भन्न सकिन्छ ।

यस्तो भन्नुहुँदा सीह सेनापतिले भगवान्लाई यस्तो भने—“धन्यहो भन्ने !... आजदेखि मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवान्ले स्वीकार्नुहोस् । ‘सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर’ ।

१. उता निगण्ठको शरण गएका छन् यता फेरि बुद्धको पनि शरणमा जान्छन् कस्तो होला यी सीह भनी अरूले अपवाद गर्न सक्लान् अतः अलि सोचेर गर न हडबडाऊ भनी भनेको हो । अं. अ. क.

II. पृ. ७५३.

‘तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनेछ ।’ भन्ते ! भगवान्को यस वचनले त म झन् प्रसन्न भएँ जो कि भगवान् मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ—‘सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर । तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनेछ ।’”

“भन्ते ! यदि अन्यतीर्थियहरूले मलाई श्रावक बनाउन पाएका भए ‘सीह सेनापति हाम्रा श्रावक भए !’ भन्दै उनीहरूले सारा वंशालीमा ध्वजापताका फेलाउँथे होलान् । किन्तु भगवान् मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ—‘सीह ! राम्रोसँग सोचविचार गरी गर । तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त मानिसले राम्रोसँग सोचविचार गरी गर्नु राम्रो हुनेछ ।’ भन्ते ! सो म दोश्रो पटक पनि भगवान्को शरणमा जान्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भगवान्ले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार्नुहोस् ।”

“सीह ! धेरै समयदेखि तिम्रो घर निगण्ठहरूको कुवा जस्तो भएको छ । त्यसो हुनाले तिम्रो घरमा आउने उनीहरूलाई भिक्षा भोजन दिनुपर्छ भनी जान ।”

“भन्ते ! भगवान्को यस वचनबाट त म झन् प्रसन्न भएँ । जो कि भगवान् मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ—‘सीह ! धेरै समयदेखि तिम्रो घर निगण्ठहरूको कुवा जस्तो भएको छ । त्यसो हुनाले तिम्रो घरमा आउने उनीहरूलाई भिक्षा भोजन दिनुपर्छ भनी जान ।”

“भन्ते ! मैले यस्तो सुनेको थिएँ कि श्रमण गौतम यस्तो भन्दछन्—‘मलाई मात्र दानदिनु पर्छ अरुलाई दानदिनु हुन्न । मेरा श्रावकहरूलाई मात्र दानदिनु पर्छ अरु श्रावकहरूलाई दानदिनु हुन्न । मलाई मात्र दिएकाको फल महत्फलदायी हुन्छ र अरुलाई दिएकाको फल महत्फलदायी हुन्न ।’ परन्तु भगवान्‌ले निगण्ठहरूलाई पनि दानदिनु पर्छ भनी मलाई भन्दछु । भन्ते ! यस विषयमा हामी नै समय जान्नेछौं । भन्ते ! सो म तेस्रो पटक पनि भगवान्‌को शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भगवान्‌ले मलाई नमरेसम्म शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार्नुहोस् ।”

अनि भगवान्‌ले सीह सेनापतिलाई आनुपूर्वीकथा भन्नुभयो — दानकथा...^१ आनुशंसकथा प्रकाश पार्नुभयो । जब भगवान्‌ले सीह सेनापतिको चित्त...^२ शंका रहित निश्चिन्त वैशारद्वय तथा शास्ताको धर्मावबोध गर्नको निमित्त कसको महत् नचाहिने भयो तब उनले भगवान्‌लाई यस्तो विन्तिगरे—“भन्ते ! भोलिको निमित्त मेरो भोजन भगवान्‌ले भिक्षुसङ्घ सहित स्वीकार्नुहोस् ।” तूष्णीभावद्वारा भगवान्‌ले स्वीकार्नुभयो । अनि भगवान्‌ले निम्तो स्वीकार्नुभएको बुझी सीह सेनापति आसनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी गए ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३६ मा हेर्नु ।

यी आनुपूर्वीकथाका बारेमा अं. अ. क. II. पृ. ७४४: सीहमुत्त-वण्णनामा विशेषरूपले व्याख्या उल्लेख भएको छ ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २३६ मा हेर्नु ।

अनि सीह सेनापतिज्ञे एक पुरुषलाई अह्लाए—“हे भणे ! तिमी गएर उचित मासु (=पवत्तमंसं) हेर ।” अनि त्यसरात बितेपछि सीह सेनापतिज्ञे प्रणीत खाद्यभोज्य तयार पार्न लगाई भगवान्लाई समयको सूचना दिन पठाए—“भन्ते ! समय भयो, भोजन तयार भयो ।” अनि भगवान् पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरो पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ सीह सेनापतिको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिछ्याइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घ सहित बस्नुभयो ।

बुद्धको निन्दा

त्यसबखत केही निगण्ठहरू वंशालीको एक सडकबाट अर्को सडक र एक चौबाटोबाट अर्को चौबाटोमा गई हातमा हात राखी रुन्थे—“आज सीह सेनापतिज्ञे श्रमण गौतमको निमित्त ठूलो पशु मारी भोजन तयार पारे । श्रमण गौतमले पनि आफ्नो निमित्त बनाएको

१. मोटो मृग, भैंसी, सुगुर आदिलाई यहाँ ‘ठूलो पशु’ भनिएको हो भनी अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५६: अट्टकनिपातवण्णना, सीहसुत्तले उल्लेख गरेको छ ।
२. त्यसबखत मासु खाने र पशु मार्ने दुबैलाई उत्तिकै पाप लाग्छ भन्ने जनसाधारणको विश्वास थियो । त्यसैले मौका छोपी केही निगण्ठ-

मासु खाए ।” अनि एक पुरुष जहाँ सीह सेनापति हो त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि सीह सेनापतिको कानमा यसो भन्यो—“भन्ते ! जान्नुहोस्, यी केही निगण्ठहरू वंशालीको एक सडकबाट अर्को सडक र एक चौबाटोबाट अर्को चौबाटोमा गई हातमा हात राखी रुन्छन्—“आज सीह सेनापतिछे श्रमण गौतमको निमित्त ठूलो पशु मारी भोजन तयार पारे र श्रमण गौतमले पनि आफ्नो निमित्त बनाएको मासु खाए ।”

“आर्य ! भइहाल्यो; धेरै दिनदेखि ती आयुष्मान्हरू बुद्धको अपवाद गर्न चाहन्छन् । धर्म र सङ्घको पनि अपवाद गर्न चाहन्छन् । भगवान्लाई असत्य तुच्छ मृषा तथा नभएको कुराद्वारा अपवाद गर्ने ती आयुष्मान्हरूले यो पचाउन सक्ने छैनन् । बाँक्नको निमित्त पनि हामी प्राणी हिंसा गर्दैनौं ।” अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खादच-भोज्यद्वारा आफ्नै हातले अर्पित गरी सन्तुष्ट गराई भोजनपछि भगवान्ले पात्र एक छेउमा राख्नुभएपछि सीह सेनापति एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई भगवान् आसनबाट उठी जानुभयो । त्यसपछि भगवान्ले यस कारणमा यस प्रसंगमा धार्मिक कथा सुनाउनु भई भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! जानी जानी

हरूले सीह सेनापतिलाई पनि बुद्धलाई पनि उपहास गरेका हुन् । यस सम्बन्धी केही कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३५६: जीवकको परिचयमा उल्लेख भएको छ ।

[२७०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

उद्देश्य गरी बनाएको मासु खान हुन्न । जसले खान्छ उसलाई दुष्कृत्य
प्राप्ति लाग्नेछ । भिक्षुहो ! त्रिकोटिपरिशुद्ध' माछा मासु खाने अनुमति
दिन्छु—न देखेको, न सुनेको र शंका नभएको ।”

×

×

×

१. यो 'त्रिकोटिपरिशुद्ध' मासुको सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१,
पृ. ३६०: जीवकवैदयको कथामा हेर्नु ।

मूल सूत्र—

२-दानको प्रत्यक्ष फल (सीहसेनापतिसुत्त^१)

एक समय भगवान् वैशाली स्थित महावनको कूटागार-शालामा बस्नुभएको थियो । अनि सीह सेनापति जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिले भगवान्लाई यस्तो विन्तिगरे —“भन्ने ! भगवान्ले यसं जीवनमा दानको फल पाउने कुरा देखाउन सक्नुहुन्छ के ?”

“सीह ! सक्छु” भनी भगवान्ले यसो भन्नुभयो—१-‘सीह ! दायक दानपति^१ धेरै मानिसहरूको मनपर्ने र प्रिय हुन्छ । सीह ! जो

१. अ. नि-५, पृ. ३०४: सुमनवग्गो, अ. क. II. पृ. ५६६.

२. ‘दायक’ भनेको दानदिने कार्यमा सूर हुने पुरुषलाई भनिएको हो । अर्थात् दातालाई भनिएको हो । जसले दान दिने वस्तुलाई आफूभन्दा ठूलो सम्झी अर्थात् आफूले खाने पिउने वस्तुहरूभन्दा राम्रा असल चीजहरू दिन्छ त्यस्तालाई ‘दानपति’ भनिन्छ ।

दायक दानपति धेरै मानिसहरूको मनपर्ने र प्रिय हुन्छ यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।

२-‘सीह ! फेरि दायक दानपतिसँग सन्त सत्पुरुषहरूले सेवन गर्छन् । सीह ! जो दायक दानपतिको सन्तपुरुषले सेवन गर्ने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।

३-‘सीह ! फेरि दायक दानपतिको बल्याणकीर्तिशब्द फैलिन्छ । सीह ! जो दायक दानपतिको कल्याणकीर्तिशब्द फैलिने हो यो पनि यसै जीवनमा पाउने दानको फल हो ।

४-‘सीह ! फेरि दायक दानपति जुनसुकै क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमण परिषद्मा जान्छ त्यहाँ उ चुपनलाग्ने भई विशारद भई उपस्थित हुन्छ । सीह ! जुन क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति वा श्रमण परिषद्मा

आफूले खाने पिउनेभन्दा कमसल खालका वस्तु दिने दातालाई ‘दानदास’ भनी भनिन्छ । आफूले दिने वस्तुलाई दास समान सम्झी दान दिने भनिएको हो । आफूले जे खान-पान गर्छ त्यस्तै अनुरूप दिनेलाई ‘दानसहायक’ भनिन्छ । भनाइको मतलब आफू समान सम्झी दान दिनेलाई भनिएको हो । आफूभन्दा ठूलो सम्झेर दान दिनेलाई ‘दानपति’, आफू समान सम्झेर दान दिनेलाई ‘दानसहायक’ र आफूभन्दा स्यानी सम्झेर दान दिनेलाई ‘दानदास’ भन्ने पनि बुझ्नुपर्छ । अं, नि. अ. क. II. पृ. ५६६: सीहसेनापति-सुत्तवण्णा ।

जाँदा चुप नलागी भई विशारद भई बस्ने हो यो पनि यसं जीवनमा पाउने दानको फल हो ।

५-“सीह ! फेरि दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । सीह ! जो दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा जाने हो यो पनि परलोकमा पाउने दानको फल हो ।

यस्तो भन्नुहुँदा सीह सेनापतिछे भगवान्लाई यस्तो विन्तिगरे — “भन्ते ! जुन यसं जीवनमा पाउने चारवटा दानका फलहरू भगवान्ले बताउनुभयो त्यो न म भगवान् प्रतिको श्रद्धाले मात्र ग्रहण गर्छु । परन्तु यी कुराहरू म पनि जान्दछु । भन्ते म दायक दानपति हुँ । मलाई धरं मानिसहरूले मनपराउँछन् र रुचाउँछन् । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । मलाई सन्त सत्पुरुषहरूले सेवन गर्छन् । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । ‘सीह सेनापति दायक, कारक र सङ्घ उपस्थाक हुन्’ भनी मेरो कल्याण-कीर्तिशब्द फेलाएको छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । जुन क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमण परिषद्मा जान्छु त्यहाँ म चुप नलागी विशारद भई उपस्थित हुन्छु । भन्ते ! जुन यसं जीवनमा पाउने चार दान फलहरू भगवान्ले बताउनुभयो त्यो न म भगवान् प्रतिको श्रद्धाले मात्र ग्रहण गर्छु । परन्तु यी कुराहरू म पनि जान्दछु । भन्ते ! जुन कुरा मलाई ‘सीह ! दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा जान्छ’ भनी भगवान्ले भन्नुभयो यो चाहिँ म जान्दिन । यो चाहिँ भगवान् प्रतिको श्रद्धाले म ग्रहण गर्छु ।

१. “ददं पियो होति भजन्ति नं बहू,
किंति च पप्पोति यसो^१ च^१ बड्ढति ।
अमड्कुभूतो परिसं विगाहति,
विसारदो होति नरो अमच्छरी ॥
२. “तस्मा हि दानानि ददन्ति पण्डिता,
विनेय्य मच्छेरमलं सुखेसिनो ।
ते दीघरत्तं तिदिवे पतिट्ठिता,
देवान सहव्यगता^३ रमन्ति ते^३ ॥
३. “कतावकासा कतकुसला इतो^५ चुता,
सयंपभा अनुचिचरन्ति नन्दनं^५ ।
ते तत्थ नन्दन्ति रमन्ति मोदरे,
समप्पिता कामगुणेहि पञ्चहि ॥
४. “कत्वान वाक्यं असितस्स तादिनो ।
रमन्ति सग्गे सुगतस्स सावका^७ति ॥”

१-१. स्याममा: 'यसस्स' ।

२. सिहलमा: 'सहव्यतं गता रमन्ति' ।

३. सिहलमा: 'ततो' ।

४. स्याममा: 'नन्दने' ।

५. स्याममा: 'कमन्ति सब्बे' ।

बोध—

१—“दिदा प्रिय हुन्छ र सबैले सेवन गछन् । कीर्ति प्राप्त भई यश पनि बढ्छ । परिषद्मा चुप लागेर बस्ने नभई विशारद हुन्छ जो अमात्सरी भई दानी हुन्छ—

२—“त्यसैले सुख चाहने र मात्सर्यमल हटाउने पण्डितहरू बान्दिन्छन् । अनि तिनीहरू त्रिलोकमा प्रतिष्ठित भई देवताहरूको साथ रमण गछन् ।

३—“कुशलकर्म गर्नको निमित्त आज्ञा लिई कुशल गर्ने पुरुषहरू यहाँबाट च्युत भई तेजिलो भई नन्दन वनमा विचरण गछन् । उनीहरू पञ्चकाम गुणले युक्त भई हर्षित भई प्रमुदित भई बस्छन् ।

४—“अचल गुण हुने सुगतको वचनलाई पालन गरी उनीहरू स्वर्गमा रमण गछन् ।”

×

×

×

५७ सूत्र—

३—यसै जीवनमा दानको फल (सीहसेनापतिसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् वैशाली स्थित महावनको कूटागार-
शालामा बस्नुभएको थियो । अनि सीह सेनापति जहाँ भगवान्
हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक
छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सीह सेनापतिले भगवान्सँग यस्तो
निवेदन गरे—“भन्ते ! यसै जीवनमा दानको फल देखाउन सक्नुहुन्छ
के ?”

१—“सीह ! त्यसोभए तिमिसँग सोध्छु । जस्तो तिमिलाई लाग्छ
त्यसो भन । सीह ! के भन्छौ त ? यहाँ दुइ पुरुषहरू छन्—एक पुरुष
अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस, परिभाषी र अर्को पुरुष अश्रद्धालु दानपति र
बार बार दान दिनेमा रमाउने । सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई
सर्वप्रथम अरहन्तहरू अनुकम्पा गर्लाग् ? जो त्यो अश्रद्धालु, मात्सर्यी,

१. अं. नि-७, पृ. २१३: अब्याकतवग्गो, अ. क. II. पृ. ७२०.

कंजुस र परिभाषी पुरुषलाई कि जो त्यो श्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुषलाई ?”

“भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस र परिभाषी हो के उसलाई अरहन्तहरू सर्वप्रथम अनुकम्पा गर्लान् र ! भन्ते ! जो त्यो श्रद्धालु दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुष हो उसलाई सर्वप्रथम अरहन्तहरू अनुकम्पा गर्लान् ।”

२-“सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसकहाँ अरहन्तहरू गएमा जानसक्लान् ?—जो त्यो अश्रद्धालु, मात्सर्यी, कंजुस र परिभाषीकहाँ हो कि जो त्यो श्रद्धालु, दानपति र बार बार दान दिनेमा रमाउने पुरुषकहाँ ?”

“भन्ते ! जो त्यो पुरुष अश्रद्धालु...र परिभाषी हो के त्यहाँ अरहन्तहरू सर्वप्रथम जालान् र ! भन्ते ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसकहाँ अरहन्तहरू सर्वप्रथम गएमा जान सक्छन् ।”

३-“सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई संग्रह गरेमा अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गर्लान् ? जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुषलाई कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषलाई ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गर्लान् र ! भन्ते ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम संग्रह गरेमा संग्रह गर्नेछन् ।”

४-“सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसलाई धर्मदेशना गरेमा अरहन्तहरूले सर्वप्रथम धर्मदेशना गर्लान् ? जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषीलाई कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषलाई ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसलाई अरहन्तहरूले सर्वप्रथम धर्मदेशना गर्लान् र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसलाई सर्वप्रथम अरहन्तहरूले धर्मदेशना गरेमा धर्मदेशना गर्न सक्लान् ।”

५-“सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? कसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिएको हुन्छ ? जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुषको कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुषको ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष हो के त्यसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिएला र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो त्यसको कल्याण कीर्तिशब्द फैलिन सक्छ ।”

६-“सीह ! यहाँ के भन्छौ त ? क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमण-परिषद्मध्ये कुनै परिषद्मा जाँदा को चूप नलागी विशारद भई जाला ? जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष हो के त्यो क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति र श्रमणपरिषद्मध्ये कुनै परिषद्मा जाँदा चूप नलागी विशारद भई जाला र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो सो क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमणपरिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा जाँदा चूप नलागी विशारद भई जानेछ ।”

७-“सीह ! यहाँ के भन्धौ त ? शरीर छाडी मृत्युपछि को सुगति स्वर्गलोकमा पुग्न सकला ? जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष, कि जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष ?”

“भन्ते ! जो त्यो अश्रद्धालु...र परिभाषी पुरुष हो के सो शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्ला र ! जो त्यो श्रद्धालु...पुरुष हो सो शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्ला ।”

“भन्ते ! जुन कुरा भगवान्‌ले यसै जीवनमा पाउनसक्ने दान-फलको बारेमा कुरा सुनाउनुभयो त्यो भगवान्‌ प्रतिको श्रद्धाले मात्र म विश्वास गर्दिन । यो कुरा म पनि जान्दछु । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ । अनुकम्पा राख्ने अरहन्तहरू ममा पहिले अनुकम्पा राख्नुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र मकहाँ अरहन्तहरू पहिले आउनुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र प्रतिग्रहण गर्ने अरहन्तहरू पहिले मेरो प्रतिग्रहण गर्नुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र धर्मदेशना गर्ने अरहन्तहरू पहिले मलाई धर्मदेशना गर्नुहुन्छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ ‘सीह सेनापति दायक, कारक र सङ्घ उपस्थाक हुन्’ भनी मेरो कल्याणकीर्तिशब्द फैलिएको छ । भन्ते ! म दायक दानपति हुँ र क्षत्री, ब्राह्मण, गृहपति तथा श्रमण परिषद्‌मध्ये जुनसुकै परिषद्‌मा पनि म चूप नलागी विशारद भई जान्छु । भन्ते ! जे जति यसै जीवनमा पाउनसक्ने दान-फल बारे भगवान्‌ले कुरा बताउनुभयो । भन्ते ! त्यो म भगवान्‌ प्रतिको श्रद्धाले मात्र विश्वास गर्दिन । यो कुरा म पनि जान्दछु । भन्ते ! जुन कुरा भगवान्‌ले ‘सीह ! दायक दानपति शरीर छाडी मृत्युपछि

[२८०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

सुगति स्वर्गलोकमा पुग्छ' भनी भन्नुभयो यो भने म जान्दिन । यो भने भगवान् प्रतिको श्रद्धाले म विश्वास गर्छु ।”

“सीह ! यस्तं हो । सीह ! यस्तं हो । सीह ! दायक दानपत्ति शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा पुग्छ ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

४—सीह सेनापतिको बुद्धसँग छलफल (सीहसुत्त^१)

एक समय भगवान् वैशाखी स्थित महावनको कूटागार-शाळामा बस्नुभएको थियो । त्यसबखत नामी नामी धेरै लिच्छवीहरू संस्थागारमा भेला भई अनेक प्रकारले बुद्धको, धर्मको तथा सङ्घको वर्णन गरिरहेका थिए ।

त्यसबखत निगण्ठ श्रावक सीह सेनापति पनि त्यस परिषद्मा बसिरहेका थिए । अनि सीह सेनापतिको मनमा यस्तो लाग्यो—
“अवश्य पनि वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ होला । त्यसैले नै यी नामी नामी धेरै लिच्छवीहरू संस्थागारमा भेला भई अनेक प्रकारले बुद्धको, धर्मको तथा सङ्घको वर्णन गर्दछन् । किन म वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ नजाऊँ !”

यति सोची सीह सेनापति जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ

१. अं. नि—८, पृ. २६३: महावग्गो, अ. क. II. पृ. ७५०.

[२८२]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—“भन्ते ! म श्रमण
गौतमको दर्शनार्थ जान चाहन्छु ।”

(यहाँदेखि उताका सबै कुराहरू माथि पृ. २६० मा उल्लेख भए
बमोजिम पढ्नु ।)

Dhamma.Digital

१५. सुनीधवस्सकार

प रि च य

यो सुनीध र बस्सकार मगध राजाका ब्राह्मण महामन्त्रीहू
हुन् ।

यो मध्ये बस्सकारको मात्र नाम अङ्गुत्तरनिकाय चतुक्क-
निपातको पृ. ३८ को वस्सकारसुत्तमा, पृ. १८६ को सुतसुत्तमा,
पृ. १९१ को वस्सकारसुत्तमा र अङ्गुत्तरनिकाय सत्तकनिपातको
पृ. १६४ को वस्सकारसुत्तमा उल्लेख भएका छन् । महावग्गपालि
पृ. २४३ को भेसज्जक्खन्धकमा, दीघनिकायपालिको महापरिनिब्बान-
सुत्तको पृ. ७० मा र उदानपालि पृ. १६८ को पाटलिगामिय सूत्रमा
चाहिँ सुनीध र बस्सकार (वर्षकार) दुबंजनाको नाम उल्लेख भएको
छ ।

जे भएपनि यी दुबंजना अज्ञातशत्रु राजाका महामन्त्री थिए
भन्ने कुरा पालिसाहित्यले प्रष्ट गरेको छ ।

बस्सकार ब्राह्मणको बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. २१७

[२८४]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

मा बस्सकार ब्राह्मणको परिचयमा पालिसाहित्यमा पाइने कारणहरू खोज गरी उल्लेख गरिसकेको छु । चाहनेले त्यहाँ हेनू ।

मुनीष ब्राह्मणको बारेमा भने मगध राजाका महामन्त्री हुन् भन्ने बाहेक अरु कुनै कुरा पालिसाहित्यमा पाउन सफिएको छैन ।

जुन सूत्रमा यी दुबै महामातृहरूको नाम उल्लेख भएको छ त्यो सूत्र अगाडि अनुवाद गरी प्रस्तुत गरेको छु । त्यसैबाट यिनीहरूको कुरा प्रष्ट हुने छ ।

×

×

×

मूळ पाळि—

सुनीध र वस्सकारहरूको भोजनदान (सुनीधवस्सकारवत्थु^१)

त्यसबखत मगधका महामात्य सुनीधवस्सकारहरू^१ वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त पाटलीग्राममा नगर बनाउंदै थिए । रात्रीको प्रत्यूष समयमा उठ्नुभई भगवान्ले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही देवताहरूले पाटलीग्राममा भूमिभाग ग्रहण गरिरहेका देख्नुमयो । जहाँ महाप्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका महाप्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो । जुन ठाउँमा मध्यम प्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका मध्यम प्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो । जुन ठाउँमा हीन देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन्

-
१. महा. व. पा. पृ. २४३: भेसज्जक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११५६.
 २. यहाँ सुनीध र वस्सकार ब्राह्मणलाई 'सुनीध वस्सकारहरू' भनिएको हो, सम. पा. III. पृ. ११५६.

त्यहाँ राजाका हीन राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त जान्थ्यो । अनि भगवान्‌ले आमन्त्रणलाई बोलाउनुभयो—“आनन्द ! पाटलीग्राममा कसले नगर बनाउँदं छ ?”

“भन्ते ! वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त मुनीधबस्सकार मगधमहामात्यहरू पाटलीग्राममा नगर बनाउँदं छन् ।”

“आनन्द ! मानो त्र्यम्बिका देवताहरूसँग सल्लाहा गरे जस्तै मुनीधबस्सकार मगधमहामात्यहरू वृजीहरूलाई रोक्नको निमित्त पाटलीग्राममा नगर बनाउँदं छन् । आनन्द ! यहाँ रातको प्रत्युष समयमा उठी अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा मैले देखें कि केही देवताहरू पाटलीग्राममा भूमिभाग ग्रहण गर्दछन् । जुन ठाउँमा महाप्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका महाप्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ । जुन ठाउँमा मध्यम प्रभावशाली देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका मध्यम प्रभावशाली राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ । जुन ठाउँमा हीन देवताहरूले भूमिभाग ग्रहण गरेका छन् त्यहाँ राजाका हीन राजमहामात्यहरूको घर बनाउनमा चित्त गएको छ । आनन्द ! जहाँसम्म आर्यहरूको आवतजावत हुन्छ जहाँसम्म ब्यापारीहरूको आवतजावत हुन्छ त्यहाँसम्म यो नगर गाँठका गाँठ मालहरू बिक्री हुने श्रेष्ठ नगर हुनेछ । आनन्द ! पाटलीग्राममा तीन प्रकारका भय हुने छन्— अग्निको भय, पानीको भय र परस्पर चुक्तीको भय ।”

अनि मगधमहामात्य मुनीधबस्सकार जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो

त्यहाँ गए' । त्यहाँ पुणेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मगध-महामात्य सुनीधवस्सकारले भगवान्लाई यस्तो भने—“तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घ सहित हामीहरूको भ्राजको भोजन स्वीकार्नुहोस् ।” तूष्णीभाव-द्वारा भगवान्‌ले स्वीकार्नुभयो । अनि मगधमहामात्य भगवान्‌ले स्वीकार्नु

१. उपरोक्ताकारले पाटलीपुत्रको बारेमा भविष्यवाणी गरी बिहान सबेरै गंगाको तीरमा गई मुखसुख धोई भिक्षाटन जाने बेलाको प्रतीक्षा गर्दै भगवान् त्यहाँ बस्नुभएको थियो । त्यसबखत सुनीधवस्सकारहरूले यस्तो विचार गर्नथाले—

“हाम्रा राजा श्रमण गौतमको परमभक्त हुनुहुन्छ । हामी राजाकहाँ जाँदा वहाँले ‘भगवान् पाटलीग्राममा आउँदा वहाँकहाँ गयो कि गएनौ?’ भनी सोधदा ‘गयो’ भनी भन्दा ‘निम्तो गन्यौ कि गरेनौ?’ भनी सोधदा ‘गरेनौ’ भनी भन्दा हामीलाई निन्दा गरी दोष लगाउन सक्नुहुन्छ । हामीहरू यहाँ नयाँ नगर बसाउँदैंछौं । श्रमण गौतम गएको ठाउँबाट अलच्छिनाहरू हटेर जान्छन् । हामी वहाँबाट मंगलपाठ पनि गराउनेछौं ।”

यति सोचेर उनीहरू भगवान् छेउ गई भोजनको लागि निम्तो गरेका हुन् भनी उदा. अ. क. पृ. २६४: पाटलिगामियसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले सूत्रमा ‘अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए’ भनी उल्लेख भएको हो ।

भएको कुरा बुझी महामात्य सुनीधवस्सकार फर्केर गए । अनि मगध-महामात्य सुनीधवस्सकारले प्रणीत खादघ-भोज्य तयार पार्न लगाई भगवान्लाई समयको सूचना दिन पठाए—“भो गौतम ! समय भयो, भोजन तयार छ ।”

अनि पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारको भोजन गराउने ठाउँ हो त्यहाँ भगवान् जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिछ्याइराखेको आसनमा भिक्षु-सङ्घका साथ बस्नुभयो । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खादघ-भोज्यद्वारा आफ्नै हातले सन्तपित गरी सन्तृप्त गराई भोजनपछि भगवान्ले भिक्षापात्रबाट हात हटाउनु भएपछि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकार एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारलाई भगवान्ले यी गाथाहरूद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो—

१. “यस्मिं पदेसे कप्पेति वासं पण्डितजातियो ।
सीलवन्तेत्थ भोजेत्वा सञ्जते ब्रह्मचारयो ॥
२. “या तत्थ देवता आसुं तासं दक्खिणमादिसे ।
ता पूजिता पूजयन्ति मानिता मानयन्ति नं ॥
३. “ततो नं अनुकम्पन्ति माता पुत्तं व ओरसं ।
देवतानुकम्पितो पोसो सदा भद्रानि पस्सती’ति ॥”

अर्थ—

१—“जहाँ पण्डित पुरुषहरू वास गर्छन् त्यहाँ त्यस्ता शीलवान् संयत ब्रह्मचारीहरूलाई भोजन गराउँदा—

२—“त्यहाँ जुन देवताहरू हुन्छन् उनीहरूलाई पुण्यदान दिनुपर्छ । अनि पूजित भएका उनीहरूले पूजा गर्छन् र मानित भई मान पनि राख्छन् ।

३—“त्यसपछि उनीहरूले ग्रामले आफ्नो श्रीरस पुत्रलाई अनुकम्पा राखे भन्ने अनुकम्पा राख्छन् । देवताद्वारा अनुकम्पित पुरुष सधैं असल देखिन्छ ।”

अनि मगधमहामात्य सुनीधवस्सकारलाई यी गाथाहरूद्वारा अनुमोदन गर्नुभई भगवान् आसनबाट उठेर जानुभयो । त्यसबखत मगधमहामात्य सुनीधवस्सकार “आज जुन द्वारबाट श्रमण गौतम निस्कनेछन् त्यो द्वार ‘गौतमद्वार’ हुनेछ । जहाँबाट गंगानदी तरेर जानेछन् त्यस स्थान ‘गौतमतीर्थस्थान’ हुनेछ” भन्दै भगवान्को पछि पछि लागि गएका थिए । अनि जुन द्वारबाट भगवान् जानुभयो त्यस द्वारको नाम ‘गौतमद्वार’ रहन गयो ।

अनि भगवान् जहाँ गंगानदी हो त्यहाँ जानुभयो । त्यसबखत गंगानदीमा टनाटन पानी भरिएको थियो । वारीबाट पारी जान चाहने कुनै मानिसहरू डुंगा खोज्दै थिए, कुनै नौका खोज्दै थिए भने कुनै कुल्लु (=बाँसको मुट्टा) बान्दैथिए । अनि भगवान्ले वारीबाट पारी जान चाहने ती मानिसहरूमध्ये कसैले डुंगा खोजिरहेको र कसैले नौका खोजिरहेको देखेनुभयो । देखेर जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहु पसारि र पसारेको बाहु खुम्च्याउँछ त्यस्तैगरी वारी तीरमा अन्तरधान भई पारी तीरमा भिक्षुसङ्घ सहित प्रकट हुनुभयो । अनि यो कारण जान्नुभई त्यसबेला भगवान्ले यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

【२६०】

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

“ये तरन्ति अण्णवं सरं, सेतुं कत्वान विसज्ज पल्ललानि ।
कुल्लं हि जनो पबन्धति^१, तिण्णा मेधाविनो जना'ति ॥”

अर्थ—

“कुनै पुल बनाई पानी नछोई महासागरबाट तछन् भने कुनै
पारतने कुल्लं बाँधछन् । तर मेधावी हुनेहरू यो विना नं पार तछन् ।”

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“बुद्धकालीन राजपरिवार”

भाग-३, संग्रह २६

समाप्त

१. यस्ति कुरा उदा. पा. पृ. १७०: पाटलिगामियसुत्तंमा र दी. नि.

II. पृ. ७०: महापरिनिब्बानसूत्रको पाटलिपुत्तनगरभाषणंमा पनि
उल्लेख भएका छन् ।

नामावली

अ	अनुष्पिय (अनुप्रिय) आन्नवनमा १६६
अङ्गुत्तरनिकाय २८३	अनुप्रिय (अनुष्पिय) भन्ने आन्न- वनमा १६३
अकित्तिजातक २४२	अनुरुद्ध १६१, १६४, १६६, १६७, शाक्य १६५, शाक्यले १६४, कुमारले भने १६२, भन्ने दुइ छोराहरू थिए १६४, ले १६२, १६५, १६६, ले भनेपछि १६५, लाई यस्तो भनिन् १६५, स्थविरले १६७, स्थविरले अनुवित १४०
अचिरवत १, भ्रमणोद्देश ३, ५, भ्रमणोद्देशको गोत्रको नाम हो ४, भ्रमणोद्देशलाई ३, ५, भ्रमणोद्देशले ५, १३, भ्रमणोद्देशसँग ३	
अचेल कश्यप २५७	
अजातशत्रु राजाका २८३	
अजातशत्रुलाई पराजित गरिसके- पछि २१२	
अजातशत्रुले २०७	
अष्टकुलिक २००	
अट्टकनिपातवण्णना २४१, २६८	अनुरुद्धत्थेरगाथा अट्टकथा १६४, ले १६४
अनसलकखण (अनात्मलक्षण) सूत्र वेशना १३६	अनुरुद्धत्थेर अपवानट्टकथाले १६४ अनोत्त बहमा २५८ अपवानट्टकथा १६२, १६४
अग्निवेश ४	

अम्बकाय २०५, ले २०५, ले जितो

२०६

अम्बपालीका कुरा १८७

अम्बपालीको निम्तो १८७

अम्बपालीको भोजन २०६

अम्बपालीलार्ई १८७

अम्बपालीले १८७

अम्बपाली गणिकाले १८७, २०४

अम्बपाली गणिकालार्ई यस्तो भने

२०५

अम्बट्टसुत्रमा उल्लिखित १७६

अम्बट्टसुत्रवण्णनाले ३४

अव्याकतवग्गो २७६, मा २५३

अभयलिच्छवी २३३, को साथ

२३२

अमितोवन १६४

अमृतोदन शाक्यका छोरा १६६

अयुर ७६

अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए

१३३

अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने

१३३

अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुनासाथ

१७०

अविहामा पुग्नेबित्तिकं अररहत् हुने-

हरू १३३

अश्वजित १२६

अस्सजि १३७, २१४, लार्ई उपदेश

गर्थे भनिएको हो १३८,

थेर चौथोको दिनमा १३६

आ

आतुमा ८१, को ८१, का मानिस-

हरू ८१

आदित्तवग्गो १७०

आनन्द १६६, १८१, २१८, का

साथी थिए १८५, को

१८०, महास्थविरले

१८८, जहाँ भगवान् हुनु-

हुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो

१८१, लार्ई अभिवादन

गरी १८०, लार्ई चढाए

८३, लार्ई देऊ ८३ लार्ई

दिइएको थियो १८५,

लार्ई बोलाउनुभयो २८६,

लार्ई यस्तो निवेदन गरे

१८३, लार्ई हेर्नुभयो ६५,

१४६, ले ८४, १७८,

बोधि राजकुमारलार्ई

यस्तो भन्नुभयो १४६, ले

भगवान् लार्ई यस्तो बित्ति

गर्नुभयो १८१, ले यस्तो
 भन्नुभयो १८०, स्थविर-
 कहाँ गई १७८, स्थविरका
 १७६, १७६, स्थविरको
 १७८, स्थविरलाई ८८,
 १७८, लाई भेट्न गए
 १७६, लाई सारै दुःख
 लाग्यो १७७, स्थविरले
 १६७, हुनुहुन्थ्यो १८०
 आपणबाट कुशीनगरतिर जानुभयो
 १७६
 आपणमा इच्छानुसार बसी १८०
 आलार ७६
 आलारकालाम ७६, १००, १२५,
 कहाँ ६७, १००, कहाँ
 गई ७६, कहाँ जानु भएको
 थियो ६८, का शिष्य थिए,
 ७४, ७८, को भन्दा पनि
 श्रेष्ठ ७५, मृत्यु भएको
 १२६, को ठूलो हानी
 भयो १२६, मा मात्र ६६,
 मा मात्र श्रद्धा ६८, मा
 मात्र वीर्य ६८, लाई
 १२५, लाई यस्तो भनें
 ६७, ६८, ६६, ले ६८,
 माथि प्रसन्नता ७८, माथि

प्रसन्नता व्यक्त गरी गयो
 ८०, माथि प्रसाद थियो
 ८२

इ: उ

इन्द्रियसंयुक्तमा ६०
 इसिदासीथेरीको अट्टकथामा ६१
 इसिदासी थेरीसँग छलफल ६१
 उगहमुत्तं १७१
 उत्तर भन्ने माणवक ७१, ७२,
 व्यस्त थिए ७०, लाई
 ७०
 उत्तर भन्ने माणव चाहि ७२
 उत्तर माणव ७१, ७३, चाहि ३६,
 ले ७०, ले दान दिन्थे ३६,
 लाई नियुक्त गरेका थिए
 ३६, को कुरा सुनी ३६
 उत्तर माणवकलाई सोधे ७०
 उत्तर विमानकथामा उल्लेख भएको
 छ ७१
 उत्तरा भन्नेले २७
 उद्दकरामपुत्र १२६, हिजो मध्य-
 रातमा मृत्यु भएको कुरा
 १२७, लाई १२६, लाई

यस्तो भनै १००, १०१, ले १००, १०१, १०२, कहाँ १००, कहाँ गई १०६, कहाँ गएका थिए १००, को ठूलो हानी भयो १२७, को मृत्यु हिजो राती भयो १२६, १२७	श्रावस्तीमा पुगी १३३, आजीवक १३१, आजी- वकलाई १३०, आजीवकले १२७
उदानपालि ६१, २८३	उपालि गृहपति २२२
उदानट्टकथाबाट १६३	उपालि स्थविर चाहि १६७
उदेन राजाका कुरा १४०	उपालियेरगाथा अट्टकथा १६७
उदेन (उदयन) राजाका वासुल- दत्ता महारानीका तरफ- बाट भएका छोरा हुन् १४०	उपालिवगगोमा उल्लेख भएको छ १७३
उदेन राजाकी ८६, ६२	उपाली समेत १६६
उदेन राजासँग सिकेका थिए १४०	उरुञ्जाको २५७
उदेन भन्ने उल्लेख भएको छ २	उरुवेल कश्यपले २५८
उदेनका छोरा हुन् ८६	उरुवेलकस्सपत्थेर अपदानं २५८
उदेनवत्थु ८६	उरुवेलमा १०३, १२७, तपस्या गरिरहेको बेलामा १३४
उपक १३२, लाई १३३, ले १३२, ले अनागामी फल प्राप्त गरे १३३, ले जवाफ दिए- पछि १३३, ले सोधेपछि १३३, बस्ने ठाउँमा गई १३२, विरक्तिएर १३३,	उरुवेलवनमा १२८, बसेका छन् भन्ने मुनी १२६
	मृ, ए, ओ
	ऋषिपतन भनिएको हो १२६
	ऋषिपतन मृगदायमा १२७
	ऋषिपतन मृगदाय हो १३४
	ऋषिपतनमा आउने १२६
	एककनिपातवण्णनः १६१, १६२, १६४, १६६, १६७

एतदग्गवग्गो २७, मा उल्लेख	कालिगोधपुत्त भद्दियत्थेरगाथात्ते
भएको छ १७३	१६८
ओपम्मसंयुत्तं १८८, २०७	(कालिगोधापुत्त) भद्दियत्थेर
	अपदानं १७३
क	(कालिगोधापुत्त) भद्दियसुत्तं १७३
ककुधवर्गमा २५४	कालीगोधा १६१
ककुधा नदी ६५	कालीगोधाको पुत्र १६९
कट्टपाटुकादि पटिक्खेप १७१	कालीगोधापुत्र १७३
कण्णकत्थलमा २५७	कालीगोधा शाक्य १६१
कपिलवस्तुका १६४	कालीगोधाका छोरा १६२, हुन्
कपिलवस्तुको १७४, २२५	१७१
कपिलवस्तु नगर १६१	कालीगोधा शाक्यको कोखबाट
कपिलवस्तुमा २२२, आउनु हुँदा	भएको हो १६१
१६३	काविन्द ७६
कपिलवस्तुवासी २२४, हुन् २२२,	काश्यप बुद्धको पालामा ११८
वप्प शाक्य २४०	काशी देशमा जाँदैछु १३१
कलन्दक निवापको ३, १४	
कलिङ्गरसुत्तं १८८, २०७	कि, की
कलिङ्गरसुत्तवण्णना १८८	किन्नुसीहसुत्तं २५५
का	किम्बल १६१, ले १६२, कुमारत्ते
कालाम ७९, ९९	१६२, वा किमिल पनि
(कालिगोधापुत्त) भद्दियत्थेरगाथा	भन्दछन् १६६
१७२	किमिल १६६
	कीटागिरिमा २१४, बत्ते भिक्षु-
	हरूको बारेमा २१४

कु, कू

को, कौ

कुमार कश्यप ३८, ३९, को ३९,
को दर्शनार्थ ३९, ४०, ले
४०, ७२, लाई ४०, लाई
यस्तो भन्ने ४०, संग ४०,
संग सम्मोदन गरे ४०,
थियो ४०, महास्थविर
३५, महास्थविरको उपदेश
सुनेपछि ३७

कुशीनगरका १८०, मल्लहरू ७४,
१८०, मल्लहरूले १७७,
मल्लहरूको उपवत्तन भन्ने
शालवनमा ८५

कुशीनगरमा १७७, १८३, आजुँदं
हुनुहुन्छ १७६, आजुँदंछन्
१८०, पुग्नुभयो १८०

कुशीनगरवासी १७९, हुन् १७६,
मल्लपुत्र हुन् ७६

कुशीनगरबाट ७८

कुशीनगर र श्रावस्तीको बीचमा
८१

कूटगारशाला १८६, मा २६, ३१,
१५२, १७१, १८८, २०७,
२३३, २४०, २७१, २७६,
२८१, मा बस्नुहुन्छ १८६

कोकनद ९२, प्रासाद ८७, प्रासाद
हो त्यहाँ लगे १४८,
प्रासादमाथि १४९, प्रासा-
दमाथि आसन बिच्छ्या-
उन लगाए ९५, प्रासादको
भन्याङ्को अन्तसम्म ९४,
प्रासादको १४८, रहन
गएको हो ८६, भन्ने ८६,
भन्ने प्रासाद ९२

कोकालिक भिक्षुक कारणमा २५४

कोकालिक भिक्षुको कारणमा २५४

कोटिग्राममा २०४, २०६, बसि-
रहनु भएको थियो १८७

कोशलका छोरा हुन् ३४, ३७

कोशल देशमा चारिका गर्दै ३८

कोशलको राज्य गर्दै थिए ३४

कौण्डिन्य १२९, १३७, १३८,
स्थविरलाई १३८, स्थविर
स्रोतापत्तिलमा प्रतिष्ठितः
भए १३९

कौशम्बीका राजा ८९

कौशम्बीको १४५

ख, ग, घ

खण्डहाल १७०

खन्धसंयुत्तमा २५५, उल्लेख भएको

छ १७२

खुट्कवत्थुखन्धकं १४७, २१३,

२१४

गङ्गारोहनवत्थु १८६

गन्धमादान पर्वतमा १२६

गया १२६, र बोधिको बीच १२७

गवम्पति ७१, ले ७२, ले यस्तो

भन्नुभयो ७१, लाई अभि-

वादन गरी ७१, हुनुहुन्थ्यो

त्यहाँ गए ७१

गोध शाक्य १६१

गौतमद्वार २८६

गौतम तीर्थस्थान २८६

घटिकारसुत्तं १७०

घटिकारसुत्तवण्णना १७०

घोषिताराममा बसिरहुनुभएको

थियो १४५

च, छ, ज

चक्कवगोमा २५५

चक्कवत्तिमुत्तं २५७

(चक्कवत्ति) सीहनादमुत्तं २५७

चतुक्कनिपात्तवण्णना २३०, २३६

चन्दकुमार जातकं १७०

चम्पा देशको २८

चम्मक्खन्धकं १७१

चातुर्महाराजिक देवलोकको ७१,

७२, ७३

चापा १३२

चापाथेरीगाथट्टकथाहरूले १७०

चापाथेरीगाथा अट्टकथाहरूले १३३

चीवरक्खन्धकं १७८, १८५

चुल्लबोधि जातक ८६

चूलदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना १६४,

१६६

चूलसच्चकसुत्तवण्णनाले ११८

(चूल) सीहनादमुत्तं २५७

चेतिय जातक २५८

छवर्गीय भिक्षुहरूमध्ये २१३, का

हुन् २१३

छसक्थ पब्बज्जकथामा १६३,

१६५, १६६, १६७

जयसेन २, नामहरू २, राजकुमार

१, ३, ५, ७, १४, १६,

२०, राजकुमारको प्रश्न

३, राजकुमारको निवास-

स्थान १६, राजकुमारको घरमा गएको कुरा १, राजकुमारको घर १४, का मामा हुन् १, राजकुमारका मामा थिए १४, राजकुमारले ३, ५, ६, १४, १६, राजकुमारलाई ढाकेको छ ७, राजकुमारलाई यस्तो भनें १६, राजकुमारसँग भएको थियो ५

जवा १३२, ले १३२, १३३, लाई पाएमा बाच्नेछु १३२

जातीय वनमा १७०

जीवकको परिचयमा २६६

जीवक बंद्यको कथामा २७०

जीवकको उपस्थानशालामा ३०

जितवनमा २५५

जितवनाराममा बसिरहनुभएको बेलामा १६६

जितवन विहार भित्र गई १३३

त, थ

तरुण पसन्न महामत्तवत्थु २२

(ततिय) बोधिसुत्तं ६१

तरुण महामात्य २१, २२, २४, २५, को इच्छानुसार २१, को घर हो २३, को भोजनदान २२, लाई २२, ले २२, २३, हो २३

तक्षशिलाका राजा हुन् ७७

त्रयस्त्रिंश (देवपरिषद्) शं २०५

त्रयस्त्रिंश देवता ४६, हरू १८७, हरू देखेका छैनौं २०५,

हरू नदेखेका भिक्षुहरूले

१८६, हरूसँग २८६, हरू-

को ४७, हरूको आयु ४७

त्रयस्त्रिंश देवलोक ४८, को उपमा

४७, मा उत्पन्न भए ३६,

७१, ७२, ७३

तिकण्डकीवग्गो १६२

त्रिपिटक सूची १७२, १६१, २५५

तिरोकुड्डपेतवत्थु २

तिरोकुड्डमुत्तवण्णना २

तुषित भवनबाट २४५

तुषित भुवनमा २४२

तेलोवाद जातक २५१, को कुरा

२५१

थेरगाथा अट्टकथा २०६

थेरगाथापालि १६८

द, ध

धम्मचक्कपवत्तनं १७०, मा २२४
धम्मपदट्टकथा १४०, १६२

दन्तभूमिसुत्तं ३
दन्तभूमिसुत्तवण्णना २, ले १, ३
दब्बमल्लपुत्रलाई २१५, २१८,
२१९
दब्बमल्लपुत्रले २१५, २१६
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुको बारेमा २१०
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुलाई २०६,
२११
दब्बमल्लपुत्र भिक्षुले २१४
दब्बमल्लपुत्रसँग सोध्नुभयो २१६
दसण्णक जातक ७६
दीघनिकाय ३७
दीर्घायु देवताहरूले पनि २५६
(द्वितीय) बोधिसुत्तं ६१
दूरेनिदानकथा २
देवदत्तवत्थु १६२, १६४, १६५,
१६६
देवदत्तले १७०
देवदत्त स्थविरले १६७
देवदत्तया खँ १६२
देवतासंयुत्तं १७०, मा १७०
धनुग्गहतिस्स स्थविरको कारणमा
२१२

न

(नन्दन) लिच्छवीसुत्तं १६१
नन्द र राहुल कुमारलाई प्रव्रजित
गराउनुभएको थियो
१६३
न्यग्रोधाराममा १७४, २२५
नन्दक २७, २८, (थेर अण्णदानं)
२६, को उपदेश सुनिरहनु-
भएको थियो ३०, स्थविर-
को प्रशंसा गर्दै ३०,
(थेर) २७, २८, पेतवत्थु
अट्टकथाले २७, लिच्छवी
२६, २६, लिच्छवी महा-
मात्य ३१, लिच्छवी महा-
मात्यलाई ३१, ३२,
(लिच्छविसुत्तं) ३०, ३१,
लिच्छवी सूत्रबाट २६,
भिक्षुले उपदेश सुनाउँदै
थिए ३०, (यक्ष) २६,
सम्पहंसनसुत्तं २६,
(सुत्तं) २६, सेनापति
२७

नन्दकत्थेरगाथा अट्टकथा २८
 नन्दकत्थेरसुत्तं २८
 नन्दीय शाक्यको १७४, १७५
 नातिका २०६
 नागित स्थविरका भाञ्जा २५३
 नालन्दाका उपालि गृहपति २२५
 नालन्दावासी २२२, उपाली गृहपति
 २४०

निगण्ठकहाँ गई २४४
 निगण्ठकहाँ गए २४४
 निगण्ठका प्रमुख प्रत्ययदायक २४०
 निगण्ठको धर्मभन्दा २२२
 निगण्ठको शरणमा पनि पर्छन् २४६
 निगण्ठको शरण गएका हुन् २६५
 निगण्ठको सत्संगतबाट २३०
 निगण्ठको सत्संगत गर्ने २३०
 निगण्ठमाथि २३१

निगण्ठले २४६, २४७, भनेका कुरा
 २४८

निगण्ठहरू २६८, २६९, बाट मैले
 सुनेको थिएँ २४६, लाई
 २६७, लाई दान नदिनु
 २४६, लाई दानदिनुबाट
 रोक्नु हुन्न २४६

निगण्ठ शिष्यहरूले २५१

निगण्ठ-नाटपुत्र २६०, २८१, का
 उपस्थाक २२२, का उप-
 स्थाक थिए २२५, का
 परमभक्त २४०, का शिष्य
 पनि थिए २५३, ले २४३,
 लाई यस्तो भने २६०,
 लाई यस्तो भने २८२

निगण्ठसँग भेट्नु २६१

निगण्ठसँग सोधिरहुनु ब्यर्थ हो
 २४७

निगण्ठसँग सोधे पनि के नसोधे
 पनि के २४७

निगण्ठ श्रावक २२५, २२६,
 २२७, २३०, २५६, २८१

निसीदनादि अनुजानना १७८
 नेरञ्जरा १०३

प

पकिण्णकवग्गो १७१, १८६
 पञ्चवर्गीय भनेका हुन् १२८
 पञ्चवर्गीय भनेका को हुन् १२८
 पञ्चवर्गीयहरू मध्येका एक हुन्
 १७०

पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू मध्येका २२४

पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू १२७, लाई
१२७, १३७, लाई
सम्झाउन सकेँ १३७, लाई
यस्तो भनेँ १३४, १३५,
१३६, ले ११३, १३४,
१३८, ले मलाई यस्तो
भनेँ १३५, १३६, विर-
क्तिपर गएँ ११४, मध्ये
१३७

(पठम) बोधिसुत्तं ६१

पण्डुक २१४

पद्मोत्तर बुद्धको पालाका २५८

प्रसेनजित् कोशल ५६, ले २१२,
राजाका ३५, राजाले ३५,
३८, राजाका छोरा थिएँ
३४

प्रजापति गौतमीसँग प्रव्रजित ५००

जना भिक्षुणीहरूलाई २७

प्रज्ञापारमीको सम्बन्धमा बताउनु
भएको हो ८६

पा, पि

पाटलीग्राममा २८५, २८६

पाटलिगामियसुत्तं मा २६०

पाटलिगामसुत्तवण्णनाले २८७

पाटलिगामिय सूत्रमा २८३

पाटलिपुत्तनगरमापनंमा २६०

पापवग्गो १६६

पापी सार २५५

पायासि राजञ्जसुत्तं ३७, ३८

पायासिराजञ्ज सुत्तवण्णना ३८

पायासि राजन्य ३४, ३५, ३६,
३७, ले ३५, ३६

पायासि राजा ३६, ४०, ५६, ७१,

७३, कहाँ गई ४७, कति

मूर्ख ५६, को उपासकत्व

६८, को मिथ्यादृष्टि ३८,

लाई ४३, ले ३६, ४०,

६६, ७०, ले सुने ७०, ले

खाले जस्तै ७०, पनि ४०,

मा ३६, सँग बस्न पाउँ

७०, हुँ ७१

पायासि देवपुत्र ७१, सँग ७१

पायासि नामक राजा ३८

पायासि नामहरू ३७

पायासि (वग्गो) ३७

पावा जाने बाटो ७८, भई ७४

पासरासिसुत्तं मा ११४

पासरासिसुत्तवण्णना ११६, १२४,

१२८, १३३, १३४, १३७,

मा २२४, ले ११८, १२९,

ब

१३९

पिङ्गल्यानी ब्राह्मणले १८८

बनारस नजिक छ १२९

पिङ्गल २७

बाराणशी स्थित १३४

पियवगो १८९

बाराणशीमा ७६

पु, पू, फ

बहुधातुकमुत्तवर्णनाले १००, १०३

बिम्बिसार राजाका औरसपुत्र हुन्

१

पुष्कस ७६, ७७, नामहरू ७६,

बिम्बिसार राजाका छोरा हुन्

(पण्डित) ७६, पण्डित

२, ३

हुन् ७६, भन्ने पण्डितहरू

बुद्धगयाको बीच १२९

थिए ७६, कुलका मानिस-

बोधोपट्टाकत्येर अपदानं ९०

हरूले ७७, मल्लपुत्र ७४,

बोधि थेरी ९०

७६, ७८, ८४, मल्लपुत्र-

बोधिपक्खियवगो ९०

को वस्त्रदान ८३, मल्ल-

बोधि राजकुमार ८६, ८९, ९२,

पुत्रको उपासकत्व ग्रहण

९३, ९४, ९५, १४६,

८१, मल्लपुत्रलाई ८३,

१४८, १५०, कथा १४७,

मल्लपुत्रले ७८, ८२, ८३,

वत्थु ८६, ८८, ८९,

मल्लवत्थु ७८

१४७, को ८७, को उपा-

पुष्कसाति २४३

सकत्व ग्रहण १४५, को

पुनब्बसु २१४

निम्तो ९२, को निवास-

पुष्कवगो १७१

स्थान १४८, को भोजन

पुष्कवती नगरका १७०

९३, लाई ९३, ९४,

पूरलासमुत्तवर्णना २५८

१४५, लाई यस्तो भने

कुस्स बुद्धका पिता हुन् २

९३, लाई यस्तो भन्नुभयो

कुस्संबुद्धवंसी २

९५, लाई जवाफ दिई

१४८, ले ८७, ८८, ९३,
९४, ९५, १३८, १४५,
१४७, १४८, १४९, ले
उपासकत्व ग्रहण गरे ८८,
सुत्तं ८९, ९२, सुत्तवण्णना
८६, ८८, सुत्तवण्णनाले
९६, ९७, १४०, १४४,
सूत्र १४७

बोधिरुक्ख ९०

बोधिवरग ८९

बोधिवन्दकत्थेर अपदानं ९०

बोधिसत्व १००, छंदा ९७, ले
१०३

बोधिसम्मज्जकत्थेर अपदानं ९०

बोधिसिञ्चकत्थेर अपदानं ९०

ब्रह्मसंयुत्तं ११६, ११७

ब्रह्मयाचनासुत्तवण्णना ११६,
११७, ले ११८, १२४

भ

भग देशको ८६, ८७, ९२, १४७

भग (देश) हो १४७

भगवत्साराममा ९६

भगु र किम्बिल स्थविरहरूले १६७

भगु शाक्यकुमार १६६

भट्टकच्चान १६६

भद्विय काली गोधापुत्तत्थेरस्स अप-
दानट्टकथा १६२

भद्विय १७०, थेर दुतियाको दिनमा
१३९

भद्वियभिक्षुवत्थु १७१

भद्वियवग्गो १७२

भद्वियसक्कसुत्तं १७२

भद्वियसुत्तं १५४, १६७, १६८,
१७१, १७२, १७४

भद्वियसुत्तवण्णना १५३, १६३

भद्वीय १२९, १६१, १७०, १७१,
नगर १७१, नगरको

१७०, स्थविर १६७,
१७०, स्थविरलाई १६९,

१७३, स्थविरलाई बीला-
उन पठाउनु भयो १६८,

स्थविरले १६७, १६८,
१७२, प्रव्रजित हुन सक्ने

छैनन् १६५, ले १६२,
१६५, कुमारले १६२,

भन्ने नाम राखेका थिए
१६१, (भद्विय) नामहरू

१७०, (कालिगोधापुत्ता)
१७१, भनिएको हो १६२,

(भिक्षु) १७०, राजाकहाँ	१६, २०, लाई १४, सँग
गई १६५, राजा चाहि	१४, सँग प्रश्न १४, सुत्तं
१६२, शाक्य राजा १६२,	१४, सूत्रद्वारा १, सुत्त-
१६५, १६६, २४३,	वण्णना १४, सुत्तवण्णनाले
शाक्य राजाको बारेमा	१
१६३, शाक्य राजा प्रत्र-	भेसकला वनमा ८७
जित भएको कुरा सुनी	भेसकलावन मृगदायमा १४७
१६७, शाक्य १६१,	भेसकला मृगदायमा ६२
१६५, शाक्यको जन्म	भेसज्जकखन्धकं २२, १७६, १७७,
१६१, शाक्यको भिक्षु	१८०, १८७, २०४, २२६,
जीवन १६७, शाक्यले	२८५, मा २८३, मा
१६३, शाक्यले गृहत्याग	उल्लेख भएको छ १६१
गर्नुभन्दा अगाडिको हो	
१६३, शाक्यलाई १७४,	म
शाक्यलाई बताउनु भएको	
हो १७२	मगध देशमा चारिका गर्दै १०३
भद्रीय लिच्छवी १५२, १५४,	मगध राजा २०७
१७१, ले १५३, १५४,	मगधमहामात्य २८७, २८६
१५६, ले स्रोतापत्ति फल	मगधका २८५
प्राप्त गरी फर्के १५३,	मणिला २५२
लाई १५२	मद्दव भन्ने राजाले ७६
भरत २८, चाँहिले २८	मल्लकुमार १७६
भाहकच्छ नगरमा २११, २१२	मल्ल देशका हुनु २५२
भुम्मज्जक २०६, २१३, २१४	मल्ल राजकुमारहरू ७८
भूमिज १, १४, १६, कहाँ आएर	मल्ल राज्यको १६३, १६६
१४, का शास्ता १५, ले	मल्लवगो १७१

मल्लसेकरले १६७, २१०	महावनको २६, ३१, १५४, २०७,
मल्लहरूले १७६, सुने १८०	२७१, २७६, २८१, कूटा-
महाउम्मंग जातकं ७६	गारशालामा १६२
महाकप्पिन राजा २४३	महावन स्थित २३३, २४०
महाखन्धकं १७०	महाबिस्सन्तर जातकं २४२
महानाम १२६, १३७, १३८,	महासच्चकमुत्तमा ११४
१६४, र अनुरुद्ध १६४,	महासच्चक सुत्तवण्णनाले १०६
थेर तृतीयाको दिनमा	महासम्मत राजाका छोराको नाम
१३६	हो ११६
महापनाद जातकं १७१	महासमय सूत्रमा उल्लिखित १७६
महापरिनिब्बानमुत्तं १८७, को	(महासमयमुत्त) वण्णना २५८
२८३	(महा) सीहनादमुत्तं २५७, मा
महापरिनिब्बानमुत्तवण्णना ७४,	११४
७६, ८०	मातुगामसंयुत्तमा २१२
महापरिनिब्बानमुत्तबाट ७८	मारसंयुत्तमा २५५
महापरिनिब्बान सूत्रमा १६०	मिथिलामा ७६
महापरिनिब्बान सूत्रले १६०	मिलिन्द प्रश्न २६
महाबोधि जातकमा ८६	मिलिन्दवग्गो १६३, १६७, १६८,
महामौद्गल्यायन २२५, महास्थ-	मा उल्लेख भएको छ-
विरसंग २२२, का बीच	१७२
२२६, लाई २२५, ले	मुजप्फरपुर जिल्ला २३६
२२५, सँग २२६	मुनिसुत्तवण्णना १३३
महालि लिच्छवीको परिचयमा १८८	मूलपण्णासको २५६
महालिमुत्तवण्णना २५३	मृगदाय १२६
महावग्गो १५३, १५४, २२५, मा	मेण्डकसेट्टिवत्थु १७१
२५६	मेत्तिथ २०६, २१३, २१४

मेत्तिय भुम्मज्जक २११, २१३,
 भिक्षुहरू २१३, भिक्षुहरू-
 कहाँ गए २१३, भिक्षुहरू
 केही बोलेनन् २१४,
 भिक्षुहरूको कुरा सुनी
 २०६, २१५, भिक्षुहरू-
 लाई यसो भने २१४,
 भिक्षुहरूले २१४

मेत्तिय भूमिजक २१३

मेत्तेय्य बुद्धका उपस्थाक हुने २५२

मेत्तेय्य बुद्धले परिभोग गर्नेछन्
 २११

य, र

यकखपहारमुत्तं २६

यमकवगो १६४, १६५, १६६

यशकुलपुत्रहरू २४३

यशोधरा हुन् २

रतनमुत्तवण्णना २३६

रतनसूत्रको देशना गरी १६०

राजगृह स्थित ३, १४

राजगृहमा २१४, छाँदा २०६

राष्ट्रपाल २४३

राम १०१, मा मात्र स्मृति १०१,

मा मात्र बीर्य भएको

होइन १०१, मा मात्र
 श्रद्धा भएको होइन १०१,
 ले १०१, १०२, ले यो
 धर्म न केवल श्रद्धाले मात्र
 १०१

रोज १७६, नामहरू १७६

रोजमल्ल १७६, १७७, १८०,

१८१, १८२, १८३, १८५,

जस्ता नामी १७७, भग-

वानकहाँ आए १७७, गए

१८०, पनि १७६, माथि

१७७, १८१, को चित्त

१८२, लाई १८०, १८२,

लाई धार्मिक कथाद्वारा

१८४, ले १७७, १७८,

१८३

रोजमल्लवत्थु १७७, १८०

रोजमल्लादिवत्थुकथा १७६

क

(लकुष्टक) भदिय १७२, थेरको

कुरा १७२, ले नगरेको

समाधि कुनै छैन १७२,

मुत्तं १७२

लिच्छवी कुमारहरू १८८

लिच्छवी कुमारमुत्तं १६१

लिच्छवी गणतन्त्रको राजधानी हो

२३६

लिच्छवी नामहरू १६१

लिच्छवी परिषद्लाई २०५

लिच्छवी परिषद् हेर २०५

लिच्छवी भाणवार १६१

लिच्छवी राजा हुन् २३६

लिच्छवी राजाहरू २३६, २४०,

२४१, का कुराहरू २४३,

ले २४४, २४६

लिच्छवीवत्थु १८७, १८६

लिच्छवीसथागारसुत्तं १६१

लिच्छवीहरू १८६, १८८, १८९,

१९३, १९५, २०४, २०५,

२०७, २४०, २४१, २५६,

२६०, २६१, २८१, बडो

मेहनती १८८, त्यहाँ गए

१८७, गए २०६, थिए

त्यहाँ गयो १९३, हेरन्

१८७, पनि क्षत्री नै थिए

भन्ने कुरा १६०, सँग

१८६, का बानी बेहोरा

१८८, का बीच १९३,

का महामात्य पनि थिए

२६, को कुरा १८८, को

प्रशंसा गर्नुभयो १८७,

लाई २०५, लाई भगवान्-

ले यसो भन्नुभयो १६५,

लाई यस्तो भन्नुभयो

१९३, लाई हेर १८६, ले

१८७, १८८, १८९, १९२,

१९३, १९६, २०५, २०६,

२४५, ले स्वागत गरे

१६०, ले सुने २०४

ब

वङ्गहार जनपदमा १३३, गई

१३१

वच्छनख जातक १७६, १७८, का

कुरा १७८

वजिर कुमारी २१२

वज्जिसत्तकवग्गो १६५, १६८

वज्जी (वृजी) राज्यको १८६

वड्ठ २१६, थेर २११, थेरगाथा

अट्टकथा २११, नामहरू

२११, भन्ने छोरा पाएकी

थिइन् २१२, माता थेरी

२१२, माता थेरीगाथा

अट्टकथा २१२, मान

२११, मान स्थविर २१०,

मान स्थविरको कुरा:

२१०, मान स्थविरको
 कुराको आघारमा २१०,
 मान थेर २११,
 लिच्छवी २०६, २११,
 २१३, २१५, २१८, २१६,
 लिच्छवीं नै हुन् २१०,
 २११, लिच्छवीको घरमा
 गई २१७, लिच्छवीको घर
 हो २१८, लिच्छवीको
 दुस्साहस २१३, लिच्छवी-
 को पात्र २१८, २२०,
 २२१, लिच्छवीको पात्र
 ढाकीदेशो २१७, लिच्छवी-
 को पात्र उंधारिदिच्छ
 २२१, लिच्छवीको भिक्षा
 २१७, लिच्छवीलाई यस्तो
 भने २१६, लिच्छवीलाई
 यस्तो भन्नुभयो २१८,
 लिच्छवीले २१०, २१३,
 २१४, २१५, २२०, सुत्तं
 ३१२

वड्ढकीसुत्तं जातकं २१२

वड्ढी सुत्तं २१२

वप्प १२६, स्थविर २२४, थेर
 २२४, थेरं स्त्रीतांपन्न भए-
 का थिए १३६, नामहरू

२२४, २ भद्रियलाई उप-
 देश गर्दै १३७, भिक्षाटन
 जात्ये भनिएको हो १३८,
 शाक्य २२२, २२४,
 २२५, २२६, २३०,
 शाक्यको २२३, शाक्यले
 २२२, २२६, २३०,
 शाक्यलाई २२५, २२६,
 २२७, शाक्यलाई धर्मोप-
 देश गर्नुभयो २२२, सँग
 २२७, सँग छलफल २२५,
 सुत्तं २२४, २३०, सुत्त-
 वर्णना २२२

वप्पथेर गाथदुकथाले २२४

वर्षकार २८३, ब्राह्मण २८५,
 ब्राह्मणको बारेमा २८३

वर्षकार २८३, ब्राह्मणको परि-
 चयमा २८४, को मात
 नाम २८३, सुत्तंमा २८३

वत्सलसुत्तं १८८, १६१, २४६

वांसुत्तंदाता ८६, की तरफबाट
 भएका छोरा हुन् ६२,
 महारानी हुन् ८६

वांसुत्तं ब्राह्मण हुन् २२४
 विदेह भन्ने राजाले ७६

विमानवत्थपालि ३४
 विसाखावत्थु १७१
 वृजोहरू १६६, १६६, २०१,
 २०३, को १६६, २०१,
 २०३, को अभिवृद्धिको
 कुरा सुनाउनुभयो १८७,
 लाई रोक्नको निमित्त
 २६६, ले २०१
 वेणुवनमा १४, बस्नुभएको थियो
 ३
 वेनसाख (धेनसाख) जातक ८६
 वेनसाख जातकट्टकथाले ८७
 वेनसाख वा धोनसाख जातकट्ट-
 कथाले ८७
 वैमानिक प्रेतयोनिमा २७
 वेलुदन्त २११
 बंद्देहिपुत्र २०७
 बंशालीका २०४, लिच्छवीहरूले
 १६०, सीहसेनापति २२५
 बंशालीको १८७, १६५, २३३,
 २४०, २६८, २६६,
 कूटागारशालामा २३२,
 महावनको १८६
 बंशाली स्थित २६, ३१, १५४,
 १६२, २०७, २७१, २७६,
 २८१

बंशाली नजिक १८६
 बंशाली नगर २३६, को बीचमा
 थियो २४०, मा २३६,
 मलाई दिए पनि २०५
 बंशालीबाट २४७, गए २६१
 बंशालीमा १८६, १६२, २६६,
 आइपुगे २०४, आइपुग्नु
 हुँदा १६०, आई भगवान्-
 ले १६०, गए २०४,
 जाँदाखेरी १८६, बस्दछन्
 १८६, भिक्षादनार्थ जानु-
 हुँदा १८६
 बंशालीवासी २०६, २२२, २३६,
 हुन् १५२, २११, २३२,
 एक राजा हुन् २५३

श

शककोदन शाक्यका १६४
 शाक्य जनपद स्थित १७४
 शाक्यराजा हुन् २२४
 शुद्धोदनका पिता २
 शुद्धोदनका राजदरबारिया पुरोहित
 थिए १२८
 शुद्धोदन महाराजाका पिताको नाम
 २५८

अमणोद्देशकहाँ गएको कुरा १
धावस्तीमा २१४, गए १३३
श्रोण श्रंषठीपुत्र २४३

स

सक्कोदन (शक्रोवन) १६४
सङ्गारवसुत्तं मा ११४
सच्चसंयुत्तं १८८
सञ्जिकापुत्र माणव ६३, ६४,
१४८, ले ६३, १४५,
लाई बोलाए ६३, ६४,
१४७, १४८
सञ्जिकापुत्रलाई सुनाए ८७
सन्तिकेनिदान १६३
सन्थागारमा १८८
सरभङ्ग जातकमा २३७
सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त २५८
सहक भन्ने भिक्षु भएका थिए ११८
सहम्पति ब्रह्मा ११८, १२५, चाहिं
११८, प्रकट भए ११८.
भन्दथे ११८, ले ११८,
११९, लाई गाथाद्वारा
यस्तो भनौं १२१

सा

सारन्दद १९५, चैत्य १८६, १९५,
चैत्यमा १९२, १९५,
चैत्य हो १९३, चैत्य
स्थानमा १८७, चैत्य
स्थानमा आमन्त्रण गरे
१८६, सुत्तवण्णना १९७,
१९८, सुत्तवण्णनाले १९५,
१९६, विहार १९५, सुत्तं
१९२, १९५

सारनाथ भनिन्छ १२९

सारिपुत्र थिए ७६

सारिपुत्र स्थविरले २५७

सारिपुत्र स्थविरलाई प्रहार गरेको
सन्दर्भमा २९

साल्ह लिच्छवी २३२, २३३, को
बारेमा २३२, ले २३३

साल्ह नामका सूची २३२

साल्हसुत्तं २३३, २३६

साल्ह सूत्रको उपदेश २८

साल्हसुत्तवण्णना २३५

सि, सी

सिद्धत्थ बुद्धका पिता हुन् २

सिद्धार्थ कुमार ७९, १२८, गृह-
त्यागी १२९, जन्मसके-
पछि १२८

सिद्धार्थ बोधिसत्व १२८, ले १२९

सितपावनमा ३९, गइरहेको देखे
३९, बस्नुभयो ३८, बसि-
रहेका छन् ३९, बसिरहनु
भएको छ ३९

सिंह २५४, २५६, को उपमा
२५४, प्रपात २५८

सिंहहनु २

सीह २५२, २५३, २५४,
(कोत्थुक जातकं) २५३,
घोस २५८, (चम्म-
जातकं) २५४, नादसुत्तं
२५५, २५६, नाद
(वग्गो) २५६, नामहरू
२५२, त्थेरगाथट्टकथा
२५२, (थेर) २५२,
पपात २५८, पुर २५८,
मुख २५८, राजालाई
२३९, २४०, ले २३९,
सुत्तं २५३, २५४, २५५,
२५६, २५९, सुत्तले २६८,
समणुद्देसको कुरा २५३,
(समणुद्देस) २५२, सुत्त-

वण्णना २३९, २४०,
२४८, २५०, २६७, सुत्त-
वण्णनाले २५९

सीहहनु २५८

सीह सेनापति २२२, २३९, २४०,
२४३, २४८, २४९, २५०,
२५३, २५९, २६०, २६१,
२६६, २६७, २६९, २७१,
२७३, २७६, २७९, २८१,
को बुद्धसँग छलफल २५९,
२८१, को कानमा २६९,
को निवासस्थान हो २६८,
को प्रीतिलाई २४७, को
मनमा २४५, २४६,
२४७, २५९, २६०, २६१,
२८१, लाई २४३, २५०,
२६७, २६९, ले २४९,
२५०, २५१, २६२, २६५,
२६८, २६९, २७१, २७३,
२७६, ले भने २४९, वत्थु
२५९, सुत्तं २५३, २५५,
२७५, २७६, सुत्तवण्णना
२७२, की २५०

सीहा २५०, २५३, भन्ने थिइन्
२५०, थेरीगाथट्टकथाबाट
२५०

सीहोपमसुत्तं २५५

सुं सुमारगिरि ६२, १४७, नगरको
८७, नगरमा ८६, भैस
कला १४५

सु

सुं सुमार नगरमा ८६

सुखविहार जातकं १६४

सुखविहारी जातकं १६७

से, सो, सौ

सुतसुत्तं मा २८३

सुन्दरिकभारद्वाज सुत्तवण्णना २५८

सेतव्य नगर हो ३८

सुनक्खत्त लिच्छवी पुत्रले २५७

सेतव्यमा आइपुगो ३६

सुनीध २८३, २८५, वस्सकार

सेतव्यमा आउनु भएको थियो ३५

२८३, २८६, २८७,

सेतव्यमा बस्वथे ३७, ३८

वस्सकारबत्थु २८५, वस्स-

सेतव्यबाट निस्के ३६

कारले २८८, वस्सकारहरू

सेतव्यवासी ब्राह्मण ४०, गृहपतिहरू

२८५, ब्राह्मणको बारेमा

३६, हरूले ३६

२८४, र वस्सकार २८३,

सेनक ७६, बोधिसत्व ७६

र वस्सकारहरूको भोजन

सेरिस्सक विमानमा ७१, उत्पन्न

दान २८५, वर्षकार २८६

भए ७१, ७२, ७३

सुप्पबुद्ध (सुप्रबुद्ध) का छोरा देव-

सेरीस्सक भन्ने खालि विमानमा

दत्त शाक्य १६६

३६

सुप्पबुद्ध सक्कवत्थु १६६

सेरीसक विमानवत्थु ३४, ३५

सुभद्र भन्ने नाम राखिएको थियो

सोणकोलिविस भिक्षु भए २८

१३२

सोणपोतरियपुत्त १६७

सुमङ्गल बिलासिनीले ७४

सोण भन्ने सेनापति १६७

सुमनवग्गो १७१

सोण सेट्ठिपुत्त थेरगाथा अट्टकथाले

१६७

सुरट्ट २७

सोण सेट्ठिपुत्तलाई १६७

नामावली

[३१३]

सोतापत्तिसंयुक्तं ३१, १७४, मा	सोमित बुद्धको पालामा २
३०, मा उल्लेख भएको छ	सोमित बुद्धकी २५२
१७२, १९१	सोमितबुद्धवंसो २, २५२
सोमित बुद्धका पुत्र हुन् २५२	सौराष्ट्र २७
सोमित बुद्धको निमित्त २	संघभेदकखण्डकं १६५, १६६, १६७

Dhamma.Digital

शब्दावली

अ	
अकर्मण्यता भयो ५३	अङ्गपरित्याग २४२
अकर्मण्य हुन्छ ५४	अङ्गहरू २४२
अकालिक छ ३२	अंगभंग गर्ने ८७
अकालिक हो २२७, २२८	अंगभंग गरिदिनुपर्छ ८७
अर्काको होइन १८३	अग्रश्रावककहाँ प्रव्रजित भएका थिए २१३
अक्रियावादी २४४, २६०, २६१, २६२, २६३, हुनुहुन्छ २२६	अघि गरेको पाप कर्म बाँकी हुन्छ २२६
२४८, हुन् २६२, २६३, कहाँ २४४	अघिल्लिर गई १४८
अकुशल धर्महरू हटाउन १४३	अघि सुनेको थिइन १०४, १०५, १०६, ११७
अकुशलबाट रहित छ ११३	अच्छिद्र ३२, १७५
अकुशलबाट निवृत्त भई ११३	अल्लो हुन्छ १४१
अकुशल हटाउनको निमित्त १६०	अल्लो हुन्नथ्यो १०७
अकुशल हुन् १५५, १५६	अँजुली अँजुली १११
अखण्ड ३२, १७५	अँजुली मुगोको रस ११०
अग्रस्थान दिएको कुरा १७३	अटल श्रद्धाले युक्त हुन्छ ३१, ३२
अग्रस्थान प्राप्त गरेको २७	अष्टसमापत्तिध्यान लाभ गर्नुभयो १६७

अठारकोटी ब्राह्मणहरूसँग १३९	अनर्थको निमित्त २१७, कोशिस
अणुमात्र दोष १०	गदैन २२०
अणु समान यो धर्मलाई ११७	अन्यतीथियहरूले २६६
अतर्कावचर ११६	अनभिषिक्त पुत्र हुन् ३५
अन्तरधान भए १२५	अनभिषिक्त राजकुमारलाई ३४
अतीतानागतवर्तमानका २३७,	अनभिध्यालु ४४
२३८	अनागत समयमा ११२
अतिबुद्धि सुन्ने इच्छा २०१	अनागामी २४१
अतिशील १४३	अनाशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि
अर्थ, धर्म र अनुशासन गर्ने ७६	१५
अदिस्नादान नगर्ने ४४	अग्निको भय २८६
अदिस्नादायी ४२	अग्निपरिचर्या गर ५८
अद्वेष १५७	अग्निपरिचर्या गर्नेछु ५८
अन्धकारमय यस लोकमा १३१	अग्नि निभाउन नदेऊ ५८
अन्धकारमा तेलको बत्ती बालिदिदा	अग्नि निभ्यो भने ५८
६८	अग्निहोत्री जटिल ५७
अन्धविश्वासमा परी २०९	अग्निहोत्रीको उपमा ५७
अध्ययन गर्ने १०१	अग्निहोत्री जटिलको मनमा ५७
अध्यारोमा दियो बालिदिदा ८३,	अग्निहोत्री जटिलले ५७
१५९	अनुकम्पा राख्छन् २८९
अधिगमन श्रद्धा १४२	अनुत्तर पुरुषदम्प्यसारथी ३१
अनगारिक भई १३५, १३८,	अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास १३५
१४०, १४३	अनुत्तर शान्तिपदको खोजी गर्बे
अनन्त जिन नै हुनसक्छौ १३१	१००
अनन्त जिन भन्ने कहाँ छन् १३३	अनुत्तर सम्बोधी प्राप्त गर्न सबदैर्घ्य
अनन्त जीन भन्ने साथी १३३	१०४, १०५

अनुपम १४३, शास्ता हूँ १३१	अपरिहानीय धर्मको विषयमा १८७
अनुपादिशेष निर्वाण धातुमा परि- निर्वाण हुन्छ ८४	अपरिहानीय धर्म भनेको के हो ? १६६
अनुमति दिन्छौं भने २२७	अपरिहानीय धर्महरू १६५, २०३, को बारेमा उपदेश गर्नेछु १६५, मा २०३
अनुमति मागे १६४	अपवाद गर्छ २१७
अनुस्मरण गरेँ ११४	अपवाद गर्दैन २२०
अनुमोदन गर्नुभयो २८८	अप्रसन्न भएका थिए २१
अनुलोम गरिरहनु भएको ६१	अप्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्न २५
अनुलोम र प्रतिलोम ६१	अप्रज्ञापितलाई प्रज्ञापित नगर्नालि- २००
अनुशासन गर्नेछु १३५, १३६, १३७	अप्राणक १०७, ध्यान १०७, ध्यान नै नगर्छु १०८, १०९
अनुश्रुतिको आधारमा मात्र १५५, १५६, १५७, १५८	अल्पातङ्कु ६३
अपगर्भ २६५, हुन् २६५, श्रमण गौतम २६३	अल्पातङ्की हुन्छ १४३
अप्रमत्त भई ११६	अल्पाबाध ६३
अल्पमल हुने सत्वहरू ११८	अपाय ४२, ४३
अपर्याप्त ठानी १००, १०३	अल्पाहारता ११०, को कारणले गर्दा १११, ११२
अल्परज स्वभावका १२५, १२६	अर्पित गरी २४, २६६
अल्परज हुने १२०, १२१	अल्पोत्सुकतातिर ढल्किन्यो ११७
अपराध गरेँ २१४, २१६	अल्पोत्सुकतातिर लागेको छ ११८
अपरामशित ३२	अब उप्रान्त ११५
अपरिशुद्ध आजीविकाका २३४	अभव्य १२४, पुरुषहरूलाई छाडी १२४
अपरिशुद्ध कायकर्म २३४	
अपरिशुद्ध मनः कर्म २३४	
अपरिशुद्ध वचोकर्म २३४	

अभिध्या दौर्मनस्य १०

अभिध्यालु ४२

अभिनन्दन गरे २०

अभिवादन गरी ४०, ७८, ९४,

१८२, २३३, २६१, २७१,

२७६

अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी २६७

अभिवृद्धि हुन्छ १९७, २००

अभिषिक्त भएका ७

अभिषिक्त नभएका राजा हुन् ३८

अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी ९८,

१००, १४३, १४४, बसे-

को छु ९९

अमनाप १२

अमनुष्य भय १९०

अमानुषीय ४९, १२७, २८५

अमृतद्वार खोलिदिने ११९

अमृतद्वार खोलियो १२५

अमृत पाइसकेको छु १३५, १३६,

१३७

अमृतभेरी बजाउने छु १३१

अमोह १५७

अयोनिस्तो १५, १६, १७

अरणी घर्षण गरेर १८

अरणी घर्षणद्वारा १०४, १०५,

१०६

अरणीद्वारा आगो बनाई ५८

अरणीलाई खुपलि चिन्थो ५८

अरणीले घर्षण गर्दा १९

अरहत्त्वलाभ गर्नुभयो १६७

अरहत् १४२. हुनुहुन्छ ३९, सम्यक्-

सम्बुद्ध ९, १९३, सम्यक्-

सम्बुद्धको प्रादुर्भाव १९३,

सम्यक्सम्बुद्ध हुन् १३५,

१३७, सम्यक्सम्बुद्ध हुनु-

हुन्छ २५९, २६१, २८१,

सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ

२६०

अरहन्तरू २०३, २७७, प्रति

२०३, का बस्ने स्वभाव

११०

अरहन्त होलान् १३२

अरहन्त हुनुभयो १६७

अरूको होइन १८२

अरूलाई दान दिनु हुन्न २६७

अलाभको निमित्त २१७, कीर्ति

नर्देन २२०

अलि अलि आहार ग्रहण गर्न थालें

११०

अलुब्ध पुरुष १५७

अलौभ उत्पन्न भएमा १५७

अविदद्यास्कन्धलाई छेदन गर्छ २३८	असीत्यानुब्यञ्जन २४५, २४८
अविदद्यास्कन्धले ७	असी वर्षको बूढोको शरीरको १११
अविदद्याको कारणबाट २२८	असुचि मात्र होइन ४६
अविदद्याको नाश भई २२५, २२६	असंख्यकल्प २४१
अविदद्या नाशभयो ११५, ११६	अहित १५५, र दुःख हुन्छ १५५, १५६
अव्यापादी ४४	अहोसुख १६७, १६८, १७२
अविदद्यात्वबाट पनि विमुक्त हुन्छ १२	अज्ञानतापूर्वक १५, १६, परलोक खोज गर्दा ५१, परलोक खोज्नु हुन्छ ५६
अविनिपाती ३१, ३२, १७४, १७५	
अवंरभाव उत्पन्न भएमा १५७	
अश्रद्धालु २७६, २७७, २७८, २७९, हुन्छ १४१, पुरुष- लाई पनि १२१, १२२	आ
अश्वरत्न १६२, १६३	आऊ हेर ३२, २२७, २२८
अशुभ भावना आदि गर्छन् २४५	आकिञ्चन्यायतन लोकमा मात्र पुन्याउने छ १००
असत्कारपूर्वक दान दिई ७१	आकिञ्चन्यायतन लोकमा उत्पन्न भएको कुरा १२६
असठी र अछली हुन्छ १४१, १४३	आकिञ्चन्यायतन सम्बन्धी कुरा बताए ६८
असत्य १५६	आँखाका ताराहरू १११
असन्नुष्ट भई २३, २४	आँखा झिकिबिए ८७
असम्भाव्य भइसकेको २६५	आँखा झिकिबिएका थिए ८७
असम्भोग्य २१६, गर २१७, २२०, गर्छ २१८, गरेको छ २२०, २२१, गरियोस् २१८, गरिसक्यो २१८	आँखा त्यसै छ ५५

आंखा विनाश गर्ने २५५	आचार्य स्थानमा राखे १०२
आंखा हुनेले ६८, ८३, १५६	आचार्य भएर पनि १००
आंग भरी गुह्र बगेर ६३	आजदेखि मलाई १५६
आगमन श्रद्धा १४२	आज फुल्ने फूल जस्तै पुरुषलाई १२३
आगोको दृष्टान्त १८, १६	आठ पुरुषपुद्गलहरू छन् ३२
आगो खोज्ने पुरुषले १८, १६	आठजना पुरोहित ब्राह्मणहरूमध्ये पाँच जना हुन् १२८
आगो जस्तै तेजिलो देखियो ८४	आठजनमध्ये तीनजनाले १२८
आगो झैं तेजिलो ८४	आतप्तयुक्त अप्रमत्त भई ४, ५
आगो निकाल्छु भनी १०५, कोशिस ग-यो १०४, कोशिस गरे-मा १०६	आतप्तयुक्त भई १०, बस्छन् २०७
आगो निकाल्न सबदेन १०५	अति उष्ण स्वभावका १४३
आगो निकाल्न सक्ला १०४, १०५	आधा भाग दिने १७८
आगो निकाल्न सक्ने छैन १८	आधा महिनामा १४४
आगो निभेको खण्डमा ५८	आधा महिनाको कुरा छाडिदेऊ १४४
आगो निभ्यो ५८	आधिपत्यले युक्त हुन्छ ३२
आगो पाउने उपाय ठीक भएकोले २०	आनुपूर्वकथा मन्तुभयो २६७
आगो बाल्न सकिन ५८, ५६	आनुपूर्वकथा सुनाउनुभयो १८२
आगो बाली ५६	आनुशंसकथा २६७
आगो बलेन ५८	आपन्न हातले ६५, १४६, २६६, दान विई ७१, ७२, दान वेऊ ७२, ७३, दान नविई ७२, प्रदान गरे १८४
आगो बाल्छु भनी ५८	आपना कुरामा बस्न सकेनन् १३४
आगो लगाइवेम्रो ५२	आफूलाई मात्र दान वेऊ २४६
आगो लगाउँछु २२६	
आश्रयजनक गाथा ११७	
आचारगोचर १०, सम्पन्न हुन्छ १०	

आर्फं जान्तेछौ कि १५७
 आभरण लगाएको ४५
 आभूषणहरू २०४
 आत्मकथा ११४
 आत्म भन्नेलाई अनात्म ११७
 आत्महत्या २५१
 आमाकहाँ गई १६४
 आमा चाहिँले १६४
 आमा बाबुको इच्छाविना ६७
 आत्मा होइन २३७
 आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुन्छ ३२
 आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको
 हुन्छ १७५
 आर्य तूष्णीभावले ३०
 आर्यनिर्वेध हुने १४३
 आर्यमार्ग लाभिनी हुन् १६१
 आर्यविनयमा २१६
 आर्यशील भन्ने ठाउँमा १७५
 आर्यश्रावक १७४, हरू २४१
 आर्यज्ञान दर्शनको विशेषता १३५,
 १३६
 आयुको प्रथम चरणमै ६७
 आयु सहगत ५४, ५६
 आरक्षा २०३, गर्न सक्छन् २०२
 आराम लिनको लागि ३६
 आलयमा आनन्दित हुने ११६

आलयमा रत हुने ११६
 आलोक उत्पन्न भयो ११५, ११६
 आवरण २०३
 आवाज अधिक हुन्थ्यो १०७
 आवाज आउने हो १०७
 आवाज पनि सुनिन ७६, ८२
 आवाज पनि सुनुभएन ७६, ८२
 आबुसो १३४, गौतम १३४,
 १३५, १३६, भनी कुरा
 नगर १३५, भन्दै कुरा
 गरे १३४
 आशय अनुशय ज्ञानलाई १२०
 आशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि
 १५, १६
 आशा नगरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि
 १५
 आशा नलिएर गरे पनि १७
 आशा लिएर १८, १६, गरे पनि
 १७, भए पनि १८, १६
 आशा लिएर ब्रह्मचर्य पालन गरे
 पनि १७, १८, १६
 आश्वस्त पाएका हुन् २६५
 आश्वस्त प्राप्त हुन् २६५
 आश्वस्त श्रमण गौतम २६३
 आषाढको पूर्णिमाकी दिन १३८

आसन २४३, विच्छयाए १३४,
हू विच्छयाइराखेका छन्
२४१, राखिदिने १३४

आसभवलहू २५६

आस्रव दुःखवेदनीय २२८

आस्रव निरोध हो १२, ११५

आस्रव निरोध हुने मार्ग हो १२,
११५

आस्रव समुच्चय हुन् ११५

आस्रवहू हुन् ११, ११५, को
समुच्चय हो ११

आस्रवक्षय ज्ञानमा चित्त झुकाएँ
११५

आह्वान गर्न योग्य १२, छन् ३२

आहार ग्रहण गर्दा १११

आहार ग्रहण नगरूँ ११३

आहार ग्रहण गर्दिन भनू भने ११०

आहारहू त्याग्ने मार्ग नअपनाऊ
११०

आहारहू त्याग्ने मार्गमा तपाईँ
लाग्नु हुन्छ ११०

आहारहू त्याग्ने मार्गतिर तपाईँ
नलाग्नुहोस् ११०

इ

इन्द्रिय परोपरियत्तिज्ञान १२०

इन्द्रिय रक्षा गर १०

इन्द्रियहू अति परिशुद्ध छन् १२७

इन्द्रियहू तीक्ष्ण हुन्छन् १२१

उ, ऊ, भू

उत्कृष्ट छ ११२

उग्घाटितञ्जू १२३, १२४

उच्चकुलीन १६१, मध्येमा श्रेष्ठ

छन् १६६

उच्छेदवादी २६२, हुन् २६३,

२६४

उष्ण सहगत ५४, ५६

उत्तम वस्तुहू ३६

उत्तरीय मनुष्य धर्म ११२, १३५,

१३६

उदयव्यय गामिनी ज्ञानले युक्त

१४३

उदयमी १८८

उदयानमा गई १८६

उदयानहू ६

उपक्रम गर्ने ११२

उपस्थान गरेका थिए १२७

उपस्थान गरिरहेका थिए १२६	एक एक अँजुली ११०
उपस्थानशाला २२६	एक छेउमा बसे ४०, १५०, १८२
उपद्रव छैन २१५	एक जन्म ११४, को ११
उपद्रव सहित छ २१५, २१६	एकजोर उत्तम कपडा चढाए ७५
उपद्रव हुँदा १६०	एक देवता आई १२६
उत्पन्न भएका ११	एक महीनामा १४४
उपमा ५३, ६४, १०४, १०५, १०६, द्वारा पनि ४५, देखाउने छु ४५, ५०, ५५, ५७, ६३, बताउँछु ५६, भन्दछु ६५, हरू १०३	एकमेलताको बारेमा १८८ एक रातदिन हुन्छ ४७ एक रातदिनको कुरा छाडी देऊ १४४ एक रातदिनमा १४४
उपयुक्त १८२	एकलाखले देऊ २०५
उपराजाहरूले २००	एकवर्षको कुरा छाडी देऊ १४३
उत्पल १२१	एकवर्षमा १४३
उपहास २६६	एकवर्ष पख १६५
उपाय नै बेठीक भएकोले १८	एकवर्ष भनेको पनि लामो हो १६५
उपासकत्व ग्रहण गरे १५३	एकसाथ उठेर जाँदा १६८
उपेक्षी भई बस्छ २२८, २३०	एकहप्ता १६६
ऊन ६७, का कपडा ६७, को धागो ६७	एकहप्ता पर्ख १६५ एकाग्रता प्राप्त गर्न सक्छ ४
ऋजुप्रतिपन्न छ ३२	एकांश पछ्यौरा गरी २२०
ऋषिहरू आउने र जाने ठाउँ १२६	एकांश पारी ११८
ए, ओ, औ, अं	एकसाथ उठेर नजानेलाई १६७
एउटा भगवान्लाई चढाए ८३	एन कानूनका पुस्तक २००
	श्रोक्कपन श्रद्धा १४२, लाई 'श्रद्धा' भनिएको हो १४२

झोठ चलाउने बित्तिकै ६८, १०१
 औपपातिक छैन ७१
 औपपातिक प्राणीहरू ३६
 औपपातिक सत्व छैन ५६
 औला भाँचन थाले २०५, २०६
 अंकुश समाती १४२
 अंगहरू हुन् १४२

क

कछ्वा र माछाहरूले खाएर सिद्धिने
 १२२
 कछुवा माछाहरूले खाएर सिद्धिने
 फूल जस्तै १२३
 कण्ट मात्र हुनेछ ४
 कण्ट हुनेछ भन्ने विचारले १२५
 कट्ट १२, १०४, ११२
 कर्णधारबाट निस्केको आवाज
 १०७
 कनिकाको भात ७०
 कपडा ६७, ८४, का वस्त्रहरू ७०,
 टाँगछ २३६, झिक्नुहोस्
 १४६, झिक्न लगाउनुभयो
 ८८, बछघाउन लगाएका
 हुन् ६६, मा जाँदा ६६,
 मा जान नचाहनुभई ६६,

मा टेक्नु हुने छैन ६५, मा
 नटेक्नु भन्ने नियम ६६,
 माथि टेक्नुहोस् ६४,
 माथिबाट ८८, ६६,
 माथिबाट जान हुन्न १५०,
 माथिबाट जाँदा १४६,
 माथिबाट जानु भएन ८८,
 माथिबाट जानुहोस् १४८,
 १५०, माथिबाट नजानुको
 कारण १४६, माथिबाट
 जाने अनुमति दिन्छु १५०,
 भगवान्लाई चढाए ८३,
 ल्याइदियो ८३, ल्याइदेऊ
 ८३, स्वीकार गर्नुहोस्
 ८३, हटाउन लगाई ६५,
 १४६

कल्प आयु हुने ब्रह्मा भएर उत्पन्न
 भएका थिए ११८
 कपास ६७, को सिरान २०८, को
 सिरान राखी २०७
 कर्मण्य ५३, भई निश्चल भएपछि
 ११४, ११५, थियो ५३,
 भई ११, हुन्छ ५३, ५४
 कर्मको फल छ ४१, ४२
 कर्मको फल छैन ३६, ४१, ५६,
 भन्ने दृष्टिका होइनौ ७१

कर्मको फल पनि छ ४६
 कर्मको फल पनि छैन ४०
 कर्ममा विश्वास गर्दैनथे ३५
 कमलको फूल हो ६२
 कमल फूलका आकारहरू ८६
 क्रमशः चारिका गर्दै १३४
 क्रम सहित ३२
 क्रमावरण १२४
 कर्मानुसार ११, ११५
 कर १६६, २००
 अरङ्गहरू हल्लिन्ये १११
 कराउनथाले २३
 कराउनथाली १५०
 कराइरहेकी १५०
 करुणाको कारणलाई १२०
 कल्याण कीर्तिशब्द ३६, २७३,
 फेलिन्छ २७२
 कल्याणमित्रहरूको सत्संगतद्वारा
 १२३
 कल्याणभाषी ३६
 कसको धर्म तिमी रुचाउँछौ १३०
 कसलाई प्रथम धर्मोपदेश गर्नु
 १२६, १२७
 कसले यो धर्मलाई चाँडै बुझ्नसक्ला
 १२५, १२६

कसको आश्रय नचाहिने भएपछि
 १८२
 कसले भन्दैमा १५२
 कसोडीबाट भात झिकिरहेको १६२
 कहाँ बसीरहेका रहेछन् १२७

का

काका हुन् २२२
 काखीबाट पसिना निस्कन्थ्यो १०७
 काट्छ ४३
 कान्छाबाबु हुनुहुन्छ २२७
 काटिदिन्छ ४३
 काटेको ताडवृक्ष झैं २६५
 काठ ६०, १०४, १०५, १०६,
 २०७, २०८, हरू ३८
 कान्तार पार गरे ६२
 कान्तारमा बेसरी पानी परेको छ
 ६०, ६१, ६२
 कान् थाप १३५, १३६, १३७
 कामच्छन्व हो १०४, १०५, १०६
 कामस्नेह हो १०४, १०५, १०६
 कामपरिडाह हो १०४, १०५,
 १०६
 कामपिपासा हो १०४, १०५,
 १०६

काममिथ्याचार नगर्णे ४४
 काममिथ्याचारो ४२
 काममूर्च्छा हो १०४, १०५, १०६
 कामविषयको बुष्परिणामकथा
 १८२
 कामविषयको बीचमा बस्ने ५, ६,
 ७
 कामविषयको चित्तर्कना गर्ने ५
 कामविषयमा निमग्न हुने १६३
 कामविषय परिभोग गर्ने ५
 कामविषयमा लिप्त भई बस्छन्
 १०४
 कामविषयबाट निवृत्त भई ११३
 कामविषयबाट रहित छ ११३
 कामविषयलाई नत्यागी १०४
 कामविषयलाई हटाई बस्छन् १०५,
 १०६
 कामविषयबाट झलग्न भई ११४
 कामालवबाट पनि ११५, विमुक्त
 हुन्छ १२
 कायकर्म २३५
 कायमा कायानुपश्यो भई बस्छ १०,
 ११
 काय छाडो ७२
 काय त्यसै छ ५५

कायद्वारा संयत हुँदा २२५, २२६
 कायबुश्ररितलाई २६४
 कायले स्पर्श गरी २२८
 काय रोग २०२
 कायले र चित्तले १०५, १०६
 कायसाक्षि १३८
 कायसुचरित २६३
 कालवृक्षको जोर्नी १११
 कालीगडको ८७
 कालीगढ भागेर गयो ८७
 कालीगढलाई सूचित गरे ८७
 काली शिइन् १६१
 काली भएकाले १६१
 कालो ४८, छ ११२, केश छँदाछँदै
 ६७, पनि हरियो पनि
 नभएको ११२, सेतो ४८
 काषायवस्त्र धारण गरी ६७

कि, कु, कू

किंशुशल गवेशी भई ६७, १००,
 १०३
 क्रियावादी २६०, २६१, २६२,
 भएर २४४
 किलेसावरण १२४

कुनं कुराको विश्वास गर्नुहुन्न १५२

के, को, कौ

कुखुरा ६८

कुम्भक १०७

कुराहरू मुन्न सक्नुपर्छ २०१

कुलकुमारीहरू हुन् २०१

कुलस्त्रीहरू २०१

कुलपुत्रहरू १४०, १४३

कुल्लुं २८६

कुवामा १११

कुवा जस्तो भएको छ २६६

कुशल हुन् १५८

कुशल धर्म सम्पादन गर्नको निमित्त

१६०

कुशल धर्महरू उत्पादन १४३

कुशल धर्महरूमा उत्साहित हुन्छ

१४३

कुशलाकुशल कर्मको फलमा ३५

कुशलवार्ता गरिसकेपछि ६३, २८७

कुशल विहारको बारेमा ६३

कृष्णपक्षको पञ्चमीको दिन १३६

कृष्णपक्षको प्रतिपदाको दिन १३६

कृतज्ञ र कृतवेदी हुने पुरुष १६४

कृपण ६६

कृषक ६६, हरू ८१

कृषीवाणिज्य आदि कामहरूमा

२००

के कुरा गर्दै बसेका थियो १८६

केराउ कोसाको रस ११०

केश दाही छचौर गर ४५

केश दाही छचौर गरेको ४५

केश दाही छचौर गरी ६७

कोशिस गर्नुपर्ने ६६

कोशिस गर्नेछु १०१

कोष घट्छ १६६

कौडी ६४, ६५, खान्थ्यो ६४

ख

खन्तीले २३६

खबर सुने १७६

खरानी बनाएर २२६

खराब विचारबाट मलाई मुक्त

गराइदिनुभयो ७२

खरो १०४, ११२

खाऊ १८४

खाटमा राखी १८६

खटमा राख्दै १८६

खाडलबाट झिक ४५

खाडलमा जाने इच्छा गर्ला त ?

४५

ख्याति प्राप्त १८१, २४६	गर्धनसम्म पानी आउने ठाउँसम्म गई १६०
खाद्य भोज्य २४, २८८, तयार पानं लगाई १४८, २६८, तयार पारेको छु २३, द्वारा २८८	गर्नुपर्ने ११५, गरिसकेँ १२ गर्भशय्या २६५ गर्भिणी आमा १४५ गर्भिणीको उपमा ५० गर्भिणी थिई ५० गर्भिणी ब्राह्मणीले ५०, ५१ गम्भीर ११६, ११७ गरुडाकारको विमान बनाई ८७ गरुंगो ५३, ५४ गलत दृष्टि छाडनुहोस् ५६ ग्रहण गर्नु पर्ने १५५, १५६, १५७ ग्रहण गर १८४ ग्रहण गरी बस्नु १५७ ग्रहण गरुन् १८३ ग्रहण गर्नुहोस् १८२ गहिरो देखिन्छ १११ गाई ६८, ६९, हरू छन् ५ गाउँ निगममा लुटपीट गरी १६७ गाउँ वा निगमको नजिक ६ गाउँमा गए ६६ गाँठो झं १११ गाडाको सम्भूह ६०
खानुहोस् वः लैजानुहोस् २४	
खापा ढकढक्याऊ १८२	
खापा ढकढक्याए १८२	
खिन्न भइरहेकी १५०	
खिन्न हुन थाली १५०	
खुम्च्याउँछ २६०	
खुम्चेको बाहु २६०	
खुम्चेको हातलाई पसाछं ११८	
खुट्टा घोएर १५१, (कपडामाथि- बाट) जाने अनुमति दिन्छु १५१	
खुट्टाले पनि छुन चाहनु हुन्न ७०	
खूपलि ५८, ताछे ५८	
खोक १८२	
ग	
गणिकाको कारणमा १८६	
गर्धनमा बाँछछ ७	
गर्धनमा बाँधी २५१	

गाडा चलायो ६०	गृहस्थमा रहने छैनन् १२८
गाडामा भएका काठ ६१	गृहस्थीकालका साथी थिए १७६-
गाडामा भएका घाँस ६१, ६२	गृहस्थीदेखिको साथी १७८
गाडा हलुंगो पारी ६१	गृहस्थी संकल्पहरूलाई १०
गाडाहरूमा ६०, ८०	गृही साथी हुन् १७६
गाडाहरूलाई ७४	गृहस्थी हुने कुरा भनेका थिए १७८:
गाडाहरू गएको देख्नुभयो ७६	गृहपति वा गृहपतिपुत्रले ६
गाडिवान नाइके ६१, जस्तै ६३, ले ६०, ६२	गृहपतिरत्न १६२, १६३
गाडिवानलाई अगाडी बसाल्छन् ७६	गोघातक १०६
गाडिवानहरूलाई सम्बोधन गर्नु ६२	गोचर गाउँहरू पनि छन् १०३
गाडिवानहरूको उपमा ५६	गोरुहरू मरे ८१
गाथाद्वारा यस्तो भनौं १३०	गोरुहरू मारिए ८१
गाली २२०	गोरुहरूलाई दुःख नदिनुहोस् ६१, ६२
गुण वर्णना २४१	गौतम १३४, का श्रावक ३६
गुण वर्णन २४५, २५६	गौरव २०१, पूर्वक दान देऊ ७२, ७३, पूर्वक दान विई ७२, पूर्वक दान नदिई ७१
गृहको पोकोको उपमा ६३	गंगाको तीरमा २८७
गृहको रास देख्यो ६३	गंगानदी २८६, बाट १६०
गृह बघ्न थाल्यो ६३	घ
गृह बोकेर लग्यो ६३	
गृह लंजानुपन्थो ६३	
गृह लंजाने मानिस जस्तै हुनुहुँदो रहेछ ६४	घरबार छाडी २४२, म प्रव्रजित। भएँ ६७
गृहत्याग गर्नुभन्दा अगाडि १६३	घर छाडेकै छाडेका छैनन् १२६

घर छाडेमा बुद्ध हुने छन् १२८
 घर त्यागेका थिए १२९
 घरमा बसे चक्रवर्ती राजा १२८
 घ्राणले गन्ध सुँधी २२८
 घाँस काठ र पानी ६१, देखेनन्
 ६२

घाँस ८, ३८, ६०, ६१
 घाँस र पानी थुप्रै छन् ६२
 घ्राण ५५
 घाममा तातिएको ५३
 घुँडाले पृथ्वीमा टेकी ११८
 घृणित पनि छ ४६
 घोट्छ २३४
 घोडाको पुच्छरको रौलाई समेत
 १८८
 घोडा १९९, २००, का बच्चाहरू
 २३०, हरू ५
 घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिदा
 ६८, ८२, १५९
 घोप्टोपरी लड्थे १११

च

चक्रमण स्थलमा १०९
 चक्रमण गर्ने स्थानको अन्ततिर
 १०९

चक्रवर्ती राजाले २५७
 चक्रकाले २०५
 चतुर्थध्यान ११
 चन्द्र सूर्य ४१, पनि छन् ४८, पनि
 छैन ४८, पनि देखेन ४८,
 को उपमा ४१, लाई देखने
 पुरुष पनि छैन ४८

चप्पलहरू १७१
 चर्पीको उपमा ४५
 चर्पीको खाडल भनेको असुचि हो
 ४६

चर्पीको खाडलमा डुबेको हुन्छ ४५
 चर्याको बारे वर्णन २४१
 चर्या वर्णन २५९
 चर्या वर्णना २४१
 चरितमा राख्नुभयो १२४
 चक्षुले रूप देखी २२८, २२९
 चक्षुले रूप पनि देख्छ ५६
 चक्षुले रूप देखेर निमित्तप्राही
 नहोऊ १०

चाउरिन्छ १११
 चाउरिएको थियो १११

चाडिनं ९९, १००, १०१, त्यो
 (उनको) धर्म अध्ययन
 गर्ने ९८

चातुर्भौमिक धर्महरूलाई स्वयं जानी १३०	चित्तलाई १०६, चित्तलाई निग्रह गर्दै १०७
चाँदी ६७, को भारी छाड्नेछु ६७, को भारी छाडेर ६७	चिरकाल नब्रिदं ६६, १०१, १३६, १३७
चार अङ्गले युक्त स्रोतापन्न हुन्छ १७४	चीवर छाडेको २५७
चार कारणले सम्पन्न आर्यश्रावक ३२	चीवर पहिरी ६४, १४८, १६२, २१८, २८८
चार जोर ३२	चीसो १०५, भएको हुनाले १०५
चार प्रकारका फूलहरू भए जस्तै १२३	च्युत भएका ११
चार प्रकारका व्यक्तिहरू छन् १२३	चक्लीको भय २८६
चार धर्मले युक्त हुने आर्यश्रावक १७४	च्युत र उत्पन्न ११५, हुने ११५
चार धर्महरूले युक्त हुने आर्यश्रावक १७५	चूप नलागी २७८
चारमहीनामा १४४	चूप रहनु २२१
चार रात दिनमा १४४	चूपी लिई ५१
चार बर्ष पख १६५	चूपीले पेट काट्छ १०६
चारबटा गुणहरू हुन्छन् २६	चोर १६६, को उपमा ४२, घात- कले ४३, हो ४२, हो भनी मकहाँ ल्याई ५४, नभइकन पनि २००, भएर २००, २०२, लाई समाती ४३, ५१, ५३, समाती ल्याई ५६, हू १६७, हूका सहायक भई १६६, २००, २०२, हूले दुःख दिइरहेका छन् १६७
चार सत्यमा जानेलाई ११७	
चारिकार्थं जानुभयो १४७, १८०	
चित्रकथिक ३६	
चित्तमा चित्तानुपश्यी भई १०	
चित्तले १०६, (कुशल चित्तले)	

चौबाटोबाट २६८, २६९
चौबाटोमा १६८, २६९
८४ हजार छन् २४२

छ

छ जनाले यापन गथ्यौं १३८

छत्र २४०

छ महीनामा १४४

छ रातदिनमा १४४

छ वर्गीय भिक्षुहरू २१३

छवर्ण रश्मीको पुञ्ज २४८

छ वर्ष पख १६५

छ वर्षमा १४३

छ वर्षसम्म तपस्या गरिरहेको

बेलामा १२८

छवि वर्ण ८४, ८५, १२७, कुरूप

भएको थियो ११२

छाया हो २२९

छाला ५४, ५७, काट ५७, जस्तो

छ ११२

छेवन गर्नुपर्छ २६४

छोराछोरो सहित २१९

छोरा थियो ५०

छोरा पाए १३२

छोरी उनलाई दियो १३२

छोरी थिई १३२

छोरीलाई १३२

छोरीबेटी हरण गर्दा २०२

छोरीबेटीहरूलाई २०२

छोरीलाई देखेर १३२

ज

जति जति म पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको

नगिचमा पुगें १३४

जति जाने पनि १२३

जति पढे पनि १२३

जति सुनाए पनि १२३

जति सुने पनि १२३

जस्तो तिमी छौ त्यस्तै म छु ९९

जस्तो तिमी छौ त्यस्तै राम छन्

१०२

जस्तो भोजन म खान्छु त्यस्तै बेऊ

७०

जस्तो म छु त्यस्तै तिमी छौ ९९

जस्तो राम छन् त्यस्तै तिमी छौ

१०२

जस्तो लुगा म लगाउँछु उस्तै बेऊ

७०

जनपदमा दुःख विन्छन् २००

जनपदहरू विनाश पाउँछन् १९७

जबर्जस्ती २०२, हरेर लगी २०१
जब तिमिहरू आफं जान्नेछौ १५६
जन्म क्षीण भयो ११५
जमातका जमात भई ३६
जन्मान्धको उपमा ४८
जन्मान्ध पुरुष भं लाग्छ ४८
जन्मान्ध पुरुषले ४८
जमुनाको शीतल छायामा ११३
जरिवानाको डरले १७६
जरिवानाको भयले गएको हुँ १७७
जरो उखेलिसकेको २६५
जरालाई निकाल्छ २२६
जसको निमित्त कुलपुत्रहरू १३५,
१३८, १४०, १४३
जहाँ झालारकालाम थिए ६७,
६८, त्यहाँ गए ६६
जहाँ उद्क रामपुत्र थिए त्यहाँ गए
१००, १०१
जहाँ उरुवेलको सेनानी भन्ने गाउँ
हो १०३
जहाँ कुशीनगर हो १८०
जहाँ कोकनब प्रासाद हो ६४
जहाँ पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू थिए
१३४
जहाँ बोधिराजकुमार थिए ६३

जहाँ बोधिराजकुमारको निवास-
स्थान हो ६४
जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ ६३, ६४
जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो ६३, १७४
जहाँ वाराणशी हो १२७
जागृत भएर पनि ८०, ८२
जाति क्षीण भयो १२
जाङ्गर जस्तै हुनुहुन्छ १५२
जाङ्गर हुन् १५४
जिन हुँ १३१
जिह्वा ५५, ले रस चाखी २२८
जीव ५२, देखेनौं ५७, देख्न सक्
५७, निस्केको हेर्छु ५२,
निस्केको देखेनौं ५२,
५४, निस्केको देख्न सक्
५४, निस्केको हामी
देखेनौं ५५, पसेको वा
निस्केको ५२
जीवन परित्याग २४२
जीवन रहन्छ १८५
जीवित रहन चाहन्छन् ४६
जुगुप्सा २६४
जुगुप्सी २६२, हुन् २६४
जुन विशामा भय छैन २१५
जुन धर्म राम जान्छन् त्यो धर्म
१०२

जुवा खेल्दथे ६४

जुवा खेले ६४

जुवा खेलां भनी भन्यो ६४

जुवाडेको उपमा ६४, ६५

जुवाडे जस्तै कागछ ६५

जुवाडेहरू ६४

जुवाले २०५

जे जति समुदय धर्महरू हुन् १८२

जेठापाका राजाहरूकहाँ २०१

जेठापाका राजाहरूले २०२

जेठी थिइन् १६१

ज्योति देखेको छु १३७

जंगलमा गई ७

जंगलमा बसे पनि १६८

जंगली हात्ती ४, ६, लाई ७, ले ८

झ

झगडा गरी १८६

झगडा पर्ला १८६

झाडा वा पिसाप गछुं भन्दा १११

झूटो आरोप २६२, लगाउँछन्

१५६, लगाउन चाहन्नाँ

१५४, २६२

झूटो कुराको आरोप १७

झूटो पनि बोल्छ १५५

झूटो पनि बोल्दैन १५७

झुत्रोमुत्रो ७०

झुरा झुरा पाछं २२६

झुरेको छ १०६

झुरेको काठ १०५

ट, ठ, ड, ढ

टहल्लिदं टहल्लिदं ३

टाउकोको छाला १११

टाउकोमा राखी लग्यो ६३

टाउकोमा वा काँधमा समाती

थिच्छ १०७

टाउको बुझ्न थाल्यो १०८

टाउको हल्लाउँदं १३१

टाढाका २३७

टाढादेखी बोकेर ल्याएको छु ६६

टाढंबाट देखे १३४

टुक्रा टुक्रा पाछं २२६

टुक्रपक बसी २२०

टुप्पो काट्छ २३४, २३५

ठक्कर ख्वाइन् २०५

ठक्कर ख्वाएको २०५

ठूलो छन् भन्दंमा मात्र १५५,

ग्रहण गर्नु पर्दैन १५८

ठूलो पशु मारी २६८

ठेकीमा दही राखी १६	ढीलो प्रज्ञा हुने १४४
ठेकीमा पानी राखी १८	
ठोकेरने १२८	त, ता
डालो लिई २२६	
डाह हुन्थ्यो १०६	तर्कको आधारमा मात्र १५५
डाह भएको थियो १०६	तकिया १८५, चाहिएको थियो
डुंगा २३६, खोजिरहेको २६०,	१८५, राख्न दिएका थिए
खोज्दै थिए २८६, बना-	१७८
उँछ २३६, मा बसी १६०	तप्त गर्नुपर्छ २६४
डुब्दै जान्छ २३५	त्यति त्यति पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू
डुब्नेछ २३४	१३४
डुब्ने छैन २३६	तथागत ६, १३५, १३६, १३७,
डोरी बाटिएको हो १११	१६३, परिनिर्वाण हुनेछ
डोरी ल्याई २५०	८५, बाहुलिक होइनन्
डोरी यहाँ छ ६६	१३५, लोकमा उत्पन्न
डोरीले टाउकोमा बेसरी बेरिदिन्छ	हुन्छन् २५५, लोकमा
१०८	जन्मिन्छ २५६, का दश-
डोरीले बलियो गरी बाँध ४३	बलहरू २४५, को अनु-
डोरीले बाँधी ५३	मोदन १६, को नेतृत्व पाई
डंसमकस १२	१४०, को नेतृत्व पाएपछि
ढाकी २१८	१४३, १४४, को बोधि-
ढाकेको छ २२१	लाई विश्वास गर्छ १४२,
ढाक्नुपर्छ २१८	को शरीर ८४, को शरीर
ढाकेकोलाई उधारि दिँदा ६८, ८३,	अतिपरिशुद्ध ८४, को
१५६	शरीर अतिपरिशुद्ध देखिन्छ
डुंगाको डल्लोले २३४, २३६	८५, ले १०, ११, ले

अनुपम सम्यक्सम्बोधी	तरबारको टुप्पोले १०८
अवबोध गर्छ ८४, ले	तराजुमा तौल ५३
देशना गरेको धर्मलाई	तरुण भिक्षु १२, १३
१९३	तरुण महामात्यलाई २४
तपजुगुप्साद्वारा २३२, २३३	तरुना तरुना लिच्छवीहरूको २०४,
तपजुगुप्सावादी हुन् २३३, २३४	२०५
तपजुगुप्सामा तल्लीन भई बस्छन्	तरीकाको आधारमा मात्र १५५
२३४	तलाउ २०३
तपजुगुप्सा सार हो २३३	त्यस चर्याद्वारा पनि १३६
तपजुगुप्सावादी हुन्छन् २३५, २३६	त्यसै आसनमा १८२
तन्नेरी छोटाछोटे ६७	ताछ्छ २३४, २३६
तन्नेरी हात्ती सन्धो १३	ताछ्छेको भएतापनि २३४
तपश्चर्याद्वारा संसार तर्ने २३२	तातो भई वायु सहगत हुन्छ ५३
तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भएका हुन्	तातो फलामको उपमा ५३
१३५, १३६	तातो हुन्छ ५४
तपश्चर्याबाट भ्रष्ट भई १३४,	ताराहरूको छाया १११
१३५	तालपत्रको स्यानो प्वालबाट १८८
तपस्या गर्ने ११२	तालुमा जिभ्रो पुऱ्याई १०६, १०७
तपस्या गर्नको निमित्त १०३	तालुमा जिभ्रो पुऱ्याउँदा १०७
तपस्या गरिरहेको बेलामा १२७	ताल ५४
तपस्याको निमित्त यहीं असल छ	त्रास र आशंका हुऱ्थ्यो १६८
१०३	त्रास लिई १६३
तपस्याबाट भ्रष्ट हुने ११४	
तपस्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ २५७	
तपस्वी २६२, हुन् २६४	
तमः नाश भई ११५, ११६	
	ति, ती, तु, तू
	तिक्तकलाबु १११

त्रिकोटिपरिशुद्ध २७०

तिम्ब्रा गुरु को हुन् २३०

तीक्ष्ण इन्द्रिय हुने १२०, १२१

तीक्ष्ण प्रज्ञा हुने पुरुषले १४४

स्त्री २०५, रत्न १६२, १६३

तीन उपमाहरू १०६

तीनजना भिक्षुहरू भिक्षाटन जान्थे

१३८

तीनजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्थे

१३८

तीनप्रकारका भय २८६

तीन महीनामा १४४

तीन रातदिनमा १४४

तीन वर्ष पख १६५

तीन १०४, १०५, १०६, ११२, ११२ द, दा

तीस दिनको एक महीना हुन्छ ४७

तुच्छ १५६, ता १८२

तूष्णीभाष्यद्वारा स्वीकार्नु भयो ६३

तृष्णा क्षय गरी १३०

तृतीयध्यान ११

ते: तो

तेरस संघाद्विसेसो २१४

तेलको दृष्टान्त १७, १८

तेल खोज्ने पुरुषले १७, १८

तेल पाउन सक्नेछ १६

तेल पाउन सक्ने छैन १७

तेल निकाल्ने उपाय १७

तेल पाउने उपाय ठीक भएकोले
१६

तेल लगाई ४५

तेश्रो विद्वद्या प्राप्त गरे ११६

त्रैभूमिक धर्ममा अलिप्त भई १३०

त्रैभूमिक धर्महरूलाई जितेर १३०

त्यो म होइन २३८

त्यो मेरो होइन २३८

त्योभन्दा यही नै उत्कृष्ट छ ११२

त्यो ज्ञान जानें ६८, १०१

दण्ड १६६, को भयले १८१, दिनु-

होस् ५१, ५३, ५४, ५६

दतीवन पनि दिन्थे १२८

दतीवन पनि दियो १३४

दरबारको भित्र बाहिर १६८

दरिद्रपन हटाउने २५७

दलिनहरू १११

दश उपपारमी २४२

दर्शनार्थ जान चाहन्छु २६०, २८२

दर्शनार्थ जान्छौ २६१

दर्शनार्थं जाने २६१	दानपति २७१, २७२, २७७, थिए
दशपरमार्थं पारमी २४२	२०६, संग २७२
दश पारमी २४२	दान पुण्यको फल छैन २७
दशबल २४५, २५६, २५७, को	दान सम्बन्धी २५०
२४५	दान सहायक २७२
दशसहस्त्री लोकधातुमा १२३	दानवस्तुहरू ३६
दहहरूमध्ये २५८	दानशालामा ३६
दक्ष र सुशिक्षित छन् १८८	दाना ८, हू खुवाउन थाल्छ २७१
दक्षिणा दिन योग्य १२	दायक २७१, दानपति २७१, २७२,
दक्षिणेत्य छन् ३२	२७३, २७६, दानपति हुँ
दाईं गर्ने ठाउँ ८१, को दैलोनिर	२७३
८१, बाट बाहिर निस्की	
८१, मा ८१	दि, दी
दान्त अदान्त मरण १२	
दान्त भएर मन्थी १३	दिव्यमानो २४
दाँत बाँधी १०६, १०७	दिव्य मान्दं २३, २४
दानकथा १८२, २६७	द्वितीयध्यान ११
दानका फलहरू २७३	दिवा विहारको निमित्त ७६
दानकार्यमा ३६	दिव्य भोज ११०
दानको प्रत्यक्ष फल २७१	दिव्यचक्षुद्वारा ११, ११५, १२७
दानको फल २७१, २७६	दिव्यचक्षु प्राप्त गर्छन् ४६
दानदास २७२	दिव्यचक्षु ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो १६७
दानदिन लगाए ३६	दिव्य वा मनुष्य आयुले युक्त ३२
दानदिनुपर्छ २६७	दिव्य वा मनुष्य सुखले युक्त ३२
दानदिनु हुन्न २६७	दीर्घकालिक हित मुख हुनेछ १६०
दानदिने कार्यमा ७०, रत हुने ३६	दीर्घायु छ मनी मने ४६

दु, दू, द	दुःखवेदना अनुभव नगरे पनि १०४, १०५, १०६
दुइ अवस्थामा ८४	दुःखवेदनीय आत्मवहू २२६, २२७, २२८
दुइ जन्म ११४, को ११	दुःख समुदय हो ११
दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्ने १३७	दुःख हो ११
दुइजना भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्छु १३९	दुर्गति ४२
दुइजना भिक्षुहरू भिक्षाटन् जान्थे १३८	दुर्गन्ध हुन् ४६
दुइ दाजुभाइहरूको बीचमा १६४	दुर्गन्ध पनि हो ४६
दुइ महीनामा १४४	दुर्बल पुरुषलाई १०९
दुइ रातदिनमा १४४	दुराकार हुने १२१
दुइ वर्षमा १६५	दुष्करचर्या १०६, द्वारा ११२
दुइवटा कुरा बताएका थिए १२८	दुष्करचर्याको कटुताको कारणले गर्दा १०७, १०८, १०९
दुइवटा शालवृक्षको बीचमा ८५	दुष्करतापूर्वक प्राप्त गरेको यो धर्मलाई ११७
दुइवटी भार्याहरू थिए ५०	दुष्कृत्य आपत्ति लाग्नेछ १५०
दुइहात पछाडी पारी ४३	दुर्लभछ १९३, १९४
दुःख चाहन्नु ४९	दुर्लभको कुरा सुनाउनुभयो १८७
दुःखनिरोध हो ११	दुःखो भयो १११
दुःखनिरोध हुने मार्ग हो ११	दुर्विज्ञ हुने १२२
दुःख पीडा २२८	दूधको दृष्टान्त १७, १९
दुःखले नै सुख पाइन्छ ९७	दूध खोज्ने पुरुष १७, १९
दुःखवेदना अनुभव गर्छन् १०४, १०५, १०६, ११२	दूध पाउन सक्ने छैन १८
दुःखवेदना अनुभव गरे ११२	दूध पाउने उपाय ठीक भएकाले १९

दूध पाउने उपाय नै बेठीक भएकोले

१८

दुर्मित्रको कारणद्वारा १८६

दृष्टघर्मा १८२

दृष्टान्तहरू ७, २०

द्वे, दो

देखेको हुन्छ १८५

देखन गाह्रो ११६

देखन नसकिने ११७

देखन सक्ने छैनन् ११६

देवता हुन् ४१, कि मानिस हुन् ४१

देवताले भनेको कुरामा मात्र १२६,

१२७

देवताहरू थिए १०६

देवताहरूलाई मनुष्यहरू समुचि हुन्

४६

देवताहरूले १०६, २०२, आरक्षा

गर्दैनन् २०२, देखी १०६,

यस्तो भने ११०, यस्तो

भनेका हुन् १०६

देवताहरू २०१

देव मनुष्यहरूका शास्ता ३१, १४३

देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरू

छैनन् ४०

देवलोकमा उत्पन्न हुने प्राणी छैन

४१

देविन्द ७६

देशना गर्ने पुरुष दुर्लभ छ १६४

द्वेष १५५, चरितका १२४, सहित-

को कार्य गर्ने छैनौ १५६,

हटाउनको निमित्त बस

१५८

दंलोनिर उभिई ३०

दंलो उघाडनुभयो १८२

दंलो खोल्नु हुनेछ १८२

दंलो बन्द छ १८१

द्रोणीमा तील खन्याई १८

द्रोणीमा बालुवा हाली १७

दोबाटोबाट दोबाटोमा घुमाई ४३

दोष र भयको दृष्टिले हेर्छ १२२

दोषलाई दोष भनी २१६, २२०

दोषारोपण २०६, २१०, गर्छन्

२१८, गरेका थिए २११,

गर्ने २१६, गन्यौ २१६

ध

ध्वजापताका फैलाउँथे होलान्

२६६

धन परित्याग २४२

धर्महूक परित्याग गरी २४३

धर्मको अपवाद गळें २१७

धर्मको अपवाद गर्देन २२०

धर्मको गहिराइलाई बुझी १८२

धर्मको वर्णन २५६, २६०, २६१,
गर्दे २४५

धर्मको वर्णना २४६, गर्दे २४२

धर्मगुण भन्ने ठाउँमा १७५

धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त
१३१

धर्मचक्र प्रवर्तनको लागि प्रस्थान
१२५

धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र देशना गर्नुभयो
१३६

धर्मचक्षु उत्पन्न भयो १८२

धर्मदेशना गर्नुछु १३५, १३६,
१३७, भनी निश्चय गरी
१२४

धर्मदेशना नगर्नु १२५, १२६

धर्मदेशना नगर्ने विचार भएको
थियो १२५

धर्मदेशना गर्नुहोस् ११८, १२०

धर्मदेशनातिर होइन ११७

धर्मदेशनाद्वारा हित हुनेछ भन्ने
मनमा लागेपछि १२४

धर्मदेशनामा नलागी ११८

धर्म प्रकाश पार्नुभयो १५६

धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो ८३

धर्म प्रति अचल प्रसन्नताले १७५

धर्म बुझ्नसक्ने प्राणीहरू पनि १२०

धर्ममा धर्मानुपशयी भई बस्छ १०,
११

धर्मलाई चाँडै बुझ्नेछन् १२५,
१२६

धर्मलाई बुझ्नसक्ने पनि ११८

धर्मलाई बुझ्न सजिलो छैन ११७

धर्मलाई बोध गर्छ १२३

धर्म सुन्न नयाउँदा ११८

धर्मानुकूल २२०, भन्दछन् १५४

धर्मासनबाट उठेर गए २५४

धार्मिक कथाद्वारा २६६

धर्मोपदेश गर्नु १२५

धर्मोपदेश गर्ने २५४

धर्मोपदेश गरिरहेको देखेर २५४

धर्मोपदेश गर्न सकिदैन ४

धर्मोपदेश नगर्नु १२७

घाईले बोकेर भगवान्कहाँ लगी
१४६

घागो ६७

घान्यवर्गहरू पनि धेरै थिए ३८

धार्मिक कथाद्वारा ८३, ८४,
२०५, २०६

धार्मिक कथा सुनाई १५०, १८४

धार्मिक कथा सुनाउनु भई २५

धार्मिक पूजा २०२

धक्कान्थाली १५०

धक्कान्थाले २३

धक्कारिरहेकी १५०

धुताङ्गशील पालन गर्छन् २४५

धुताङ्गशीलहरू पालन गर्नु भएको

कुरा १६८

धूलो लागेको छैन ८०

न

न आसन दिने १३४

न आसनबाट उठ्ने १३४

नचाहिंदो अपवाद हुन सक्नेछ ६६

नगर बनाउँदछन् २८६

नगर बनाउँदै थिए २८५

नजिकका २३७, रूपहरू २३७

नदिएको पनि लिन्छ १५५

नदिएको पनि लिन्न १५७

नदी १०३, पनि छ १०३, तर्न

चाहने २३५, मा बगाइ-

दिन्छ २२६, मा बगाइ-

दिन्छु २३१, मा बगाइ-

दिनेछु ८२, को स्रोत

२३४, २३६, मा डुब्छ

२३५, मा पुगी २४७

नपाकेकोलाई ५१

न म भगवान् प्रति श्रद्धाले आएको
हुँ १७६

नमरेसम्म ८३, शरणमा आएको

उपासक हो १४६, १५६,

२३१, २६५, २६७

नयाँ कर्म पनि गर्दैन २२७, २२८

नरकपालले ४३

नरकमा उत्पन्न हुनेछन् ४२

नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ४२

नरकमा गई ४३

नरम वछघानमा २०७, २०८

नरम हुनेछन् २०८

नसा ५४, ५७

नाइकेले ६१

नाङ्गा साधु थिए १३१

नास्तिकवादी थिए ३७

नास्तिकवादी मध्येमा प्रसिद्ध थिए
३५

नास्तिक दृष्टि हटेको थियो ३७

नाम र गोत्रको नाम सुनाई ४०

नाम लिएर १३४, १३५

नामी नामी २४०, २८१

न्याय प्रतिपन्न छ ३२

नाश गर्ने काम २१५	निरवदध हुन् १५८
निकाय २४२	निराधार २०६, २१०, २११, २१८, २१९
निग्रह गरी १०७	निरालसी हुन्छ १४१
निश्चलतामा पुगेपछि ११	निराशा गरी ब्रह्मचर्यवास गरे पनि १५, १६
निश्चिन्त १८२, २६७	निरोगी १४३, हुन्छ १४१
नित्य भन्नेलाई अनित्य ११७	निरोध ११६, मा १००, १०२, धर्म हुन् १८२
नित्य भेला १६६, हुनेछन् १६६, हुँदा १६७	निर्वाणमा पुऱ्याउँछ २२७, २२८
नित्य विहार २२८	निर्वाण नजिक पुऱ्याइदिन्छ ३२
निस्त्याएकी थिइन् १८७	निर्वाण प्राप्त गरिसकेको छ १३१
निस्त्याएको भएर पनि २५	निर्वाणमा पुऱ्याउन सक्दैन १००, १०२
निस्तो १८७, गरेको छँदाछँदै २५, गरेको भएर पनि २५	निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त १०
निम्ध्याएर कुरा गर्नुहुन्न २१६	निवासमा १४८
निर्दागी ३२	निर्बद्धमा १००, १०२
निन्दा गर्नुभई २५	निशानामा लगाउँछ २३८
निन्दा गरेका थिए २५१	निःशंकी भई शान्तपूर्वक बस्छु १६८
निन्दाएको थिइन ७६, ८२	नीच उच्च ११
निन्दाउनु भएको थियो ७६, ८२	नीला १८७, २०४, वस्त्रहरू २०४
निपुण ११६, ११७	नीलो ४८, ...रूप पनि छ ४८, लेप २०४
निर्बुद्धि हुन्छ १४१	
निर्मल ११, देखिन्छ ८४, ८५, पानी बगिरहेको १०३, भएपछि ११४	
निमित्त १४०, दर्शन पाएको छु १३७	

नीवरण रहित १८२

नुहाऊ ४५

नुहाउने बेला भयो ३३

नुहाएको ४५

न्यून श्रेणीका थिए ३६

नेय्य १२३, पुरुष १४४, पुरुषको

हिसाबले १४४, पुरुष भनी

जान्नुपछ १४४, पुरुषले

१४४

नैऋत्म्यको आनृशंस १८२

नैऋत्म्यद्वारा जान्नुपर्ने ५, ६, ७

नैऋत्म्यद्वारा देख्नुपर्ने ५

नैऋत्म्यद्वारा प्राप्त गर्नुपर्ने ५

नैवसंज्ञानासंज्ञायतन लोकमा उत्पन्न

भएको कुरा १२७

नैवसंज्ञानासंज्ञालोकमा मात्र पुन्या-

उने छ १०२

नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको सम्बन्धमा

१०१

नौ अङ्गहरू छन् २४२

नौका खोजिरहेको २६०

नौका खोज्दै थिए २८६

नौनीको दृष्टान्त १८, १९

नौनी पाउने उपाय १९, नै बेठीक

भएकोले १८

नौनी पाउन सक्नेछैन १८

नौनी पाउन सक्नेछ १९

नौनी खोज्ने पुरुषले १८, १९

प

पञ्च प्रधानीय अङ्गहरू १४०

पञ्चमहापरित्याग २४२

पञ्चरत्न सम्बन्धी कुरा १८६

पञ्चरत्नहरू १९२

पश्चात्ताप हुनथाले २४

पञ्चाभिज्ञा र सप्तसमापत्तिहरू

प्राप्त गरी १००

पञ्चेन्द्रियद्वारा (कायपरियन्तिकं)

जानिने बेदना २२६, हो

२३०, लाई २२६

पछ्योराहरू दिएका थिए १८६

पठनपाठन कार्यमा १८८

पण्डित ३६, १२५, १२६, हू

थिए ७६, हूद्वारा बोध-

गम्य छ ११६

पढाएको कुरालाई १२३

पदपरम १२३, १२४

पबहरू त्यागी २४२

परदार पनि गमन गर्छ १५५

परदार पनि गमन गर्बेन १५७

परस्पर करार गरे १३४

परम्पराको आधारमा मात्र १५५	परिभाषी २७६, २७७, २७८,
परलोक छ ४०, ४१, ४२, ४६,	२७९
४९, ५१, ५२, ५४, भन्ने	परिवारहरू त्यागी २४२
कुरा ४४, ४७, भनेर	परिवेणबाट परिवेणमा गई १८१
आउँछौ ४३, भन्ने कुरा	परिशुद्ध ११, भ्राजीविकाका २३७,
भन्नेछौ ४७, भनी विश्वास	कायकर्म २३५, २३७, र
गर्बिन ५०, ५२	निर्मल देखिएको ८४,
परलोक भएपछि ३६	भएपछि ११५, वचीकर्म
परलोकमा छन् ४१	२३५, २३७, मनःकर्म
परलोकमा पाउने २७३	२३५, २३७
परलोक छैन ३९, ४१, ४२, ४६,	परिषद्मा २७३, २८१, जान्छ
५३, ५९, भन्ने लाग्छ	२७२
४३, ४४, ४७, ४९, ५१,	परिहानी १९७, २००, हुनेछ
५३, ५४, ५५, ५६, ५७	२४३, हुनसक्छ ११८,
परलोकलाई १२२	होइन १९६, १९७, १९९,
परलोक वदद्य भयदर्शी १२२, भई	२०१, २०३
बस्ने १२१, भई नबस्ने	परुषवचन नबोल्ने ४४
१२१, १२२	परुषवाची ४२
पराक्रम १०४, गरी १०४, १०५,	पवत्तमंसं २६८
गर्दै १०५, १०६	पर्वतको टुप्पोमा बसी १२०
पराक्रमी भई १४३	पर्वतको वृष्टान्त ६
पराकाष्ठामा पुगेको शरीरले ११३	पर्वतमनि बस्छ ६
पराजित गरी २०५	पर्वतमाथि जान्छ ६
पराजित भएको सम्झेका थिए	पर्वतमाथिबाट ७
१८८	पर्वतमा जान्छन् ६
	पर्वतमाथि बस्ने साथीले ६

पर्वतले थिचे जस्तो भई २४४
 स्पर्श थाहा पाउन सबदन ५५
 पशु मारी २६६
 पशु माने २६८
 पसारको हातलाई खुम्च्याउछ
 ११८
 पसिना २५४
 पसि फुले फूल जस्तं पुरुषलाई
 १२३
 पहेंला आभूषणहरू २०४
 पहेंला पहेंला २०४
 पहेंला वस्त्रहरू २०४
 पहिले नसुनेका १०३, उपमाहरू
 १०४
 पहेंलो ४८, १८७
 पहेंलो लेप २०४
 पहिलो हृत्ताभ्र ६१

पा

पाउ पखालने पानी राखे १३४
 पागल भयो ६४
 पाँच प्रधानीय अंगहरूले युक्त १४३,
 मिश्रले १४३, १४४
 पाँच प्रकारका रत्नहरू १६२

पाँच पाँच शय गाडाहरू ८०
 पाँचजना अरहत् फलमा प्रतिष्ठित
 भएका थिए १३६
 पाँचजनाले चाहि १२८
 पाँच रात दिनमा १४४
 पाँच वर्षमा १४३
 पाँचशय गाडाहरू ७६, ८०, ले ८०
 पाँचशय लिच्छवीहरूका बीच १६२
 ५५० जातकका कुराहरू २४२
 पात्र उघारिदेओस् २२१
 पात्र उघारिदिने अनुमति दिन्छु
 २२०
 पात्र उघारिदिनुपर्छ २२०
 पात्र उघारिदिनु हुन २२०
 पात्र एक छेउमा राखेपछि १८४
 पात्र चीवर ग्रहण गरी ६४, १६२,
 २१८, २६८
 पात्र चीवर धारण गरी २३
 पात्र चीवर लिई १४८
 पात्र ढाकेको छ २२०
 पात्र ढाकिसक्यो २१८
 पात्र ढाकिदियो २१६
 पात्र ढाकिदिएको कारणबाट २१०
 पात्र ढाकनुपर्छ २१७
 पात्र ढाक्ने अनुमति दिन्छु २१७
 पात्रमा भरी भरी राखे गर्छे २४

पात्रबाट हात हटाइसकेपछि २४,
 ६५, १५०
 पानी ३८, को स्तरमा रहने १२२,
 को स्तरमा रहेका हुन्छन्
 १२१, को भय २८६, पनि
 पर्वेन ६६, पनि पछि ६६,
 पन्यो ६३, थुप्रै छन् ६१,
 बलदंछ २१५, २१६,
 भरेको छ ६२, राखी ६०,
 बाट अलग १०५, १०६,
 मन्दा माथि उठी १२१,
 मन्दा माथि रहने १२२,
 भित्र पोषित हुन्छन् १२१,
 भित्र रहने १२२, मा
 उत्पन्न भई १२१, मा
 फालिराखेका काठलाई
 १०४, मा पर्याकिराखेको
 र चीसो छ १०४, मा
 मा भिजेको १०४,
 १०५, मा संवर्धन भई
 १२१, ले छुन नसक्ने गरी
 रहन्छन् १२१
 चाकुञ्जेलसम्म पर्वन्छन् ५१
 पापक दृष्टिलाई छाड्न सकिदैन
 ५६, ६३, ६४, ६५
 पापक दृष्टिलाई छाड्ने भने ५६

पापकदृष्टिलाई छाड्नुहोस् ६३,
 ६४, ६५, ६७
 पाप लाग्छ २६८
 पापी मारले २०८
 पारङ्गत थिए १२८
 पारतनं सक्छ २३६
 पारमी पूरा गर्नुभयो २४२
 पाराजिकाको दोषारोपण गर २१५
 पाराजिका हुन्छ २१५
 पालसित राज्य गर्दथे ७४
 पालो नपाउँदा १८३
 पालो पहरा १६३, १६८
 पालो पाउन नसकी १८३
 पालो पालो गरी ७८, १७७
 पालो लगाइएको थियो १८३
 पाहुना गर्न योग्य छन् ३२

पि, पी

पिटक २४२
 पिठ्युको हाड सुम्सुम्याउँदा १११
 पिठ्युको हाड नै छुन्थे १११
 पिठ्युका हाडहरू १११
 पीठाका १८३, रोटीहरू १८३
 पीडा हुन्थ्यो १०७, १०८, १०९

पीपलको रुख हो ६०
पीपलको रुखमनि बसी ६०

पूर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञानमा चित्त
झुकाउँछ ११

पु, पू

पे, पै, पो

पुण्य प्राप्त गरे २५, वा अपुण्य
२४, वा गरिन २४
पुण्य प्राप्त गर्नु २४, २५
पुण्यक्षेत्र छन् ३२
पुण्यक्षेत्र हुन्छ १२
पुत्र परित्याग २४२
पुत्र लाभको निमित्त ६५
पुरानो कर्म पनि २२७, २२८
पुरुषदम्यसारथी १४३
पुरुष सहगत ५६
पूज्यस्थानहरू २०१
पूजा २०१, र सम्मान पनि गरे
१००, १०२
पूल बनाई २६०
पूर्वजन्मका कुराहरू ११, ११४
पूर्वाह्न समयमा १४, १६, २३,
६४, १४८, १६२, २६८,
२८८
पूर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञानतिर चित्त
झुकाएँ ११४

पेटको छाला सुम्सुम्याउँदा १११
पेटको छाला पिठ्यूँको हाडमा
टाँसिएको हुन्थ्यो १११
पेटको छाला नै छुन्थेँ १११
पेट चिरी ५१
पेट भरिसकेको छ २३
पेटमा १०६
पेलछ भने १७
पंदल नै गए २०५
पंदल नै भगवान्कहाँ गए २६१
पंशुन्यवादी ४२
पंशुन्यबोली नबोल्ने ४४
पोकोपारी ६३

प्र

प्राणशक्ति ११०
प्रणीत ११६, २३७, खादद्य-भोज्य
अर्पित गरे ६५, खादद्य-
भोज्य तयार पार्न लगाई

६४, खादघ-भोज्य तयार	प्रव्रजित हुन सखिदन १६५
पारी २२	प्रव्रजित होऊ १६५
प्रजापतिलाई बिगारे २१५, २१६	प्रसन्न थिएनन् १७६
प्रत्यक्ष अनुभव गर्न सक्ने ३२	प्रसन्न पार्नु १८१
प्रतियसमुत्पादलाई ६१	प्रसन्न भएर गएको होइन १८१
प्रतिप्रदाको दिनदेखि १३६	प्रसव भइसकेकी स्त्रीले १५०
प्रतिलोम गरिरहनु भएको कुरा ६१	प्रसाद थियो २३१
प्रतिस्रोत हो ११७	प्रसाद श्रद्धा १४२
प्रतिस्रोतमा गएको ११७	प्रज्ञापन गर्दैनन् १६६
प्रत्येक बुद्धहरू १२६	प्रज्ञापन गरेकोलाई उच्छिन्न गर्नलि १६६
प्रथम ध्यान भूमिमा ११८	प्रज्ञापन नगरेकालाई १६६
प्रथम ध्यानमा ११३	प्रज्ञापन गरेकोलाई हरण नगरी २००
प्रथम ध्यान लाभ गरी ११८	प्रज्ञा पूरा गरी २३६
प्रथम विदद्या प्राप्त गरे ११५	प्रज्ञाले युक्त हुन्छ १४३
प्रधाननीय पाँच अंगहरू १४३	प्राणीहिंसा गर्दैनन् ४४
प्रधानीय (साधनका) १४२	प्राणीहिंसा पनि गर्दैन १५७
प्रश्नोत्तर गरी १२३	प्राणीहिंसा गर्दैनौं २६६
प्रभावशाली २८५, २८६	प्राणीहिंसा नगर्ने ४४, ४६, ४७
प्रयोग सहगत ५६	प्राणीहिंसा पनि गर्छ १५५, १५६
प्रलोभन देखाई १७८	प्राणातिपाती ४२, ४३
प्रलोभन देखाएका होइनन् १७८	प्राणीहरू ११५, को हत्या हुन्छ ६६, को हिंसा गरिन्छ ६८, देखे १२१, घेरें थिए ३८
प्रव्रजित भए १६६	
प्रव्रजित हुन्छन् १३५, १३८, १४०, १४३, भने १६५	
प्रव्रजित हुन्छ ६	
प्रव्रजित हुनको निमित्त १६४	

प्रातःकालमा अनुशासन गर्दा १४५

प्रातःकालमा विशेषता पाइन्छ
१४५

प्राप्त गर्न सक्नु भएन १३६

प्रातिमोक्ष संयम गरी बस्छ १०

प्रातिमोक्षमा संयम गरी बस १०

प्रीति सुख भएको ११३

फ

फल पाउने उपाय १६

फलाम ६७

फलामको डल्लो ५३, ५४

फालेको जस्तो गरी दान दिइ ७२

फालेको जस्तो गरी दान नदेऊ

७२, ७३

फाल्ने जस्तै गरी दान दिई ७१,

७२

फूल फूलले भरिएको १२३

फूलहरू फ्याक्ने काम गर्छन् ७७

फेद काट्छ २३४, २३५

फोहरी हुन् ४६

ब, बा

बच्चरो २२६, २३४, २३५, ले

२३५, २३६

बच्चा नजन्माउन्जेलसम्म पख ५०

बच्चपात भएको ८०

बच्चपातद्वारा ८१

बच्चपात हुँदा ८१, ८२, पनि ८२

बच्चपातहरू ८०

बटुवा ६६

बढार्हथे १२८

व्यक्त ३६, १२५, १२६

बतास छ २१५

बतासमा छाडिदिनेछु ८२

बतास छैन २१६

बतासमा फालिदिन्छु २३१

बन्धनहरूको उत्सर्ग ११६

बस्न सक्छ १०१

बग्डाभित्र गई १८२

बलवान पुरुषले १०८, १०९,

निर्बल पुरुषलाई १०७

बली (पूजा) लाई २०१

बर्षावास बस्नुभएको थियो १३६

बसाह गर्छ २३६

बसिरहेका छन् १२७

बसिलाले २३४

ब्रह्मचर्यवास १३८, भ्रवसान गरी

१३५, १४०, १४३

ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो १२, ११५

ब्रह्मचर्यवास गर्न चाहन्छु ६८,
१००

ब्रह्मदेय गरी ३८, दिएको ३५

ब्रह्मयाचना १४४

ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई ११८

ब्रह्माको अभिप्रायलाई बुझी १२०

ब्रह्माको याचना ११६

ब्रह्मालाई वचन दिनुभयो १२४

ब्रह्माहरूका साथ ११८

बहुपकारी १२६, हुन् १२७

बहुलतर भेला १६६, हुनेछन् १६६

बहुलताको कारणले गर्दा १३४

बहुश्रुत ३६

बाँचिरहन चाहन्छन् ५०

बाछा १८१, लाई थुनबाट हटाइ-
दिएमा १६

बाटोबाट एक छेउमा लागि ६७

बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा
६८, ८३, १५६

बाटोमा कुन राखे १६२

बाटो हेर्न गए १७६, १८०

बाटो हेर्न गएको हुँ १८१

बाटो हेर्न जाँदैन १८१

बाटो हेर्न जाने छैन १७६, १८०

बाटो हेर्न जाने निश्चय गरे १७६

बाटोमा हेर्न लगाए १८६

बाटो हिंडिरहेको बेलामा ७६

बाढीबाट २३२

बाँण २३७, छिराउन सक्छन् १८८,

द्वारा गरिने २३७, ले

हास्य सक्छन् १८८

ब्याधा १३२, का नायकले १३१,

फर्केपछि १३२, ले १३२,

हरूको गाउँमा बसे १३१

ब्यापादी ४२

ब्यापार पनि गर्दथे ७४

ब्यापारको निमित्त ७४

ब्यामप्रभा २४५, २४८, को २४५

बालक कालको सम्मना ११३

बाँसको ढुंगो १०७

ब्राह्मणहरू १६०, लाई १६०

ब्राह्मण गृहपतिहरू ४०, लाई ४०

ब्राह्महीनाको एक वर्ष ४७

बाहिरका चँत्य २०१

बाहिरी २३७, २३८, स्नान ३३,

स्नान भन्दा २६

बाहुल्यतामा आर्वातित छन् १३४,

१३५

बाहुलिक भई १३५, १३६

बाहुलिक होइनन् १३६

बि, बु, वृ	बुद्धको वर्णन २४५, २४६, २५६, २६०, २६१, गरी २४४, गर्देछन् २४३
बिऊ ६८, को फल ६६, रोप्छ ६६	बुद्धको गुण वर्णना गर्थे २४१
बिगुलको आवाज १६७	बुद्धको शरणमा परी १५३
बिगुल बजेको सुनी १६७	बुद्धगुण भन्ने ठाउँमा १७४
बिगुलको वास्ता नराख्नेलाई १६७	बुद्धचक्षु १२०, द्वारा १२०, द्वारा लोकमा हेर्दा १२०, १२१, भन्दछन् १२०
बिचार गरिरहँदा ११७	बुद्धचर्या २४२
बिच्छाड्राखेको आसनमा २२६	बुद्ध जन्मिनु अगाडि १२६
बिजुली चम्किदा ८१, ८२	बुद्ध जीवनी १६३
बिजुली चम्केको ८०	बुद्धाउन गाह्रो पर्छ १२२
बिर्तागरी दिएको ३५, ३८	बुद्धाउन सजिलो हुन्छ १२२
बिघ्न सहित २१५, २१६	बुझ्न सकेनन् भने ११६
बिर्वा २०३	बुझ्न सकेनौ भने ४
बिहान सुनेर साँझपख १४४	बुझ्ने पुरुष दुर्लभ छ १६४
बीष खाएर भएपनि मर्ने थिए ४६	बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि ६१
बीषमा लतपताई ६४	बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि ६१, १६३
बुद्धकहाँ नपठाउने विचार गरी २४४	बुद्ध प्रति प्रार्थना गरेमा ६५
बुद्धको अपवाद गर्छ २१७	बुद्ध प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ १७४
बुद्धको अपवाद गर्दैन २२०	बुद्ध परिनिर्वाण भइसकेपछि ३५
बुद्धको अपवाद गर्न चाहन्छन् २६६	बुद्धधर्ममा प्रसन्न गराउँदा १७७
बुद्धको दर्शनार्थ २४८, जाने इच्छा भयो २४४	बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ १४३
बुद्धको निन्दा २६८	
बुद्धको पनि शरणमा पर्छन् २४६	
बुद्धको पनि शरणमा जान्छन् २६५	

बुद्ध नं हुनेछन् १२८	११३, सत्व १०६, १२८,
बुद्धलाई पनि २६६	२४२, सत्व चर्या ६७,
बुद्धलाई हत्या गर्ने १७०	सत्वकं उद्देश्य लिई १२८,
बुद्धशासनमा बाहेक २५७	सत्वको शरीरमा १०६,
बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई ६५	सत्व श्रद्धालाई १४२
बुद्ध हुं भन्दै हिंड्ने २४४	बोलेको हुन्छ १८५
बुद्ध हुनु भन्दा ७६	
बुद्ध हुनुहुन्छ भन्ने मनमा लागेपछि	भ
१३७	
'बुद्ध हो' भन्ने कुरा १३७	भकारीबाट धान झिकिरहेको १६२
बुद्धचरितका १२४	भगवान् अक्रियावादी छन् रे २६१
बुद्धिमानी हुन्छ १४१	भगवान् ऋषिपतन मृगदायमा
बुद्धिकं आशा राख्नुपर्छ १६६	१३८
	भगवापि खत्तियो मयंपि खत्तियो
बो	१६०
	भगवान् चुपलागनुभयो १४६
बोका ६८, ६९	भगवान् कपडामाथिबाट जानु हुने
बोकेर ल्याएको छु ६७	छैन १४६
बोध गर्न गाह्रो ११६	भगवान् जादूगर हुन् भनी भन्छन्
बोधि ८६, ६२, १४२, नामहरू	१७१
८६, परायण हुन्छ १७४,	भगवान् पनि क्षत्री हुनुहुन्छ १६०
१७५, वृक्ष ६०, वृक्ष	भगवान् पाटलीग्राममा आउँदा
भनेको ६०, वृक्षलाई	२८७
भनिएको हो ६०, मण्डप-	भगवान् बस्ने ठाउँ खोज्दै १७७
मा पुगेको २४५, मार्ग हो	भगवान्कहाँ गए ७८
११३, लाभ हुन सक्लाकि	भगवान्कहाँ जानुपन्थो २४३

भगवान्का काका २२४
 भगवान्का श्रावकसङ्घ हुन् ३२
 भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना
 गछन् ६३
 भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना
 गर ६३, १४७
 भगवान्को धर्म १७५
 भगवान्को बाटो हेर्न नजाने १७७
 भगवान्को बाटो हेर्न गयो १८१
 भगवान्को शरणमा पर्छु १५६
 भगवान्को शरणमा जान्छु १४६
 भगवान्को श्रावकसङ्घ ३२, १७५
 भगवान्लाई ७८, चढाउनुभयो
 ८४, देखेर ७४, यस्तो भने
 २६२, यस्तो बित्ति गरे
 १४८, १५६, सुनाए ५
 भगवान्ले १७७, भने जस्तै भन्छन्
 १५४, भने जस्तै भनेको
 हुनेछ १७, यसै कारणमा
 २५, स्वीकार्नुभयो २८७
 भगवान् शालाको बाहिर ३०
 भगवान्सँग यस्तो भने ७८
 भगवान् हुनुहुन्छ ३१
 भद्र यौवनको अवस्थामै ६७
 भन्ने बित्तिकै धर्मलाई बोधगर्छ
 १२३

भय छैन २१५
 भयको दृष्टिले हेर्ने १२२
 भय र त्रास भनेको कति पनि छैन
 १६८
 भय सहित २१५
 भयदर्शी हुन्छ १०
 भयदर्शी भई बस्ने १२१
 भन्याङ्गिर उभिइरहुनुभयो ६४,
 १४८
 भन्याङ्को अन्तसम्म १४८
 भव्यताको आधारमा मात्र १५५
 भवास्त्रवबाट पनि ११५, विमुक्त
 हुन्छ १२
 भविष्यवाणी गरी २८७
 भविष्यवाणी गर्ने १२८
 भविष्यवाणी गरेका थिए १२८
 भन्सार १६६, २००

भा, भि, भु, भे, भो

भात कहाँ पाइन्छ १६२
 भात भनेको कसौडीमा पाइन्छ
 १६२
 भात भनेको सुवर्णमय थालमा
 पाइन्छ १६२
 भात भकारीमा पाइन्छ १६२

भात पाउने ठाउँ थाहाछैन १६२	भिक्षुहरू सबैका निमित्त हुन् १७७
भात र दाल ११३, जस्ता ११३	भिक्षुत्वबाट च्युत गराउने २०६
भार्या परित्याग २४२	भिक्षुत्वबाट हटाइन्छ २१५
भारी बनाऊ ६६	भुङ्ग्रोमा १०६
भाला ६, लिएका मानिसहरू ६	भूमिभागमा ३५
भिक्षेको कपडा ६०, ६१	भूसको २०७, सिरान २०८
भिक्षेको कपाल भएको ६०, ६१	भेटेको हुन्छ १८५
भिक्षेको काठलाई १८	भेद गर्छ २१७
भिक्षेको केश २१२	भेद गराउछ २२०
भिक्षेको वस्त्र २१६	भेरी बजाई ४३
भिक्षका २०१	भैंसी २६८
भिक्षी २३७, २३८, स्नान ३३,	भोकप्यास १२
स्नान नै उत्तम छ २६	भोगसम्पत्तिहरू त्यागी २४२
भिक्षाटन जानुभयो १६२	भोजनको समय भयो २३
भिक्षाटन जान्थे १३७	भोजन गराउने २१, पालो पाउन
भिक्षा भोजन प्रतिक्षेप गरेको	सकेनन् १७७
कारणबाट २१०	भोजन गराए २१
भिक्षा भोजन ग्रहण नगर्ने २०६	भोजन तयार छ २३, ६४
भिक्षापात्र बन्द गरिदिए २०६	भोजन तयार भयो २६८
भिक्षा लिनुहुन्न २१७	भोजन पस्काउन थाले २३
भिक्षुहरूको पात्रमा २४	भोजन म दिनेछैन २०५
भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो	भोजनालयमा गई हेर्दा १७७
१५०	भोजनालयमा नभएका पदार्थहरू
भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभई	१७८
१८४	भोजनालयमा हेर्दा १८३
	भोजन स्वीकार्नुहोस् १४८

भोलिको भोजन २०६
भोलि फुल्ने फूल जस्तै पुरुष १२३

म

मङ्गल कार्यमा १६८
मथछ भने १८
म जस्ता नै अनन्त जिन हुन सबछन्
१३१

म जान्दिन भनी भनेपछि १००
मञ्जेष्ठ ४८
मटर जातिको रस ११०, ग्रहण
गर्दा १११

म डराउँछु ११३
मणिरत्न १६२, १६३
म त्यस्तो मुखबाट डराउँदिन ११३

मथ्यो भने १६
मदत २६७
मध्यम प्रज्ञा हुने १४४
मध्यम मार्गद्वारा १४३
मधुको लड्डुले २३

मनः कर्म २३५
मनं चाहन् ४६, ५०
मनःद्वारा संयत हुँदा २२६
मनः बुझरित २६३
मनले धर्म जानी २२८, २२९

मनमा राख १६६
मनं लागि रहेको हो ११०
मनः सुचरित २६३
मनुष्य चक्षुभन्दा टाढा पुग्नसक्ने
११५

मनुष्यहरूको दुर्गन्धले ४६
मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदनालाई
२२९
मनेन्द्रियद्वारा जानिने वेदना हो
२२९, २३०

ममा पनि वीर्य छ १०१
ममा पनि स्मृति छ १०१
ममा पनि श्रद्धा छ १०१
मर्यादा राखी फालन नगर्ने १६६
मरणपछि ४४, ४६, ४७, ७२,
त्रयस्त्रिंश वेवलोकमा
उत्पन्न हुन्छन् ४६

मरेर गएका उनीहरूले ४२
मरेपछि ४२, ४३
मरेमा मेरो बेशं हुनेछ ४६
मलहरू १२०
मलाई मात्र दानदिनुपर्छ २६७
मलाई यस्तो लाग्यो १०६, १०७,
१०८, १०९, ११०, ११२,
११३, ११६, १२५, १२६,
१२७

म समान अरू कोही पुरुष छैनन् १३१	माथिल्लो तलामा ३९ मान २०१
मसँग सोधेर जाने २४४	मानसिक ग्लानी होइन ११६
महत्फल ६९, हुने यज्ञ ६८, महा- नुशंस ६८, दायी हुन्छ ६९, दायी हुन्न ६९, २६७, दायी हुन्छ २६७	मानिस काट्ने ठाउँमा लगी ४३ मानिसहरू यस्ता भन्दाथे ११२ मांसचक्षुद्वारा देख्न सकिन्न ४९ मांसचक्षुद्वारा परलोक देखिने होइन ४९
महानुशंस ६९	मांस सहित भोजन २५१
महाब्रह्माका साथ ११८	मात्सर्य मल २७५
महामात्य २८५, २८८, थिए २६, हरूको २८४	मात्सर्यो २७६, २७७
महामन्त्री २८३, हरू २८३	मासी ५४, काट ५७
महाप्रभावशाली २८५, देवताहरूले २८५	मासु ५४, ५७, २६८, को थाल २२, २३, खाए २६९, खाने २६८, खान हुन्न २७०, बेच्ने काम पनि १३२, ल्याउने काम १३२
महापरिवार सम्पन्न थिए २५८	माहुतेको कुरा सुनी ८
महापुरुष लक्षणहरू २४५, २४८, को बारेमा २४५	माहुतेले ८, १०, अर्को काम सिका- उँछ ८
महारज हुने १२०, हरूलाई पनि देख्नुभयो १२४	माहुतेलाई बोलाई ७, ८
महाशाल वृक्षहरूको १६०	
महाशाल वृक्षहरू पनि १६०	

मा

मि

माछा मासु २७०

माछाहरू २०३

मित्र तथा ज्ञातिहरू ४२

मिथ्या आजीवी भई १७

मिथ्याकर्मान्ति ६८	स्मृति थातमै १०७
मिथ्याजीवी ६८	स्मृतिप्रस्थान १०
मिथ्यादृष्टिक ४३, ६८, ६९, छन् ४२, थिए २७, मई १७, १८, हौ ४२	मृत्युपछि ७१, ७२, २७९ मृदु ११, ५३, ५४, १८२, इन्द्रिय हुने १२१, भएपछि ११४
मिथ्यास्मृति राख्ने मई १७	मृषा कुरा गरी १५९
मिथ्यावाची ६८	मृषाबादी ४२
मिथ्या व्यायामी ६८	मृषावाद नगर्ने ४४
मिथ्यासंकल्पी ६८	
मिथ्यासमाधिक हुन्छ ६८, ६९	मे, मै

मु. मू. मृ

मुख, नाक र कानबाट १०८, १०९	मेघावी ३९, छन् १२५, १२६
मुखधुने पानी १३४, दिन्थे १२८	मेरा आचार्य हुन् १३०
मुखबाट र नाकबाट श्वास प्रश्वास थुन्दा १०७	मेरो आत्मा होइन २३८
मुगीको रस ११०, १११	मेरो आत्माले १४५
मुसलधारे पानी ८२, आएको ८०, पर्दा ८१, परी ८२, पन्थो ८१	मेरो आचार्य छैन १३१
मूर्ख अभ्यक्त ५१	मेरो पात्र चीवर लिए १३४
मूर्खा परी लड २१९	मेरो पिता ११३
मृग २६८	मेरो पेटमा भएको छोरा १४५
मृगदायमा बसिरहनुभएको थियो १४६	मेरो मात्र चीवर १८२
	मेरो मनमा आएको थियो १०६
	मेरो शरणमा पर १५३
	मेरो शिष्य बन १५३
	मेरो श्रावक बन १५९
	मेरो सेवा टहल गर्दथे ११३
	मेरो होइन २३७

मेरं मात्र भिक्षा-भोजन गरुन् १७७	हटाएर बस्दा १५९
मेलमिलाप भई उठ्नेछन् १९६	मोहित पार्ने मन्त्रद्वारा १५२
मेलमिलाप भई उठ्ने १९८	मोहित पार्छन् १५४
मेलमिलाप भई १९६, भेला हुनेछन्	मोहित पार्नुहुन्छ १५२
१९६, नउठ्ने १९८, भेला	मोहित पार्ने विदधा जान्दछन्
हुने १९७, भेला नहुने	१५४, १५९
१९७	मोहित पार्ने विदधा कल्याणकारी
मेहनती थिए १८८	नै छ १५९
मैत्रीको प्रभाव १८०	मोहित पार्ने विदधा राम्रं हो
मैत्री चित्तद्वारा स्पर्शित भई १८१	१५९
मैत्री चित्त फंलाउनुभयो १७७	मोहित भएपनि हुन्छ १६०
मैत्री चित्त फंलाउनु भई १८१	मोहित विदधाद्वारा १६०
मैथुन गरेको कुरा २१७	मंगलको निमित्त कपडा बिछ्या-
मैले धर्मदेशना गर्दा ११६	एकी हुँ १५०
मैले भन्दमा १५२	मंगलपाठ पनि गराउनेछौं १८७
मैले सुनेको छु कि १५२	
मैलो नपरेको १८२	

य

मो, मं

मोघ पुरुषहरू २५	यत्तिकले १०१
मोटा आहार ग्रहण गर्न थालें	यस्तो कारणले यस्तो हो भन्दमा
११३, ११४	१५५
मोटामोटी ७०	यस्तो बिनित्तगरे ११८
मोह १५५, चरितका १२४, सहि-	यस्तो सुनेको छु १५४
तको कार्य गर्ने छैनौ १५९,	यथार्थतः बुझें ११५
	यशले युक्त हुन्छ ३२

यसं जीवनमा १३७, १३८, १४०, १४३, स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी १३६	यो दुःखसमुदय हो ११५ योद्वाले २३८ यो निरोध हो १८२ योनिसो १५
यसं जीवनमा दानको फल २७६ यस प्रत्ययको कारणबाट नै प्रतित्य समुत्पाद हुन्छ ११६	यो प्रत्ययद्वारा यो हुन्छ ११६ यो भन्दा बढी छैन ११२ यो मार्ग हो १८२
यसं मार्गद्वारा ११३ यहाँ आउनु पर्ने हेतु छैन ११५	यो रूप हो २५५, को समुदय हो २५५
यक्षले खाइदिए ६१ यक्षले प्रहार गरेको २९	यो लोक विनाश हुनेछ ११८ यो सत्काय हो २५६
यज्ञ ६९, मा ६९ यागु खान हुन्न २५	यो सत्काय समुदय हो २५६ यो समुदय हो १८२
याचकहरूका निमित्त दानदिन लगाए ६९	
यो धर्महरू कुशल हुन् १५७	र
यो धर्महरू कुशल हुन् कि अकुशल १५६, १५८	रगतको नदी बहे जस्तै भयो १८९ रङ्गले समात्छ १८२ रजहरू १२० रथको भ्रमयावयलाई २०५ रथबाट झोल्हो २४८ रथबाट गई २६१ रथबाट जान सक्ने हो २०५ रथहरू तयार पार्न लगाई २४८ रथलाई २०५ रथले २०५
यो धर्महरू निरवदध हुन् १५७	
यो धर्महरू विज्ञद्वारा प्रशंसित छन् १५७	
युद्धक्षम २००	
योगाभ्यास १०४	
यो दुःख हो ११५, १८२, २३८	
यो दुःखनिरोध हो ११५	
यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो ११५, २३८	

रथमा गई २०५	राज्य सुख १६७
रथमा बसी २०४	राजाहरू आउँदा १६८
रत्नहरू १६२, १६३, १६४	रातको अन्तिम याममा ८५
रमणीय छ १०३	रातको प्रथम याममा ११४
रमणीय उदयानहरू ६, ७	रातको तेस्रो याममा ११६
रमणीय गोचर गाउँहरू १०३	रात बितेपछि ६४, १४८, १८३
रमणीय पोखरीहरू ६	रात १८७
रमणीय भूमिभाग देखें १०३	राता आँखा भएका ६०, ६१
रसरंग गरिरहेको बेलामा १८६	राता वस्त्रहरू २०४
रसास्वादमा आशा राख्ने ११४	राता राता २०४
रहस्य होइन २१५	रातो ४८, लेप २०४
राई ६७	राम पनि बताउँछन् १०२
रागचरितका १२४	रुखको कारणले छाया देखिन्छ २२६
रागरक्त भई ११७	रुखको जरो काट्छ २२६
रागरतिकै कारणले हुन्छ १८६	रुख देख्छ २३५
राजकोषको अभिवृद्धि हुन्छ २०२	रुखमनि बस्नुभयो ७६
राजदरबारको भित्रबाहिर १६३	रुखमनि बसिरहनु भएको ७४
राजदरबारमा बसी राज्य गरि-	रुखमनि बसिरहनु भएको देखे ७८
रहेको बेलामा १६८	रुखहरू काटिदैनन् २०३
राजन्य भन्दछन् ३४	रूपहरू त्यहीँ छन् ५५
राजभोग्यहरू ३५, धेरै थिए ३८	रूप देख्ने हो १५६
राजमहामात्यहरूको २८६	रुवाउँदा रुवाउँदै ६७
राज्यको परम्परा कायम गर्न २०२	रेसमको तक्रिया १८५
राज्यको संचालन गर्छन् २४१	रोग २०२, तथा भय १६०, व्याधि:
राज्य गर्छन् ७८	हुँदा १६८, लाई २०२
राज्य गरेका थिए ३५	रोगी हुन्छ १४१

रोगीहरू १८३, १८४
 रोटीहरू देखेनन् १७८, १८३
 रोटीहरू खाने अनुमति दिन्छु १८४
 रोटीहरू बनाएँ भने १८३
 रोमकूपबाट ११०
 रोमहरू ११२
 रंगीबिरंगी १८६, कपडा लगाई
 १८७, पोशाक पहिरी
 १८८, जुगा लगाई १८६

क

लड्डु खाएको हुँदा २२
 लड्डु तयार पारे २२
 लड्डु स्वीकार गर्ने वचन २२
 लड्डुभयो १०६
 लहुट्टान ६३
 लक्षण हेरी १२८
 ग्लानी ११६
 लामो समय होइन १६६
 लुब्ध पुरुषले १५५
 लेप २०४
 क्लेश दूर भएपछि ११४
 क्लेश रहित भएपछि ११
 क्लेश सन्तप्त गरिरहँदा ११६
 लोकविद् ३१

लोकमा हेरें १२०
 लोकहितको चर्या २४२
 लोकार्थचर्या बारे २४१
 लोभ उत्पन्न भएमा १५५
 लोभको दबाउमा परी १५५
 लोभको दबाउमा नपरी १५७
 लोभको वशमा परी १५५
 लोभको वशमा नपरी १५७
 लोभ सहितको कार्य गर्ने छैनौं
 १५८

लोभलाई हटाएर बस्दा १५८
 लोहित २१४
 लौका विशेष १११

वचनद्वारा संयत हुँदा २२५, २२६
 वचन दिइनन् १६४
 वचीकर्म २३५
 वची दुश्चरित २६३
 वची सुचरित २६३
 वज्जीधर्महरू भनेका कस्ता हुन्
 २००
 वज्जीधर्महरूको मर्यादा २००
 वज्जीधर्महरूलाई मर्यादा राखी
 २००

वर्णन गरे २४२, २४५	वितर्क विचार रहित ११
वर्णना २४१, गर्थे २४१	विस्तृत गर्दा १२३
वर्णले युक्त हुन्छ ३२	विदद्या उत्पन्न भयो ११५, ११६
वस्त्र पनि लगाउनु १३१	विदद्या उत्पन्न हुन्छ २२५, २२६
वस्त्रहरू २०४	विदद्याचरण सम्पन्न ३१, १४३
वर्तमान समयमा ११२	विदितधर्मो १८२
वनखण्ड थियो १०३	विघ्न छैन २१५
वनहरू ६	विनाश गर्नुपर्छ २६४
बयोवृद्धहरूलाई सत्कार २०१	विनाशकारी २६२, हुनु २६४
बर्षावास भित्र १६७	विनीत पाछ १०
बसल भनी जानुपर्छ २४६	विनीत पानुहुन्छ ११
बहाँ भगवान् १४२, अरहत् हुनुहुन्छ १७४, अरहत् ३१	विनिपात ४२
बादानुपातमा परी १५४	विपचितञ्ज १२३
बादानुवाद हुँदा २६२	विपाकावरण १२४
बायु १०८, थुप्रिन्धो १०८, ले १०८, सहगत ५६, सहगत हुन्न ५४	विभिन्न नन्दक नामहरू २७
बालक हुँदा १३२	विमुक्त भएँ १२
	विमुक्त भएपछि ११५
	विमुक्त भएँ भन्ने ज्ञान भयो ११५
	विरज वीतमल १८२
	विरक्तिएर गएँ १००, १०३
	विरागमा १००, १०२
	विरोध गर्नुपर्ने ठाउँमा २२७
	विलाप नगर २१६
विकसित नहुने १२२	विशारद २७८, भई २७३, भई उपस्थित हुन्छ २७२
विचित्र धर्मकथिक हुनुहुन्थ्यो ३५	विश्रामगृह २४०, मा आई २४०,
वितर्क चरितका १२४	
वितर्क विचारलाई शान्त गरी ११	

वि, वी, वृ

लाई भनिएको हो २४०	वीर्यवान् १४३
विश्वास गर्दैनथे ३५	वीर्य बलियो नै थियो १०७, १०८, १०९
विश्वास गर्नु १५२	
विश्वासपूर्वक लिनहुन्छ १८५	वीषमा लतपताइएका फलको बियाँ ६५
विश्वासपूर्वक लिने ८५	
विश्वासपूर्वक लिने अनुमति दिन्छ १८५	वृजी धर्महरूलाई मर्यादा राखी १९९
विश्वासीको लिने अनुमति दिन्छ १८५	वृद्धिकै आशा राख्नुपर्छ १९६, १९७, १९९, २०१, २०२, २०३
विश्वासी साथी थिए २०९	
विश्वासी साथी हुन् १६५	
विशुद्ध १२७, दिव्यचक्षुद्वारा ४९, २८५	वे, वै
विहार १९५, को उपवनमा २०३, बाट विहार १८१, भित्र पसी १८२, हो १८१, १८२	वेतन नदिनाले १९९ वेतन पाउनाले २०० वेतनहरू १९९
विज्ञद्वारा निन्दित छन् १५५, १५६, कि प्रशंसित १५६	वेद १२८ वेदना हो मनी जान्दछ २२९, २३०
विज्ञपुरुष ९८, १००, द्वारा प्रशं- सित छन् १५८, द्वारा निन्दित छन् कि प्रशंसित १५८, हरूले ५०	वेदनामा वेदनानुपश्यी भई १० वेनयिक २६२ बैरपुरुषले १५६
विज्ञप्रशंसित ३२	बैरभाव उत्पन्न भएमा १५५
विज्ञान सहगत ५६, हुन्छ ५४, हुन्छ ५४	बैरभावको दबाउमा परी १५६ बैरभावको बशमा परी १५६

वैरभाव सहित कार्य गर्ने छैनौ
१५६

वैरभाव हटाएर बस्दा १५६

वैरभाव हटाउनको निमित्त बस
१५६

वैश्यहरू १६०, लाई १६०

वैशारद्वय १८२, २६७

शा, शा

शक्र देवेन्द्र पनि आएका थिए ११८

शस्त्रद्वारा आफूलाई माने थिए
होलान् ५०

शत्रुहरूको बमनकार्य १६७

शब्द सुन्दैन ५५

शब्दहरू छन् ५५

शय वर्ष आयु ४७

शरणमा गएको उपासक भनी १४५

शरणमा पछि ६८, ८३

शरीर अगाडि पछाडि जान्छ ५६

शरीरको अंगप्रत्यंग १११

शरीर छाडी ७२, मृत्युपछि २७३,
२७६, २८०

शरीरधातु माग्ने पठाउँदा १६०

शरीरधातु माग्ने पठाएबाट १६०

शरीर बलियो पारी ११४

शरीरमा डाह हुन्थ्यो १०६

शरीरमा पीडा हुन्थ्यो १०७

शरीर वर्णन २५६

शरीर वर्णना २४१

शाक्यकुलबाट १६४

शाक्य जनपद स्थित २२५

शाक्य परिवारहरू बस्छन् १६१

शाक्यराजा २२२

शाक्यहरूको जमघट १६१

शाक्यहरूको बीचमा १६४

शाक्यहरूको राज्यमा १६३

शान्त ११६

शास्त्रमा १२८

शास्तासँग समान विचार राख्ने
६७

शारीरिक र वाचिक ग्लानी हुन
सक्छ ११६

शालको काठ २३५, लाई २३५,
२३६, झैं २३६

शालको रुख २३४, झैं २३४

श्वास प्रश्वास थुनें १०७, १०८,
१०९

श्वास प्रश्वास थुन्दा १०८, १०९

श्वास रोक्ने १०७

शि, शी

शिल्प १८८, सिक्नमा २०७
 शिष्य भएको मलाई १००
 शिष्यप्रण्डलको हेरचाह १०२, गरौं
 १००
 शीत उष्ण १२
 शीर काट ४३
 शीरमा थुप्रिन्थ्यो १०८
 शीर मुण्डन गरी ४३
 शील २३६, कथा १८२, बाट च्युत
 हुने २१८, २१९, वान्
 हुन्छ १०, वान् होऊ १०,
 वान् कल्याणघर्मी ५१,
 वान् सब्रह्मचारीहरू ४९,
 शुद्धि २३६, शुद्धि भनेको
 २३२, विशुद्धिलाई २३३,
 विशुद्धिद्वारा २३२, २३३
 शीर्ष रोगलाई २०२

शु, शू, शौ, शो, शं

शुद्धवस्त्रमा १८२
 शुद्धि हुइन्छ २३२
 शूद्रहरू १६०, लाई १६०
 शून्यांगारमा बसे पनि १६८

शंक्ष पुरुष भए १७७
 शोक वा भय हुन्छ भने १८९
 शोक नगर २१९
 शोक रहित हुनु भएका १३०
 शोला हान्थ्यो १०८, १०९
 शंका रहित १८२, २६७
 शंखको आवाज हो ५५
 शंख पल्टाई ५५
 शंख बजाई ५६
 शंख बजाउने उपमा ५५
 शंख बजाएपछि ५५
 शंखले आवाज निकाल्यो ५५
 शंखले आवाज निकालेन ५६
 शंखले आवाज निकाल्छ ५६
 शंखले आवाज निकाल्दैन ५६
 शंख लिएर ५५
 शंखलाई घोट्याए ५५
 शंखवादक ५५, को मनमा यस्तो
 लाग्यो ५६, सँग सोधे ५५
 शंख हातमा लिई ५६

श्र

श्रद्धा इन्द्रियहरू १२१
 श्रद्धा उत्पन्न भयो १३७
 श्रद्धा चरितका १२४

अद्धा चार प्रकारका हुन्छन् १४२	हरियो ११२, न मरे न
अद्दालाई अघि बढाई सुन १२५	मर्दछन् ११०, हरियो छ
अद्दालाई कुत्तिकाए २४६	११२
अद्दालु २७७, २७८, २७९, पुरुष-	अमण परिषद्मध्ये २७८
लाई पनि १२२, हुन्छ	अमण परिषद्मा २७२
१४१	अमण ब्राह्मणहरूको जीवन ५१
अद्दाले म ग्रहण गर्छु २७३	अमण ब्राह्मणहरूको वचन सत्य हो
अद्दाले मात्र ९८, विश्वास गर्दिन	भने ४२, ४४
२७९	अमण ब्राह्मणहरू यस्तो भन्छन्
अद्दाले स्वीकार्छु २५०	१५, १६, ४६
अद्धा राख्छ १४२	अमणहरू २५७
अद्दवान् पुरुषलाई पनि १२१	शामाण्यफल प्राप्त गर्ने २३२,
अद्दवान् हुन्छ १४२	२३३
अद्धा सुन्दर हुन्छ १२१	श्रावण कृष्णपक्षको द्वितीयाको दिन
अद्धा सुन्दर हुन्छ १२१	१३८
अद्धा हुने २४१	श्रावण कृष्णपक्ष प्रतिप्रदाको दिन
अमण गौतम २६१, २६२, २६३,	१३७
२६४, २६५, २६७, अर-	श्रोत त्यसं छ ५५
हत् हुन् ११०, आउँदछन्	श्रोतले शब्द पनि सुन्छ ५६
१३४, कहाँ गए भने २४३,	श्रोतले शब्द सुनी २२८
का श्रावक ३९, को निमित्त	
२६९, को वर्णन सुनी	स
२४३, कालो छैन ११२,	
जाबूगर हुन् १५४, १५९,	सउद्देश्य ११४
मरेको होइन १०९, मृत्यु-	सत्कार २०१
भयो १०९, न कालो छ न	सत्कारपूर्वक दान दिई ७१, ७२

सत्कारपूर्वक वान नदिई ७२
 सत्कारपूर्वक वान देऊ ७२, ७३
 सकृदागामी २४१
 स्वर्गकथा १८२
 स्वर्ग जाने कुरा भने २५०
 स्वर्ग जाने कुराको विषयमा २५०
 स्वर्गलोकमा २७६, जान्छन् ४४,
 जानेछौ ४४
 सङ्घ उपस्थाक २७६
 सङ्घकहाँ गई २२०
 सङ्घको भ्रपवाद गर्छ २१७
 सङ्घको वर्णन २५६, २६०, २६१,
 २८१, गरे २४३, २४५,
 गर्दै २४५
 सङ्घको वर्णना २४६, गर्दै २४२
 सङ्घगुण भने ठाउँमा १७५
 सङ्घ चूप छ २१८, २२१
 सङ्घ प्रति अचल प्रसन्नताले सम्पन्न
 १७५
 सङ्घलाई चित्त बुझ्छ २२१
 सङ्घले २१६, २२०, २२१, उचित
 ठान्दछ भने २१८
 सङ्घसँग प्रार्थना गर्बछु २२०
 सङ्घसँग प्रार्थना गर्छन् २२१
 स्वच्छ ११
 सठी र छली हुन्छ १४१

सडकबाट २६८, २६९, सडकमा
 ४३
 सन्तप्त गर्दा १०७
 सन्तप्त पाछं १०७
 सन्तप्त नगर्ह १०७
 सततविहार २२८, हुन्छन् २२६
 सन्तर्पित गरी २४, २८८
 स्वतन्त्र विचारको उपदेश १५३
 सत्वहरू ११५
 सन्तान नपाउँदा १४६
 सन्तान पाउन नसक्ने कारणहरू
 ८८
 सन्तान पाउनेछु भने ८७
 सन्तान पाउनेछु ६६
 सन्तान पाउन सकूँला ६५
 सन्तान थिएन ६५
 सन्तान पाएका थिएनन् ८७
 सन्ताप गर्नथाले १०७
 सन्तृप्त गराई २८८
 सन्तृप्त गरी २६६
 सन्थागार २४०, मा २४१, मा
 बसिरहेका थिए २४०,
 २४४
 सन्दिशित २४, ८३, ८४, १५०,
 १८४, २०५, २०६, २६६
 सन्देह गरी ग्रहण गरेनन् १८३

सनडोरीको भारी बनाई ६६	सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त समर्थ
सनका डोरी ६६	हुन्छन् १०६
स्वप्नको उपमा ५२	सम्बोधिपरायण ३१, ३२
सनको डोरीलाई छाडी ६७	सम्बोधि लाभ ११३
सनको भारीको उपमा ६५	सम्बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि ६७
सनकपडाको भारी बनाई ६७	सम्भोग्य गर्छ २२१
सनकपडाहरू ६६	सम्भोग्य गरियोस् २२१
सनपाटको थुप्रो हो ६६	समन्तचक्षु हुनुभएका १२०
सनपाटको भारी ६७, छाड ६७,	सम्यक्दृष्टिक ४४, ६६, हो २३८,
लाई छाड ६६, लाई	हौं ४७, भई १८, १६,
छाडी ६६, बोक्ने जस्तो	२०, साथी ४६, हुन्छन्
मलाई लाग्छ ६७	४४
सनपाटहरू छाडेको देखे ६६	सम्यक् रूपले १३५, १३८, १४०,
स्वप्नमा ५२	१४३
सत्पर्क राख्न योग्य छैन २१७	समविपाकिनी १४३
सम्प्रलाप नगर्ने ४४	सम्यक्विमुक्ति हो २३८
सम्प्रलापी ४२	सम्यक्सम्बुद्ध १४२, हुन् १३५, को
सम्प्रहर्षित २४, ८४, १८४, २०५,	दर्शनार्थ जानेछु २४६, म
२०६, २६६, पार्नुभयो	नै एकलो हुँ १३१
८४, पार्नुभई १५०	सम्यक्समाधि हो २३७
सम्बोधि प्राप्त गर्न सकिन्न ११२	सम्यक्समाधि गर्ने भई १८
सम्बोधि प्राप्त गर्न सक्दैनन् १०४,	समयको सूचना देऊ १४८
१०५	समय समयमा भेला भई १८६
सम्बोधिको निमित्त अर्को मार्ग छ	समादपित २४, ८३, १५०, १८४,
के? ११२	२०५, २०६, २६६

समाधि २३६, संवर्तनिक ३२,

संवर्तनिक हुन्छ १७५

समाहित चित्त भएपछि ११, ११५

समुत्तेजित २४, ८३, १५०, १८४,

२०५, २०६, २६६

सम्मोदनीय ६३, कुशलवार्ता ४०,

कुशलवार्ता गरी १६

सम्मोदन गरी ४०

सम्मोदन गरे २८७

स्वयं अनुभव गरेको हो ३२

स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी

६६, १०१, १०२, १४३,

१४४, बताएको छु ६६,

बसे १३८

स्वयं जानेको ३२

स्वयं देखेको ३२

स्वयं प्राप्त गर्नु भएको १८२

सरलतापूर्वक १२२, बुझ्न सक्तेन

१२२

सररञ्जु २३७

सरप्रासाद २३७

सर्वज्ञ ज्ञानलाई १२०

सर्वज्ञ ज्ञानले हेर्नु हुँदा १२७

सशक्तित १६३

सहधर्मोलाई बादानुवाद १७

सहधर्मोसँग २६२

सा. सि. सी

साकार ११४

सागपात १८३, १८४

सागसबजि १७७

साँढे बाह्यशय भिक्षुहरू सहित २१

साँढे बाह्यशय भिक्षुहरूको निमित्त

२२

साँढे बाह्यशय महान भिक्षुसङ्घका

साथ १८०

स्वातन्त्र्य ३२

सातदिन रातमा १४४

सात वर्षको कुरा छाडिदेऊ १४३

सात वर्षपछि प्रव्रजित हुनेछु १६५

सात वर्ष भनेको सारं लामो १६५

सात वर्षमा १४३

सात महीनामा १४४

७ शय २३६

७ हजार २३६

साथी थिए १८०

साथीहरू ६

सांदृष्टिक हो २२७, २२८

स्वास्नी २१६

सामोचि प्रतिपन्न छ ३२

सालको काठ २३४

[३७०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

सायदद्य हुन् १५५, १५६, कि
निरवदद्य हुन् १५६, १५८
साहु महाजनहरूमध्ये १७०
साक्षात्कार गरी बताउँछन् १०२
साक्षात्कार गरी बसे ६६
साक्षात्कार गरी बसेको हुँ ६८,
मनी भन्दछु ६६
साक्षात्कार गरी म बसे १०१
सिगान पुछी २०२
सिङ्गिबण्णं ८३
सिरान २०८, राखी २०७
सिपालु छु १४०
सिहनाद २५४
स्वोकार्नु भएन १७७
सीसा ६७

सु, सु

सु-आख्यात छ ३२, १७५
सु-आकार हुने १२१
सुकाउँछ २२६
सुकुमार र सौखिन हुने छन् १८८
सुकुमार हुँदै जाँदा २०७, २०८
सुकुको १०५, १०६, काठलाई १६
सुख चाहन्छन् ४६
सुख प्राप्त गर्न सजिलो छैन ११३

सुख भन्नेलाई दुःख ११७
सुखले सुख पाइँदैन ६७
सुगति ४४, दुर्गतिमा गएका ११,
स्वर्गलोकमा २७३, २७६,
२८०
सुगत लोकविद् १४३
सुत्तं गेय्यं २४२
सुन्दर तथा दर्शनीय थिए १६२
सुनको भारी बोकेर जाग्रो ६७
सुनको भारी बोकेर लग्यो ६७
सुन देखे ६७
सुन्न चाहनेले १२५
सुने अनुसार आचरण गरेमा १३५,
१३६, १३७
सुनेको भरमा विश्वास नगर्नु १७२
सुनेको र पढेको अनुसार ४, ५
सुनेर बताइरहेको होइन ३२
सुप्रतिपन्न छ ३२, १७५
सुभ भन्नेलाई असुभ ११७
सुमन हुन्छ २२८, २३०
सुरापान नगर्ने ४७, साथी ४६
सुवर्ण दुर्बर्ण ११, ११५
सुवर्णवर्णो ८३, ८४
सुविज्ञेय हुने १२२
सुम्सुम्याउँदा ११२
सुगुर २६८, पाल्ने मानिस ६३,

हर्षु मारिन्छन् ६८, हर्षुको	१७५, हुने पुरुषमा २६,
आहार हो ६३, ६४	भएका थिए १३६, भएको
सूक्ष्म २३७	कुरा २२३
सूर्य छँदाछँदै १३६	ओतापत्तिफल पनि प्राप्त गरेका
सूर्योदय हुने बेलासम्म २०७, २०८	थिए २५०
से, सै, सो, सौ, सं	ओतापत्तिफल पाउनु भयो १६७
स्वेतच्छत्र त्यागी २४३	सौतिनी आमालाई यसो भन्यो ५०
स्वेतच्छत्रहरू त्यागी २४२	सौतिनी आमालाई त्यसै भन्यो ५१
सेता १८७, सेता २०४	सौतिनी आमाले ५०
सेतो ४८, कपडा ६४, कपडा	संस्कारको क्षय ११६
बिछ्याउन लगाए ८८,	संग्राममा जाँदा २०२
कपडा वछ्याउन लगाए	संघको अपवाद गर्दै २२०
१४६	संस्थागारमा २५६, २६०, २६१,
सेनापति २००, २४४, २५३, को	२८१
पदमा नियुक्त गरे २४०,	संध्या समयमा अनुशासन गरी
चुन्ने हो २३६, भएका	१४४
थिए २५३, लाई पनि	संध्या समयमा अनुशासन गर्दा
२६६	१४५
सैन्यबल २००	संध्या समयमा विशेषता पाउन
सैन्य शक्तिमा कमजोरी हुन आउँछ	सक्छन् १४४
१६६	संध्या समयमा विशेषता पाइन्छ
ओतापत्ति २४१, का चार अङ्गहरू	१४५
३१, हुन्छ ३२, १७४,	संक्लिष्टता १८२
	संयम गर्छ २२०
	संयम गर्नेछ २१६

संसारको नदीमा २३५
 संसारको स्रोत २३४, २३६
 संसाररूपी बाढीबाट २३५, तर्न
 २३३, तर्न उत्तीर्ण हुन
 सबैवनन् २३३, तर्न समर्थ
 हुन्छन् २३७
 संक्षिप्तमा भनेको कुरालाई १२३

ह

हस्तोरत्न १६२, १६३
 हरियाली घाँसहरू ६०
 हरियो छ ११२
 हलुंगो ५३, ५४
 हलो जोतिरहँदा ११३
 हलो र बिऊ खेतमा जान्छ ६६
 हाँगाविगा काटी २३४, २३५
 हाड ५४, ५७, हरू मात्र बाँकी
 भए ६१
 हात खुट्टा २०८, समातो १०६
 हात जोडी ११८
 हात जोरी नमस्कार गरी ४०
 हात जोरी नमस्कार गर्न योग्य छन्
 ३२
 हात्ती ८, १६६, २००, को गर्धन-
 मा बाँध ७, को गर्धनमा
 बाँधी ८, को दृष्टान्त ५,

चद्ने विद्वद्या १४०, १४१,
 १४२, चद्ने विद्वद्यामा
 सिपालु १४०, १४१,
 दमन गर्ने ८, १०, दमन
 गर्ने माहुतेले ६, मरेमा
 १२, १३, मन्थो १२, लाई
 ७, ८, ले ८, ६, हरू ५,
 ६, हरू भएको बनमा गई
 ७

हानी हुनेछ १८८
 हाम्रो धर्मग्रन्थ (पिटक) सँग
 मिल्दछ भन्दा १५५
 हाम्रो निमित्त यो लाभ हो ६६,
 १०२
 हाम्रो मात्र चीवर १८३
 हाम्रो विचारसँग मिल्दछ भन्दा
 मात्र १५५
 हामी पनि क्षत्री हौं १६०
 हित १५७, कर हुन्छ ५१, सुख
 हुनेछ १६०, र सुख आउँछ
 १५७, र सुख हुन्छ १५७,
 १५८, हुन्छ कि अहित
 १५५, १५७
 हीन २३७, प्रणीत ११५
 हुन्थ्यो १११
 होचो आसन लिई ६५, १५०

होस थियो त ७६

होस भएर पनि ८०, ८२

होसमा हुनुहुन्छ्यो त ८२

क्ष. क्ष

क्षत्री कुमारहरूका बीच १६१

क्षत्री शाक्य, परिवारका राजा हुन्

१६१

क्षत्रीहरूलाई १६०

क्षमा पनि मागेका थिए २१०

क्षमा प्रार्थना गर्‍यो २१६

क्षीणाल्खी भई मरेमा १३

क्षीणाल्खी भएर १३

क्षीणाल्खी नभैकन मरेमा १२

ज्ञप्ति २१८, २२१

ज्ञातिबन्धुहरू १५६

ज्ञाति हितको चर्या २४२

ज्ञानदर्शन १०४, १०५, १०६

ज्ञानपूर्वक १५, १६

ज्ञेयधर्म प्राप्तिको निमित्त १०

गाथा-सूची

अत्तानञ्चे पियं जञ्जा ८८	गिल रे गिल पापघुत्तक ६५
अन्त्यमनुसासति २४६	गिलमक्खं पुरिसो न बुञ्जति ६५
अन्धभूतस्मि लोर्कास्मि १३०	जितामे पापका धम्मा १३१
अपारुता तेसं अमतस्स द्वारा १२५	झायति वनमोग्गह १६८
अपापुरेतं अमतस्स द्वारं ११९	तं जञ्जा बसलो इति २४६
अमङ्कुभूतो परिसं विगाहति २७४	ततो नं अनुकम्पन्ति २८८
अवेक्खस्सु जातिजराभिभूतं ११९	तथूपमं धम्ममयं सुमेध ११९
अहञ्छं अमतदुन्दुभि १३०	तस्मा हि दानानि ददन्ति पण्डिता
अहं सत्था अनुत्तरो १३०	२७४
अहं हि अरहा लोके १३०	तस्माहमुपक जिनोति १३१
एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो १३०	तमोक्खन्धेन आद्वाटति ११७
किञ्छेन मे अघिगतं ११७	ता पूजिता पूजयन्ति २८८
किञ्चित्ति च पप्पोति यसो च वड्ढति	तिण्णा मेधाविनो जनाति २९०
२७४	दवं पियोहोति भजन्ति नं बहू २७४
गच्छामि कासिनं पुरं १३०	देवतानुकम्पितो पोसो २८८
गम्भीरं दुद्दसं अणुं ११७	धम्मं पणीतं मनुजेषु ब्रह्मेति १२५

धम्मचक्रं पवत्तेतुं १३०

धम्मो असुद्धो समलेहि चिन्तितो

११६

नत्थि मे पटिपुग्गलो १३०

न मे आचरियो अत्थि १३०

नायं धम्मो सुसम्बुधो ११७

पच्छा ते कट्टकं भविस्सति ६५

पटिच्छन्नेन मन्तेति २४६

पटिसोतगामि निगुणं ११७

पहीन भदभेरवो १६८

पायासीति अह्णु समञ्जा ३४

पासादमारुह्ह समन्तचक्खु ११६

पुत्तो गोधाय भद्दियो १६८

भुम्मानं सहब्ब्यगतो यसस्सी ३५

माता पुत्तं घ ओरसं २२८

मादिसा वे जिना होन्ति १३१

यथापि पस्से जनतं समन्ततो ११६

यस्मि पदेसे कप्पेति २८८

ये तरन्ति अण्णवं सरं २६०

ये पत्ता आसवक्खयं १३१

यो अत्थं पुच्छितो सन्तो २४६

यो सो अह्णु राजा पायासि नाम ३५

ये सोतवन्तो पमुञ्चन्तु सद्धं १२५

रक्खेय्य तं सुरक्खितं ८८

रज्जं यदा कारयिं कोसलानं ३४

रमन्ति सगगे सुगतस्स सावकाति

२७४

रागबोसपरेतेहि ११७

रागरत्ता न दक्खन्ति ११७

लित्तं परमेन तेजसा ६५

विनेय्य मच्छेरमलं सुखेसिनो २७४

विसारदो होति नरो अमच्छरी

२७४

विहिससञ्जी पगुणं न भासि १२५

सदिसो भे न विज्जति १३०

सदेवकस्मि लोकास्मि १३०

सब्बञ्जहो तण्हक्खये विमुत्तो १३०

सब्बाभिभू सब्बविद्वह्मस्मि १३०

सब्बेसु धम्मेषु अनूपलित्तो १३०

समधिपता कामगुणेहि पञ्चहि

२७४

सयं अभिञ्जाय कमुद्दिसेय्यं १३०

सयंपभा अनुविचरन्ति नन्दनं २७४

सीतिभूतोस्मि निम्बुतो १३०

[३७६]

बुद्धकालीन राजपरिवार-३

सीलवन्तेत्य भोजेत्वा २८८

सेले यथा पब्वतमुद्धनिट्ठितो ११६

सीहप्पमत्तो विहर २५२

सोकावतिण्णं जनतभपेतसोको ११६

मुणन्तु धम्मं विमलेनानुबुद्धं ११६

सोज्ज भद्दो अनुत्तासो १६८

सेतुं कत्वान विसज्ज पल्ललानि

हलं दानि पकासितुं ११७

२६०

Dhamma.Digital